

Doctrina

studia społeczno-polityczne

RADA NAUKOWA:

dr hab. **Stanisław Topolewski**, prof. ucz., Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach (przewodniczący); dr hab. **Maria Gołębiowska**, prof. ucz., Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk; prof. dr hab. **Vladimiras Gražulis**, Uniwersytet Michała Römera (Litwa); dr hab. **Arkadiusz Indrasczyk**, prof. ucz., Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach; prof. dr hab. **Stanisław Jaczyński**, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach; prof. dr hab. **Stanisław Jarmoszko**, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach; prof. dr hab. **Wiktor Kirienko**, Homelski Państwowy Uniwersytet Techniczny im. P.O. Suchowo (Białoruś); prof. dr hab. **Michał Klimecki**, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu; dr hab. **Mariusz Kubiak**, prof. ucz., Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach; prof. dr hab. **Michael J. Mikoś**, University of Wisconsin-Milwaukee (USA); doc. dr **Ruslan Puzikow**, Tambowski Państwowy Uniwersytet im. G.R. Dzierżawina (Rosja); prof. dr hab. **Andrzej Sadowski**, Uniwersytet w Białymstoku; prof. dr **Igor N. Sharukho**, Mohylewski Państwowy Uniwersytet im. A.A. Kuleszowa (Białoruś); prof. dr hab. **Władimir Snapkowski**, Białoruski Uniwersytet Państwowy (Białoruś); prof. dr hab. **Liudmyła Sokurianska**, Charkowski Uniwersytet Narodowy im. Wasyla Karazina (Ukraina); prof. dr hab. **Fedor Szandor**, Użhorodzki Uniwersytet Narodowy (Ukraina); prof. dr hab. **Swietłana Szczudło**, Drohobycki Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Iwana Franki (Ukraina); prof. dr hab. **Vladislavs Volkovs**, Bałtycka Akademia Międzynarodowa (Łotwa); prof. dr hab. **Nina Witoszek**, Uniwersytet w Oslo (Norwegia); prof. dr hab. **Jacek Wódcz**, Akademia WSB; prof. dr hab. **Paul Zawadzki**, Uniwersytet Pantheon-Sorbonne (Francja); dr hab. **Jacek Zieliński**, prof. ucz., Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach; dr hab. **Cezary Żołędowski**, prof. ucz., Uniwersytet Warszawski

KOLEGIUM RECENZENTÓW:

prof. dr hab. **Aleksandrs Baikovs**, Uniwersytet w Daugavpils (Łotwa); prof. dr hab. **Elżbieta Czykwin**, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie; doc. dr **Stanislav Čerepko**, Homelski Państwowy Uniwersytet im. F. Skoryny (Białoruś); prof. dr hab. **Henryk Ćwięk**, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. J. Długosza w Częstochowie; prof. dr hab. **Adam Dobroński**, Uniwersytet w Białymstoku; prof. dr hab. **Krzysztof Komorowski**, Wojskowa Akademia Techniczna w Warszawie; doc. dr **Włodzimierz Lukiewicz**, Brzeski Uniwersytet Państwowy im. A.S. Puszkina (Białoruś); prof. dr hab. **Jan Maciejewski**, Uniwersytet Wrocławski; prof. dr hab. **Aleksander Malko**, Rosyjska Akademia Nauk (Rosja); dr hab. **Andrzej Ostrowski**, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie; dr hab. **Krzysztof Sidorkiewicz**, prof. ucz. Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Elblągu; prof. dr hab. **František Škvrnda**, Uniwersytet Ekonomiczny w Bratysławie (Słowacja); prof. dr hab. **Dariusz Szpoper**, Uniwersytet Gdański; prof. dr hab. **Wojciech Śleszyński**, Uniwersytet w Białymstoku; dr hab. **Dariusz Wadowski**, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II; prof. dr hab. **Wiesław Walkiewicz**, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie; prof. dr hab. **Janusz Zuziak**, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. J. Długosza w Częstochowie

Instytut Nauk o Bezpieczeństwie

Doctrina

**studia społeczno-polityczne
18/2021**

ZESPÓŁ REDAKCYJNY:

Redaktor naczelny: dr hab. **Adam Bobryk**, prof. ucz., Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Zastępca redaktora naczelnego: dr hab. **Cezary Kalita**, prof. ucz., Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Sekretarz redakcji: dr **Marlena Drygiel-Bielińska**, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Redaktor statystyczny: dr **Elżbieta Szczypińska**, Państwowa Szkoła Wyższa im. Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

Redaktorzy językowi:

język rosyjski – dr **Aldona Borkowska**, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
język angielski – dr **Katarzyna Łaskarzewska**, Państwowa Szkoła Wyższa im. Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

Redaktor ds. promocji i baz danych: dr **Maciej Tołwiński**, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Redaktorzy tematyczni: filozofia, etyka dr hab. **Cezary Kalita**, prof. ucz., Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach; historia najnowsza dr **Małgorzata Lipińska-Rzeszutek** Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach; nauki o bezpieczeństwie dr **Paweł Szmitkowski** Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, dr **Beata Gałek** Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach; socjologia, politologia dr hab. **Adam Bobryk**, prof. ucz., Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach; stosunki międzynarodowe dr **Marlena Drygiel-Bielińska** Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, doc. dr **Wiktoria Borecka** Homelski Państwowy Uniwersytet Techniczny im. P.O. Suchowo (Białoruś)

Członkowie redakcji: doc. dr **Olga Burdakova**, Koledż Narwiański Uniwersytetu w Tartu (Estonia), dr **Pál Attila Illés** Katolicki Uniwersytet Pétera Pázmánya (Węgry), dr **Izabela Kochan** Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, dr **Elżbieta Kuzborska** Stowarzyszenie Naukowców Polaków Litwy (Litwa), doc. dr **Uładzimir Liaushuk** Grodzieński Państwowy Uniwersytet im. Janki Kupaly (Białoruś), doc. dr **Inessa Morozova** Instytut Filozofii Narodowej Akademii Nauk Białorusi (Białoruś), mgr **Kristiina Silvan** Uniwersytet w Helsinkach (Finlandia), dr **Józef Szymczek** Uniwersytet w Ostrawie (Czechy), prof. dr hab. **Anna Uryadova** Jarosławski Państwowy Uniwersytet im. P.G. Demidova (Rosja), doc. dr **Oksana Zelena** Drohobycki Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Iwana Franko (Ukraina)

Projekt okładki: **Mieczysław Legus**

Pismo ukazuje się od 2004 roku w numeracji ciągłej.
Wydanie papierowe jest wersją pierwotną pisma.

PL ISSN 1730-0274

Adres redakcji:

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Instytut Nauk o Bezpieczeństwie
ul. Żytnia 39, 08-110 Siedlce, pokój 2.37 (tel. 25 643 18 68)

<http://czasopisma.uph.edu.pl/index.php/doctrina>

© Copyright by Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2021

Wydawnictwo Naukowe

Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach

www.wydawnictwo-naukowe.uph.edu.pl

08-110 Siedlce, ul. Żytnia 17/19, tel. 25 643 15 20

Ark. wyd. 19.2. Ark. druk. 24.3.

Druk i oprawa: Volumina.pl

SPIS TREŚCI

Artykuły

Наталья Лазаревич , Философские основания принципа безопасности высокого качества жизни в условиях эко-социо-технической коэволюции	9
Тадеуш Адуло , Освоение и развитие философской культуры в условиях её модификации	33
Вера Белокрылова , Социогуманитарные технологии в пространстве современного общества	47
Игорь Хлебников, Наталья Донецкая , На пути к общественному развитию. Информационные технологии и ресурсы в высшем образовании	61
Виктория Борецкая, Валентина Яхно , Компьютерная этика и её восприятие белорусской студенческой молодежью на примере ГГТУ имени П.О. Сухого	73
Владимир Шааамов , Политика управления системой здравоохранения на территории Восточной Сибири в 1920-е годы	89
Максим Королёв , Латыши в Полоцком округе БССР	109
Виталий Кривуть , Создание и развитие проправительственных молодежных организаций на территории северо-восточных воеводств межвоенного польского государства	133
Людмила Гавриловец , Борьба польской дипломатии за признание границ по Одеру-Нейсе и попытки установления дипломатических отношений между ПНР и ФРГ	153
Ольга Романовская , Два фильма о советско-польской войне: этюд забвения советского киномифа	177
Антон Посадский , Историческая память как фактор жизнестойкости	189
Lana Dalinczuk , The Main Security Threats of the West after the Cold War. The Geopolitical Aspect	203
Maria Napunik , Środki inwigilacji cudzoziemców w demokratycznym państwie prawa	211
Sylwia Zakrzewska , Kierunki doskonalenia systemu zarządzania kryzysowego w kontekście ochrony ludności i ratownictwa	225

Recenzje

Małgorzata Lipińska-Rzeszutek , Polacy z Mińszczyzny w życiu społecznym międzywojennej Polski. <i>Знакамітыя мінчане XIX-XX стст. Роля выхадцаў з Міншчыны ў польскім культурным, грамадскім і палітычным жыцці ў перыяд II Рэчы Паспалітай. Матэрыялы беларуска-польскай навуковай канферэнцыі, Мінск 27 верасня 2019 г.</i> , рэд. Анатоль Вялікі, Здзіслаў Вінніцкі, Раман Юркоўскі, Анатоль Трафімчык, Польскі Інстытут у Мінску, Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка, Мінск 2020, сс. 244	245
---	-----

Joanna Ważniewska , Kresowi liderzy w procesie zmian społecznych <i>Zostali na Wschodzie. Słownik inteligencji polskiej w ZSRS 1945-1991</i> , red. Adam Hlebowicz, Instytut Pamięci Narodowej, Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa 2021, ss. 488	251
Alicja Luczyńska , Wokół setnej rocznicy przeprowadzenia plebiscytu na Warmii i Mazurach. <i>Wersal, plebiscyt i co dalej na Warmii i Mazurach?</i> <i>Versailles, the Plebiscite and the future of Warmia and Masuria</i> , oprac. Anna Kruszewska, Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, ss. 156	259
Marlena Drygiel-Bielińska , Litwa wobec mniejszości. Małgorzata Stefanowicz, <i>Polityka etniczna Litwy w latach 1990-2004</i> , Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków 2019, ss. 272	265
Adam Bobryk , Stosunki polsko-litewskie a mniejszość polska Maciej Mróz, <i>Wybrane aspekty relacji polsko-litewskich w latach 1991-2019 i ich wpływ na kondycję mniejszości polskiej w Republice Litewskiej. Raport</i> , Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2020, ss. 97	273
Paweł Szuppe , Chrześcijananie i muzułmanie we wzajemnych relacjach <i>Chrześcijananie w świecie islamu. Dialog – Posłannictwo – Świadectwo</i> , red. Eugeniusz Sakowicz, Bogusław Żero MAfr, Misjonarze Afryki (Ojcowie Biali), Natalin k/ Lublina, 2021, ss. 238	283
Zdzisław J. Winnicki , Czas Apokalipsy czyli atak na świat Zachodu Józef Białek, <i>Czas Sodomy czyli zamach na cywilizację</i> , Wydawnictwo WEKTORY, Wrocław 2020, ss. 333	289
Norbert Malec , Instytucja totalna i jej kultura organizacyjna Małgorzata Gałęziowska, <i>Cechy instytucji totalnej na przykładzie kultury organizacyjnej więzienia progresywnego w Jaworznie (1951-1956)</i> , Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2019, ss. 608	305
Agnieszka Araucz-Boruc , Wokół problematyki bezpieczeństwa osób z niepełno- sprawnościami Paweł Szmitkowski, <i>Ochrona osób z niepełnosprawnościami w sytuacji nadzwyczajnych zagrożeń</i> , Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Siedlce 2020, ss. 375	313

Sprawozdania

Krzysztof Grablewski , Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Samorząd terytorialny w Polsce – stan obecny i perspektywy”, Elbląg, 9 października 2020 r.	321
Maciej Topolewski , VI Ogólnopolska Konferencja Naukowa z cyklu „Bezpieczeństwo informacyjne” na temat „Współczesne szanse, wyzwania i zagrożenia dla informacyjnego wymiaru bezpieczeństwa państwa”, Siedlce, 27 stycznia 2021 r.	333

Pro Memoria

Alicja Joanna Siegień-Matyjewicz , <i>W służbie Bogu, morzu i ludziom. O działalności duszpasterskiej księdza mitrata komandora Aleksandra Szełomowa (1949–2020)</i>	337
---	-----

TABLE OF CONTENTS

Articles

Natalia Lazarevich , Philosophical Foundations of the Safety Principle of a High Quality of Life under Conditions of Eco-social-technological Coevolution	9
Tadeusz Adulo , Mastering and Development of Philosophical Culture in Terms of its Modification	33
Vera Belokrylova , Socio-humanitarian Technologies in the Modern Society	47
Igor Khlebnikov, Natalia Donetskaya , On the Way to Social Development. Information Technologies and Resources in Higher Education	61
Wiktorija Boretskaya, Valentina Yakhno , Computer Ethics and its Perception by the Belarusian Student Youth on the Example of the Sukhoi State Technical University of Gomel	73
Vladimir Shalamov , Healthcare System Management Policy in the Eastern Siberia in the 1920s	89
Maksym Korolev , Latvians in the Polack Region of the BSSR	109
Vitaly Krivut' , The Creation and Development of Pro-government Youth Organizations in the North-east Voivodeships of the Interwar Polish State	133
Lyudmila Gavrilovets , The Struggle of the Polish Diplomacy for the Recognition of the Oder-Neisse Borders and Attempts to Establish Diplomatic Relations between the People's Republic of Poland and the Federal Republic of Germany.....	153
Olga Romanovskaya , Two Films about the Soviet-Polish War: The Étude of Oblivion of the Soviet Cinema Myth	177
Anton Posadsky , Historical Memory as a Factor of Resilience	189
Lana Dalinczuk , The Main Security Threats of the West after the Cold War. The Geopolitical Aspect	203
Maria Hapunik , Means of Surveillance of Immigrants in a Democratic State of Law	211
Sylwia Zakrzewska , Directions for Improving the Crisis Management System in the Context of Population Protection and Rescue	225

Reviews

Małgorzata Lipińska-Rzeszutek , Poles from Minsk in the Social Life of Interwar Poland. <i>Знакамітыя мінчане XIX-XX стст. Роля выхадцаў з Міншчыны ў польскім культурным, грамадскім і палітычным жыцці ў перыяд II Рэчы Паспалітай. Матэрыялы беларуска-польскай навуковай канферэнцыі [Outstanding Minskiers of the XIX-XX centuries. The role of refugees from the Minsk region in the Polish cultural, social and political life of the Second Polish Republic. Materials of the Belarusian-Polish scientific conference]</i> , ред. А. Вялікі, З. Вінніцкі, Р. Юркоўскі, А. Трафімчык [eds. A. Vialiky, Z. Vinnytsky, R. Yurkovsky, A. Trofim-chik], Мінск 27 верасня 2019 г., Польскі Інстытут у Мінску, Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка, Мінск 2020, pp. 244	245
---	-----

- Joanna Ważniewska**, Borderland leaders in the process of social change. *Zostali na Wschodzie. Słownik inteligencji polskiej w ZSRS 1945-1991* [*Stayed in the East. Dictionary of Polish intelligentsia in the USSR 1945-1991*], ed. Adam Hlebowicz, Instytut Pamięci Narodowej, Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa 2021, pp. 488 251
- Alicja Luczyńska**, Around the Hundredth Anniversary of the Plebiscite in Warmia and Mazury. *Wersal, plebiscyt i co dalej na Warmii i Mazurach? Versailles, the Plebiscite and the future of Warmia and Masuria*, ed. Anna Kruszevska, Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, Olsztyn, pp. 156 259
- Marlena Drygiel-Bielińska**, Lithuania towards Minorities. Małgorzata Stefanowicz, *Polityka etniczna Litwy w latach 1990-2004* [*Ethnic Politics of Lithuania 1990-2004*], Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków 2019, pp. 272 265
- Adam Bobryk**, Polish-Lithuanian relations and the Polish minority. Maciej Mróz, Wybrane aspekty relacji polsko-litewskich w latach 1991-2019 i ich wpływ na kondycję mniejszości polskiej w Republice Litewskiej. Raport [*Selected aspects of Polish-Lithuanian relations in 1991-2019 and their impact on the condition of the Polish minority in the Republic of Lithuania. Report*], Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2020, pp. 97 273
- Paweł Szuppe**, *Christians and Muslims in their mutual relations. Chryścjanie w świecie islamu. Dialog – Posłannictwo – Świadectwo* [*Christians in the Islamic World. Dialogue - Mission – Witness*], eds. Eugeniusz Sakowicz, Bogusław Żero MAfr, Misjonarze Afryki (Ojcowie Biali), Natalin k/ Lublina 2021, ss. 238 283
- Zdzisław J. Winnicki**, The Time of Apocalypse or an Attack on the Western World. Józef Białek, *Czas Sodomy czyli zamach na cywilizację* [*The Time of Sodom or an Attack on Civilisation*], Wydawnictwo WEKTORY, Wrocław 2020, pp. 333 ...289
- Norbert Malec**, The total institution and its organisational culture. Małgorzata Gałęziowska, *Cechy instytucji totalnej na przykładzie kultury organizacyjnej więzienia progresywnego w Jaworznie (1951-1956)* [*Features of a total institution on the example of the organizational culture of the progressive prison in Jaworzno (1951-1956)*], Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2019, ss. 608 ...305
- Agnieszka Araucz-Boruc**, On the safety of people with disabilities. Paweł Szmitkowski, *Ochrona osób z niepełnosprawnościami w sytuacji nadzwyczajnych zagrożeń* [*Protecting people with disabilities in emergency situations*], Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Siedlce 2020, ss. 375 313

Reports

- Krzysztof Grablewski**, National Scientific Conference „Local government in Poland - current state and prospects”, Elbląg, October 9, 2020 321
- Maciej Topolewski**, VI National Scientific Conference in the series „Information Security” on the subject „Contemporary opportunities, challenges and threats for the information dimension of state security”, Siedlce, January 27, 2021 333

Pro Memoria

- Alicja Joanna Siegień-Matyjewicz**, In the service of God, the sea and people. On the pastoral activity of the priest Mitrat Commander Alexander Sheleomov (1949-2020) 337

Наталья Лазаревич

ORCID: 0000-0003-2095-5608
natalazarevich@tut.by

Национальная академия наук Беларуси
Институт философии
Центр социально-философских
и антропологических исследований
Беларусь

**Философские основания принципа
безопасности высокого качества жизни
в условиях эко-социо-технологической
коэволюции**

Philosophical Foundations of the Safety Principle
of a High Quality of Life under Conditions
of Eco-social-technological Coevolution

Filozoficzne podstawy zasady bezpieczeństwa wysokiej jakości
życia w warunkach koewolucji eko-społeczno-technologicznej

DOI: 10.34739/doc.2021.18.01

Аннотация: Осуществлено рассмотрение и обоснование принципа безопасности высокого уровня качества жизни, который постулируется как соблюдение совокупности норм, требований, подходов к обеспечению устойчивого прогресса в достижении социальным субъектом высокого качества жизни на максимально допустимой безопасной основе (технологической, медицинской, социально-культурной).

Ключевые слова: общество, качество жизни, экология, пандемия, безопасное развитие, экологическая культура, техника и технология

Abstract: Consideration and substantiation of the principle of a high level of quality of life safety is carried out which is postulated in compliance with a set of norms, requirements, approaches to ensure sustainable progress in achieving a high quality of life by a social subject on the maximum permissible safe basis (technological, medical, socio-cultural).

Keywords: society, ecology, pandemic, quality of life, safe development, ecological culture, engineering and technology

Abstrakt: W artykule przeanalizowano i uzasadniono zasadę bezpieczeństwa, postulowaną jako przestrzeganie zestawu norm i podejść w celu zapewnienia zrównoważonego rozwoju i osiągnięcia przez podmiot społeczny wysokiej jakości życia na możliwie najbardziej bezpiecznych podstawach (technologicznych, medycznych, społeczno-kulturowych).

Słowa kluczowe: społeczeństwo, jakość życia, ekologia, pandemia, bezpieczny rozwój, kultura ekologiczna, technika i technologia

Качество жизни определяется степенью удовлетворения материальных и духовных потребностей человека. Это в первую очередь потребности в питании, жилище, одежде и прочих материальных благах. Экономическая безопасность, как показатель высокого качества жизни и уровня развития, в первую очередь связана с величиной доходов и, следовательно, с таким понятием как «достаток». Согласно закону «О прожиточном минимуме в Республике Беларусь», величина бюджета прожиточного минимума определяется стоимостью минимального набора материальных благ и услуг, необходимых для обеспечения жизнедеятельности человека и сохранения его здоровья. В прожиточный минимум входят продукты питания, одежда, обувь, предметы общесемейного пользования, лекарства, предметы санитарии и гигиены, жилищно-коммунальные, транспортные и бытовые услуги, а также услуги детских дошкольных учреждений¹.

И хотя во всем мире возросли темпы роста дохода на душу населения, более эффективными стали системы здравоохранения и образования, увеличилась продолжительность жизни, однако за этими позитивными результатами скрывается очень глубокое неравенство экономического положения и потребления ресурсов между регионами и странами мира, между разными группами людей. Подсчитано, что на 20% самого богатого населения мира приходится 86% общей суммы личных расходов, потребление 58% мировой энергии, 45% мяса и рыбы, 84% бумаги, наличие 87% личных автомобилей. С другой стороны, 20% беднейших жителей планеты потребляют всего 5% или

---

¹ Закон «О прожиточном минимуме в Республике Беларусь», https://kodeksy-by.com/zakon_rb_o_prozhitochnom_minimume.htm (дата доступа: 02.11.2020).

менее товаров и услуг каждой из перечисленных категорий². Поэтому положения концепции устойчивого развития, понимаемого как развитие, которое отдает приоритет расширению человеческих возможностей, сохраняет свое значение. Социальное самочувствие – один из наиболее чувствительных индикаторов, отражающий как общую оценку индивидом уровня и качества жизни в стране, проблемы, волнующие индивида, так и эффективность социальной политики государства.

Понятие *качества жизни* требует количественного анализа, ибо только в таком случае открываются широкие возможности сравнительной оценки состояния условий жизни народонаселения разных стран, или отдельных групп общества в данной стране, или даже одного человека. Сложный переход от старого качества к *новому*, когда количественные изменения выходят за границы меры, произошел, например, во время кризиса 1992 г., когда падение ВВП в Республике Беларусь на 36% обусловило резкое падение качественных характеристик жизни³.

Как и в других странах, в республике продолжается процесс урбанизации. Если в результате этого процесса за 2010 г. численность городского населения составляла 74,5%, в 2015 г. – 77,3%, то к 2018 г. – уже 78,1% общего населения страны. В г. Минске в 2011 г. проживало 1 864 100 человек, в 2014 г. 1 924 900 человек, в 2018 г. 1 982 400 человек. Таким образом, три четверти населения Беларуси являются горожанами и наибольшее увеличение численности жителей отмечено в городе Минске, население которого каждый год увеличивается в среднем на 10 000 человек. Неоднозначное влияние городской среды, городского образа жизни на здоровье населения связано с воздействием экологических показателей окружающей среды. Если взглянуть на статистику заболеваемости по г. Минску (на 100 00 человек населения), с 1990 г. по 2019 г., то получается следующая картина:

---

² Ю.М. Арский, В.И. Данилов-Данильян, М.Ч. Залиханов, К.Я. Кондратьев, *Экологические проблемы: что происходит, кто виноват и что делать*, Москва 1997, с. 11.

³ *Статистический ежегодник Республики Беларусь-2009*, Минск 2009.

- новообразования злокачественные в 1990 г. составили 200 случаев, в 2003 г. 393,1; в 2010 г. – 487,4, в 2019 г. – 523,3;
- болезни крови, иммунитет / анемия: в 2003 г. – 140,3/57,0; в 2010 г. – 179,8/63,5; в 2019 г. – 224,7/192,5;
- эндокринная система, расстройства питания /диабет: 2010 г. – 14625/4612; 2019 г. – 31612/6632;
- болезни органов дыхания / бронхит, бронх. астма: в 2003 г. – 28482,5/78,0210; в 2010 г. – 64050/94,0 ; в 2019 г. – 60390,7/136,9;
- болезни нервной системы: в 2003 г. – 562,5; в 2010 г. – 769,7; в 2019 г. – 909,0;
- болезни с/с кровообращения, инфаркт миокарда: в 2010 г. – 3388,9; в 2019 г. – 3457,4;
- инфекционные и паразитарные заболевания: в 1990 г. – 2078,0; в 2003 г. –3219,5;
- инфекционные и паразитарные заболевания: в 2019 г. – 3807,3⁴.

Психосоматическое здоровье городского населения, как и физическое состояние, во многом определяется теми экологическими факторами, которые характерны для городской среды. Наиболее значительными факторами, влияющими на психосоматическое состояние человека, являются шум, вибрация, монотонность пейзажа, отсутствие в нем ярких красок, преобладание темных и серых тонов. Шумовое и вибрационное загрязнение имеет в основном локальный характер, и вызвано средствами транспорта, работой лифтов, различного оборудования дома и на работе. Повышение уровня шума, даже в пределах допустимых санитарных норм, способствует развитию атеросклероза, гипертонии, нервно-психических заболеваний.

Принимая во внимание социальные стандарты качества жизни и устойчивое развитие Республики Беларусь, с целью привлечения международного опыта решения демографических проблем, наша страна в 2015 г. (совместно с еще 193 государствами) одобрила Повестку дня в области устойчивого развития на период до 2030 г. (далее – Повестка-2030).

---

⁴ *Здравоохранение в Республике Беларусь*, Минск 2019.

Повестка-2030 для Беларуси, это новый механизм глобальной политики в области устойчивого развития, которая призвана обеспечить реальный прогресс в борьбе с нищетой, голодом, детской смертностью, эпидемиями, изменением климата и иными вызовами современности, а также способствовать обеспечению качества жизни. Инструментами ее реализации выступают 17 Целей устойчивого развития тысячелетия, наиболее важными являются: повсеместная ликвидация нищеты во всех её формах; ликвидация голода, обеспечение продовольственной безопасности, улучшение питания и содействие устойчивому развитию сельского хозяйства; обеспечение здорового образа жизни и содействие благополучию для всех в любом возрасте; обеспечение всеохватного и справедливого качественного образования и поощрение возможности обучения на протяжении всей жизни для всех; обеспечение гендерного равенства и расширение прав и возможностей всех женщин и девочек; обеспечение наличия и рациональное использование водных ресурсов и санитарии для всех; обеспечение доступа к недорогим, надежным, устойчивым и современным источникам энергии для всех; содействие неуклонному, всеохватному и устойчивому экономическому росту, полной и производительной занятости и достойной работе для всех; создание прочной инфраструктуры, содействие обеспечению всеохватной и устойчивой индустриализации и внедрению инноваций; обеспечение открытости, безопасности, жизнестойкости и устойчивости городов и населенных пунктов; обеспечение рациональных моделей потребления и производства.; защита, восстановление экосистем суши и содействие их рациональному использованию, рациональное управление лесами, борьба с опустыниванием, прекращение и обращение вспять процесса деградации земель и прекращение процесса утраты биологического разнообразия⁵.

Для наиболее эффективной работы по достижению ЦУР необходимо предпринять ряд мер, которые будут гарантированно
1) предоставлять доступ гражданским лидерам и инициативам

---

⁵ Повестка дня в области Устойчивого Развития на период до 2030 года, <https://www.by.undp.org/content/belarus/ru/home/post-2015/sdg-overview.html> (дата доступа: 09.10.2019).

к государственным ресурсам, 2) осуществлять процессы модернизации экономики и общества, 3) реализовывать потенциал гражданского общества для реализации программ на разных уровнях (от местных органов самоуправления до национальных представительств).

Проведение социальной политики в Республике Беларусь предполагает активное содействие государства повышению жизненного уровня населения путем постепенных реформ, а также средств их достижения с учетом практической целесообразности и реальных возможностей. При этом важнейшей задачей является переход к политике, основанной на социально-экономической ответственности государства и всех членов общества. В основу новых подходов должен быть положен важнейший принцип «от социального иждивенчества – к социальным гарантиям», означающий прежде всего защиту прав человека на труд, создание системы жизнеобеспечения, соответствующей определенным жизненным стандартам, гарантию личной безопасности граждан в обществе.

В социальной политике Республики Беларусь на современном этапе выделяется ряд приоритетных направлений: регулирование доходов и занятости населения, социальная защита населения, забота о его наиболее социально уязвимых слоях; развитие социальной сферы. При этом должно происходить изменение методов социальной политики с перенесением акцента на политику, ориентированную на стимулирование доходов населения. Социальная политика государства должна быть направлена на повышение трудовой мотивации и стабилизации уровня жизни населения, создание предпосылок для последующего роста благосостояния населения. Поэтому самым весомым ресурсом страны, способным поднять экономику, является человеческий потенциал. Человек с его творческой активностью – ресурс, реализация возможностей которого зависит от того, как государство, социальные институты поддерживают процесс человеческого развития.

Весь ход истории человечества связан с активным освоением окружающей среды, со стремительным совершенствованием различных технологий, средств и орудий

труда. Техника проникла во все сферы жизни, стала частью культуры. Уже в XX в. развитие общества стали определять как *техногенный тип* экономического развития. Его особенность заключается в исторически сложившейся практике использовании средств производства – технических устройств – без учета экологических ограничений. Мировая энергетика в конце XX столетия росла вдвое быстрее, чем численность населения. Претерпела к этому периоду общественного развития и структура топливного баланса большинства стран мира: если ранее в топливно-энергетическом балансе основную долю составляли дрова и уголь, то к концу XX в. преобладающим видом стало углеводородное топливо – до 65% приходится на нефть и газ, а до 9% – в сумме на атомную и гидроэнергетику. Среднее душевое потребление электроэнергии достигло 2400 кВт·ч/год. Многократно увеличилась добыча и переработка минеральных ресурсов – руд и других материалов. Производство черных металлов возросло за столетие в 8 раз и достигло в начале 1980-х гг. 850 млн т/год⁶.

Важной чертой современного техногенеза является интенсивная химизация всех отраслей хозяйства. Начало массового производства многих продуктов крупнотоннажной химии, в частности нефтехимии и химии органического синтеза, относится к середине XX столетия. Еще интенсивнее в это время развивалось производство цветных металлов. В XX в. значительно вырос объем и изменилась структура машиностроения, быстро увеличивались число и единичная мощность производимых машин и агрегатов. Весомую долю продукции машиностроения составила военная техника. Появились и получили быстрое развитие такие отрасли, как производство средств связи, приборостроение, радиотехника, электроника, вычислительная техника. Все это оказало большое влияние на структурные сдвиги в производстве и быте сотен миллионов людей, привело в целом ряде стран к достижению высокого качества жизни людей. Это подтвердили прошедшие под эгидой ООН конференции в Рио-де-Жанейро (1992, 2012), Йоханнесбурге (2002), ряд международных конференция по

---

⁶ И.Ф. Жуковская, *Мировая экономика. Учебно-практический комплекс*, Владимир 2010, с. 36-38.

народонаселению (МКНР), начиная с наиболее значимой в Каире (1994), последняя прошла в Женеве (2018) «МКНР+25»⁷. Однако глобальные изменения окружающей среды свидетельствуют о том, что в своем развитии человечество превзошло допустимые экологические пределы, определяемые законами биосферы.

Вместе с тем, огромный технический потенциал человечества, как основа развития, сам по себе обладает внутренней неустойчивостью. И это касается не только высоких рисков функционирования сложных технических объектов, но и постановке вопроса о конвергентном развитии технического и естественного. Интересна в этой связи точка зрения чилийских нейрофизиологов Ф. Варела и У. Матурана в их попытке нахождения механизма живого, связанного с «аутопоэзисом» и дальнейшее ее распространение на понимание техники с позиции ее аутопоэтичности «способности к самосотворению»⁸. Идея аутопоэтичности рассматривается авторами как оценка современной техники в качестве сложной саморазвивающейся сущности по аналогии с биологическими процессами. В понимании явления аутопоэзиса проявляется признание за технической системой способности воспроизводства ее системной организации для того, чтобы «быть и оставаться собой»⁹. По сути, авторами признаются за техникой те же возможности, что и за живыми организмами – эволюция вне человеческой деятельности. Техника, считают они, обладает для этого целым рядом возможностей. Так, упоминаются сфера компьютерных технологий с целым набором оперативной деятельности – языком, алгоритмами поиска и решения задач и пр., которые позволяют ей действовать не только согласно инструкции, но и расширять сферу действия своих задач, «совершить поступок» (характерно, например, для работы марсохода *Curiosity*). Кроме задач организации для техники признается возможность реорганизации – видоизменения (как правило, усовершенствование) структуры для улучшения операционных

---

⁷ А.Ш. Ниязи, *Отчёт ПРООН по развитию человеческого потенциала 2018 тенденции и показатели в мире и России*, <https://cyberleninka.ru/article/n/otchet-proon-po-razvitiyu-chelovecheskogo-potentsiala-2018-tendentsii-i-pokazateli-v-mire-i-rossii> (дата доступа: 02.11.2020).

⁸ У. Матурана, *Древо познания*, Москва 2001, с. 37.

⁹ *Ibidem*.

возможностей (телефон, смартфон, андроид, и далее, искусственный интеллект). В современной технике может быть заложена еще одна способность – к воспроизводству элементов, входящих в состав ее же организации. Техника, являясь продуктом человеческого творчества с целью покорения сил природы, достигла таких возможностей функционирования, которые, с одной стороны, формируют высокую степень зависимости от нее общества, благодаря существованию в рамках конвергенции, а с другой, несут риски развития «искусственного механизма, аналогичного живой организации»¹⁰.

Оценки устойчивого развития техники и общества, их коэволюции связаны, в первую очередь, с вопросами сферы применения техники, исследовании ее социальных и экологических последствий, потребительского поведения, общих условий развития, а также с вопросами о том, каким образом могут быть получены те новые технологии, которые будут способствовать лучшему качеству жизни и, значит, лучшей устойчивости общественного развития. В большинстве случаев необходимость новых поколений техники и технологий социально и экономически детерминирована, именно таким образом происходит их включенность в общественные отношения. Технико-технологическое развитие фактически всегда строится с учетом задач общества и целей его развития, главными из которых является высокое качество жизни людей.

Показатели качества жизни в разных странах могут отличаться друг от друга, так как они во многом зависят от определенной стадии экономического развития. Основным индикатором качества жизни является *Индекс человеческого развития (ИЧР)* (Human Development Index (HDI)) – это комбинированный показатель, характеризующий развитие человека в странах и регионах мира. Индекс измеряет достижения страны с точки зрения состояния здоровья, получения образования и фактического дохода граждан. Каждый год итоговый рейтинг претерпевает значительные изменения. Это заметно даже по первой тройке государств-лидеров по уровню жизни. Например, в прошлом рейтинге тройку лидеров составляли

---

¹⁰ А.А. Сапунова, *На пути к аутопоэтичности техники: постановка вопроса, новые риски и возможности*, «Философские науки» 2015, № 3, с. 6.

Норвегия, Швейцария и Австралия. А на этот раз третье место заняла Ирландия. Норвегия, Швейцария и Ирландия возглавили рейтинг стран по уровню Индекса человеческого развития (Human Development Index), который часто называют рейтингом стран мира по уровню жизни. Данные были представлены в Докладе о человеческом развитии – 2019 (*Human Development Report, 2019*), подготовленном ООН¹¹. В *Отчете об устойчивом развитии*, в который вошли 166 стран, Беларусь по уровню достижения Целей устойчивого развития (ЦУР) заняла 18-е место, оказавшись между Японией и Хорватией, в 2018 и 2019 годах Беларусь в данном рейтинге оказывалась на 23 месте¹².

Рейтинг социального развития (Social Progress Index 2020), который сравнивает уровень доступности различных социальных благ в 163 странах мира. Исследование ежегодно проводится американской неправительственной организацией Social Progress Imperative при поддержке одного из крупнейших мировых аудиторов Deloitte. Индекс показывает, насколько социальная политика того или иного государства удовлетворяет потребностям жителей. Основные вопросы разделены на три большие группы:

- базовые блага (питание и доступность питьевой воды, первая медицинская помощь, санитарные условия, качество жилья и личная безопасность);
- основы благополучия (здравоохранение и экологическая обстановка, доступ к информации, коммуникациям и образованию);
- развитие человеческого потенциала (гражданские права, личная свобода и возможность выбора, толерантность и равноправие, доступность дополнительного образования)¹³.

Лидером рейтинга социального развития в 2020 г. стала Норвегия (92,73 балла). В тройку также вошли Дания и Финляндия. Украина заняла 63-е место, Беларусь – 47-е, Россия – 69-е. Сильными сторонами Республики Беларусь признаны

---

¹¹ *Human Development Index Ranking*, <http://hdr.undp.org/en/content/2019-human-development-index-ranking> (дата доступа: 02.11.2020).

¹² *Ibidem*.

¹³ *Social Progress Index 2020*, <https://gtmarket.ru/ratings/social-progress-index> (дата доступа: 02.11.2020).

хорошая экологическая обстановка, высокий показатель личной безопасности, доступность базового здравоохранения, образования и информации, соблюдение прав граждан. В качестве общего рецепта удовлетворённости граждан по данной позиции указывается на следующее: обеспеченность высокого качества работы государственных учреждений, отсутствие коррупции, способность выполнять данные обещания и щедрость в заботе о гражданах¹⁴.

Для обеспечения высокого качества жизни социальная политика, должна охватывать все аспекты жизнедеятельности человека: не только улучшение условий труда и быта, удовлетворение материальных и духовных потребностей, социальную защиту, осуществление принципа справедливости, но и здоровую окружающую среду.

Из-за высокой концентрации в пределах биосферы и среды обитания человека опасных агентов и источников риска (все виды вооружений, отравляющие вещества и ядерное топливо) создается ситуация, когда этот потенциал не только начинает угрожать биосфере, но и включает риски глобального природного и социального разрушения. Данная угроза, к сожалению, не так уж легко осознается, поскольку в психологии массового сознания она маскируется положительными результатами социального прогресса (возможностью удовлетворения всевозрастающих потребностей). К изменению и разрушению естественных экосистем добавилось мощное промышленное загрязнение. На душу населения в мире добывается ежегодно более 50 тонн сырья, в результате переработки которого (с помощью энергии) человечество, в конце концов, получает почти столько же отходов, в том числе до 0,1 тонны опасных отходов на каждого жителя планеты¹⁵. В обществе сложился стереотип, согласно которому основная экологическая угроза производственной сферы состоит в образовании отходов, однако трудно не согласиться с точкой зрения, что на самом деле вся конечная продукция производства представляет собой отложенные или перенесенные в будущее

---

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Н.Б. Кичаева, Т.И. Масловская, А.С. Гавдель, *Отходы производства и потребления*, <http://www.ecoinfo.by/content/148.html> (дата доступа: 02.11.2020).

время отходы. При этом важно учесть два момента, один из которых – это качественное усложнение экологических противоречий, второй – разрастание их пространственного масштаба.

Все это наносит колоссальный не только экологический, но и экономический ущерб, который проявляется в стоимостных потерях природных ресурсов и затратах общества на ликвидацию или предотвращение загрязнения окружающей среды в результате антропогенной деятельности с целью безопасности ее качества. В таких условиях происходит перерастание традиционной проблемы охраны природы в гораздо более широкую проблему охраны окружающей человека природной и искусственной среды, которая теснейшим образом связана с уровнем качества жизни в определенных условиях техногенным развитием.

Таким образом, традиционная деятельность, направленная на охрану окружающей среды, сама по себе не может существенно снизить экологоемкость производства без его серьезных количественных и качественных изменений. Каковы в таком случае механизмы поддержания безопасности человеческого развития, обеспечивающие при этом достойный уровень качества жизни?

Анализ идей в отношении дальнейшего развития человеческого сообщества свидетельствует том, что в основе любой вновь предлагаемой концепции развития лежат две главные философско-мировоззренческие системы оценки взаимоотношений человека и природы: антропоцентризм и экоцентризм (биосфероцентризм). Согласно *антропоцентризму* (вылившемуся, как известно, в технократизм) взаимоотношения между человеком и природой строятся по правилам, которые устанавливает сам человек. Возникшие проблемы окружающей среды представляются исключительно следствием «неразумного» ведения общественного хозяйства, его чрезмерной ресурсоемкости и многоотходности и, в принципе, устранимы путем технологической реорганизации и модернизации производства. А природа, в силу своей живучести и выносливости, будто бы может приспособиться к действиям человека на планете, перейдя на новый уровень организации и функционирования.

Согласно экоцентризму, человек как биологический вид в значительной мере зависит от главных экологических законов и в своих взаимоотношениях с природой должен принимать ее условия. Развитие человеческого общества рассматривается как часть эволюции природы, где действуют законы экологических пределов, необратимости и отбора. Прогресс цивилизации ограничивается экологическим императивом – безусловной зависимостью человека, человеческого общества от состояния живой природы, требованием подчинения ее законам. Именно эти две философско-мировоззренческие системы и лежат в основе современных концепций развития. Концепция экоразвития – это, как считается, первая концепция, в основе которой лежит экоцентризм. Именно в этой концепции впервые были сформулированы идеи соизмерения экономического развития с возможностями природных систем, идея уравнищенности, сбалансированности между экономическими требованиями и экологическим императивом.

В основе концепции биотической регуляции лежит правило одного процента, суть которого состоит в следующем: для биосферы в целом доля возможного потребления чистой первичной продукции для высших консументов, к которым относится и человек, в энергетическом выражении не должна превышать 1%. Это правило основано на участии разных групп организмов в переработке органики: 90% энергии чистой первичной продукции освобождают микроорганизмы и грибы, менее 10% – беспозвоночные животные и не более 1% – позвоночные животные. Таким образом, вклад конечной группы (менее 1%) является важным условием стабильности биосферы¹⁶.

Начиная с 1980-х гг. этот подход активно разрабатывает группа ученых из Санкт-Петербурга во главе с выдающимся российским биофизиком В. Г. Горшковым на базе теории биотической регуляции и стабилизации окружающей среды¹⁷. Главным достижением этой теории является обоснование критерия *предела устойчивости (выносливости)* биосферы по отношению к антропогенным воздействиям или ее *несущей*

---

¹⁶ В.М. Горшков, *Биотическая регуляция окружающей среды*, Санкт-Петербург 2007, с. 7.

¹⁷ Ibidem.

емкости». На основании многочисленных исследований было показано, что биосфера устойчива, т.е. способна компенсировать любые возмущения, вызываемые хозяйственной деятельностью человека, до тех пор, пока потребление продукции биоты человеком не превышает 1%. Остальные 99% биота затрачивает на стабилизацию окружающей среды. Однако, по данным ученых, современное прямое потребление цивилизацией биопродукции экосистем суши составляет от 7 до 12%, т.е. на порядок выше предела устойчивости экосферы, а валовая мощность энергетики цивилизации (включая энергию ископаемого топлива) в 20 раз больше энергетической оценки предела. И хотя пока еще не получены оценки допустимого превышения предела устойчивости, т.е. тех значений, за которым деградация биосферы становится необратимой, на основании данной концепции можно сделать вывод о том, что человечество должно уменьшить свое давление на биосферу Земли¹⁸.

По существующим прогнозам, такое уменьшение может быть достигнуто за счет сокращения численности населения планеты. По оценкам разных авторов, оптимальная демографическая емкость Земли составляет от 1 до 2 млрд. чел. Это отчасти коррелирует с так называемой теорией «золотого миллиарда» – той численности населения планеты, для которого могут быть обеспечены высокие стандарты благосостояния при достаточном сохранении биотического равновесия.

Существуют и другие сценарии развития будущего. Среди них наиболее популярными являются концепция ноосферы и концепция коэволюции. Учение о ноосфере В.И. Вернадского, который предвидел, что воздействие человека на окружающую природу растет столь быстро, что скоро наступит то время, когда человек превратится в основную геологическую силу, формирующую облик Земли. Биосфера перейдет в свое новое функциональное состояние, в сферу разума – ноосферу. Развитие окружающей среды и человеческого общества пойдет неразрывно, начнется их коэволюция.

---

¹⁸ Ibidem, с. 14.

Большинство авторов сходятся в том, что этот процесс не может быть ограничен только изменением мировой экономической стратегии, хозяйственными и технологическими мерами; он должен сопровождаться глубокой переоценкой человеческих потребностей, становлением новых норм поведения людей. Необходимы подходы к совершенствованию структур производства и потребления на основе осознания степени ограниченности ресурсов с учетом оптимального уровня удовлетворения потребностей человека. Для этого требуется как формирование разумных потребностей человека (разработка и широкое использование научно обоснованных норм и нормативов потребления благ и услуг) на основе экологического мировоззрения, так и максимально возможная экономия природных ресурсов путем внедрения современных ресурсосберегающих технологий.

Идеи развития экологического сознания разрабатываются в рамках философии, социологии, психологии и других систем знания и служат основой формирования «экологического поведения», согласующегося со стратегией устойчивого развития. Существует ряд концепций, которые могут рассматриваться в качестве методологической основы изучения экологического сознания. Это, к примеру, концепция психического взаимодействия организма со средой Н. Грота, философские идеи М.В. Бахтина и М. Мамардашвили, концепция развития Л.С. Выготского. Экологическое сознание анализируется и обсуждается в работах А.А. Калмыкова, С.Д. Дерябо, В.А. Ясвина, В.И. Медведева, А.А. Алдашевой, В. Панова, И.А. Шмелевой и др., но проблема его системного психологического описания остается открытой. Одно из первых определений экологического сознания, которое можно было найти в литературе, было предложено А.А. Брудным и Д.Н. Кавтарадзе еще в начале 80-х годов прошлого века: «это компонент сознания как системы, непосредственно отражающий взаимную связь природных условий человеческой жизнедеятельности и общественного бытия. Этот компонент имеет тенденцию к расширяющемуся охвату явлений действительности (в силу чего экологическое сознание иногда именуют «расширенным сознанием»). Активное отражение взаимосвязей между приро-

дными и социальными условиями человеческого существования порождает новые формы освоения действительности»¹⁹.

По мнению В.И. Медведева и А.А. Алдашевой, экологическое сознание можно рассматривать как некое отражение в сознании процессов взаимодействия между человеком как организмом и человеком как личностью, с одной стороны, и обществом и окружающим миром – с другой, в тех аспектах биологической и социальной жизни, которые обусловлены природными факторами²⁰. С этих позиций экологическое сознание можно рассматривать как очень сложную, саморегулирующуюся (то есть имеющую возможность менять цели, функции, составляющие элементы) систему, сформированную для решения задач установления, стабилизации или изменения взаимоотношений с природой и ее объектами, возникающих в процессе удовлетворения человеком своих потребностей. Отражая различные аспекты взаимодействия с окружающей средой, экологическое сознание представляет собой определенный пласт в сознании человека и существует на индивидуальном и общественном уровне. Степень его развития непосредственно влияет на формирование «картины мира», системы ценностей, установки и мотивы деятельности и поведения человека и на соблюдение моральных и этических норм по отношению к природе, на оценку экологического риска, на способы преодоления конфликтов и принятие управленческих и политических решений, касающихся окружающей среды.

Необходимо также подчеркнуть особое место этики во всей структуре экологического поведения. Основатель учения о биосфере В.И. Вернадский писал: «самыми главными вопросами являются вопросы этические, вопросы о том, как следует вести себя при тех или иных условиях жизни»²¹. Нравственная позиция в отношениях человека к природе должна быть, прежде всего, гуманистической, т.е. имеющей в качестве приоритета как благо человека, так и благо природы.

---

¹⁹ Д.Н. Кавтарадзе, *Управляемо ли устойчивое развитие*, «Вестник Московского университета. Серия 21» 2004, № 3, с. 5.

²⁰ В.И. Медведев, *Экологическое сознание*, Москва 2001.

²¹ В.И. Вернадский, *Философские мысли натуралиста*, Москва 1988, с. 386.

Связь между ними определяет «экологический императив», выдвинутый академиком Н.Н. Моисеевым и предписывающий, придерживаясь теории коэволюционного развития общества и природы, не вступать в противоречие с естественными закономерностями, чтобы не вызвать необратимых процессов в биосфере²². Рядом с ним может быть поставлен «принцип партнерства» во взаимосвязи человека и природы.

Исходя из вышесказанного, нравственной может быть названа деятельность, направленная на поворот от потребительства в отношении природы, и перестройку в этой связи всей системы просвещения, образования и воспитания. С понятием экологическая культура в современных работах все чаще связывается благополучное развитие человеческой цивилизации и, соответственно, качество жизни. Исследуя экологический срез проблемы качества жизни, нельзя не остановиться на ее непосредственной связи с проблемой здоровья. Эта тема достаточно актуальна в различных своих проявлениях. В современной медицине широко распространён термин «качество жизни, связанное со здоровьем», который характеризует физическое, эмоциональное, психологическое и социальное функционирование человека, основанное на его субъективной оценке²³.

При этом принимаются во внимание разные сферы жизни пациента, как напрямую связанные с состоянием здоровья, так и зависящие от него лишь косвенно. Например, в паллиативной медицине, повышение качества жизни может быть либо основной, либо дополнительной целью. Если заболевание может привести к сокращению жизни пациента, то качество жизни становится дополнительной целью. Если заболевание неизлечимо, то повышение качества жизни является приоритетом – такой подход используется в паллиативной помощи²⁴.

В данный момент актуальна проблема качества жизни в контексте ее экологической проекции на появление новой болезни – коронавируса под общим названием – глобальная

---

²² Н.Н. Моисеев, *Избранные труды*, Москва 2003, https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_002389968/ (дата доступа: 02.11.2020).

²³ И.Б. Ушаков, *Качество жизни и здоровье человека*, Москва 2005, с. 61.

²⁴ Г.А. Новиков, *Оценка качества жизни в паллиативной медицине*, Ульяновск 2013, с. 5.

пандемия COVID-19. Это серьезное заболевание, которое может существенно повлиять на повседневную жизнь выздоровевших пациентов и их семей с точки зрения проблем психического здоровья, таких как посттравматический стресс, депрессия, беспокойство и бессонница; поэтому коронавирусная инфекция оказывает негативное влияние на качество жизни пациентов. Так как у пациентов не вырабатывается иммунитет к данной инфекции, либо, как показывает опыт, вырабатывается на короткое время, то это может оказать негативное влияние на качество жизни.

Человек, как и любой другой биологический вид, всецело зависит от условий окружающей среды и подчиняется ее требованиям. Нарушение связей между природной средой и человеком, то ли под влиянием внутренних факторов, то ли внешних имеет негативные, порой непредсказуемые последствия. Это обстоятельство должно приниматься во внимание в современной ситуации возникновения пандемии коронавирусной болезни (COVID-19). В ситуации глобальной пандемии COVID-19 актуализировались следующие проблемы, влияющие на механизмы обеспечения высокого качества жизни: трансформации образа желаемого будущего под влиянием глобального пандемического процесса с учетом цивилизационной специфики; фрагментации социального пространства; усиления социального неравенства и социальной несправедливости; кризиса рыночных отношений и государственного управления; модификации образа жизни и трансформаций в сфере труда, кризиса мировоззрения и ценностной разметки жизни в целом.

Коронавирусная болезнь (COVID-19) оказывает глубокое влияние с далеко идущими последствиями для образа жизни и работы людей во всем мире. Экспоненциальный рост случаев COVID-19 осенью 2020 г. быстро разрушил надежды на сдерживание вируса и подтвердил всплеск новой волны пандемии. Краткосрочные эффекты, такие как массовая потеря рабочих мест в определенных секторах экономики, сокращение рабочего времени и другие меры, уже имеют место. При этом

возросло использование удаленного режима работы и других электронных услуг²⁵.

Уникальный электронный опрос Eurofound «Жизнь, работа и COVID-19» дает представление о влиянии пандемии на жизнь людей. На сегодняшний день проведено два раунда электронного опроса, позволяющих сравнить ситуации, когда большинство государств находилось в изоляции и когда общество и экономика медленно восстанавливались. Данные охватывают ряд тем, включая удовлетворенность жизнью, счастье, оптимизм и устойчивость, здоровье, поддержку и благополучие, а также доверие к учреждениям. В итоге наблюдается повышение уровня доверия к учреждениям, которые воспользовались мерами поддержки, что является четким сигналом для национальных правительств²⁶.

Современная техногенная цивилизация порождает феномен невиданного доселе взрыва научно-технического развития в различных формах. Она оснащает, с одной стороны, мировое сообщество все более совершенными технологиями, а с другой стороны, оставляет без внимания сферу духовной, культурной и гуманитарной жизнедеятельности человека, не обеспечивает ему прочной духовно-ценностной основы. Возникает необходимость жесткого пересмотра прежних позиций по вопросам цивилизационного развития с целью преодоления наиболее неэффективных и кризисных его форм. Радикальное решение стоящих перед человечеством экологических проблем возможно только при переходе техногенной цивилизации к глобальному эколого-безопасному устойчивому развитию, в котором бы экологические ценности занимали бы одно из центральных мест.

Социотехническое развитие должно удовлетворять множеству критериев, проанализировано и оценено с разных точек зрения, чтобы получить истинное представление о том, в каком направлении человечеству двигаться дальше, сохраняя и развивая при этом технику и технологии и обеспечивая

---

²⁵ Набор данных о жизни, работе и COVID-19: COVID-19, <http://eurofound.link/covid19> (дата доступа: 01.11.2020).

²⁶ *Quality of life and quality of society during COVID-19*, <https://www.eurofound.europa.eu/data/covid-19/quality-of-life> (дата доступа: 03.11.2020).

параметры окружающей среды в приемлемом состоянии. В основу перспектив социо-технико-технологической устойчивости должны быть положены, по меньшей мере, две группы критериев: экологические критерии (снижение вредных выбросов, ресурсосбережение, сохранение видового разнообразия и др.); социально-экономические критерии (сохранение баланса между потребностями людей и возможностями их удовлетворения), что в конечном итоге приведет к уменьшению рисков, обусловленных технико-технологическим прогрессом, т.е. к оптимальной социоэкологической устойчивости, обеспечивающей в свою очередь достаточно высокий уровень качества жизни.

Важнейшим фактором развития человеческого потенциала и обеспечения безопасного устойчивого развития общества является эффективная социальная политика государства, призванная создать необходимые условия, обеспечивающие достойное качество жизни. Социальная антропология обосновывает необходимость создания таких социальных условий развития человека, в которых могли бы реализоваться и его биологические особенности. В стратегическом плане в оптимизации условий жизни и стабилизации здоровья человека самым важным является разработка и введение научно обоснованной программы развития биогеоценозов в урбанизированной среде и совершенствование форм общественных отношений в рамках социоприродного развития.

На формирование поведения человека влияют как внутренние факторы (уровень экологических знаний, приоритет экологических ценностей в сознании и поведении, чувство ответственности по отношению к природе), так и внешние факторы (система экологического образования, деятельность СМИ, экологическая политика государства в целом). Преодоление экологического кризиса, вызванного техногенной деятельностью, невозможно без изменений мировоззрения людей, их отношения к окружающему миру. Уровень экологической ответственности наряду с уровнем социально-экономического и культурного развития становится мерилем цивилизованности общества, критерием его социоприродной устойчивости, одним из условий гармоничного развития.

Экологическая составляющая устойчивого общественного развития не исчерпывается только государственной экологической политикой, она тесно соприкасается с понятием экологической и духовной культуры, включает этические и морально-правовые нормы, экологические характеристики социальной комфортности, учитывает наличие механизмов принятия решений по экологическим проблемам, а также социальную ответственность, активную гражданскую позицию по актуальным вопросам социотехнического и технологического прогресса.

Таким образом, понятие «качество жизни» и даже его экологические проекции имеют достаточно широкий смысловой спектр значений, характеризуются отсутствием общепризнанной формализованной структуры и стандартного набора индикаторов. Приоритеты зависят от потребностей людей, тесно связанных с уровнем развития стран и регионов, равно как и с текущими локальными и глобальными событиями, к которым можно, к примеру, отнести современный всплеск коронавирусной пандемии. Поэтому в разных международных индексах используются различные критерии и различная методика расчета уровня качества жизни, объективно имеющие относительный характер, т.е. научно значимы лишь в реальной временной и социально-культурной конфигурации.

Библиография / References

- Arskij Ū.M., Danilov-Danil'ân V.I., Zalihanov M.Ā., Kondrat'ev K.Â., *Ėkologiġeskie problemy: ĉto proishodit, kto vinovat i ĉto delat'*, Moskva 1997. [Арский Ю.М., Данилов-Данильян В.И., Залиханов М.Ч., Кондратьев К.Я., *Экологические проблемы: что происходит, кто виноват и что делать*, Москва 1997].
- COVID-19, <http://eurofound.link/covid19>, (data dostupa: 01.11.2020).
- Gorškov V.M., *Biotičeskaâ reguláciâ okruŷaišej sredy*, Sankt-Peterburg 2007. [Горшков В.М., *Биотическая регуляция окружающей среды*, Санкт-Петербург 2007].
- Human Development Index Ranking*, (data dostupa: 02.11.2020).
- Kavtaradze D.N., *Upravlâemoli ustojĉivoje razvitie*, «Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriâ 21» 2004, № 3. [Кавтарадзе Д.Н., *Управляемо ли устойчивое развитие*, «Вестник Московского университета. Серия 21» 2004, №3].

- Kičaeva N.B., Maslovskaja T.I., Gavdel' A.S., *Othody proizvodstva i potrebleniâ*, <http://www.ecoinfo.by/content/148.html>, (data dostupa: 02.11.2020). [Кичаева Н.Б., Масловская Т.И., Гавдель А.С., *Отходы производства и потребления*, <http://www.ecoinfo.by/content/148.html>, (дата доступа: 02.11.2020)].
- Maturana U., *Drevo poznaniâ*, Moskva 2001. [Матурана У., *Древо познания*, Москва 2001].
- Medvedev V.I., *Ëkologiĉeskoe soznanie*, Moskva 2001. [Медведев В.И., *Экологическое сознание*, Москва 2001].
- Moiseev N.N., *Izbrannye trudy*, Moskva 2003, https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_002389968/, (data dostupa: 02.11.2020). [Моисеев Н.Н., *Избранные труды*, Москва 2003, https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_002389968/, (дата доступа: 02.11.2020)].
- Niâzi A.Š., *Otĉet PROON po razvitiû ĉeloveĉeskogo potentsiala 2018 tendencii i pokazateli v mire i Rossii*, <https://cyberleninka.ru/article/n/otchet-proon-po-razvitiyu-chelovecheskogo-potentsiala-2018-tendentsii-i-pokazateli-v-mire-i-rossii>, (data dostupa: 02.11.2020). [Ниязи А.Ш., *Отчёт ПРООН по развитию человеческого потенциала 2018 тенденции и показатели в мире и России*, <https://cyberleninka.ru/article/n/otchet-proon-po-razvitiyu-chelovecheskogo-potentsiala-2018-tendentsii-i-pokazateli-v-mire-i-rossii>, (дата доступа: 02.11.2020)].
- Novikov G.A., *Ocenka kaĉestva Źizni v palliativnoj medicine*, Ul'ânovsk 2013. [Новиков Г.А., *Оценка качества жизни в паллиативной медицине*, Ульяновск 2013].
- Povestka dnâ v oblasti Ustojĉivogo Razvitiâ na period do 2030 goda*, <https://www.by.undp.org/content/content/belarus/ru/home/post-2015/sdg-overview.html> (data dostupa: 09.10.2019). [*Повестка дня в области Устойчивого Развития на период до 2030 года*, <https://www.by.undp.org/content/content/belarus/ru/home/post-2015/sdg-overview.html> (дата доступа: 09.10.2019)].
- Quality of life and quality of society during COVID-19*, <https://www.eurofound.europa.eu/data/covid-19/quality-of-life>, (data dostupa: 03.11.2020).
- Sapunova A.A., *Na puti k avtopoĉiĉnosti tehniki: postanovka voprosa, novye riski i vozmoŹnosti*, «Filosofskie nauki» 2015, № 3. [Сапунова А.А., *На пути к аутопоэтичности техники: постановка вопроса, новые риски и возможности*, «Философские науки» 2015, №3].
- Social Progress Index 2020, <https://gtmarket.ru/ratings/social-progress-index>, (data dostupa: 02.11.2020).
- Statistiĉeskij eŹegodnik Respubliki Belarus' – 2009*, Minsk 2009. [*Статистический ежегодник Республики Беларусь – 2009*, Минск 2009].
- Ušakov I.B., *Kaĉestvo Źizni i zdorov'e ĉeloveka*, Moskva 2005. [Ушаков И.Б., *Качество жизни и здоровье человека*, Москва 2005].
- Vernadskij V.I., *Filosofskie mysli naturalista* Moskva 1988. [Вернадский В.И., *Философские мысли натуралиста*, Москва 1988].

Zakon «O prožitochnom minimume v Respublike Belarus'», https://kodeksy-by.com/zakon_rb_o_prozhitochnom_minimume.htm (data dostupa: 02.11.2020). [*Закон «О прожиточном минимуме в Республике Беларусь»,* https://kodeksy-by.com/zakon_rb_o_prozhitochnom_minimume.htm (дата доступа: 02.11.2020)].

Zdravoohranenie v Respublike Belarus', Minsk 2019. [*Здравоохранение в Республике Беларусь, Минск 2019*].

Žukovskaâ I.F., Mirovaâ êkonomika. Učebno-praktičeskij kompleks, Vladimir 2010. [*Жуковская И.Ф., Мировая экономика. Учебно-практический комплекс, Владимир 2010*].

Тадеуш Адуло

ORCID: 0000-0002-7943-8368

tadoul@mail.ru

Национальная академия наук Беларуси
Институт философии
Центр социально-философских
и антропологических исследований
Беларусь

Освоение и развитие философской культуры в условиях её модификации

Mastering and Development of Philosophical Culture
in Terms of its Modification

U powszechnienie i rozwój myślenia filozoficznego
a adaptacyjna rola kultury

DOI: 10.34739/doc.2021.18.02

Аннотация: В статье раскрыты интеллектуальный и образовательный потенциал философии, способы трансляции философской культуры, образцы обучения философии в её классическом и постклассическом варианте. Дана характеристика личности философа, выявлена её роль в духовной и интеллектуальной среде, указаны пути её формирования.

Ключевые слова: философская культура, личность философа, обучение философии, интеллект

Abstract: The article reveals the intellectual and educational potential of philosophy, the ways of translation of philosophical culture, the examples of teaching philosophy in its classical and post-classical version. The characteristics of the philosopher's personality is given, its role in the spiritual and intellectual environment is revealed and the ways of its formation are specified.

Keywords: philosophical culture, personality of the philosopher, teaching philosophy, intellect

Abstrakt: Artykuł ukazuje intelektualny i edukacyjny potencjał filozofii, metody przekazywania kultury filozoficznej, przykłady nauczania filozofii w jej klasycznej i postklasycznej wersji. Podano charakterystykę osobowości filozofa, ujawniono jej rolę w środowisku duchowym i intelektualnym, wskazano sposoby jej kształtowania.

Słowa kluczowe: kultura filozoficzna, osobowość filozofa, nauczanie filozofii, intelekt

Философия, как никакая иная дисциплина, обладает мощнейшим интеллектуальным, образовательным и воспитательным потенциалом. Никто иной, а именно философы разрабатывали и в течение двух с половиной тысяч лет постоянно совершенствовали уникальные методы формирования разума и нравственности, представляющие собой онтологическое основание социальности. Не многие формы общественного сознания могут сравниться с философией по силе воздействия на духовные устои человека, разве что религия, да и то лишь в отдельные исторические эпохи. Если же принять в расчёт интеллектуальную составляющую человеческого сознания, то инструментов её развития, равных философии, попросту не существует до сих пор. Характеризуя масштабность и универсальность философии, выдающийся польский философ Владислав Татаркевич отмечал: «Это наука, диапазон которой, является наиболее обширным из всех наук и понятия наиболее общие»¹.

Философия является ядром духовной культуры, пронизывает все её сферы. И поэтому даже те, казалось бы, совершенно равнодушные к философии индивиды, осваивая в процессе социализации разнообразные пласты материальной и духовной культуры, вместе с ними усваивают и аккумулированные в этих пластах философские идеи, которые-то и становятся в дальнейшем стержнем их мировидения, их духовных и жизненных устоев. Разнообразные философские идеи закладываются в художественные произведения – литературу, живопись, архитектуру. Даже облик современных городов формируется не без влияния тех или иных философских идей.

Философская мысль формирует как индивида – отдельного социального атома, – так и общество в целом. В этом плане есть полное основание утверждать о влиянии философии на цивилизационные процессы. Можно по-разному воспринимать и оценивать масштабность и последствия Великой французской революции, но она была теоретически подготовлена философской мыслью – просвещением. Даже отдельные философы способны оказать влияние на ход человеческой истории. И как тут не напомнить о влиянии на человечество

---

¹ W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, T. 1, *Filozofia starożytna i średniowieczna*, Warszawa 1981, c. 13.

гениальных идей выдающегося польского учёного и мыслителя Николая Коперника, главный труд которого *De revolutionibus orbium coelestium* представил взору человечества принципиально новую картину Вселенной, ставшую фундаментальной основой и источником дальнейшего развития естествознания в XVI–XVIII вв. Н.Я. Данилевский, а, вслед за ним, Освальд Шпенглер и Арнолд Джозеф Тойнби, обосновали цивилизационную модель общественного развития, которая и сейчас учитывается политиками при обосновании национальных программ устойчивого развития. В. Вернадский, П. Сорокин и многие другие мыслители не только предвосхитили будущее, но и предложили различные модели гуманного общественного развития, которые, при условии их доработки, можно было бы использовать в XXI веке в качестве альтернативы нынешнему глобализационному проекту. Несмотря на всякого рода социальные коллизии, уникальный потенциал философии в значительной степени сохранился до наших дней. Казахский философ, академик А.Н. Нысамбаев считает: «Философское образование научает, стало быть, искусству свободно и самостоятельно мыслить, что особенно ценится в условиях рынка. Но также искусству жить праведно и прекрасно, совершенствуя самого себя и окружающий мир, становясь истинными творцами своей собственной жизни и своей истории»².

Но в философии, как и в иных сферах духовной культуры, происходят изменения, порой, весьма существенные. Это закономерный процесс. Современная философия, которую обычно называют постклассической, по сравнению с классической философией, обладает уже многими иными качественными характеристиками. Современный русский философ В.М. Межуев оценивает сложившуюся в сфере философской культуры ситуацию таким образом: «Философия все больше обретает характер интеллектуального общения частных лиц, свободного от привязанности к какой-либо общественно значимой идеологии.

---

² А.Н. Нысамбаев, *Собрание избранных научных трудов академика А.Н. Нысамбаева в десяти томах*, т. 6, Алматы 2016, с. 288.

Она становится как бы идеологией лично для себя (каждый сам себе философ) или для узкого круга близких лиц»³.

С уходом из жизни старшего поколения профессиональных философов сторонников классической философии с каждым годом становится всё меньше, и группируются они преимущественно в смысловом поле историко-философской проблематики, поскольку интеллект прошлых эпох, над которым они рефлексируют, так или иначе, довлеет над их мировидением. В связи с этим вполне естественно возникает вопрос о новых путях и формах освоения и трансляции философской культуры нынешним поколением, хотя и сама философская культура представляет собой уже что-то иное по сравнению с классической философской культурой, которую автор статьи определяет в своих работах таким образом: «Философская культура – это преимущественно персонифицированная индивидом (социальным слоем, обществом) система философских принципов, знаний и убеждений, обеспечивающая совместно с другими формами общественного сознания его интеллектуальное, нравственное и эстетическое развитие. Философскую культуру можно трактовать в узком смысле как сферу и результаты духовной деятельности философов-профессионалов. Но в таком случае из поля зрения исследователя выпадает духовная жизнь общества»⁴.

Образцы освоения философии, т.е. включения её в реальные социальные процессы, и обучения философии в её классическом варианте заложены ещё древними греками – Сократом, Платоном и Аристотелем. В наиболее развитом виде они представлены в трудах Р. Декарта, Дж. Локка, И. Канта и Г. Гегеля. Философия рассматривалась этими мыслителями как дисциплина, призванная, и, что особенно важно отметить, – способная формировать разум. Обучение философии сводилось, таким образом, к воспроизведению и усвоению обучаемыми тех исторических ступеней, которые в своем становлении и историческом развитии прошёл коллективный человеческий

---

³ В.М. Межуев, *Философия как идеология*, «Философский журнал» 2017, т. 10, № 4, с. 171.

⁴ Т.И. Адуло, *В поисках сущности бытия: философия на рубеже XX–XXI веков*, Минск 2011, с. 40.

разум (дух, культура). Причём, этот интеллектуальный процесс подавался не в виде его результирующей, а как естественный путь со всеми его противоречиями и коллизиями – борьбой взаимоисключающих друг друга идей, концепций, движением мысли вперёд и откатом её назад. Гегель указывал: «Ибо суть дела исчерпывается не своей целью, а своим осуществлением, и не результат есть действительное целое, а результат вместе со своим становлением; цель сама по себе есть безжизненное всеобщее, подобно тому как тенденция есть простое влечение, которое не претворилось ещё в действительность; а голый результат есть труп, оставивший позади себя тенденцию»⁵.

Многие исследователи отмечали важность для формирования мировоззрения индивида и, в особенности, личности философа изучения именно истории философии, но истории, выстроенной на рациональных, отвечающих критериям научного знания, принципах. Философия, как и все другие дисциплины, имеет такую научную историю. У истоков истории философии как науки стоял немецкий философ-классик Гегель. Именно он впервые теоретически обосновал, сформулировал её принципы и методологические основания, разработал и представил студенческой аудитории системный курс лекций по истории мировой философии. Отдадим должное и предшественникам Гегеля – Аристотелю, Диогену Лаэртскому, Сексту Эмпирику и другим мыслителям. Но для того, чтобы история любой науки предстала системной, необходим не только мыслящий исследователь, способный в своём мышлении воспроизвести её извилистый путь становления и развития, выявить её основные тенденции и закономерности, но наличие самой науки – науки ставшей, превратившейся из «бытия-в-себе» в «бытие-для-себя», т.е. обладающей собственной историей. Философия, как известно, стала «для-себя-бытием» лишь спустя две тысячи лет после рождения.

Согласно гегелевской системе, мир представлен как объективно развивающаяся идея. Философия, наряду с искусством и религией, выступает высшей ступенью развития абсолютной идеи, является одной из форм абсолютного духа.

---

⁵ Г.В.Ф. Гегель, *Феноменология духа*, Москва 2000, с. 9.

Философия по этой причине есть абсолютная истина. Она призвана найти осмысленное понимание природы и духа. Такой же абсолютной истиной должна предстать и история философии. Это основное требование немецкого исследователя. Но как этого добиться? Отвечая на данный вопрос, Гегель предъявляет и к истории философии, и к лицам, ею занимающимся, ряд требований. Главное для историка философии – воспроизвести «историю мира мыслей». «Воспроизвести» – не означает «пересказать». Наоборот, «воспроизвести» – значит постичь логику историко-философского процесса: «Философия начинается там, где всеобщее понимается как всеобъемлющее сущее, или, иначе говоря, там, где сущее постигается всеобщим образом, где выступает мышление мышления»⁶.

При изучении истории философии Гегель ратовал за органичное единство исторического и логического. Задача истории философии сводилась к познанию истории развития абсолютной идеи в форме философии. Но поскольку философия представляет собой высшую форму развития абсолютной идеи, то постижение её истории означало одновременно постижение и самой абсолютной идеи. Таким образом, история философии, в конечном счёте, раскрывала процесс саморазвития абсолютной идеи, представляющей собой и предмет, и содержание философии. Применительно к современной историко-философской науке гегелевское методологическое положение означает следующее: задача историка философии не должна сводиться лишь к экстенсивной деятельности – поиску новых имён и фактов, хотя и эта работа нужна. Главное для него – воспроизвести логику формирования и развития философских категорий как того инструмента, с помощью которого философия постигает сущность бытия, становясь философией в подлинном смысле этого слова. Это касается и процесса осмысления национальных философий.

Гегель был противником сведения философии к обыденному сознанию, полагая, что философом способен стать не всякий, а лишь человек, предрасположенный к абстрактному

---

⁶ Г.В.Ф. Гегель, *Лекции по истории философии*, Кн. 1, Санкт-Петербург 2001, с. 142.

мышлению, имеющим для этого соответствующие врождённые задатки. Врождённые задатки потенциального философичности необходимо привести в движение. Эту задачу призвана решать школа. В качестве необходимейшего условия освоения философской культуры Гегель выдвигал требование соответствующей предварительной подготовки индивида. Сюда входило изучение древних греков и римлян (причем, в оригинале). Отсюда вытекала важная для философа задача овладения древними языками⁷.

Предложенная в своё время Гегелем система обучения философии активно использовалась в советской школе, несмотря на критическое отношение к немецкому классику как представителю и активному защитнику объективного идеализма. Фактически с 1920-х годов и до конца XX века освоение философской культуры осуществлялось путём детального изучения трудов Платона, Аристотеля, Р. Декарта, Б. Спинозы, И. Канта, Г. Гегеля, К. Маркса, Ф. Энгельса и других философов, признанных классическими. Нередко этот путь сводился к механическому заучиванию тех или иных постулатов, выводов, так называемых «истин в последней инстанции» безотносительно к конкретно-исторической ситуации, что отнюдь не способствовало формированию субъективной диалектики. Существовавшая на протяжении десятилетий система подготовки обеспечивала формирование специалиста, способного ориентироваться в идейном наследии классиков марксизма, понимающего суть материалистического объяснения человеческой истории, а также базовую проблематику этики, эстетики, психологии, логики, истории философии (включая представление о сущности и основных этапах развития немарксистской философской мысли XX века). Такой специалист был в состоянии объяснять существующее положение вещей, принимаемые государственными чиновниками решения, но не способен был предложить выверенные социальные проекты, реализация которых требовала предвидения хода истории на несколько десятилетий вперед. Вполне объяснимо поэтому, что философы в основной своей массе в силу сформированного стереотипа

---

⁷ Cf. Z. Kuderowicz, *Wolność i historia. Studia o filozofii Hegla i jej losach*, Warszawa 1981.

мыслительной деятельности шли вслед за событиями, «диалектически» развивали (а лучше сказать, апологетизировали) принимаемые правительством решения, нередко сомнительные с точки зрения социального прогресса. Философы не желали признать того факта, что «идеологически выверенные» теории тоже ведь создаются конкретными людьми, не имеющими, порой, профессиональной подготовки, отчего эти теории так часто не выдерживали испытания временем. Правда, и в советскую эпоху предлагались иные формы освоения философской культуры. Одна из них представлена в работах М. Мамардашвили⁸.

Исходя из понимания философии не как системы знаний, а как своеобразного внутреннего духовного акта, т.е. отвергая характерный для большинства советских философов рационализм, он логически пришел к выводу о невозможности передачи философии (философской культуры) через традиционно сложившуюся в вузах систему образования. Вслед за древними, Мамардашвили ратовал за индивидуальный контакт учителя с учеником, в результате чего у собеседника возникает внутренний импульс к философскому размышлению⁹. В данном случае речь не шла о передаче философской системы, ибо её, согласно концепции Мамардашвили, попросту не существует. Кроме того, в процессе овладения философией делался упор на изучение самих философских текстов. При всей оригинальности представленной точки зрения она, думается, не лишена категоричности. Можно, безусловно, согласиться с предложением изучения самих текстов, а не их комментариев, с собеседованием как одним из способов приобщения индивида к философии. Но как, однако, представить в реальной жизни такую идеально ситуацию, когда познающий субъект был бы под воздействием лишь прочитанных философских текстов? Система социализирующих факторов (и объективных, и субъективных) зачастую работает независимо от воли и желания субъекта, и субъект, при всем его желании, не в состоянии быть абсолютно изолированным от других социализирующих факторов, даже если он их

---

⁸ М. Мамардашвили, *Как я понимаю философию*, https://bookscafe.net/read/mamardashvili_merab-kak_ya_ponimayu_filosofiyu-45074.html#p1 (дата доступа: 01.09.2020).

⁹ Ibidem.

сознательно отвергает. Мы не вправе забывать об историческом детерминизме.

В настоящее время система советской школы в области подготовки философов в значительной мере преодолена. В учебном процессе всё большее внимание уделяется работе над разнообразными первоисточниками. И мы, по сути, столкнулись с другой крайностью, когда студент (слушатель) в этом многообразии источников теряет ориентиры. Думается, что и такой свободный подход к выбору и изучению источников тоже себя не оправдывает. Существует внутренняя логика развития философской культуры, и задача обучающегося должна сводиться к тому, чтобы ее постичь. А для этого необходимо (и достаточно) овладеть в первую очередь классическим философским наследием, представляющим собой «узловые линии», основные ступени развития разума цивилизации. Ведь философия (теоретическое сознание) и философская культура (функционирующая по своим законам философия в виде особой формы теоретического сознания) как раз и представляют собой квинтэссенцию разума человечества. В современных условиях, с учётом новейших достижений в области информационных технологий, обеспечивших свободный доступ читателя к ресурсам мировой духовной культуры через Интернет, коренным образом изменился путь освоения философии, как и труд самого философа. Основным орудием труда стал для него персональный компьютер. Он значительно облегчил работу исследователя и позволил ему, не выходя за пределы своего рабочего кабинета, окунуться в смысловое пространство мировой философии, мировое «философское поле», позволил значительно сократить сроки подготовки к публикации рукописи. Вместе с тем, компьютер представляет собой определенную опасность для исследователя, поскольку обладает способностью формировать т.н. «клиповое мышление», в том числе и в сегменте философской культуры.

В настоящее время, когда стало очевидным падение престижа и снижение роли философии в образовательном и воспитательном процессе, ведутся активные поиски путей повышения её эффективности. Предлагаемые пути разнообразны. Однако за внешним многообразием прослеживаются

два главных подхода. Первый из них акцентирует внимание на чувственно-эмоциональном аспекте философии. Философам предлагается заимствовать стиль у публицистов, поднимать в философских трудах те проблемы, которые волнуют массу, а не только узкий слой интеллигенции. Впрочем, точка зрения не нова. Об этом рассуждали М. Монтень, П.О. Юшкевич и другие мыслители¹⁰. Второй – связан с требованием повышения логико-методологического уровня философствования. Не отрицая роли внешнего, формального аспекта, связанного с чувственно-эмоциональной стороной философской деятельности (особенно важной в преподавании), главным для восстановления утерянного престижа философии представляется повышение логико-методологической культуры философских исследований. Философия должна оставаться философией со специфическими, ей одной присущими методами воздействия на рациональное мышление (интеллект) индивида. Уже одно это – ориентированность философии на разум (а не на чувства) позволяет заключить, что форма изложения философских идей не может играть решающего значения. На силу слов, обусловленную отнюдь не благозвучностью, а их железной логикой обращали внимание во все времена (даже в средневековье, которое традиционно представлялось в виде эпохи, где главенствовал авторитет веры, а не разума).

Продуцирование философских идей так же, как и функционирование философской культуры, трудно представить вне личностного начала. Личность философа оценивается в первую очередь уровнем её индивидуальной философской культуры. Очевидно, к субъекту с высокоразвитой философской культурой можно отнести индивида, постигшего целостный исторический процесс развития мировой философской мысли, освоившего философское наследие выдающихся мыслителей и умеющего логически правильно применять философские категории и принципы в процессе осмысления природной и социальной действительности. Философ – это индивид, способный в процессе осмысления бытия выходить за рамки

---

¹⁰ М. Монтень, *Опыты. Избранные произведения в 3-х томах, Том 1*, <https://bookscafe.net/read/montenmishel-opytytom1-8945.html#p1> (дата доступа: 01.09.2020).

обыденного сознания, давать собственное видение решения проблем на основе глубокого знания существующих мнений, концепций и всестороннего изучения объекта. В противном случае, как советовал Г. Галилей, следует отказаться от звания философа. Охватив взором человеческую историю, убеждаемся в том, что философы-личности не столь часто появлялись на её горизонте. Это объяснимо: в данном случае нам никак не обойтись без признания органичной связи великой личности с конкретной исторической эпохой. Каждая историческая эпоха имеет соответствующий тип духовной жизни, тип мышления, в том числе философского. Каждая историческая эпоха рождает своих мыслителей. Они не только теоретически обеспечивают эту эпоху, но и теоретически подготавливают новую ступень общественного развития. Именно отдельные крупные фигуры создают тот интеллектуальный продукт, в данном случае философский продукт в виде идей, концепций, систем, выражающих одновременно «дух» (интеллект) и культуру той или иной исторической эпохи, представляющих собой очередную ступеньку на многовековом пути мировой философской культуры. Остальные философы вынуждены довольствоваться либо компиляцией, либо комментированием и распространением чьих-то идей. Такой точки зрения придерживались Межуев, а также декан философского факультета МГУ имени М.В. Ломоносова В.В. Миронов. «Как известно, – отмечал Миронов, – можно окончить 10 философских факультетов и не стать философом, и наоборот»¹¹.

В XIX-XX веках естествознание и гуманитарные науки получили колоссальное развитие. Поэтому внести индивиду свой личный вклад в ту или иную отрасль науки становится всё труднее. В науке всё в большей степени работает коллективный разум. Только философия по-прежнему остаётся индивидуальным продуктом, вернее, продуктом индивидуального мышления. Однако и здесь не всё так однозначно, учитывая диалектику единичного (отдельного), особенного и общего (всеобщего). Оказывается, что в своём индивидуальном философском мышлении мыслящий субъект не одинок и не

---

¹¹ Философия в современной культуре: новые перспективы (Материалы «круглого стола»), «Вопросы философии» 2004, № 4, с. 23.

индивидуален: в своём творчестве он использует то, что создано коллективным умом. Активной работой своего мозга (интеллекта) он включается в единый процесс развития философской культуры и вносит в неё свой персональный вклад – иногда весомый, чаще – небольшой и незаметный. И порой случается, что авторство новой идеи приписывают не тому, кто её выдвинул, а совсем другому человеку. Например, идею трех стадий развития общества выдвинул Сен-Симон. Развил эту идею О. Конт, бывший в свое время секретарём Сен-Симона. И сейчас во всех энциклопедиях и учебниках авторство О. Конта стало официально признанным. Или, скажем, ставшее уже аксиомой утверждение о том, что именно И. Кант первым из европейских философов, усомнившись во всеисильности человеческого разума, поставил вопрос о его «границах»¹². На самом деле, этот вопрос был поставлен намного раньше: в своё время об этом размышляли Р. Декарт и Дж. Локк.

Какими мотивами руководствуются молодые люди при выборе философии в качестве будущей профессии? Или что заставляет взрослого человека заняться философией? Важнейшим внешним рычагом, обуславливающим работу мысли философа, можно назвать социальную практику, назревшие в обществе проблемы, уйти от которых критически мыслящая личность не в состоянии, и такие нравственные рычаги, как долг, чувство справедливости, сострадание, совесть. Наряду с внешними существуют внутренние детерминанты деятельности философов. Одним из них является гносеологический, состоящий в извечном стремлении человека к поиску истины. Собственно, здесь нет принципиального отличия между философами и представителями других наук, например, естествоиспытателями. Гносеологические цели мыслительной деятельности у философов, возможно, не столь быстро реализуемы. Поскольку теоретическим объектом для философов является общество, то стремление к истине в чистом, абсолютном виде, как это имеет место у математиков, физиков, встречается не столь часто. Кроме того, социальное происхождение и социальные ориентации философа, его жизненный

---

¹² Cf. E. Coreth, H. Schöndorf, *Filozofia XVII i XVIII wieku*, Kęty 2006.

опыт и т.п. обстоятельства оказывают более сильное воздействие на отношение к истине и способам её поиска.

Советская система подготовки профессиональных философов, поставившая этот процесс на поток, фактически в том же виде существует и сейчас на всём постсоветском пространстве¹³. Конечно, уже изменились учебный план, содержание лекционных курсов. Но система массового производства специалистов в области философии сохранена. Думается, однако, что в скором времени существующая практика «поточной» подготовки философов-профессионалов будет скорректирована, и больше внимания будет уделено подготовке философов-личностей. Это не означает отказа от развития философской культуры как сферы духовной культуры общества. Напротив, необходимо наращивать интеллектуальный потенциал самого общества до такой степени, чтобы философия в массовом общественном сознании не казалась чем-то таинственным, абстрактным, чужеродным, чтобы каждый индивид имел внутреннюю потребность в философской культуре и мог свободно к ней приобщаться, вырабатывая без внешнего диктата свое личностное видение мира, человека, истории. Это не ближайшая задача, скорее, это идеал, к которому надо стремиться, не впадая ни в эйфорию, ни в безотрадный пессимизм. Будем рассчитывать на то, что философия и в отдаленном будущем остается важнейшим источником научного поиска, по-прежнему будет формировать ищущего, критически мыслящего человека.

Библиография / References

Adulo T.I., *Osobennosti razvitiâ i izučeniânacional'noj filosofii Belarusi*, [v:] *Nacional'naâ filosofii*, red. A. Abasov, Baku 2019. [Адуло Т.И., *Особенности развития и изучения национальной философии Беларуси*, [в:] *Национальная философия*, ред. А. Абасов, Баку 2019].

Adulo T.I., *V poiskah sušnosti bytiâ: filosofii na rubeže XX-XXI vekov*, Minsk 2011. [Адуло Т.И., *В поисках сущности бытия: философия на рубеже XX-XXI веков*, Минск 2011].

Coreth E., Schöndorf H., *Filozofia XVII i XVIII wieku*, Kęty 2006.

---

¹³ Т.И. Адуло, *Особенности развития и изучения национальной философии Беларуси*, [в:] *Национальная философия*, ред. А. Абасов, Баку 2019, с. 20.

- Filosophiã v sovremennoj kul'ture: novye perspektivy (Materialy «kruglogo stola»)*, «Voprosy filosofii» 2004, № 4. [Философия в современной культуре: новые перспективы (Материалы «круглого стола»), «Вопросы философии» 2004, № 4].
- Gegel' G.V.F., *Fenomenologiã duha*, Moskva 2000. [Гегель Г.В.Ф., *Феноменология духа*, Москва 2000].
- Gegel' G.V.F., *Lekcii po istorii filosofii*, Кн. 1, Sankt-Peterburg 2001. [Гегель Г.В.Ф., *Лекции по истории философии*, Кн. 1, Санкт-Петербург 2001].
- Kuderowicz Z., *Wolność i historia. Studia o filozofii Hegla i jej losach*, Warszawa 1981.
- Mamardašvili M., *Kak ã ponimaû filosofii*, https://bookscafe.net/read/mamardashvili_merab-kak_ya_ponimayu_filosofiyu-45074.html#p1, (data dostupa: 01.09.2020). [Мамардашвили М., *Как я понимаю философию*, https://bookscafe.net/read/mamardashvili_merab-kak_ya_ponimayu_filosofiyu-45074.html#p1, (дата доступа: 01.09.2020)].
- Mežuev V.M., *Filosophiã kak ideologiã*, «Filosofskij žurnal» 2017, Т. 10, № 4. [Межуев В.М., *Философия как идеология*, «Философский журнал» 2017, Т. 10, № 4].
- Monten' M., *Opyty. Izbrannye proizvedeniã v 3-h tomah*, Том 1, https://bookscafe.net/read/monten_mishel-opyty_tom_1-8945.html#p1, (data dostupa: 01.09.2020). [Монтень М., *Опыты. Избранные произведения в 3-х томах, Том 1*, https://bookscafe.net/read/monten_mishel-opyty_tom_1-8945.html#p1, (дата доступа: 01.09.2020)].
- Nysambaev A.N., *Sobranie izbrannyh naučnyh trudov akademika A.N. Nysanbaeva v desãti tomah*, т. 6, Almaty 2016. [Нысамбаев А.Н., *Собрание избранных научных трудов академика А.Н. Нысанбаева в десяти томах, т. 6*, Алматы 2016].
- Tatarkiewicz W., *Historia filozofii*, Т. 1, *Filozofia starożytna i średniowieczna*, Warszawa 1981.

Вера Белокрылова

ORCID: 0000-0002-9918-0093
ralfinaster@gmail.com

Национальная академия наук Беларуси
Институт философии
Центр управления знаниями и компетенциями
Беларусь

Социогуманитарные технологии в пространстве современного общества¹

Socio-humanitarian Technologies in the Modern Society

Technologie społeczno-humanistyczne
we współczesnym społeczeństwie

DOI: 10.34739/doc.2021.18.03

Аннотация: Специфика социальной реальности сегодня в значительной степени определяется повсеместным распространением социогуманитарных технологий, использующих информационно-коммуникационные разработки в качестве эффективных инструментов целенаправленного воздействия на индивида и общество. Для гуманитаристики значимым представляется выделение социогуманитарных технологий из массива феноменально схожих с ними явлений, анализ и систематизация актуальных теоретических дискуссий вокруг перспектив и рисков социально-технологических проектов, обсуждении этических дилемм социально-инженерной деятельности.

Ключевые слова: социогуманитарные технологии, социальное влияние, эффективность, алгоритмы деятельности, гуманитарность

Abstract: Socio-humanitarian technologies are found everywhere which is one of the most peculiar features of the social life nowadays. These technologies employ a wide range of innovative instruments developed in the field of information, communication as effective means of influence exerted upon individuals and the society on the pre-planned basis. It seems essential for humanities to separate the socio-humanitarian technologies from the nu-

---

¹ Статья подготовлена в рамках проекта «Инновационные аспекты логической культуры мышления в научном творчестве», выполняемого при поддержке Белорусского республиканского фонда фундаментальных исследований, договор № Г19-098 от 02.05.2019 г.

merous groups of phenomena which are similar to them according to some essential characteristics, to elaborate analysis and classification of current theoretical discussions about the opportunities and risks of socio-technological projects and to highlight the ethical dilemma of the socio-engineering activities.

Keywords: socio-humanitarian technologies, social influence, efficiency, the algorithms of activities, the humanitarian approach

Abstrakt: Specyfika dzisiejszej rzeczywistości społecznej jest w znaczącym stopniu zdeterminowana rozprzestrzenieniem się społeczno-humanistycznych technologii, wykorzystujących informacyjno-komunikacyjne rozwiązania jako efektywne instrumenty ukierunkowanego oddziaływania na jednostkę i społeczeństwo. Dla humanistyki istotne jest wyodrębnienie społeczno-humanistycznych technologii z szeregu zbieżnych z nimi zjawisk, analiza i systematyzacja aktualnych teoretycznych dyskusji wokół perspektyw i zagrożeń projektów społeczno-technologicznych, omówienie dylematów etycznych funkcjonowania inżynierii społecznej.

Słowa kluczowe: technologie społeczno-humanistyczne, wpływ społeczny, efektywność, algorytm działania, humanitaryzm

Информационная революция через соответствующую инфраструктуру послужила катализатором экспоненциального расширения масштабов проектирования и распространения социально-гуманитарных технологий, направленных на изменение сознания и поведения людей посредством специальным образом организованного информационного воздействия. Через регламентацию, алгоритмизацию и рефлексивный контроль механизмов влияния обеспечивается их адресность и контролируется эффективность. Обилие информационных средств и сред, глубина их интеграции в жизнь современного человека многократно усиливает возможности социально-инженерного воздействия. Объектом воздействия социальных технологий становятся не только деятельность и поведение, но и мышление, эмоции, чувства, симпатии и антипатии как индивидов, так и социальных общностей различного масштаба. Конвергенция экспоненциально возрастающих информационно-технических средств с эффективными инструментами когнитивного, психологического, идеологического, аффективно-эмоционального проектирования актуализирует задачу междисциплинарного изучения феномена социогуманитарных технологий во всем многообразии сфер их применения, привлекаемых средств и реализуемых целей.

Множество сфер приложения, форм и масштабов реализации размывает концептуальные границы данного явления, что представляет собой серьезную теоретическую проблему. Парадоксально, но именно повсеместное распространение социогуманитарных техник и технологий в современной культуре создает трудности их выделения из массива внешне схожих и зачастую неоправданно отождествляемых с ней явлений. По этому поводу до сих пор не сложился какой бы то ни было целостный исследовательский консенсус.

Оговорим заранее, что мы разделяем позицию, согласно которой отсутствует какой-бы то ни было значимый водораздел между социальными и гуманитарными технологиями. «В широком смысле социальные технологии включают также гуманитарные технологии, ориентированные на отдельного индивида, а не на социум в целом. Демаркационные линии между социальными (имеющими отношение к обществу) и гуманитарными (имеющими отношение к человеку) зачастую условны»².

Многие исследователи указывают на метафоричность термина социальная технология, имея в первую очередь лишь его структурное, но не сущностное соответствие прототипу, той совокупности явлений, которые привычно именуется технологиями в техносфере. Технология – это то, что происходит в технической сфере при упорядоченной обработке неодушевленного материала, а отнюдь не мыслящей и волящей «социальной материи». Определение социальной технологии «по аналогии» с технологией в ее аутентичном инженерном значении оставляет много двусмысленностей и вопросов. В частности, это вопросы о свободе воли, критериях оценки деструктивного и конструктивного воздействия на человека, об артикуляции либо сокрытии подлинных целей воздействия для его реципиентов и т.д.

Принципиальное значение имеет вопрос – являются ли социогуманитарные технологии научной производной, либо в данном случае наука плетется в хвосте у доказавшей свою эффективность практики? Какие достижения гуманитарной науки легли в основу социальных технологий, и наоборот, –

---

² А.А. Аргамакова, *Прикладное социогуманитарное знание, социальные технологии и инженерия*, «Epistemology & Philosophy of Science» 2015, № 4, с. 78.

какие современные гуманитарные теории стали рефлексивным ответом на соответствующие социальные процессы? Как соотносятся критерий практической эффективности и постулаты научности и должна ли наука «перед лицом» экспансии социогуманитарных технологий корректировать собственные теоретические схемы? Не праздным является и вопрос об этичности социально-гуманитарных технологий: вправе ли наука выступать в роли инструмента социальных преобразований в чьих-либо интересах. Не претендуя на полный охват всех «разночтений» по поводу социогуманитарных технологий, попытаемся хотя бы в общих чертах обозначить спорные пункты, точки «бифуркации» исследовательских позиций по поводу этого понятия.

Одним из центральных дискуссионных пунктов является отношение социальных технологий к научному знанию, место последнего в их реализации. Социогуманитарные технологии представляют для науки объект осмысления, либо наука в инновационных условиях обязана взять на себе функции их серийного конструирования? Какая из функций науки, инструментальная и рефлексивная, задействована здесь в первую очередь?

Так, Т.И. Касавин отстаивает позицию, согласно которой социальные технологии связаны с социальными науками и являются компонентами социальных практик, близких к этим наукам. В качестве примеров цитируемый автор приводит судебный процесс, практики консультирования, менеджмента и психотерапевтической помощи. Данный автор проводит противопоставление социальных технологий и социальных практик, категорически отказывая последним в научности: «Социальные практики складываются просто стихийно в рамках совершенствования некоторого типа деятельности. Они не основываются на науках. Одно дело копать землю мотыгой или лопатой, а другое дело построить экскаватор на основе определенных научных и технологических знаний и уже копать на другом уровне»³.

---

³ И.Т. Касавин, *Социальная философия науки: как возможна теория социальных технологий?*, «The Digital Scholar: лаборатория философа» 2018, т. 1, с. 29.

По мнению А.А. Аргамаковой, «социальная реальность может конструироваться на основе представлений различного рода и происхождения: обыденные представления, традиции, религия, мифы, идеология и прочее. Но социальные технологии это то, что разрабатывается исключительно на научной основе, главным образом на основе социогуманитарного знания»⁴.

Подобная позиция связывает феномен социогуманитарных технологий с однонаправленным движением от раскрытых с помощью науки принципов к их внедрению в практику. Однако подобная схема является далеко не исчерпывающей и по ряду пунктов дискуссионной. Как быть в том случае, когда регулирование налицо, а принадлежность средств регулирования к научной дисциплине неочевидна? «На деле не всегда возможно определить, каким именно образом осуществлялось социальное конструирование, имеем ли мы дело с внедренной социальной технологией или со стихийно возникшей практикой»⁵. Позиция, не ограничивающая социальные технологии исключительно наукоемкими формами, также звучит достаточно убедительно. «При повторении одного и того же вида деятельности человек отрабатывает каждую процедуру до совершенства, максимальной оптимизации, и она превращается в некий алгоритм поведения, т.е. социальную технологию достижения определенного результата»⁶. Н.Е. Осипов полемизирует со сторонниками теории научного происхождения социальных технологий, утверждая, что «если придавать понятию «социальная технология» статус категории социальной философии, то не следует привязывать ее смысловое содержание только к критерию научности. Это толкование социальной технологии, пусть и важное, все же является частным»⁷.

Обратимся к роли регулярных социальных практик для генерации социальных технологий. Вряд ли будет правомерным утверждать, что в социальном управлении все и всегда сознательно делается «по науке». Обладают ли сценарии воспита-

---

⁴ А.А. Аргамакова, *Прикладное социогуманитарное знание...*, с. 79.

⁵ Ibidem.

⁶ А.Ю. Шадрин, *Социальные технологии в системе управления*, Новосибирск 2011, с. 11.

⁷ Н.Е. Осипов, *Еще раз о социальных технологиях*, «Философия и общество» 2017, № 1, с. 10.

тельной и социально-управленческой деятельности, чья эффективность доказана практикой, собственным креативным значением для генерирования социальных технологий? Несомненно. Однако практическая задача абстрагирования позитивного опыта от непосредственного контекста и перенос в схожий контекст может быть осуществлен без непосредственного обращения к институализированному научному знанию. Альтернативу сциентистской трактовке составляет индуктивная модель – от эмпирического опыта, к его обобщению и дальнейшей трансляции в качестве состоявшейся технологии. Проектирование коммуникативных процессов на основе эмпирического опыта и теоретическая рефлексия над данным феноменом здесь сближаются, но не совпадают. В то же время «общественная наука должна аккумулировать информацию, которая может быть в принципе трансформирована в технологию»⁸.

Проблема этической ответственности встает в связи с возможным спектром применением социогуманитарных технологий. Кто ответственен за возможную деструктивность – ученый-теоретик, проектировщик-инженер, практик-управленец? Уместным также будет задаться вопросом, в каких случаях технологии, эффективно преобразующие сознание и поведения индивидов, будут соответствовать нормам гуманизма, правам человека, потребностям прогресса, а не только сиюминутной кем-то заказанной эффективности. Дальнейшее развитие гуманитарных технологий в ходе формирования «шестого технологического уклада» обостряет проблему поддержания базисных антропологических ценностей и сохранение собственно человека как особого рода сущего»⁹.

А может, напротив, социогуманитарные технологии посредством гуманизации некогда жестких механизмов управления могут способствовать увеличению степеней индивидуальной свободы и общественной гармонии? «На смену

---

⁸ Н. Стефанов, *Общественные науки и социальная технология*, Москва 1976, с. 201.

⁹ П.В. Клачков, *Гуманитарные технологии как социально-культурные факторы обеспечения целостности современного государства. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата философских наук*, Красноярск 2013, с. 10.

прежним типам социальной интеракции, характерным для патерналистского общества, приходят новые технологии, основанные на коммуникации свободных и равноправных акторов. Как осуществить данный переход без насилия над личностью (...) сохранив при этом эффективность управления?»¹⁰. Таким образом, еще одной трудноразрешимой антиномией является сопряжение личностной автономии и воздействующих на нее технологий, пусть даже гуманитарного (=гуманного) профиля.

Инновационная значимость социогуманитарных технологий (наряду с био-, инфо- и когнитивными технологиями, развивающимися на передних рубежах современной науки), актуализирует проблему оценки их эффективности, при этом распространенным критерием служит их экономическое измерение. Является ли товарное измерение «судьбой» человекомерных технологий, их движущей силой и целевой причиной? Есть ли альтернативы движения в этом направлении? Показательно, что эти вопросы имеют прямое отношение и к судьбе гуманитарных наук, чьи перспективы сейчас также все чаще связывается с проектной деятельностью, а последняя, как известно, предполагает практическую эффективность. «Представим себе, что есть физика, химия, биология, другие фундаментальные науки, – но нет технологий, на них основанных. Нет автомобилей и самолетов. Нет агрономии. Нет инженерных и конструкторских профессий. Только изучение природы, но не трансформация ее... В таком положении находятся сейчас гуманитарные науки. Они изучают человека и все области культурной деятельности, но при этом сами остаются пассивными, поскольку у них нет своих технологий»¹¹.

Важным этапом выделения технологического из массива явлений социальной реальности является разведение «естественного» и «искусственного» в пространстве разнокалиберных и разнонаправленно воспроизводимых (воспроизводящихся) социальных практик. «Искусственное» предполагает наличие автора проекта, субъекта социотехнологической практики,

---

¹⁰ В.И. Пржиленский, *Социальные технологии: фундаментальные и прикладные проблемы*, Москва 2016, с. 5.

¹¹ М. Эпштейн, *От знания — к творчеству: как гуманитарные науки могут изменить мир*, Москва–Санкт-Петербург 2018, с. 3.

реализующего собственные заранее определенные цели на основе рациональных спланированных алгоритмов действий. Иными словами, здесь возникает необходимость различения социальных практик, формируемых под воздействием социогуманитарных технологий, и социальных практик, спонтанно воспроизводящихся, независимо от чьих бы то ни было «авторских» планов и проектов.

Это нелегко, ведь «при желании любую социальную практику можно рассматривать как воплощение какой-то технологии. Но ведь из социальных практик соткано все общество и культура. При этом далеко не каждая из них спроектирована намеренно. Социальные технологии, во-первых, разрабатываются и внедряются осознанно и целенаправленно в отличии от исторически складывающихся социальных практик, во-вторых, генерируются особым способом»¹².

Эта «особость», очевидно, и отсылает к атрибутивным свойствам. Однако противопоставление «искусственного» и «естественного» в свою очередь не является абсолютным. Так, спонтанность, также как и рациональность, в ряде случаев может быть поставлены под сомнение, поскольку деятельность в обществе как правило сопряжена с сознательными намерениями и целями действующих. Вместе с этим интегральные результаты практик очень часто выходят за рамки намерений и ожиданий самих акторов. Поэтому достоверно определить «истинную» движущую силу не всегда возможно. В этом пункте проблема произвольной сконструированности социогуманитарных технологий близка к сакраментальному вопросу, периодически возникающему как на уровне общественного сознания, так и на уровне философской рефлексии – «кто нами управляет?». А, значит, кто несет ответственность за происходящее или кто сегодня может претендовать на роль социального технолога, социального инженера, социального проектировщика пусть даже в локальном масштабе. Показательно, что в данном пункте тесно соприкасаются прагматика социально-технологического знания и глубина социально философского вопрошания.

---

¹² А.А. Аргмакова, *Прикладное социогуманитарное знание...*, с. 79.

Технологизация социального влияния на современном этапе эволюции социума не просто придает социально-технологическому воздействию регулярность и алгоритмизированность, она превращает его в самостоятельный (разумеется с определенными оговорками) объект, который полностью не сводим к деятельности своих авторов, заказчиков, исполнителей. Социогуманитарная технология, задуманная и успешно реализованная кем-то, когда-то, с какими-то целями, приобретает статус относительно самостоятельной регулярной социальной практики, инструментальной схемы деятельности.

В этом смысле традиционные типы социальных интеракций субъект-объектное, субъект-субъектное взаимодействие может быть дополнено триадой субъект – технология – субъект. В чем заключается принципиальная специфика последнего? Парадоксальным образом, реципиент (целевая группа) воздействия социогуманитарных технологий, номинально выступая в качестве объекта воздействия определенным образом организованной среды (например системы позитивных или негативных стимулов), функционирует как «самопрограммирующийся» субъект. Гуманитарные технологии, в большинстве своем, подводят субъекта к определенной идее, убеждению, линии поведения т.п., в то время как решение остается в его внутренней компетенции. Однако при этом, со значительной долей вероятности, оно соответствует исходным целям технологии.

Личные границы, ставшие для современного человека важнейшей составляющей психологического и социального благополучия, оказываются вполне проницаемыми для гуманитарных технологий. Этого нельзя сказать о традиционных управленческих практиках. В субъект-субъектном воздействии управляющий импульс (внеположенное пространство личности целеполагание ее поведения) передается непосредственно от отправителя к получателю. При этом, очевидно, что первый обладает некими ресурсами (материальными, властными, символическими), делающий его волю убедительным основанием для подчинения реципиента. При этом управляющее воздействие носит «авторский характер». Таким образом, социогуманитарная технология действует как бы изнутри

личности, в то время как управленческий импульс носит внешний характер. То есть вопреки распространенному стереотипу, социотехнологические практики отнюдь не ориентированы на воспроизводство пассивных механически направляемых «винтиков», а, напротив, служат средством стимулирования внутренней активности (но в определенном направлении), которое, разумеется, должно отвечать заложенным в социогуманитарных технологиях целям.

Стратегии и тактики эффективного управления, искусство воздействия на человека и социальные общности таким образом, чтобы управленческие цели достигались с согласия и при поддержке самих управляемых, служили объектом вождения элит и предметом дискуссий мыслителей различных эпох. Подобные идеи высказывали Платон, Макиавелли, Руссо и многие другие. Задача оптимизировать, рационализировать, контролировать эффективность разнообразных управленческих практик оставалась актуальной на протяжении всей человеческой истории. Современность отличается потребностью в более тонкой настройке воздействия на человека, обеспечивающее не просто подчинение и дисциплину, а высоко мотивированный труд, инициативность, эмоциональную вовлеченность, креативность.

Почему именно сейчас, в информационно-сетевом обществе, формируется полномасштабный социальный запрос на социогуманитарные технологии, и как следствие – наблюдается бум их расширенного воспроизводства и стремительное завоевание все новых регионов человеческого бытия? Что служит драйвером вытеснения «слишком человеческого» в пользу «слишком технологического»? Подобно тому, как при определенных исторических условиях «идеи становятся материальной силой», в информационно-коммуникационном обществе значение «управляемой активности» масс экспоненциально возрастает. Это перспективный значимый рыночный ресурс с неограниченной добавленной стоимостью.

Характер трудовой деятельности в постиндустриальном обществе существенно модифицируется. На первый план выходят такие новые требования, как формирование коммуникативных компетенций, управление знаниями

в организации, обеспечивающий куммулятивный эффект и позволяющее «отвязать» знание от их «случайных» носителей и сделать их достоянием организационной культуры, совокупного капитала предприятия, эмоциональный интеллект и эмоциональный труд (содержащий регламентацию эмоций, представления о приемлемом и допустимом в рамках выполнения профессиональных обязанностей), кастомизация продукции и услуг под нужды конкретных потребителей.

Социогуманитарные технологии тесно интегрированы в механизмы жизнедеятельности современного информационного общества¹³. В чем состоит их специфика по сравнению с традиционными управленческими практиками? В ситуации информатизации, глобализации, мультикультурных процессов и аксиологического плюрализма очевидной становится ограниченность моделей традиционного «вертикального» управленческого воздействия. Сетевым структурам современного общества коррелятивны «мягкие технологии»: например, технология мягкой силы как способ реализации влияния на международной арене. Кроме того, следует учитывать цивилизационные завоевания гуманизма, личностной автономии, политические права и свободы, требование политкорректности и т.п., которые накладывают определенные ограничения на прямое «авторское» управляющее воздействие. Поэтому социогуманитарные технологии могут быть дифференцированы из массива управленческих практик как раз по признаку опосредованного (непрямого) воздействия. Данное обстоятельство актуализирует необходимость выработки особых подходов для экспликации, при необходимости реконструкции и деконструкции латентных механизмов их влияния и распространения. Вместе с этим, как видно из современных научных публикаций, достаточно велик риск конспирологической редукции.

Технологии социогуманитарного профиля различаются по масштабу целевой аудитории от трансграничного влияния («мягкая сила», «цветные революции») до локальных проектов (адаптация мигрантов, социализация молодых ученых,

---

¹³ Cf. T. Petzold, *Global knowledge dynamics and social technology*, Cham 2018.

управление знаниями на предприятии). Их следует также отличать от естественно протекающих социокультурных процессов и механизмов (например, социализация подрастающего поколения в определенных культурных рамках). Социальная технология, как и ее инженерный прототип, – это явление «рукотворное», искусственное. Однако, зачастую, естественная системно-социальная воспроизводимость культурных практик может быть ошибочно расценена как целенаправленное регулярное воспроизводство кем-то в каких-то целях. И наоборот, технологии, действующие инкогнито, охотно и весьма убедительно мимикрируют под естественные процессы воспроизводства социальной жизни, встраиваются в их механизмы и действуют от их имени. Существенной атрибутивной чертой социогуманитарных технологий является их целерациональный характер. Однако в качестве средств и инструментов их реализации вполне могут быть использованы и традиции, и ценности, и аффекты. Чем более эмоционально окрашен некий посыл влияния, тем выше коэффициент его полезного действия¹⁴.

Стоит подчеркнуть, что не все социогуманитарные технологии одинаково гуманны и гуманны в принципе. Принципиальным для этико-мировоззренческой оценки феномена социогуманитарных технологий представляется определение их отношения к человеку: человек – это конечная цель либо лишь средство инновационных трансформаций? Человек для экономики, либо экономика для человека? В эпоху становления когнитивного капитализма, сопровождающейся коммодификацией ранее не товароризированных регионов общественного бытия, прямая миссия гуманитарных наук состоит в критическом осмыслении и ценностном лоббировании гуманных параметров общественных взаимодействий. «Все значимые технические инновации – от огня и колеса до компьютера – оказывают влияние на общество, но сами по себе не являются социальными технологиями, хотя и числятся среди причин, породивших это влияние. Уместно говорить лишь о социальных техниках, сделавшихся возможными благодаря

---

¹⁴ Cf. J. Goćkowski, *Traktat o inżynierii polityki. Studium historycznej socjologii wiedzy o technologii społecznej*, Pułtusk 2009.

техникам машинным и генетически с ними связанных. Интернет как машинная технология создает условия для появления социальных сетей, которые становятся социальными техниками. А вот когда эти сети используются для ведения информационной войны, террористических актов или внушения некоторых идей, образов или эмоций, можно говорить о социальных технологиях. Да и то только в том случае, если войны с использованием сетей ведутся действительно с применением инструкций и алгоритмов, результат использования которых предсказуем с высокой степенью точности»¹⁵.

В ситуации плюрализма подходов, критериев и разнообразия феноменов, внешне напоминающих социогуманитарные технологии, наиболее корректным может быть идентификация данного класса явлений через обнаружение у них сформулированных выше структурно-функциональных особенностей, которые могут расцениваться в качестве «идеально типических» атрибутивных признаков. Обладание подобным минимальным набором атрибутов будет свидетельством того, что перед нами именно социальная технология. Отсутствие – необходимость понятийной переквалификации рассматриваемого феномена, например, как целерациональной, ценностно-рациональной либо воспроизводящей определенные традиции практики.

Библиография / References

- Argamakova A.A., *Prikladnoe sociogumanitarnoe znanie, social'nye tehnologii i inženeriâ*, «Epistemology & Philosophy of Science» 2015, № 4. [Армамакова А.А., *Прикладное социогуманитарное знание, социальные технологии и инженерия*, «Epistemology & Philosophy of Science», 2015, № 4].
- Ėpštejn M., *Ot znaniâ – k tvorčestvu: kak gumanitarnye nauki mogut izmenit' mir*, Moskva–Sankt-Peterburg 2018. [Эпштейн М., *От знания – к творчеству: как гуманитарные науки могут изменить мир*, Москва–Санкт-Петербург 2018].
- Goćkowski J., *Traktat o inżynierii polityki. Studium historycznej socjologii wiedzy o technologii społecznej*, Pułtusk 2009.

---

¹⁵ В.И. Пржиленский, *Социальные технологии...*, с. 14-15.

- Kasavin I.T., *Social'naâ filosofîâ nauki: kak vozmožna teoriâ social'nyh tehnologij?*, «The Digital Scholar: laboratoriâ filosofa», 2018, т. 1. [Касавин И.Т., *Социальная философия науки: как возможна теория социальных технологий?*, «The Digital Scholar: лаборатория философа», 2018, т. 1].
- Klačkov P.V., *Gumanitarnye tehnologii kak social'no-kul'turnye faktory obespečeniâ celostnosti sovremennogo gosudarstva*. Avtoreferat dissertacii na soiskanie učenoj stepeni kandidata filosofskih nauk, Krasnoârsk 2013. [Клачков П.В., *Гуманитарные технологии как социально-культурные факторы обеспечения целостности современного государства*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата философских наук, Красноярск 2013].
- Osipov N.E., *Eše raz o social'nyh tehnologîah*, «Filosofiâ i obšestvo» 2017, № 1. [Осипов Н.Е., *Еще раз о социальных технологиях*, «Философия и общество» 2017, № 1].
- Petzold T., *Global knowledge dynamics and social technology*, Cham 2018.
- Pržilenskij V.I., *Social'nye tehnologii: fundamental'nye i prikladnye problemy*, Moskva 2016. [Пржиленский В.И., *Социальные технологии: фундаментальные и прикладные проблемы*, Москва 2016].
- Šadrina L.Û., *Social'nye tehnologii v sisteme upravleniâ*, Novosibirsk 2011. [Шадрина Л.Ю., *Социальные технологии в системе управления*, Новосибирск 2011].
- Stefanov N., *Obšestvennye nauki i social'naâ tehnologîâ*, Moskva 1976. [Стефанов Н., *Общественные науки и социальная технология*, Москва 1976].

Игорь Хлебников

ORCID: 0000-0002-2695-5580
igorkhlebnikov79@gmail.com

Карагандинский университет им. Е.А. Букетова
Исторический факультет
Казахстан

Наталья Донецкая

ORCID: 0000-0003-4725-5740
ndonetskaja@mail.ru

Карагандинский университет им. Е.А. Букетова
Философско-психологический факультет
Казахстан

На пути к общественному развитию. Информационные технологии и ресурсы в высшем образовании¹

On the Way to Social Development. Information Technologies
and Resources in Higher Education

Na drodze rozwoju społecznego. Technologie i zasoby
informacyjne w szkolnictwie wyższym

DOI: 10.34739/doc.2021.18.04

Аннотация: Эволюция социальных отношений на современном этапе требует от преподавателей, работающих в сфере высшего образования развитых навыков использования информационных ресурсов и цифровых технологий. От интенсивности коммуникаций в информационной сфере зависит эффективность не только процесса обучения в университете, но и в значительной степени, вторичной социализации молодежи. В статье рассматривается проблема использования преподавателями казахстанских университетов (на примере Карагандинского региона) информационных ресурсов и цифровых технологий. Статья подготовлена на основе данных социологического исследования (анкетного опроса), проведенного в университетах Карагандинского региона Казахстана. Цель проведенного

---

¹ Статья подготовлена в рамках научного проекта по гранту AP08052518 «Формирование информационной культуры казахстанской молодежи как фактор роста интеллектуального потенциала общества» (2020-2022 гг.), Комитет науки Министерства образования и науки Республики Казахстан.

исследования состояла в анализе эффективности использования информационных технологий и ресурсов в процессе обучения в университетах и выработке практических рекомендаций для повышения эффективности обучения. По результатам проведенного исследования было установлено, что на развитие информационно-коммуникационной сферы в университетах оказывают влияние «объективные» и «субъективные» факторы. Первые связаны с недостатками в техническом обеспечении учебного процесса, вторые – с недостаточной осведомленностью некоторых преподавателей о современных Интернет-ресурсах в своей профессиональной области. Обозначенные проблемы могут быть преодолены при помощи комплекса мероприятий, направленных на повышение информированности преподавателей об имеющихся информационных ресурсах, увеличение скорости Интернет-соединения и общей технической оснащённости университетов.

Ключевые слова: общественное развитие, информационные ресурсы, информационные технологии, телекоммуникационные технологии, высшее образование, информационные ресурсы

Abstract: The evolution of social relations at the present stage requires teachers to work in the field of higher education to develop skills in using information resources and digital technologies. The intensity of communication in the information sphere determines the effectiveness of not only the learning process at the university, but also to a large extent, the secondary socialization of young people. The article deals with the problem of using information resources and digital technologies by teachers of Kazakh universities (on the example of the Karaganda region). The article is based on the data of a sociological survey (questionnaire survey) conducted at the universities of the Karaganda region of Kazakhstan. The purpose of the study was to analyze the effectiveness of the use of information technologies and resources in the process of studying at universities and to develop practical recommendations to improve the effectiveness of training. According to the results of the study, it has been found out that the development of the information and communication sphere in universities is influenced by "objective" and "subjective" factors. The first ones are connected with shortcomings in the technical support of the educational process, the second ones – with some teachers' lack of awareness of the modern Internet resources in their professional field. The identified problems can be overcome with the help of measures aimed at increasing teachers' awareness of available information resources, increasing the speed of the Internet connection and general technical equipment of universities.

Keywords: social development, information resources, information technologies, telecommunication technologies, higher education, information resources

Abstrakt: Ewolucja stosunków społecznych w nowoczesnych warunkach wymaga od nauczycieli korzystania z zasobów informacyjnych i technologii cyfrowych. Efektywność nie tylko procesu kształcenia na uczelni, ale także stopień wtórnej socjalizacji młodzieży zależy od intensywności komunikacji w sferze informacyjnej. Artykuł dotyczy problemu wykorzystania zasobów i technologii cyfrowych przez wykładowców kazachskich uniwersytetów (na przykładzie regionu Karaganda). Artykuł został przygotowany na podstawie danych z badania socjologicznego (z wykorzystaniem kwestionariusza ankiety) przeprowadzonego w uniwersytetach regionu karagandyjskiego w Kazachstanie. Celem badania

эффективности использования технологий и ресурсов информатycznych в процессе kształcenia на uczelniach было przedstawienie praktycznych rekomendacji w celu poprawy jego efektywności. Na podstawie wyników badań stwierdzono, że na rozwój sfery informacyjno-komunikacyjnej на uczelniach wpływają czynniki „obiektywne” i „subiektywne”. Pierwsze wiążą się z niedociągnięciami w sferze technicznej procesu edukacyjnego, drugie – z brakiem świadomości niektórych wykładowców на temat nowoczesnych zasobów Internetu в swojej dziedzinie zawodowej. Zidentyfikowane problemy można przewyciężyć за pomocą działań, których celem jest zwiększenie szybkości informowania wykładowców о wykorzystaniu zasobów informacyjnych, zwiększenie szybkości łączenia internetowego oraz ogólnego wyposażenia technicznego uniwersytetów.

Słowa kluczowe: rozwój społeczny, zasoby informacyjne, technologie informacyjne, technologie telekomunikacyjne, szkolnictwo wyższe, zasoby informacyjne

Вхождение современного общества в цифровую эпоху обуславливает необходимость формирования и развития информационной культуры. От развитости навыков взаимодействия в информационном поле зависит эффективность процесса социализации и успешность адаптации к ускоряющимся процессам эволюции общества. Развитие современных компьютерных телекоммуникационных и информационных систем привело к появлению новых технологий и средств обучения. Компьютерные технологии обеспечили возможность перехода на качественно иной уровень передачи информации и даже обусловили, по мнению некоторых авторов, формирование целого поколения «айдженеров», которому впервые стал практически повсеместно доступен Интернет².

В мировой научной практике, пропорционально расширению информационной сферы, наблюдается возрастание исследовательского интереса к проблематике развития информационной культуры применительно к институту образования. Так, проводится изучение проблем онлайн участия подростков в интернет-пространстве, онлайн-самоидентификации молодежи, развития технологических навыков обучения и социализации³.

---

² Д. Твенге, *Поколение I. Почему поколение Интернета утратило бунтарский дух, стало более толерантным, менее счастливым и абсолютно неготовым ко взрослой жизни*, Москва 2019, с. 17.

³ С. Davies, R. Eynon, *Teenagers and Technology*, New York-London 2013.

Анализируется практическая реализация прав человека в условиях цифровой эпохи, подчеркивается важность сети Интернет как инструмента расширения индивидуальной свободы, способствующего росту креативности при условии обеспечения равных возможностей в данной сфере⁴. Исследования в этом направлении обеспечивают фундаментальную основу для дальнейшего анализа, направленного на преодоление «цифрового разрыва» – существующего неравенства в информационной сфере, обусловленного как различными техническими возможностями пользователей сети, в особенности молодежи, так и существующими ограничениями со стороны государства.

Проводится изучение влияния социальных сетей по вовлечению широких слоев населения, включая молодежь, в область мировой политики. Расширение возможностей современных технических средств, повышение интерактивной составляющей интернет-сайтов, объективно способствуют повышению прозрачности политической сферы и доступности информации, касающейся мировых политических процессов. Полученные результаты иллюстрируют изменения, происходящие в области сетевой социализации, влияющие на изменение способов социальной коммуникации в медиасфере, качественно изменяющие процесс коммуникации в современном мире⁵.

Важным направлением анализа в отмеченном контексте представляется изучение влияния внедрения цифровых ресурсов на трансформацию образовательной и научной деятельности, в особенности в области социогуманитарного знания. Делается вывод о неизбежной цифровизации области гуманитарных наук, внедрении принципиально новых обучающих и аналитических инструментов, возникших благодаря расширению цифровой составляющей информационной культуры⁶.

От развитости навыков взаимодействия в информационном поле в настоящее время зависит эффективность процесса социализации и успешность адаптации молодого

---

⁴ A. Peacock, *Human Rights and the Digital Divide*, New York 2019.

⁵ L.J. Shepherd, C. Hamilton, *Understanding Popular Culture and World Politics in the Digital Age*, New York 2019.

⁶ M. Dodd, N. Kalra, *Exploring Digital Humanities in India. Pedagogies, Practices, and Institutional Possibilities*, New York 2020.

поколения к ускоряющимся процессам эволюции общества. В информационное поле постепенно смещается все больше «традиционных» видов деятельности; в настоящее время онлайн образование и удаленная работа, интернет вещей, онлайн шопинг, интернет-моббинг стали необходимой частью жизни современного человека. В значительной степени ускорила процесс расширения информационного поля ситуация, связанная с пандемией COVID-19, вследствие которой произошли значительные изменения в основных сферах жизни общества, направленные на интенсификацию онлайн интеракции, как наиболее безопасной с точки зрения предотвращения распространения коронавирусной инфекции. Соответственно, наблюдается процесс трансформации ценностно-нормативной сферы, изменяется образ жизни и образ действий современного человека. Молодежь, как наиболее динамичная часть социума, находится на острие данных процессов. С одной стороны, она интенсивнее, по сравнению с представителями старших поколений, воспринимает происходящие изменения, с другой, молодые люди зачастую затрудняются рационально определить свои информационные потребности, что открывает возможности для манипуляций, способствует увеличению социальной напряженности и конфликтов.

Кроме того, мультимедиа позволяют создавать средства обучения с широкими интерактивными возможностями. На сегодня стала реальностью передача компьютерной программе части функций, выполняемых преподавателем в ходе учебного процесса⁷. Соответственно, роль информационных технологий и ресурсов в образовании (в первую очередь, высшем) постоянно возрастает. Их внедрение в образовательную систему на уровне каждого учебного заведения играет важную роль в деле ее преобразования и международной интеграции. Таковы основания, обусловившие проведение социологического исследования, результатом которого явился анализ эффективности использования преподавателями высших учебных заведений

---

⁷ Е.И. Выштынецкий, А.О. Кривошеев, *Вопросы применения информационных технологий в сфере образования и обучения*, «Информационные технологии» 1998, № 2, с. 20.

информационных технологий и ресурсов по следующим направлениям:

- виды используемых информационных технологий;
- интенсивность их применения в учебном процессе;
- проблемный аспект реализации информационных технологий.

Цель исследования – на основе данных социологического исследования проанализировать эффективность использования информационных технологий и ресурсов в учебном процессе вузов и разработать практические рекомендации с целью совершенствования организации образовательного процесса. Объект исследования – преподаватели 5 вузов Карагандинской области, которые выступили в качестве источника информации о видах используемых информационных технологий и интенсивности их применения в процессе обучения. Предмет исследования – эффективность использования информационных технологий и ресурсов в учебном процессе и факторы, оказывающие на нее прямое или косвенное воздействие.

Основная гипотеза исследования заключалась в следующем: предварительный анализ проблемной ситуации, а также данные социологических исследований, проводившихся по сходной проблематике, позволили сделать предположение, что эффективность использования информационных технологий непосредственным образом связана с интенсивностью их применения, а также соответствующей мотивацией субъектов учебного процесса. В соответствии с основной гипотезой специальные блоки вопросов анкеты были нацелены на выявление интенсивности использования преподавателями в процессе обучения информационных ресурсов, а также их оценок эффективности различных видов данных ресурсов. Основная гипотеза не рассматривала другие причины, способные влиять на состояние отмеченной проблемы, в связи с чем потребовалось сформулировать гипотезу-следствие: «Социально-демографические характеристики респондентов не являются факторами, оказывающими воздействие на эффективность использования информационных технологий на статистически значимом уровне».

Проверка сформулированных гипотез потребовала решения следующих задач. Для основной гипотезы – выявить характер

влияния на эффективность использования в учебном процессе информационных технологий и ресурсов интенсивности их применения и удовлетворенности данными технологиями. Для проверки гипотезы-следствия – выявить характер влияния на указанную проблему:

- 1) социально-демографических характеристик преподавателей;
- 2) должности;
- 3) профессиональной специализации.

При проведении полевого этапа реализована простая случайная бесповторная выборка. Учитывая, что объем генеральной совокупности (общая численность преподавателей вузов Карагандинской области), согласно данным Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан составил 3067 человек⁸, объем выборочной совокупности рассчитан по формуле:

$$n = \frac{z^2 s^2 N}{\Delta N + z^2 s^2}$$

$$n = (1,96^2 * 0,25 * 3067) : (0,05^2 * 3067 + 1,96^2 * 0,25) = 341 \text{ чел.}$$

Данный объем выборки гарантировал статистически значимые результаты. Сбор первичной социологической информации осуществлен посредством анкетного опроса. Доля респондентов, имеющих ученую степень доктора наук, составила 3,2%, кандидата наук – 25,9%. Разработка и эксплуатация информационных образовательных технологий и ресурсов неразрывно связана с оценкой эффективности их применения в образовательном процессе. Информационные ресурсы могут использоваться в учебном процессе в различных пропорциях, как в очной, так и в заочной формах получения образования, что способствует реализации полного дидактического цикла обучения.

---

⁸ Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан, *Статистика образования по Карагандинской области*, https://old.stat.gov.kz/faces/karaganda/regPublications/reg_OperData/reg_Public23?_afzLoop=6202346465335248#%40%3F_afzLoop%3D6202346465335248%26_adf.ctrl-state%3Dsygfz8ypw_77 (дата доступа: 15.12.2020).

Проведенное исследование позволило выявить интенсивность использования в процессе преподавания основных видов информационных ресурсов. К их числу относятся: периодические интернет-издания; интернет-сайты образовательного или научного профиля; электронные библиотеки сети Интернет; электронная библиотека вуза; медиатека вуза; локальная сеть вуза. Полученные данные свидетельствуют, что наиболее интенсивно задействованы ресурсы электронных библиотек вузов (постоянно обращаются к ее услугам 35,4% опрошенных преподавателей и 47,4% – периодически) и Интернет-изданий (35,3% – обращаются постоянно, 56,8% – периодически). Также популярны ресурсы локальных сетей университетов (32,3% – обращаются постоянно, 50,5% – периодически) и интернет-библиотек (31,7% – обращаются постоянно, 50,5% – периодически), сайты научной и образовательной направленности (31,3% – обращаются постоянно, 59,4% – периодически), медиатеки университетов (21,3% – обращаются постоянно, 56,8% – периодически).

При этом на использование электронных курсов лекций, собранных в библиотеках вузов, ориентируют студентов, по их собственному признанию, 72,3% опрошенных преподавателей. Рекомендуют студентам учебные и научные интернет-ресурсы 89,5% респондентов. Однако на просьбу указать адреса тематических сайтов дали четкий ответ только 18,9% преподавателей. Остальные ограничились адресами так называемых «Интернет-поисковиков», которые используются для поиска информации самого различного характера – google.com, yandex.ru, и т.п.

Тем не менее, большинство респондентов (82,8%) полагают, что студенты осведомлены об информационных технологиях и ресурсах, имеющихся в их вузах, и в основной своей массе владеют навыками работы с ними (88,5%). Информационные технологии на своих занятиях применяют 61,6% опрошенных, из которых 26,8% используют наглядные материалы, представленные в программе Power Point; 18,4% – электронные учебники; 16,4% – специализированные обучающие компьютерные программы. Основные трудности, связанные с применением данных технологий, обусловлены, по мнению респондентов, нехваткой оборудованных компьютерами аудиторий (19,6%),

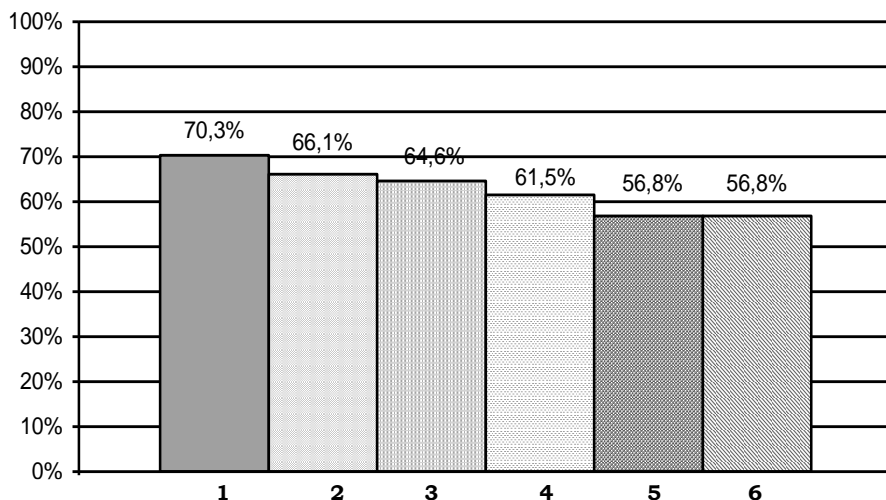
отсутствием качественного интернет-соединения в сети вуза (16,3%), устаревшим оборудованием (16,3%), «недостатком времени» (3,1%). В процессе проведения занятий также задействованы мультимедийные лекционные залы и тьюторские классы. Используют их соответственно 61,0% и 47,9% преподавателей.

Таким образом, свыше 80% опрошенных преподавателей заявили об использовании на занятиях и в процессе подготовки к ним информационных и телекоммуникационных технологий. При этом долю систематически работающих с данными ресурсами следует признать значительной – более 60% опрошенных. Об этом свидетельствует число респондентов, указавших Интернет-сайты, к которым они обращались в процессе работы, а также количество применяющих на занятиях информационные и телекоммуникационные технологии (61,6%).

Эффективность реализации информационных технологий напрямую связана с удовлетворенностью участников учебного процесса их дидактическими возможностями. Давая общую оценку указанному параметру, 92,8% опрошенных отметили, что использование информационных технологий способно существенно повысить эффективность учебного процесса. Также респондентам было предложено оценить эффективность различных видов информационных ресурсов (Рисунок 1). Как видно из представленного распределения, в наибольшей степени соответствуют информационным потребностям преподавателей периодические интернет-издания и электронные библиотеки (в т.ч. имеющиеся в их учебных заведениях).

Следует также отметить, что эффективность реализации информационных технологий снижает отсутствие личного компьютера, подключенного к сети Интернет, у некоторого количества (9,7%) опрошенных преподавателей (впрочем, они имеют возможность пользоваться компьютером на работе). При этом компьютеры используются респондентами для различных задач: набора и распечатки текстового материала (85,4%), для выхода в Интернет (65,6%), для чтения научной и учебной литературы (49,0%), для работы со специализированными, например, статистическими, программами (46,9%), «для развлечения» (20,8%), для чтения художественной литературы (9,4%).

Рисунок 1. Оценка эффективности различных видов информационных ресурсов (в процентах от общего количества опрошенных)

Примечание:

1 – периодические электронные издания (в сети Интернет)	4 – Интернет-сайты различных организаций научного и (или) образовательного профиля
2 – электронные библиотеки в сети Интернет	5 – медиатека вуза
3 – электронная библиотека вуза	6 – локальная сеть вуза

Обращает на себя внимание тот факт, что технические параметры компьютеров и другой оргтехники, имеющейся на рабочем месте, отвечает потребностям лишь 44,8% преподавателей. Вместе с тем 62,5% отмечают, что испытывают неудобства, связанные с отсутствием возможности тиражировать материалы, необходимые им при подготовке к занятиям. Респонденты также предложили ряд возможных мер, направленных на повышение эффективности информационного обеспечения учебного процесса:

- увеличить количество копировальных аппаратов (сканеров и копиров) в учебных корпусах вузов (62,5%);
- увеличить скорость Интернет-соединения (14,6%);
- повысить требования к компьютерной грамотности преподавателей и студентов (6,5%).

Как следует из результатов анкетирования, эффективность информационных технологий оценивается респондентами достаточно высоко. Тем не менее, возможности использования

преподавателями в учебном процессе информационных ресурсов ограничены в ряде случаев, незнанием соответствующих возможностей сети Интернет.

По приведенным выше результатам настоящего исследования, полученным в ходе опроса и обработки его данных, можно сделать следующие выводы:

1. Большинство опрошенных преподавателей используют на занятиях и в процессе подготовки к ним различные информационные и телекоммуникационные технологии, причем доля систематически работающих с данными ресурсами является значительной.

2. Удовлетворенность преподавателей имеющимися в наличии информационными ресурсами находится на высоком уровне. При этом в наибольшей степени соответствуют информационным потребностям преподавателей периодические интернет-издания и электронные библиотеки.

3. По результатам исследования выделены проблемные области, связанные с практическим применением в учебном процессе информационных технологий:

- недостаточно высокая скорость Интернет-соединения (включая беспроводное) в учебных корпусах университета;
- недостаточно высокая осведомленность части преподавателей о современных Интернет-ресурсах в своей профессиональной области;
- недостаток копировально-множительной техники в учебных корпусах.

Решение обозначенных проблем потребует в дальнейшем реализации комплекса мероприятий, направленных на повышение информированности преподавателей об имеющихся информационных ресурсах, главным образом, сетевых; на увеличение скорости Интернет-соединения, прежде всего, беспроводного, в учебных корпусах вузов; на увеличение количества копировально-множительных аппаратов в вузах.

Библиография / References

- Davies C., Eynon R., *Teenagers and Technology*, New York-London 2013.
- Dodd M., Kalra N., *Exploring Digital Humanities in India. Pedagogies, Practices, and Institutional Possibilities*, New York 2020.
- Komitet po statistike Ministerstva nacional'noj èkonomiki Respubliki Kazahstan, *Statistika obrazovanîa po Karagandinskoj oblasti*, https://old.stat.gov.kz/faces/karaganda/regPublications/reg_OperData/reg_Public23?_afLoop=6202346465335248#%40%3F_afLoop%3D6202346465335248%26_adf.ctrl-state%3Dsygfgz8ypw_77 (data dostupa: 15.12.2020). [Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан, *Статистика образования по Карагандинской области*, https://old.stat.gov.kz/faces/karaganda/regPublications/reg_OperData/reg_Public23?_afLoop=6202346465335248#%40%3F_afLoop%3D6202346465335248%26_adf.ctrl-state%3Dsygfgz8ypw_77 (дата доступа: 15.12.2020)].
- Peacock A., *Human Rights and the Digital Divide*, New York 2019.
- Shepherd L.J., Hamilton C., *Understanding Popular Culture and World Politics in the Digital Age*, New York 2019.
- Tvenge D., *Pokolenie I. Počemu pokolenie Interneta utratilo buntarskij duh, stalo bolee tolerantnym, menee sčastlivym i absolûtno negotovym ko vzrosloj žizni*, Moskva 2019. [Твенге Д., *Поколение I. Почему поколение Интернета утратило бунтарский дух, стало более толерантным, менее счастливым и абсолютно неготовым ко взрослой жизни*, Москва 2019].
- Vyštyneckij E.I., Krivošeev A.O., *Voprosy primeneniâ informacionnyh tehnologij v sfere obrazovanîa i običeniâ*, „Informacionnye tehnologii”, 1998, № 2. [Выштынецкий Е.И., Кривошеев А.О., *Вопросы применения информационных технологий в сфере образования и обучения*, „Информационные технологии”, 1998, № 2].

Виктория Борецкая

ORCID: 0000-0002-8299-6213
boreckawk@mail.ru

Валентина Яхно

ORCID: 0000-0002-3743-6479
vny56@mail.ru

Гомельский государственный технический
университет им. П.О. Сухого
Гуманитарно-экономический факультет
Беларусь

Компьютерная этика и её восприятие белорусской студенческой молодежью на примере ГГТУ имени П.О. Сухого

Computer Ethics and its Perception by the Belarusian
Student Youth on the Example of the Sukhoi State
Technical University of Gomel

Etyka komputerowa i jej odbiór wśród białoruskiej młodzieży
akademickiej. Przykład Homelskiego Państwowego
Uniwersytetu Technicznego im. P.O. Suchowo

DOI: 10.34739/doc.2021.18.05

Аннотация: В статье рассматриваются специфика содержания понятия „компьютерная этика” и особенности восприятия данного явления современности студенческой молодежью. Особое внимание уделяется истории становления и основным положениям компьютерной этики. Анализируются результаты опроса студентов и магистрантов Гомельского государственного технического университета имени П.О. Сухого.

Ключевые слова: информационная революция, информационные технологии, профессиональная этика, информационная этика, компьютерная этика, киберэтика или виртуальная этика, студенческая молодежь

Abstract: This article discusses the specifics of “the computer ethics” content and the features of the student youth perception of this phenomenon. Special emphasis is placed on the history and provisions of computer ethics. The analyses refers to the results of the poll carried out among the students and master’s degree students of Sukhoi State Technical University of Gomel.

Keywords: information revolution, information technology, professional ethics, information ethics computer ethics, virtual ethics or cyber ethics, student youth

Abstrakt: W artykule omówiono specyfikę treści pojęcia „etyka komputerowa” oraz cechy postrzegania tego zjawiska współczesności przez młodzież akademicką. Szczególną uwagę zwrócono na historię powstania i podstawowe założenia etyki komputerowej. Analizie poddano rezultaty badań w środowisku studentów i magistrantów Homelskiego Państwowego Uniwersytetu Technicznego im. P.O. Suchowo.

Słowa kluczowe: rewolucja informacyjna, technologie informacyjne, etyka zawodowa, etyka informacyjna, etyka komputerowa, etyka cybernetyczna oraz wirtualna, młodzież akademicka

Введение

Среди многочисленных характеристик феноменов современного общества, пожалуй, чаще всего встречается термин «информационный»: информационная революция, инфосфера, информационное общество, информационная безопасность, информационные войны, информационные технологии, философия информации и др. Глобализационный дискурс дополняет картину такими явлениями и новыми терминами как информационный империализм, информация-ционный колониализм, информационная засоренность, информация-ционное неравенство. А актуальные свойства информационно-технологической парадигмы, такие как гибкость, сетевая логика и всепроницаемость коммуникации, требуют от личности обладания такими качествами как, например, информационная грамотность, информационная активность и информационная толерантность. Результатом всех этих процессов и характеристик современности, безусловно, должно быть формирование соответствующего нормативно-ценностного мировоззрения, а точнее, новой этической подсистемы – этики информационной.

История становления информационной этики связана с общим процессом активного формирования новых направлений в области прикладной и профессиональной этики, что стало ответом на быстрый рост современных технологий и усиление их влияния на общество. Наиболее активно последние десятилетия наряду с информационной этикой развиваются такие направления как биомедицинская и экологическая

этики. Информационная этика связана с философией информации, а также с виртуальной или киберэтикой.

Объектом данного исследования являются специфика содержания понятия «компьютерная этика», целью же выступает анализ восприятия проблем и характеристик компьютерной этики студенческой молодежью. Для реализации намеченного авторы стремятся прояснить специфику новых моральных положений и, опираясь на результаты опроса студентов и магистрантов технического университета, выявить степень актуальности и востребованности новых правил нравственности для Интернета.

Компьютерная этика как самостоятельная этическая дисциплина

Информационная этика начинает свой путь во времена, когда Интернета еще не существовало. Начальным источником ее идей стало научное творчество американского профессора Массачусетского технологического института Норберта Винера (Norbert Wiener), который знаменит авторством нового направления в науке – кибернетики. Работая вместе с коллегами над совершенствованием вооружений во время Второй мировой войны, Винер поразительно точно прогнозирует быстрое развитие электронных средств информации, компьютеров и то, что развитие цифровых технологий породит большое количество новых социально-этических вызовов¹. Конечно, Винер не предполагал, что идеи, изложенные им в работах *Кибернетика, или управление и связь в животном и машине, Человеческое использование человеческих существ. Кибернетика и общество, Творец и робот* приведут к формированию нового направления в этике. Он не является и автором терминов «информационная этика» или «компьютерная этика», но именно его размышления сегодня являются фундаментом этих направлений в прикладной этике.

Винер отвергает этический релятивизм, предлагает универсальные принципы справедливости и формулирует методологию информационной этики и тем самым фактически

---

¹ С.В. Сидков, *Винер Норберт*, [в:] *История философии. Энциклопедия*, Минск 2002, с. 181-183.

формирует кросс-культурное основание будущей дисциплины. По его убеждению это должна быть этика общечеловеческих ценностей, нацеленная на защиту, сохранение и продвижение, прежде всего таких феноменов как жизнь, здоровье, безопасность, счастье, свобода, знания, возможности². Такой «гуманистический подход к формированию новой ветви прикладной этики оказался очень плодотворным. В дальнейшем особую роль в ее становлении и развитии сыграли У. Мейнер (Walter Maner), Д. Джонсон (Deborah Johnson), Дж. Мур (James Moor), Д. Готтербарн (Donald Gotterbarn), К. Гурняк-Косиковская (Krystyna Górnjak-Kosikowska) и др.

Уолтер Мейнер первым подготовил начальный курс по информационной этике, однако отдавая его в печать, он решил назвать новое направление не информационной, а компьютерной этикой. Так как создание обеих этик имеет общую историю и цели, то часто эти термины рассматриваются как синонимы. Позднее, в начале XXI столетия, информационную этику стали рассматривать как область прикладной этики, которая изучает моральные аспекты производства информации, сбора информации и ее каталогизации, этические проблемы доступа к информации и распространения информации. Особое внимание уделяется вопросам прав и ответственности человека. Соответственно компьютерная этика – часть более широкого направления, это прикладная профессиональная этика, которая большей частью нацелена на исследование этических аспектов деятельности «компьютерных профессионалов»³.

Следующий важнейший этап в становлении компьютерной этики связан с американским журналом «Метафилософия» (Metaphilosophy), который в 1983 году объявил конкурс на лучшее эссе о компьютерной этике, чтобы привлечь к ней внимание общественности. Победителем стал Дж. Мур и его эссе *Что такое компьютерная этика?* Работа была опубликована в специальном выпуске журнала «Компьютеры и этика»⁴.

---

² Ibidem.

³ И.Ю. Алексеева, Е.Н. Шклярник, *Что такое компьютерная этика?*, „Вопросы философии” 2007, № 9, с. 63.

⁴ Ibidem.

Два года спустя, благодаря гранту Ренсселаеровского политехнического института вышел учебник Деборы Джонсон *Компьютерная этика*. Фактически это был первый образовательный стандарт по новому дисциплинарному направлению. В нем рассматривались вопросы интеллектуальной собственности и собственности на программное обеспечение, проблемы конфиденциальности, обязанности «компьютерных профессионалов», проблема справедливого распределения технологий. Позднее Джонсон дополняет материалы своего образовательного модуля вопросами становления этики Интернета⁵.

Однако далее, между наиболее известными специалистами в области профессиональной этики разворачивается серьезная дискуссия вокруг вопроса о предмете исследования компьютерной этики. Особенно активное участие в обмене мнениями принимают Д. Джонсон, Дж. Мур и Д. Готтенбарн. Следует заметить, что к этому времени (80-90-е годы XX века), благодаря многочисленным конференциям, новые дисциплины становятся популярными в США и обсуждение тематики исследования информационной и компьютерной этики становится регулярным. Накопленный опыт и теоретические исследования свидетельствовали о необходимости систематизации и структуризации предмета компьютерной этики и ее роли не только для «компьютерных профессионалов», ученых, но для системы образования в целом.

Так, Дж. Мур выделяет ряд важнейших, с его точки зрения, особенностей компьютерной этики и видит в ней новую самостоятельную дисциплину. Он полагает, что компьютерные технологии характеризуются «логической пластичностью», а компьютер становится универсальным инструментом, использование которого обеспечивает людей новыми видами деятельности. Потенциальные возможности применения компьютерных технологий являются безграничными и эти «способности» компьютера в настоящее время во многом определяют пределы творчества и для самого человека. Чтобы решить задачу определения проблемного поля компьютерной

---

⁵ D.G. Johnson, *Computer Ethics*, London 1985.

этики, по мнению Мура, следует использовать методологию консеквенциальной этики и деонтологии⁶.

Иная позиция у Д. Готтербарна, который рассматривает компьютерную этику как одну из разновидностей профессиональной этики, к примеру, этика юристов или врачей и полагает, что ее основная цель совершенствовать стандарты кодекса поведения профессионалов в области информационных технологий, с опорой на традиционные нравственные ценности и положения этики. На протяжении 1990-х годов он вместе с коллегами активно участвует в работе Ассоциации вычислительной техники (Association for Computer Machinery) и деятельности ряда учебных заведений, например, Института инженеров электроники и электротехники (Institute of Electrical and Electronic Engineers) над *Кодексом профессионального поведения (Code of Ethics and Professional Conduct)*⁷.

Современная мировая ситуация, которую Винер назвал «второй промышленной революцией», характеризуется еще и глобальностью всех процессов, поэтому нельзя не упомянуть идеи Кристины Гурняк-Косяковской. Она полагает, что парадигма господства и использования региональных этических систем изжила себя. Так, в Европе, например, традиционно использовались такие этические программы как утилитаризм или кантианская этика. Однако для века информации и глобализации необходима новая этическая модель – глобальная, а не региональная. По ее мнению, подходящий потенциал для формирования глобальной этики есть именно у информационной и компьютерной этики. Природа информационной революции указывает на подлинно всемирный масштаб развития компьютерной сети, Интернета, соответственно любая региональная этика, кроме глобальной информационной этики будет неэффективной. Следовательно, необходимы взаимно согласованные усилия и выработка совместных этических

---

⁶ J.H. Moor, *What is computer ethics?*, „Methaphilosophy” 1985, Vol. 16, No. 4, с. 266-275.

⁷ D. Gotterbarn, *Computer ethics: Responsibility regained*, „National Forum” 1991, No. 71, с. 26-31.

стандартов для продвижения и защиты общечеловеческих ценностей в подлинно глобальном контексте⁸.

Информационная революция, глобализация и Интернет, тем не менее, продолжают не только «сжимать» пространство и время, объединять людей, но и постоянно формировать новые феномены и проблемы. В области этики ответом на бурное развитие информационных, технологий и киберпространства стала киберэтика или виртуальная этика. Киберэтика, согласно позиции российских исследователей А.Е. Войскунского и О.А. Дороховой, охватывает широкий круг проблем «сетевое общества»: формирование моральных кодексов для пользователей социальных сетей и форумов, вне зависимости от их профессиональных интересов, вопросы авторского права (копирайта), плагиата, проблему равенства доступа к компьютерам и Интернету, недопущение преступного использования Сети террористами, киберпреступления, хакерство, шантаж, спам, фишинг, кибербуллинг и многое другое⁹.

Особенность проблемного поля киберэтики во многом связана и с особой «конструируемостью» личности во «всемирной паутине». Современный Интернет дает личности свободу идентификации: она может иметь виртуальное имя, виртуальный статус, виртуальные характеристики, виртуальные достоинства и недостатки. Она может идентифицировать себя с любой социальной группой и играть разные социальные роли. Виртуальная реальность в условиях интерактивности тоже становится проблемой киберэтики или виртуальной этики.

Компьютерная этика – очень динамичное направление, сочетающее теорию и практику. Проблемное поле данного этического направления включает: этическую ответственность за использование компьютера или информационных технологий в профессиональной деятельности, взаимодействии, общении с другими людьми, моральные проблемы доступа к информации и её распространения и т.д. Основной задачей компьютерной этики является формирование новых моральных норм поведения

---

⁸ *Computer and Information Ethics*, <https://www.plato.stanford.edu/entries/ethics-computer/> (дата доступа: 30.06.2020).

⁹ А.Е. Войскунский, О.А. Дорохова, *Становление киберэтики: исторические основания и современные проблемы*, „Вопросы философии” 2010, № 5, с. 71.

в условиях информатизации и компьютеризации не только на уровне общественных отношений, но и межличностных. Поэтому содержания понятий «компьютерная этика» и «информационная этика», по мнению авторов, максимально совпадают и являются синонимичными. Понятие «виртуальная этика» или «киберэтика» является частью более широкого направления, которое мы называем компьютерная этика.

Проблемы компьютерной этики в восприятии студенческой молодежи

Очевидно, что Интернет – важнейшая коммуникационная площадка для молодого поколения. «Всемирная сеть» в настоящее время активно реализует и разнообразные образовательные проекты. Сопровождение процесса образования и воспитания подрастающего поколения – важнейшая цель любой этики, все современные направления философии морали осуществляют воспитательную функцию. Авторы статьи, будучи вузовскими преподавателями, нравственной составляющей образовательной деятельности придают особое значение, поэтому провели опрос среди студентов и магистрантов ГГТУ имени П.О. Сухого. Целью являлось выяснение их осведомленности относительно актуальных характеристик и проблем информационной культуры современного общества и особенностей компьютерной этики. Опрос был проведен в 2019 и 2020 году, выборка составила 170 студентов и магистрантов технических и экономических специальностей. Среди респондентов 50% составили студенты дневного и заочного отделения, и 50% магистранты дневного и заочного отделения. Следует также отметить, что большинство участников опроса были жителями города (80%), только 20% являлись жителями деревни или поселков городского типа. Значимость исследования обусловлена участием в опросе студентов и магистрантов специальности «Информационные технологии». Среди респондентов 25% обучались на вышеназванной специальности.

Исследование показало, что большинство опрошенных знакомы с такими понятиями как «виртуальная» или «цифровая культура». Подавляющее большинство (78,2%) ответили утвердительно, 17,2% сомневались, но обозначили ответ «наверное, да».

Среди опрошенных только 1,1% обозначили, что не знакомы с данными понятиями, 3,5% участников опроса не определились с ответом.

Студентам было предложено перечислить явления электронной (виртуальной) культуры, которые представляют различные формы современной коммуникации. Ответы предлагалось студентам написать самим, но указать не более пяти ответов. Среди ответов студентов чаще всего были: Интернет (88,7%), социальные сети (63,3%), сайты (61,1%), электронные СМИ (46,9%), электронная библиотека (Интернет версии учебников, научных журналов) (45,7%). Наименее значимыми для респондентов и реже встречающимися в ответах оказались такие явления, как виртуальные сообщества (13%) и блоги (11,9%). Результаты исследования показывают, что с понятием «виртуальная культура» студенты связывают понятие «Интернет», которое является достаточно широким и охватывает все перечисленные студентами явления электронной культуры. Поэтому задумываясь над проблемами компьютерной этики, студенты определяют прежде всего принципы пользования Интернетом.

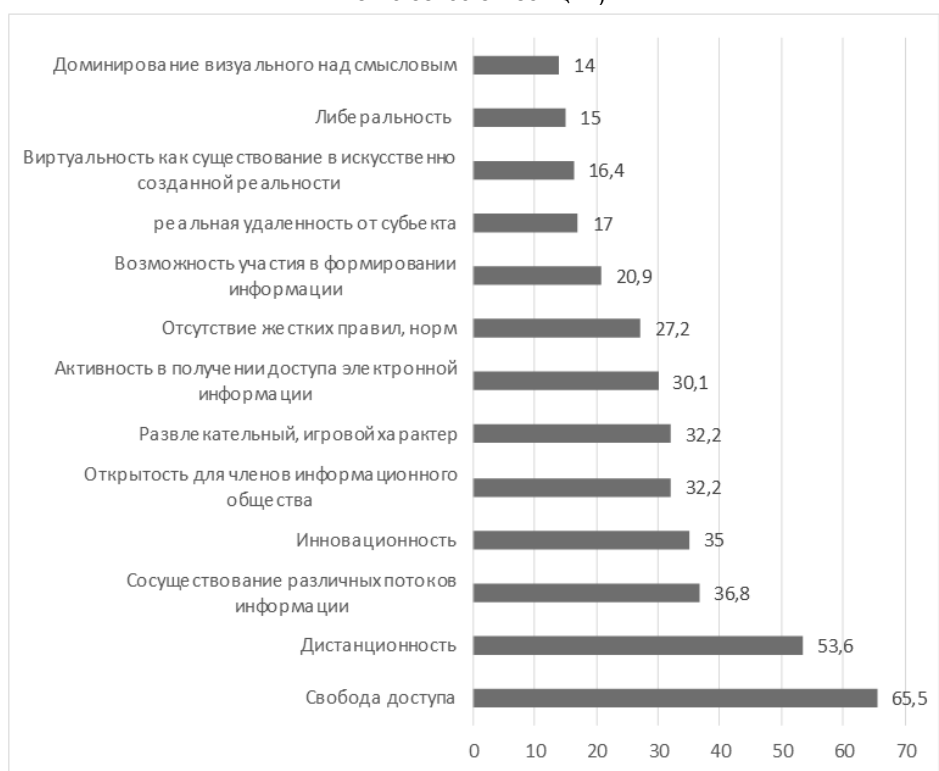
Студентам было предложено выбрать наиболее значимые для них характеристики электронной культуры, которые, согласно различным исследованиям в сфере социогуманитарных наук, можно соотнести с современной электронной культурой¹⁰. Чаще всего респонденты выбирали такие, как свобода доступа (65,5%), дистанционность (53,6%), сосуществование различных потоков информации, стилей, жанров (36,8%), инновационность, существование через внедрение и постоянное обновление научных разработок (особенно в искусстве и электронной коммуникации) (35%), развлекательный, игровой, рекреационный характер (32,2%), открытость для членов информационного общества (тех, кто обладает электронными ресурсами) (32,2%) (рис. 1). Наименее значимыми характеристиками среди предложенных для респондентов оказались либеральность (15%) и доминирование визуального над смысловым (14%) (рис. 1). Результаты анализа показывают, что в восприятии студен-

---

¹⁰ Л.В. Баева, *Электронная культура: опыт философского анализа*, „Вопросы философии” 2013, № 5, с. 78.

ческой молодежи электронная культура, а именно Интернет является, прежде всего, возможностью свободного доступа к различным источникам информации.

Рисунок 1. Распределение ответов респондентов на вопрос: Какие характеристики, по Вашему мнению, можно соотнести с электронной (виртуальной) культурой? (Возможно несколько вариантов ответов, но не более 5 позиций)

В связи с ростом популярности Интернета и его возможностей, вопрос о необходимости выработки общих стандартов поведения и формирования компьютерной или виртуальной этики является очень актуальным. Среди респондентов третья часть (35,6%) ответили утвердительно, что необходимо разработать систему этических норм, 28,2% указали – «наверное, да» это необходимо. Примечательным является факт, что практически четверть (24,3%) среди опрошенных представителей студенческой молодежи считает, что нет необходимости разработки общих стандартов поведения для пользования Интернетом.

11,9% опрошенных не определились со своей позицией относительно разработки этических норм.

Существуют разные варианты формулировок основных принципов виртуальной этики. Авторы статьи предложили магистрантам университета выбрать наиболее важные для них позиции, но не более пяти в каждом из предложенных вариантов для киберпространства «правил» этики: И.А. Кумылгановой (МГУ имени М. Ломоносова)¹¹ и В. Ши (Virginia Shea)¹². Принципы виртуальной этики, представленные российской ученой, кандидатом филологических наук И.А. Кумылгановой, более ориентированы на составление основных правил использования компьютера, программного обеспечением и информации в Интернет пространстве. Принципы, составленные американской исследовательницей Вирджинией Ши сконцентрированы в большей степени на правилах межличностного общения в Интернете.

В первом варианте предложенных принципов виртуальной этики позиции распределились следующим образом: большинство респондентов указали на принципы не использовать компьютер с целью навредить людям (63,1%), для воровства (60,8%), для распространения ложной информации (55,7%) (рис. 2). Менее значимыми для студенческой молодежи оказались принципы, сформулированные как: не присваивать интеллектуальную собственность (42,1%), а также не создавать помех и не вмешиваться в работу других пользователей компьютерных сетей (38,6%) (рис. 2).

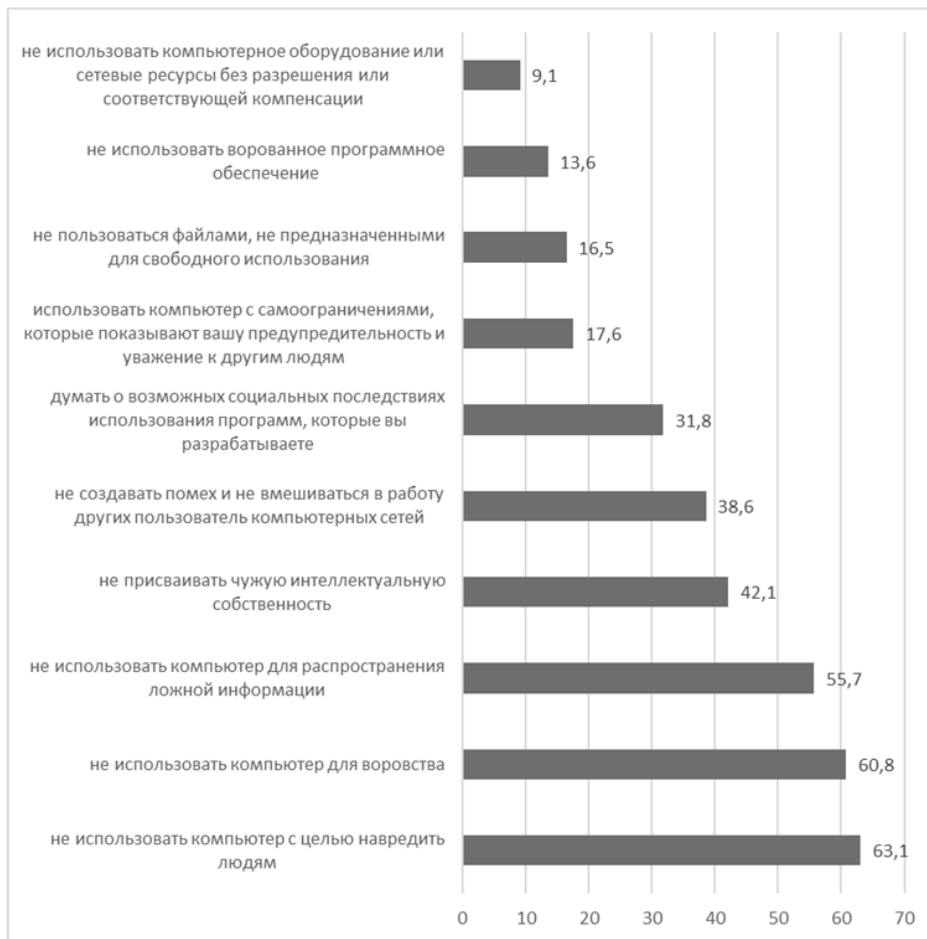
Наименее важными для участников опроса оказались принципы не использовать ворованное программное обеспечение (13,6%) и не использовать компьютерное оборудование или сетевые ресурсы без разрешения или соответствующей компенсации (9,1%).

---

¹¹ И.А. Кумылганова, *Интернет и этика*, [в:] *К мобильному обществу: утопии и реальность*, (ред.) Я.Н. Засурский, Москва 2009, с. 81- 85.

¹² V. Shea, *The Core Rules of Netiquette*, <https://coursedesign.colostate.edu/obj/corerulesnet.html> (дата доступа: 4.12.2020).

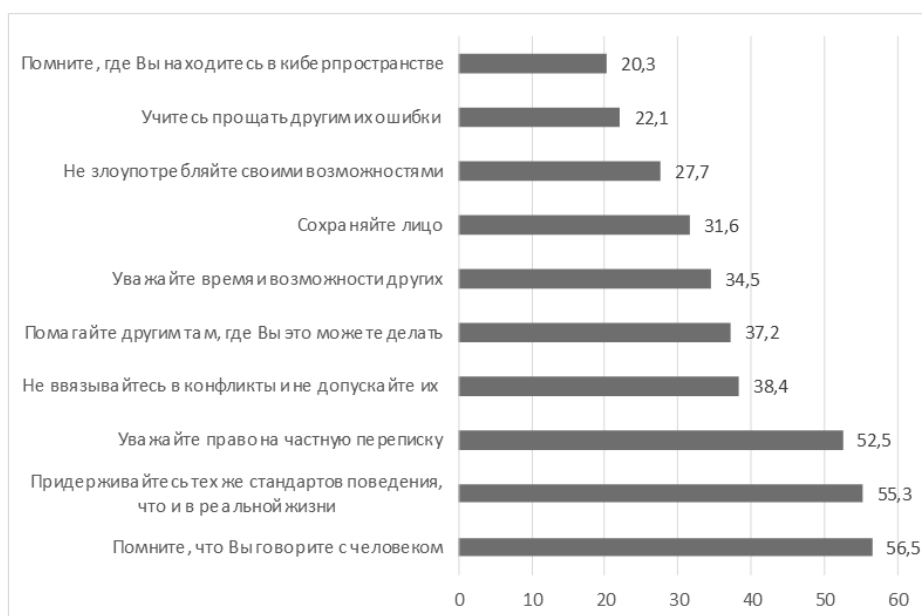
Рисунок 2. Распределение ответов респондентов при ответе на вопрос: Какие из указанных принципов виртуальной этики, предложенные И.А. Кумылгановой, значимы для Вас? (Возможно несколько вариантов ответов, но не более 5 позиций)

Проанализировав результаты данной таблицы, можно сделать заключение, что участники опроса воспринимают Интернет прежде всего как виртуальное пространство, где есть свободный доступ к бесплатной информации. Смысловое содержание выражения «не использовать компьютер для воровства» явно не соотносится для подавляющего большинства со значением суждений «не использовать ворованное программное обеспечение» и «не использовать компьютерное оборудование или сетевые ресурсы без разрешения или соответствующей компенсации». Получается, что воровать с

помощью компьютера в Интернет-пространстве это плохо, но пользоваться ворованными или полученными без разрешения программами, файлами вполне допустимо. Ответы студентов указывают на размытость, нечеткость понимания ответственности за использование компьютера и информационных технологий в профессиональной деятельности и межличностном общении.

Рисунок 3. Распределение ответов респондентов при ответе на вопрос: Какие из указанных принципов виртуальной этики, предложенные В. Ши, значимы для Вас? (Возможно несколько вариантов ответов, но не более 5 позиций)

Следует отметить, что студенты охотнее воспользовались правом обозначить пять позиций в предложенном варианте принципов виртуальной этики американской исследовательницы Вирджинией Ши. Подавляющее большинство (90%) обозначили 5 позиций. Среди правил «Нетикета» наиболее популярными оказались следующие: «помните, что Вы говорите с человеком» (56,5%), «придерживайтесь тех же стандартов поведения, что и в реальной жизни» (55,3%), «уважайте право на частную переписку» (52,5%) (рис. 3). Наименее значимыми среди правил виртуальной этики предложенных во втором варианте оказались: «учитесь прощать другим их ошибки» (22,1%),

«помните, где Вы находитесь в киберпространстве» (20,3%) (рис. 3). Согласно выбору респондентов, правила, которые обязывают при непосредственном межличностном общении оказались наиболее понятными и значимыми. Студенты не разделяют этические принципы межличностного общения в виртуальной среде и в реальной жизни, для них они одинаковы.

Заключение

Таким образом, эпоха информационной революции активно формирует новую информационную или цифровую культуру и соответственно новые направления этических учений. Компьютерная этика, являясь разновидностью прикладной и профессиональной этики, не отрицает традиционные нравственные ценности, но дополняет их новым содержанием, исходя из требований современного общества.

В условиях постиндустриального общества понятия и явления, связанные с электронной (виртуальной) культурой не являются чуждыми, они становятся частью повседневной жизни современной белорусской студенческой молодежи. Для большинства студентов и магистрантов ГГТУ имени П.О. Сухого понятие «электронная культура» синонимично понятию «Интернет», в меньшей степени это понятие связывают с понятиями «виртуальные сообщества» и «блоги». Большая половина участников проведенного опроса согласны с суждением о необходимости выработки этических правил для пользования Интернетом, но при этом четверть придерживаются позиции, что такой необходимости нет. Наиболее значимыми характеристиками электронной культуры для респондентов оказались свобода доступа к различным видам информации и удаленность.

При выборе этических принципов виртуального пространства участники опроса чаще выбирали принципы, связанные с межличностным общением. Принципы компьютерной этики, указывающие на правила межличностного общения, оказались для студентов более понятными. Студенты не разделяют этические принципы межличностного общения в виртуальной среде и в реальной жизни, для них они одинаковы. Настораживает в ответах студентов отсутствие осознания ответствен-

ности за использование компьютера или информационных технологий в профессиональной деятельности и межличностном общении.

Этические проблемы Интернет пространства интересны и необходимы для осмысления современным молодым людям, что показали результаты опроса студентов и магистрантов ГГТУ имени П.О. Сухого. Значимость данной проблематики и наметившиеся прорехи в понимании ответственности при использовании компьютера и информационных технологий свидетельствует о целесообразности ее исследования и, возможно, разработки соответствующих учебных (специализированных) модулей с целью внедрения их в учебный процесс.

Библиография / References

- Alekseeva I.Û., Šklárik E.N., *Čto takoe komp'üternaâ ètika?*, „Voprosy filosofii” 2007, № 9. [Алексеева И.Ю., Шклярник Е.Н., *Что такое компьютерная этика?*, „Вопросы философии” 2007, № 9].
- Baeva L.V., *Èlektronnaâ kul'tura: opyt filosofskogo analiza*, „Voprosy filosofii” 2013, № 5. [Баева Л.В., *Электронная культура: опыт философского анализа*, „Вопросы философии” 2013, № 5].
- Computer and Information Ethics*, <https://www.plato.stanford.edu/entries/ethics-computer/> (дата доступа: 30.06.2020).
- Gotterbarn D., *Computer ethics: Responsibility regained*, „National Forum” 1991, No. 71.
- Johnson D.G., *Computer Ethics*, London 1985.
- Kumylganova I.A., *Internet i ètika*, [v:] *K mobil'nomu obšestvu: utopii i real'nost'* (red.), Ā.N. Zasurskij, Moskva 2009. [Кумылганова И.А., *Интернет и этика*, [в:] *К мобильному обществу: утопии и реальность*, (ред.) Я.Н. Засурский, Москва 2009].
- Moor J.H., *What is computer ethics?*, „Methaphilosophy” 1985, Vol. 16, No. 4.
- Shea V., *The Core Rules of Netiquette*, <https://coursedesign.colostate.edu/obj/corerulesnet.html> (дата доступа: 4.12.2020).
- Silkov S.V., *Viner Norbert*, [v:] *Istoriâ filosofii. Ènciklopediâ*, Minsk 2002. [Силков С.В., *Винер Норберт*, [в:] *История философии. Энциклопедия*, Минск 2002].
- Vojskunskij A.E., Dorohova O.A., *Stanovlenie kiberètiki: istoričeskie osnovaniâ i sovremennye problemy*, „Voprosy filosofii” 2010, № 5. [Войскунский А.Е., Дорохова О.А., *Становление киберэтики: исторические основания и современные проблемы*, „Вопросы философии”, 2010, № 5].

Владимир Шаламов

ORCID: 0000-0002-9482-9543

vladimir13x@ya.ru

Иркутский государственный университет
Исторический факультет
Россия

Политика управления системой здравоохранения на территории Восточной Сибири в 1920-е годы

Healthcare System Management Policy
in Eastern Siberia in the 1920s

Polityka zarządzania systemem ochrony zdrowia
na obszarze Wschodniej Syberii w latach dwudziestych

DOI: 10.34739/doc.2021.18.06

Аннотация: Целью автора является изучение создания и реформирования советской системы здравоохранения в Восточной Сибири в 1920-е гг. Исследование начинается с момента, когда Сибирь покинула администрация адмирала А.В. Колчака, а советская власть начала формировать собственную систему управления регионом. Советское медицинское руководство предполагало создать единую систему здравоохранения, что обозначало объединение всех медицинских организаций, подчиняющихся различным ведомствам. Военные действия не позволили слить военные и гражданские лечебные учреждения.

Ключевые слова: история здравоохранения, история медицины, медицинская администрация, Восточная Сибирь, военный коммунизм, Новая экономическая политика

Abstract: The author's aim is to study the creation and reformation of the Soviet system of healthcare in the Eastern Siberia in the 1920s. The study begins with the development of Siberia from the administration of Admiral A. V. Kolchak when the Soviet government began to form its own system of region management. The Soviet medical leadership was intended to create a unified healthcare system which involved the unification of all medical organizations subordinated to various departments. Military actions did not allow to merge military and civil medical institutions.

Keywords: history of healthcare, history of medicine, medical administration, Eastern Siberia, military communism, New Economic Policy

Abstrakt: Celem autora było zbadanie powstania i reformowania systemu ochrony zdrowia we Wschodniej Syberii w latach dwudziestych. Analizę rozpoczęto od formowania przez władze radzieckie własnego systemu zarządzania regionem, po pokonaniu wojsk admirała A. W. Kołczaka i zajęcia tych terenów. Kierownictwo medyczne ukierunkowane było wówczas na stworzenie jednego systemu ochrony zdrowia. Konieczne było więc zjednoczenie wszystkich organizacji medycznych podległych różnorodnym urządzeniom. Działania wojenne nie pozwoliły jednak na połączenie cywilnych i wojskowych instytucji medycznych.

Słowa kluczowe: historia ochrony zdrowia, historia medycyny, administracja medyczna, Wschodnia Syberia, wojenny komunizm, Nowa Polityka Ekonomiczna

Еще в сентябре 1919 г. по мере продвижения Красной армии за Урал в Челябинске был сформирован Сибирский революционный комитет (Сибревком), взявший на себя власть в огромном крае. Уже 23 сентября из Москвы был направлен уполномоченный Народного комиссариата здравоохранения (НКЗ) И.В. Мальцев, который совместно с фармацевтом П. Кузенским в течение двух месяцев перевез все эвакуированное медицинское имущество, оставленное Белой армией А.В. Колчака в Западную Сибирь¹.

Официально здравотдел при Сибревкоме (первоначально в Омске, затем в Новониколаевске) был образован 27 января 1920 г. К этому времени 5-я армия заняла Красноярск, а в феврале 1920 г. – Иркутск. Однако затор на железной дороге в районе станции Тайга и пандемия тифа не позволили отправить в Восточную Сибирь своих представителей для организации здравотделов на новых принципах. В итоге, они появлялись стихийно. Во главе губернских здравотделов оказывались случайные люди, которые, не разобравшись с множественными обязанностями, стремились поскорее освободиться от такой работы. Так, в Красноярске за год сменилось пять человек (И.А. Кислов, Л.М. Мильштейн, Г.В. Хаскин, А.Л. Серебров и А.П. Сергеев), из них Кислов был ветеринаром, а Мильштейн – студентом². В Иркутске во главе губздрава сменилось четыре человека (Ф.Н. Петров, Ф.В. Гусаров, К.Н. Русанов,

---

¹ *Материалы о деятельности Сибревкома. 1920*, Государственный архив Новосибирской области (ГАНО). Ф. р-1. Оп. 1. Д. 142. Л. 1.

² *Ibidem*, Л. 3; А.П. Статейнов, *История Красноярского края*, Том 3, *Медицина*, Красноярск 2008, с. 52.

А.Н. Федоров)³. В Якутске в результате декабрьского восстания 1919 г. была установлена советская власть, но губернский здравотдел организовался лишь в марте 1920 г. во главе со старейшим врачом региона – И.Д. Бик⁴. Вследствие кадрового кризиса в Якутии смена произошла только в сентябре 1920 г., когда Бика сменил более активный Н.Г. Юдин, бывший одновременно еще и председателем губернского ревкома⁵.

После того как была организована инструкторская работа, а также налажена почтовая и телеграфная связь управление стало принимать более единообразный вид. Кадровый состав губернских здравотделов довольно сильно расширился, что являлось общей «болезнью» эпохи военного коммунизма. Были образованы лечебно-госпитальный, фармацевтический, санитарно-эпидемический, коммунальный, санитарно-статистический, военно-санитарный, судмедэкспертизы, водного транспорта, охраны материнства и младенчества и финансово-хозяйственный подотделы. Кроме того, выделились в виде секций – курортная, зубоврачебная, санитарно-просветительская и др. В уездах в течение 1920 г. также формируется своя администрация. Часто ее возглавлял врач или фельдшер. Кроме него в состав уездного здравоохранения входило несколько технических работников⁶.

В апреле 1921 г. образовалась Дальневосточная республика (ДВР). В структуре ее управления было создано министерство здравоохранения, которое возглавил известный революционный деятель Ф.Н. Петров. В связи с тем, что ДВР вело активные военные действия, министерство объединяло и военную, и гражданскую медицину, а также ветеринарную службу. Это позволяло более оперативно перебрасывать имеющиеся ресурсы из одной структуры в другую⁷.

³ А.И. Малоземова, *Из истории здравоохранения в Иркутской области*, Иркутск 1961, с. 97-99.

⁴ Приказы председателя Якутского временного ревкома от 18 марта 1920 года, «Известия Якутского временного революционного комитета» 1920, 19 марта, с. 1.

⁵ Выписка из протокола № 63 заседания Якутского губревкома от 13 сентября 1920 года, «Ленский коммунарь» 1920, 16 сентября, с. 2.

⁶ Материалы о деятельности Сибревкома. 1920, ГАНО. Ф. р-1. Оп. 1. Д. 142. Л. 2; В.П. Николаев, *История здравоохранения Якутии в XX в.*, Москва 2007, с. 61.

⁷ Ф.Н. Петров, *65 лет в рядах ленинской партии. Воспоминания*, Москва 1962, с. 148.

Одновременно с ДВР была создана Бурят-Монгольская автономная область, в составе управления которой был сформирован отдел здравоохранения (бурздрав). Его особенностью стало то, что структура управления была усеченной. Открыли лечебно-госпитальный и санитарно-эпидемический подотделы, и, что необычно, подотдел тибетской медицины, хотя российские врачи того времени негативно оценивали методы лечения тибетских лам⁸.

Некоторые медработники дореволюционной России предполагали, что наличие ряда ведомственных и общественных медицинских организаций (железнодорожной, земской, городской, Красного Креста и др.) служит тормозом в деле оказания помощи населению. В силу этого в 1920 г. были слиты в одну организацию городская, земская, переселенческая, казачья и горная медицинские организации. В основном это оказалось полезным, поскольку позволяло концентрировать средства и ресурсы в одних руках и более рационально их использовать. Происходила значительная экономия на административном аппарате. Сложнее оказалось с транспортной медициной. С одной стороны требовалось осуществление единства медицины, с другой – мобилизационный характер работы на железнодорожном и водном транспорте требовал иной структуры, сходной с военной. В силу этого в начале 1920 г. было решено подчинить транспортную медицину сразу двум организациям: Сибирскому отделу путей сообщения (СибОПС) и Сибирскому отделу здравоохранения (Сибздраву) через соответствующие подотделы. СибОПС обеспечивал службу материально, а собственно медицинская часть была зоной ответственности Сибздрава⁹.

В железнодорожной медицине изменения были незначительными. Забайкальская железная дорога (глава И.Н. Кудринский) оказалась разделена границей и вдоль нее в течение всего 1920 г. шли военные столкновения. В декабре 1920 г. в связи с началом строительства Ачинско-Минусинской

---

⁸ М. Ербанов, *Бурят-Монгольская автономная область (Экономическое и статистическое исследование). Отчет совету труда и обороны на 1-е октября 1922 г.*, Иркутск 1922, с. 180.

⁹ *Иркутский рупвод. 9 февраля – 30 ноября 1921*, ГАНО. Ф. Р-95. Оп. 1. Д. 8. Л. 13.

железной дороги была учреждена медицинская секция Ачминдор во главе с доктором И.С. Глейхенгаузом¹⁰.

Из-за слабой материальной обеспеченности водный отдел здравоохранения (водздрав) не получил должного развития. Удалось восстановить Енисейский водздрав, который возглавил опытный врач Н.Д. Агеев. Енисей был разбит на три санитарных участка. В Иркутске удалось удержать от роспуска водздравотдел, во главе которого встал не менее опытный доктор А.М. Хоммер. Также было выделено три участка¹¹.

Военные медицинские учреждения оказались наименее подходящими для подчинения их гражданским службам. Здесь требовались более жесткие методы управления, тем более в условиях военных действий. В силу этого санитарное управление 5-й армии сохранило свою независимость от гражданских властей и подчинялось непосредственно командующему армией или соответствующему воинскому начальнику. Только в ДВР военная медицина была подчинена министерству здравоохранения, что не нравилось военным властям¹². Отчасти это стало возможно вследствие принципиальной позиции Ф.Н. Петрова, являвшегося сторонником идеи единства медицины¹³.

Никакого централизованного управления аптечными учреждениями до революции не существовало. В годы Гражданской войны в Иркутске были сосредоточены крупные склады медикаментов принадлежащих военному ведомству, Сибземгору, Российскому обществу Красного Креста (РОКК) и Американскому Красному Кресту. После установления советской власти большая их часть была вывезена в Новосибирск в центральный аптечный склад. То же самое, но в меньших размерах было в Красноярске. При губздравах были образованы фармацевтические подотделы, во главе которых

¹⁰ *Документы врачебного отдела управления по постройке линии Ачинск – Абакан. 1920 – 1921*, ГАНУ. Ф. р-1071. Оп. 1. Д. 90. Л. 60.

¹¹ *Первый Губернский съезд Всемедикосантруд, «Ленский коммунары» 1921*, 9 июня, с. 1.

¹² *Отчеты, протоколы отделов Главного управления здравоохранением ДВР. 1920*, Государственный архив Забайкальского края (ГАЗК). Ф. р-181. Оп. 1. Д. 12. Л. 13-15.

¹³ *Протоколы и доклады 1-го объединенного совещания военно-гражданских врачей на территории ДВР 8-11 августа 1920 года. 1920 – 1921*, ГАНУ. Ф. р-1071. Оп. 1. Д. 97. Л. 27-78.

были поставлены опытные специалисты (в Красноярске – И.И. Гефтер, в Иркутске – П.-М.Л. Бейрах, в Якутске – Н.И. Петров, в ДВР – И.Г. Банкевиц). Все аптечные учреждения были национализированы. Практически при всех аптечных складах были созданы подсобные предприятия для изготовления медико-санитарного имущества, поскольку приобрести его откуда-либо было сильно затруднено. Обычно это были лаборатории, где изготавливали галеновые препараты, мази, микстуры. В Иркутске действовала оптическая мастерская¹⁴. По такому же сценарию создаются санитарно-курортные подотделы и зубоврачебные секции. Санитарно-техническим подотделам перешли ассенизационные обозы, бани, дезинфекционные камеры и т.д.

Дореволюционную организацию Красного Креста в Советской России в 1918 г. переформировали, и она принимала участие в помощи Красной армии. Однако при правительстве Колчака было создано Временное главное управление РОКК, действовавшее сначала в Омске, а с осени 1919 г. – в Иркутске. Ему подчинялись воссозданные общины сестер милосердия Красного Креста в Красноярске, Иркутске, Верхнеудинске (ныне Улан-Удэ) и Чите. После установления советской власти в Иркутске управление было расформировано, а имущество реквизировано. Общины сестер милосердия также были ликвидированы, сестры милосердия мобилизованы для работ в госпиталях. Судьба зданий РОКК определилась в течение 1920-1923 гг. Основная их часть досталась органам здравоохранения. В Иркутске госпитали Красного Креста были переданы медфаку университета под клинические базы¹⁵. Так прекратилась в Восточной Сибири деятельность этой крупнейшей международной общественной организации.

---

¹⁴ *Документы о работе Сибфармподза за 1920-1921 годы. 1918 – 1921*, ГАНУ. Ф. р-1071. Оп. 1. Д. 14. Л. 1-13, 44, 49-50, 123-129.

¹⁵ *Переписка с Красноярским ливводздравом. 5 января 1922 – 25 августа 1925*, ГАНУ. Ф. р-95. Оп. 1. Д. 31в. Л. 11; Д.Б. Батоев, С.Д. Батоев, Т.Д. Дугаржапова, *История здравоохранения Бурятии (конец XVIII в. – 1960-е гг.)*, Улан-Удэ 2004, с. 101-102; Г.М. Гайдаров, А.Г. Шантуров, *Факультетские клиники Иркутского государственного медицинского университета (1920-1995)*, Иркутск 1995, с. 167-171.

Все частные лечебные учреждения после установления советской власти подлежали закрытию. Некоторые из них реквизировались. К примеру, в Иркутске по приказу начальника эвакуационного пункта Н.Г. Юдина от 5 марта 1920 г. лечебница доктора Л.С. Зисмана должна была поступить в распоряжение военного ведомства как амбулатория и стационар для красноармейцев больных глазными болезнями¹⁶. Доктор И.П. Михайловский, сочувственно относившийся к большевикам, сам передал физиотерапевтическую лечебницу властям, став в ней руководителем¹⁷. В Красноярске в 1920 г. у Общества врачей забрали аптеку, школу фельдшерниц и все прочие здания¹⁸. В ДВР частные и общественные учреждения еще работали до 1925 г. Так, в Чите в 1921 г. действовала американская зуботехническая лаборатория врача Я. Гуральского. Частные приемы вели также частные лица (А.Л. Архипова, Пак-Кункиси)¹⁹. В 1922 г. имелась лечебница женских болезней, организованная врачами Л.Б. Гельбард, В. Назанским, П.В. Сивериным, Т.М. Скибицкой и В.М. Шибковым²⁰.

Как известно, после X съезда компартии в марте 1921 г. Россия взяла курс на Новую экономическую политику (Нэп). Данная политика предполагала возвращение к рыночным методам экономики. Переход к Нэпу был болезненно воспринят всеми органами здравоохранения, поскольку большинство учреждений перевелти на местные маломощные бюджеты. За бюджетные ассигнования приходилось бороться. Если 1921 г. принимались только частные меры к сокращению, то бюджет 1922 г. был построен на жесткой экономии. Всем главам здраводелов предписывалось сокращать, прежде всего, административный и обслуживающий персонал, всячески сохраняя специалистов.

¹⁶ *Материалы о деятельности Иркутского губревкома. 1920 – 1921*, ГАНО. Ф. р-1. Оп. 1. Д. 375. Л. 28.

¹⁷ П. Маценко, *Доктор Михайловский*, «Восточно-Сибирская правда» 1968, 24 марта, с. 4.

¹⁸ Л.П. Бердников, С.А. Лонина, *Красноярские врачи трех столетий 1822-2014 годы (Люди. События. Факты)*, Красноярск 2014, с. 236.

¹⁹ Объявления, «Дальневосточная правда» 1921, 21 августа, с. 2.

²⁰ Г.П. Лобанов, В.Г. Лобанов, *Амбулатории*, «Исторический курьер» 2001, 14 февраля, с. 1.

Реальная картина оказалась куда более жесткой. В течение 1921-22 гг. в губернских здравотделах происходит объединение ряда подотделов. Сокращаются статисты, из-за чего отчетность изобиловала пробелами. От некоторых функций органы здравоохранения были вынуждены отказаться. Так подотделы, отвечающие за строительство медицинских учреждений, передают отделам коммунального хозяйства бани, прачечные, парикмахерские и прочие учреждения. Детские приюты отдаются в ведение образования, а инвалидные дома – социального обеспечения. Отдел труда в Забайкалье даже пытался взять на себя функцию санитарной инспекции²¹. Медицинские отделы путей сообщения в целях экономии закрывают изопропункты (изоляция-пропускные пункты) и ряд лечебных учреждений²². Военно-санитарные управления закрывают эвакуационные пункты, а имущество передают местным властям по принадлежности. Сокращение сторожей, уборщиц, водовозов, курьеров и прочих подсобных рабочих заметно сказалось на внешнем виде лечебных учреждений и здравотделов. Их работа перекладывается на медицинский персонал. Постоянно наблюдались перебои с выдачей заработной платы, иногда по 3-4 месяца²³. С введением платного приема пациентов некоторые ведомства оказываются вынужденными оплачивать лечение своих работников в лечебных учреждениях других ведомств, что фактически приводило к возрождению ведомственности в медицине. В сложной ситуации оказались переселенцы, для которых не было создано специальных органов из-за принципа единства медицины. Однако после междуведомственного совещания в 1921 г. создается секция при губернских здравотделах, выполнявшая функции переселенческой медицины²⁴.

---

²¹ Доклад о деятельности Прибайкальского областного отдела здравоохранения ДВР. 3 марта 1920 – 1 октября 1921, ГАЗК. Ф. р-200. Оп. 1. Д. 3. Л. 6.

²² Приказы НКЗ РСФСР об обязанностях эвакуационного отдела Главного санитарного управления от 5 мая 1920 года. 1920 – 1922, ГАНО. Ф. р-1071. Оп. 1. Д. 79. Л. 11, 39, 144.

²³ Красноярский рупвод. 13 января – 13 декабря 1921, ГАНО. Ф. р-95. Оп. 1. Д. 9. Л. 55.

²⁴ Постановления СТО, инструкции и приказы Наркомздрава и Наркомата путей сообщения. 1919 – 1921, ГАНО. Ф. р-1071. Оп. 1. Д. 24. Л. 20.

В связи с тяжелым материальным положением большинства лечебных учреждений, ряд, прежде всего промышленных предприятий, изъявили свое согласие принять их на собственное обеспечение. В результате этого возникает сложная система управления. Сначала в марте 1922 г. в виде опыта передали тресту Сибуголь амбулатории и стационары, обслуживающие шахтеров. По договору сеть этих учреждений попадали в двойное подчинение. Сибуголь обеспечивал их материально, но не имел права вмешиваться в медицинскую часть²⁵. В течение 1922-23 гг. такая мера была распространена на районы золотодобычи и концессий (Лена-Голдфилдс Лимитед, Парлензолото, Алданзолото, Ензолото)²⁶.

Фармацевтическая служба полностью перешла на коммерческие рельсы. В Новониколаевске (Новосибирске) образовали специальное управление – Сибмедторг, а во Владивостоке чуть позже – Дальмедторг. В каждую губернию были высланы от этих организаций уполномоченные, которые и образовали местные отделения государственного аптечного управления (ГАПУ), не зависящие от губернских отделов здравоохранения. Все аптечные учреждения в уездах перешли в ведение уездных отделов здравоохранения, но к 1925 г. вошли подчинение медторгов²⁷. Якутия первоначально обеспечивалась медикаментами через Иркутское отделение ГАПУ, а в 1926 г. было образовано собственное АПУ. Уполномоченные обязаны были за наличный расчет или в кредит обеспечивать все медицинские учреждения региона, а также население медикаментами и медицинскими товарами²⁸.

В октябре 1921 г. вместо трех управлений при СибОПСе было образовано 8 линейных здравотделов, в том числе Красноярский (Чернореченская – Тулун) и Иркутский (Тулун –

²⁵ Положение о передаче медико-санитарных отделов угольных районов Сибуглю. 1920 – 1923, ГАНО. Ф. р-1071. Оп. 1. Д. 74. Л. 6.

²⁶ Договора общества «Лена-Гольфильдс-Лимитед» с Сибкрайздравом от 25 августа 1926 года. 1926 – 1927, Государственный архив Иркутской области (ГАИО). Ф. р-755. Оп. 2. Д. 10. Л. 14.

²⁷ Годовой отчет фармацевтического управления Иркутской губернии. 1 октября 1924 – 26 февраля 1926, ГАИО. Ф. р-853, Оп. 1, Д. 1, Л. 90, 131, 140, 189.

²⁸ М.А. Айзин, Лечебно-санитарное состояние Сибири за 1923 год, Новониколаевск [1923], с. 572-573.

мост на Селенге). Территория ДВР контролировалась здравоохранением Забайкальской дороги²⁹.

Возрождаются некоторые частные и общественные учреждения. Например, в Иркутске в 1921 г. оптическая мастерская была возвращена владельцу Науму Башуку и упоминается в документах до конца 1920-х гг.³⁰. В 1922 г. на базе Якутской губернии образуется Якутская автономная республика. В структуре ее управления был образован объединенный наркомат внутренних дел, в составе которого предусматривалось управление здравоохранением во главе с фельдшером Е.Г. Федоровым. В октябре 1923 г. был образован наркомат просвещения, здравоохранения и социального обеспечения (НКПЗС), куда и было передано управление здравоохранением. Управление возглавил врач Н.В. Гуцин. Сокращения в аппарате достигли таких размахов, что отчетность практически не велась³¹. В таком виде система управления здравоохранением в Якутии продержалась вплоть до 1930 г., когда был образован самостоятельный Наркомздрав.

В 1922 г., в связи с ликвидацией японской угрозы на Востоке и завершением активной фазы Гражданской войны, начинается процесс слияния ДВР с Советской Россией³². Структура управления осталась та же. На основе Прибайкальской губернии ДВР и Бурят-Монгольской автономной области была образована Бурят-Монгольская автономная республика, в состав которой отошли некоторые территории Иркутской (Тункинский, Аларский, Эхирит-Булагатский, Боханский аймаки) и Забайкальской (Агинский аймак) губерний. По образцу других автономий Союза осенью 1923 г. образован Наркомат здравоохранения, который возглавил весьма опытный врач из бурятского народа А.Т. Трубочеев³³. Структура НКЗ Бурят-Монголии повторяла аналогичные отделы

---

²⁹ *Документы о реорганизации управления лечебно-санитарным делом в связи с созданием линейных железнодорожных отделов. 1921 – 1923*, ГАНО. Ф. р-1071. Оп. 1. Д. 197. Л. 13.

³⁰ *Протоколы врачебного совещания Киренского окрздрава. 1 октября 1928 – 20 февраля 1929*, ГАИО. Ф. р-1114. Оп. 1. Д. 22. Л. 70.

³¹ В.П. Николаев, *История здравоохранения Якутии в XX в.*, Москва 2007, с. 62-63.

³² *Отчет о работе Народного собрания ДВР 2-го созыва*, Чита 1922, с. 45.

³³ Д.Б. Батоев, С.Д. Батоев, Т.Д. Дугаржапова, *История здравоохранения...*, с. 97.

в сибирских губерниях РСФСР. Здесь также прошли сильные сокращения администрации: из 27 первоначально утвержденных работников центрального аппарата осталось всего 17. Бурмедторг по наследству от Бурят-Монгольской области локализовался в Иркутске, где был и центральный аптекарский склад. Из-за чрезвычайной скученности в Верхнеудинске Бурмедторг смог перебраться на новое место лишь в 1928 г. переброска осуществлялась неорганизованно. В Иркутске уволили персонал, а на новом месте еще не набрали, не были подготовлены помещения и инвентарь. В итоге значительные проблемы со снабжением населения и медицинских учреждений медикаментами³⁴.

Если в Якутской и Бурят-Монгольской автономных республиках на этом этапе реформирование завершилось, то для остальных регионов оно только начиналось. В течение 1925-26 гг. советская власть осуществило новую масштабную административно-территориальную реформу, сильно запутавшую для исследователей всю цифровую информацию. Взамен губерний были образованы более мелкие единицы – округа. Этим рассчитывалось приблизить администрацию к трудовому народу, сократить транспортные траты администраций, приблизить их к нуждам регионов. На территории Енисейской губернии было образовано пять округов – Ачинский, Красноярский, Канский, Минусинский и Хакасский. На базе Иркутской губернии выделили три округа – Иркутский, Тулуновский и Киренский. Забайкальскую губернию поделили на два округа – Читинский и Сретенский. К сожалению, реформа была совершенно не продумана. Невероятно сложно было вычислить состояние различных учреждений за прошлые годы в новых границах, без чего было невозможно понять результативность работы этих учреждений. Точно также трудно сопоставлять сведения за вторую половину 1920-х гг. со сведениями за 1930-е гг. Все это осложняется крайне низким уровнем предоставления и сохранности отчетной документации, что является одной из главных причин

---

³⁴ *Годовые отчеты за 1928-1933 годы Аптечного управления БМАССР. 30 сентября 1928 – 1 января 1933, Государственный архив республики Бурятия. Ф. р-840. Оп. 1. Д. 1. Л. 1, 58.*

отсутствия обзорных работ по истории здравоохранения в Восточной Сибири.

Естественно, что положение с организацией охраны народного здоровья было неодинаковым в различных округах. Порой разница была колоссальной. Например, в Иркутском округе административного персонала было в 2 раза больше Киренского. Из прошлого опыта вынесли необходимость в штате регистраторов и статистов. Тем не менее, штаты были слишком сжаты. В реальности, из-за частой смены работников оставшиеся вынуждены были нести обязанности отсутствующих. То же самое повторялось во время многочисленных командировок. К тому же окружные власти всячески стремились сэкономить на управлении, что приводило к тому, что финансирование по некоторым ставкам не открывалось «за отсутствием средств». Такая ситуация сложилась в Киренском округе, где вместо 9 было занято 7 ставок (одна по совместительству)³⁵. При этом в целом численность административных работников увеличилась. К примеру, в Енисейской губернии имелось 30 ставок административного персонала губернского здравоохранения, а в округах, образованных на базе этой губернии, суммарно – 62³⁶. Тем не менее, перегрузка работой были обычным состоянием административных работников. Многие из них вынуждены были закрывать собой образовавшиеся брешы в кадровом составе. Это совершенно лишало медработников времени для отдыха. Вдобавок, к обычной своей работе они вынуждены были участвовать в различных комиссиях, комитетах и совещаниях от партийных, комсомольских и профсоюзных организаций, участвовать в лекторской работе, выступать с докладами перед органами власти. Все это вело к текучке управленческого персонала. Дело доходило до того, что заведующими окружными здравоохранениями никто не хотел быть и должность поручалась молодому выпускнику медицинского факультета, который вынужден был нести эти обязанности,

---

³⁵ *Структура, штаты и характеристика должностей Киренского окрздрава. 2 января 1927 – 27 июля 1928*, ГАИО. Ф. р-1114. Оп. 1. Д. 10. Л. 127.

³⁶ *Отчет Красноярского окружного отдела здравоохранения за 1925 год. декабрь 1925 – 1926*, Государственный архив Красноярского края (ГАКК). Ф. р-319. Оп. 1. Д. 33. Л. 11.

отрабатывая стипендию, как это было, например, в Киренском округе³⁷.

В то же время властям приходилось мириться с низким уровнем ответственности руководителей на местах. В слабых и отдаленных округах такие руководители трудно поддавались контролю. Так, в Сретенском округе зав. окружным здравотделом фельдшер И.А. Соколов без санкции краевого управления под одобрение врачей взялся за строительство окружной больницы, израсходовав крупные суммы. Сменивший его в 1927 г. врач М.И. Шергов продолжил ту же линию. Только в 1928 г. краевое управление приступило к разбирательству, поскольку финансовое состояние окрздрава оказалось запутанным. Опасаясь ревизии, Шергов устроил пожар в окрисполкоме, но был уличен и в 1929 г. оба руководителя были осуждены за нецелевое использование казенных средств. К несчастью, во время пожара погибла вся отчетная документация окружного здравотдела и мы вынуждены пользоваться только косвенными источниками³⁸.

Задача подтянуть отдаленные местности до развитых центров была в тех условиях трудновыполнимой. Округа, в которых раньше располагались административные центры (Иркутск, Красноярск, Чита) были изначально лучше обеспечены. В них имелись специальные помещения для здравотдела, для жилья медработников, для размещения амбулаторий и стационаров, аптек, дезинфекционных камер, химико-бактериологических институтов и т.д. Вновь образованные центры (Абакан, Ачинск, Канск, Киренск, Минусинск, Сретенск, Тулун) имели только какой-то весьма ограниченный набор медицинских учреждений. Зачастую не было самого необходимого. Нередко приходилось отправлять пациентов по проторенной дороге в учреждения, которые раньше были в одной административной структуре, но в них принимать пациентов соседних округов были не обязаны. Часто возникали конфликты, связанные с требованием оплаты услуг. В конечном счете, под давлением

³⁷ Отчет о работе по охране материнства и младенчества Киренского окрздрава на 1 января 1929 года. 6 июня 1928 – сентябрь 1929, ГАИО. Ф. р-1114. Оп. 1. Д. 20. Л. 127.

³⁸ Годовые отчеты по расходам бюджета Сретенского окружного отдела здравоохранения. 1 октября – 31 декабря 1929, ГАЗК. Ф. р-1847. Оп. 1. Д. 2. Л. 9-11.

краевого здравоохранения иркутские, красноярские и читинские медучреждения становились межокружными. Прежде всего, это касалось услуг узких специалистов³⁹. Таким образом, медицинская помощь сильно различалась от того, в каком округе живет человек. В то же время стоит отметить, что со временем в регионах ситуация стала меняться к лучшему. Здесь значительную роль сыграло увеличение дополнительного налога с сельского населения – самообложения, который расходовался и на здравоохранение. Реальный сбор самообложения увеличился по исследуемому региону с 37,7% от сельхозналога в 1928 г. до 52,6% в 1930 г.⁴⁰. Выделенные на развитие здравоохранения средства пошли на создание в отстающих округах своих лабораторий, консультаций, туб- и вендиспансеров, а также для приглашения узких специалистов. Все это объясняет заметное увеличение медицинских учреждений и персонала в конце 1920-х гг.

Казалось бы, на местах вакханалия с административными пертурбациями к концу 1920-х гг. была изжита. Постепенно система начала устойчиво функционировать, но в связи с планами первой пятилетки предполагались новые административно-территориальные изменения. Начиная с 1929 г. происходит постепенная подготовка к ликвидации округов. В июле 1930 г. был образован Восточно-Сибирский край с центром в Иркутске. В его состав вошли Красноярский, Канский, Тулуновский, Киренский, Иркутский, Читинский и Сретенский округа и Бурят-Монгольская АССР. Якутская АССР сохранила самостоятельность. Ачинский, Минусинский и Хакасский округа были переданы Западно-Сибирскому краю. Восточная Сибирь с востока вернула дореволюционные очертания, а на западе утратила значительную часть территорий. Окружное деление было ликвидировано, как и окружные администрации. Районные власти стали подчиняться непосредственно краевым администрациям

---

³⁹ Объяснительная записка к годовому отчету о состоянии здравоохранения в Красноярском округе за 1928 год. 1 января 1928 – 1929, ГАКК. Ф. р-319. Оп. 1. Д. 380. Л. 56.

⁴⁰ В.А. Ильиных, «Самообложение» сибирской деревни в 1928 г., „Гуманитарные науки в Сибири” 2005, № 2, с.79-83.

в Новосибирске и Иркутске⁴¹. При этом ликвидация носила настолько хаотичный характер, что роспуск окрздравов порой предшествовала созданию райздравов, как это было, например, в Нижнеудинском районе бывшего Канского округа⁴². Перемены в администрации привели к хаосу в первые годы. Лучше ситуация оказалась в Якутской и Бурят-Монгольской АССР, где никаких серьезных изменений не произошло.

В итоге можно сказать, что принцип единства медицины, которого придерживались просоветские медики, дал положительные результаты. Удалось собрать вместе множество медицинских организаций. Это позволило решать многие проблемы более эффективно. Однако, армия, железная дорога, водный транспорт, горная промышленность требовали самостоятельных медицинских служб, что и было осуществлено. Переселение крестьян логичнее было бы выделить также в автономное существование, но принцип оказался выше логики. Многочисленные реформы в административно-территориальном устройстве регионов Восточной Сибири напрямую сказывались на управлении медицинскими службами. В целом это сильно дезорганизовывало нормальный ход работ. Вместе с тем опытным путем устанавливались оптимальные территориальные единицы управления, которые стабилизировались лишь к концу 1930-х гг.

Библиография / References

Arhivnye materialy: [Архивные материалы:]

Dogovora obšestva «Lena-Gol'fil'ds-Limited» s Sibkrajzdravom ot 25 avgusta 1926 goda. 1926 – 1927, Gosudarstvennyj arhiv Irkutskoj oblasti (GAIO) [Договора общества «Лена-Гольфильдс-Лимитед» с Сибк-райздравом от 25 августа 1926 года. 1926–1927, Государственный архив Иркутской области (ГАИО)].

Doklad o deâtel'nosti Pribajkal'skogo oblastnogo otdela zdravoohraneniâ DVR. 3 marta 1920 – 1 oktâbrâ 1921, Gosudarstvennyj arhiv Zabaj-

⁴¹ В.Н. Казарин, *Теоретические и практические аспекты административных и территориальных преобразований в Восточной Сибири в 20 – 30-е гг. XX в.*, „Известия Иркутской государственной экономической академии” 2005, № 3-4, с. 95-103.

⁴² Г.В. Лавринович, *В Нижнеудинске нет райздрава*, „Восточно-Сибирская правда” 1930, 5 сентября, с. 2.

- kal'skogo kraâ (GAZK) [*Доклад о деятельности Прибайкальского областного отдела здравоохранения ДВР. 3 марта 1920 – 1 октября 1921, Государственный архив Забайкальского края (ГАЗК)*].
- Dokumenty o rabote Sibfarmpada za 1920-1921 godu. 1918 – 1921, Gosudarstvennyj arhiv Novosibirskoj oblasti (GANO) [Документы о работе Сибфармпода за 1920-1921 годы. 1918–1921, Государственный архив Новосибирской области (ГАНО)]*.
- Dokumenty o reorganizacii upravleniâ lečebno-sanitarnym delom v svâzi s sozdaniem linejnyh železnodorožnyh otделov. 1921–1923, GANO. [Документы о реорганизации управления лечебно-санитарным делом в связи с созданием линейных железнодорожных отделов. 1921–1923, ГАНО.]*
- Dokumenty vračebnogo otдела upravleniâ po postrojke linii Ачинск – Абакан. 1920–1921, GANO. [Документы врачебного отдела управления по постройке линии Ачинск – Абакан. 1920 – 1921, ГАНО]*.
- Godovoj oтčet farmacevtičeskogo upravleniâ Irkutskoj gubernii. 1 oktâbrâ 1924 – 26 fevralâ 1926, GAIO. [Годовой отчет фармацевтического управления Иркутской губернии. 1 октября 1924 – 26 февраля 1926, ГАИО].*
- Godovye oтčety po rashodam bûdžeta Sretenskogo okružnogo otдела zdravooхранeniâ. 1 oktâbrâ – 31 dekabrá 1929, GAZK. [Годовые отчеты по расходам бюджета Сретенского окружного отдела здравоохранения. 1 октября – 31 декабря 1929, ГАЗК].*
- Godovye oтčety za 1928-1933 godu Apтеčnogo upravleniâ BMASSR. 30 sentâbrâ 1928 – 1 âнварâ 1933, Gosudarstvennyj arhiv respubliky Burâtiiâ. [Годовые отчеты за 1928-1933 годы Аптечного управления БМАССР. 30 сентября 1928 – 1 января 1933, Государственный архив республики Бурятия].*
- Irkutskij rупvod. 9 fevralâ – 30 noâbrâ 1921, GANO. [Иркутский рупвод. 9 февраля – 30 ноября 1921, ГАНО.]*
- Krasnoârskij rупvod. 13 âнварâ – 13 dekabrá 1921, GANO. [Красноярский рупвод. 13 января – 13 декабря 1921, ГАНО].*
- Materialy o deâtel'nosti Irkutskogo gubrevkoma. 1920–1921, GANO. [Материалы о деятельности Иркутского губревкома. 1920–1921, ГАНО].*
- Materialy o deâtel'nosti Sibrevkoma. 1920, GANO. [Материалы о деятельности Сибревкома. 1920, ГАНО].*
- Ob'âsnitel'naâ zapiska k godovomu oтčetu o состоâнии zdravooхранeniâ v Krasnoârskom okruge za 1928 god. 1 âнварâ 1928–1929, Gosudarstvennyj arhiv Krasnoârskogo kraâ (GAKK). [Объяснительная записка к годовому отчету о состоянии здравоохранения в Красноярском округе за 1928 год. 1 января 1928–1929, Государственный архив Красноярского края (ГАКК)].*

- Otčet Krasnoârskogo okružnogo otdela zdravoohraneniâ za 1925 god. de-kabr' 1925–1926, GAKK. [Отчет Красноярского окружного отдела здравоохранения за 1925 год. декабрь 1925 – 1926, ГАКК].*
- Otčet o rabote po ohrane materinstva i mladenčestva Kirenskogo okrzdava na 1 âнварâ 1929 goda. 6 iûnâ 1928 – sentâbr' 1929, GAIO. [Отчет о работе по охране материнства и младенчества Киренского окрздара на 1 января 1929 года. 6 июня 1928 – сентябрь 1929, ГАИО].*
- Otčety, protokoly otdelov Glavnogo upravleniâ zdravoohraneniem DVR. 1920, GAZK. [Отчеты, протоколы отделов Главного управления здравоохранением ДВР. 1920, ГАЗК].*
- Perepiska s Krasnoârskim linvodzdravom. 5 âнварâ 1922 – 25 avgusta 1925, GANO. [Переписка с Красноярским ливодздравом. 5 января 1922 – 25 августа 1925, ГАНО].*
- Položenie o predače mediko-sanitarnyh otdelov ugol'nyh rajonov Sibuglü. 1920 – 1923, GANO. [Положение о передаче медико-санитарных отделов угольных районов Сибуглю. 1920–1923, ГАНО].*
- Postanovleniâ STO, instrukcii i priказы Narkomzdrava i Narkomata putej soobšeniâ. 1919 – 1921, GANO. [Постановления СТО, инструкции и приказы Наркомздрава и Наркомата путей сообщения. 1919–1921, ГАНО].*
- Priказы NKZ RSFSR ob obâzannostâh èvakuacionnogo otdela Glavnogo sanitarnogo upravleniâ ot 5 maâ 1920 goda. 1920 – 1922, GANO. [Приказы НКЗ РСФСР об обязанностях эвакуационного отдела Главного санитарного управления от 5 мая 1920 года. 1920–1922, ГАНО].*
- Protokoly i doklady 1-go ob"edinennogo sovešaniâ voenno-graždanskih vračej na territorii DVR 8-11 avgusta 1920 goda. 1920–1921, GANO. [Протоколы и доклады 1-го объединенного совещания военно-гражданских врачей на территории ДВР 8-11 августа 1920 года. 1920 – 1921, ГАНО].*
- Protokoly vračebnogo sovešaniâ Kirenskogo okrzdava. 1 oktâbrâ 1928 – 20 fevralâ 1929, GAIO. [Протоколы врачебного совещания Киренского окрздара. 1 октября 1928 – 20 февраля 1929, ГАИО].*
- Struktura, štaty i harakteristika dolžnostej Kirenskogo okrzdava. 2 âнварâ 1927 – 27 iûlâ 1928, GAIO. [Структура, штаты и характеристика должностей Киренского окрздара. 2 января 1927 – 27 июля 1928, ГАИО].*

Literatura: [Литература:]

- Batoev D.B., Batoev S.D., Dugaržapova T.D., *Istoriâ zdravoohraneniâ Burâtii (konec XVIII v. – 1960-e gg.)*, Ulan-Udè 2004. [Батоев Д.Б., Батоев

- С.Д., Дугаржапова Т.Д., *История здравоохранения Бурятии (конец XVIII в. – 1960-е гг.)*, Улан-Удэ 2004].
- Berdnikov L.P., Lonina S.L., *Krasnoârskie vrači treh stoletij 1822-2014 godu (Lüdi. Sobytiâ. Fakty)*, Krasnoârsk 2014. [Бердников Л.П., Лонина С.Л., *Красноярские врачи трех столетий 1822-2014 годы (Люди. События. Факты)*, Красноярск 2014].
- Erbanov M., *Burât-Mongol'skaâ avtonomnaâ oblast' (Èkonomičeskoe i statističeskoe issledovanie). Otčet sovetu truda i oborony na 1-e oktâbrâ 1922 g.*, Irkutsk 1922. [Ербанов М., *Бурят-Монгольская автономная область (Экономическое и статистическое исследование). Отчет совету труда и обороны на 1-е октября 1922 г.*, Иркутск 1922].
- Gajdarov G.M., Šanturov A.G., *Fakul'tetskie kliniki Irkutskogo gosudarstvennogo medicinskogo universiteta (1920-1995)*, Irkutsk 1995. [Гайдаров Г.М., Шантуров А.Г., *Факультетские клиники Иркутского государственного медицинского университета (1920–1995)*, Иркутск 1995].
- П'inyh V.A., «*Samobloženie*» sibirskoj derevni v 1928 g., „Gumanitarnye nauki v Sibiri” 2005, №2. [Ильиных В.А., «*Самообложение*» сибирской деревни в 1928 г., „Гуманитарные науки в Сибири” 2005, №2].
- Kazarin V.N., *Teoretičeskie i praktičeskie aspekty administrativnyh i territorial'nyh preobrazovanij v Vostočnoj Sibiri v 20 – 30-e gg. XX v.*, „Izvestiâ Irkutskoj gosudarstvennoj èkonomičeskoj akademii” 2005, № 3-4. [Казарин В.Н., *Теоретические и практические аспекты административных и территориальных преобразований в Восточной Сибири в 20 – 30-е гг. XX в.*, „Известия Иркутской государственной экономической академии” 2005, № 3-4].
- Lavrinovič G.V., *V Nižneudinske net rajzdrava*, „Vostočno-Sibirskââ pravda” 1930, 5 sentâbrâ. [Лавринович Г.В., *В Нижнеудинске нет райздрава*, „Восточно-Сибирская правда” 1930, 5 сентября].
- Lobanov G.P., Lobanov V.G., *Ambulatorii*, „Istoričeskij kur'er” 2001, 14 fevralâ. [Лобанов Г.П., Лобанов В.Г., *Амбулатории*, „Исторический курьер” 2001, 14 февраля].
- Mascenko P., *Doktor Mihajlovskij*, „Vostočno-Sibirskââ pravda” 1968, 24 marta. [Маценко П., *Доктор Михайловский*, „Восточно-Сибирская правда” 1968, 24 марта].
- Malozemova A.I., *Iz istorii zdavoohraneniâ v Irkutskoj oblasti*, Irkutsk 1961. [Малоземова А.И., *Из истории здравоохранения в Иркутской области*, Иркутск 1961].
- Nikolaev V.P., *Istoriâ zdavoohraneniâ Âkutii v XX v.*, Moskva 2007 [Николаев В.П., *История здравоохранения Якутии в XX в.*, Москва 2007].

- Ob'javleniâ*, „Dal'nevostočnaâ pravda” 1921, 21 avgusta. [Объявления, „Дальневосточная правда” 1921, 21 августа].
- Otčet o rabote Narodnogo sobraniâ DVR 2-go sozyva*, Čita 1922. [Отчет о работе Народного собрания ДВР 2-го созыва, Чита 1922].
- Pervyj Gubernskij s"ezd Vsemedikosantrud*, „Lenskij kommunar” 1921, 9 iûnâ. [Первый Губернский съезд Всемедикосантруд, „Ленский коммунарь” 1921, 9 июня].
- Petrov F.N., *65 let v rãdah leninskoj partii. Vospominaniâ*, Moskva 1962. [Петров Ф.Н., 65 лет в рядах ленинской партии. Воспоминания, Москва 1962].
- Priказы predsedatelâ Âkutskogo vremennogo revkoma ot 18 marta 1920 goda*, „Izvestiâ Âkutskogo vremennogo revolûcionnogo komiteta” 1920, 19 marta. [Приказы председателя Якутского временного ревкома от 18 марта 1920 года, „Известия Якутского временного революционного комитета” 1920, 19 марта].
- Statejnov A.P., *Istoriâ Krasnoârskogo kraâ*, Tom 3, *Medicina*, Krasnoârsk 2008. [Статейнов А.П., История Красноярского края, Том 3, Медицина, Красноярск 2008].
- Vypiska iz protokola № 63 zasedaniâ Âkutskogo gubrevkoma ot 13 sentâbrâ 1920 goda*, „Lenskij kommunar” 1920, 16 sentâbrâ. [Выписка из протокола № 63 заседания Якутского губревкома от 13 сентября 1920 года, „Ленский коммунарь” 1920, 16 сентября].
- Ajzin M.L., *Lečebno-sanitarnoe sostoânie Sibiri za 1923 god*, Novonikolaevsk [1923]. [Айзин М.Л., Лечебно-санитарное состояние Сибири за 1923 год, Новониколаевск [1923]].

Максим Королёв

ORCID 0000-0001-5365-8365

max.karaliou@gmail.com

Uniwersytet Warszawski

Studium Europy Wschodniej

Латыши в Полоцком округе БССР

Latvians in the Polack Region of the BSSR

Łotysze w Okręgu Połockim BSRR

DOI: 10.34739/doc.2021.18.07

Аннотация: Статья посвящена анализу положения латышского населения Полоцкого округа БССР в 1924–1930 и 1935–1938 гг. Автор рассматривает основные латышские колонии на территории округа, показывает изменения в жизни латышских крестьян в связи с преобразованиями в экономической и культурной сферах. Особое внимание уделено деятельности Латышского бюро при Полоцком окружном КП(б)Б, которое проводило в жизнь национальную политику большевиков и собрало большой пласт сведений о жизни латышей в 1920-е гг. В завершении проанализированы социальные трансформации 1930-х гг., изменившие структуру латышского населения, а также трагическая судьба латышей в годы большого террора.

Ключевые слова: латыши, БССР, Полоцкий округ, межвоенный период, национальная политика, латбюро, репрессии

Abstract: The article is devoted to the analysis of the situation of Latvian population in Polack region of the BSSR in 1924–1930 and 1935–1938. The author considers the main Latvian colonies on the territory of the region and shows the changes in the life of Latvian peasants in connection with the transformations in the economic and cultural spheres. Particular attention were paid to the activities of the Latvian Bureau under the Polack region Committee of the CP(b)B, which implemented the national policy of the Bolsheviks and collected a large layer of information about the life of Latvians in the 1920s. Finally, the author analyzes the social transformations of the 1930s which changed the structure of the Latvian population as well as the tragic fate of Latvians during the years of the Great Terror.

Keywords: Latvians, BSSR, Polack region, interwar period, national policy, Latbureau, repression

Abstract: Artykuł poświęcony jest analizie sytuacji społeczności łotewskiej w okręgu połockim BSRR w latach 1924–1930 i 1935–1938. Autor analizuje główne skupiska łotewskie, ukazuje zmiany w życiu łotewskich chłopów w związku z przemianami gospodarczymi i kulturowymi. Szczególną uwagę zwraca się na działalność Biura Łotewskiego przy Komitecie Okręgowym KP(b)В в По́лоцку, które realizowało politykę narodowościową bolszewików i gromadziło wiele informacji o życiu Łotyszy w latach dwudziestych XX wieku. W podsumowaniu autor analizuje przemiany społeczne lat 30., które zmieniły strukturę ludności łotewskiej, a także tragiczne losy Łotyszy w okresie wielkiego terronu.

Słowa kluczowe: Łotysze, BSRR, Okręg Połocki, okres międzywojenny, polityka narodowościowa, biuro łotewskie, represje

Введение

Белорусы и латыши имеют давнюю историю взаимоотношений. Не последнюю роль в их развитии сыграла река Западная Двина (Даугава), которая была важным элементом торговых путей ещё с раннего средневековья. На ней стоят Витебск, Полоцк, Даугавпилс (Двинск) и Рига. Тесные связи между Витебским Подвиньем и Латгалией (Инфлянты Польские) сложились в эпоху Речи Посполитой. Развивались они и во времена Российской империи, когда часть Латгалии была включена в состав Витебской губернии. С середины XIX в. в среде латышских и латгальских крестьян усилились миграционные настроения, вызванные перенаселённостью Прибалтийских губерний, отменой крепостного права и развитием капиталистических отношений. В результате на белорусских землях возник ряд латышских колоний¹.

Вызванные Первой мировой войной перемещения войск, эвакуация и беженство привели к увеличению латышского населения на Витебщине. Во время революционных событий 1917–1918 гг. партийные латыши и так называемые «латышские стрелки» во многом способствовали победе большевиков². После заключения Рижского мира начался растянувшийся на несколько лет период оптации. Россия была вынуждена признать независимость Латвийской Республики. Часть оказавшихся на

¹ См. подробнее: Т. Кикутс, *Возникновение латышских колоний на белорусских землях*, [в:] *Латвия – Беларусь 1918–2018*, ред. М. Королёв, Минск 2018, с. 18–43.

² *Красная бьяль. Большевики в Витебске. Сб. статей, воспоминаний и материалов*, ред. С. Крылов, Витебск 1923, с. 27 и дал.

советской территории латышей, а также лиц иных национальностей, проживавших до войны в Прибалтийских губерниях, оптировали латвийское гражданство и возвратились туда. Другие же, в первую очередь, выдвинувшиеся по партийной или военной линии, а также значительная часть сельских латышей, остались в государстве рабочих и крестьян, которое красиво провозглашало равенство прав всех народов на развитие. Национальный вопрос для большевиков действительно был одним из существенных. В своей политике они и здесь пошли на социальные эксперименты, последствия которых ощущались все последующие десятилетия. В рамках данной статьи мы рассмотрим, как проводимые в СССР преобразования сказались на положении и развитии латышского населения Полоцкого округа БССР.

Латышские поселения на территории Полоцкого округа

Полоцкий округ был образован 17 июля 1924 г. в ходе административно-хозяйственной реформы. Провозглашённый двумя днями ранее на II сессии ЦИК БССР курс на белорусизацию предполагал особый подход к работе с национальными меньшинствами. Латыши в БССР были шестой по численности нацией, а потому оказались под пристальным вниманием советских и партийных органов. Тем более, что их этническая родина выбрала капиталистический путь развития. Изначально считалось, что расцвет национальных культур в стране Советов должен стать символом правильности социалистического уклада. В Полоцком округе по оценкам исполкома проживало около 2,5 тысяч латышей. Это было в основном сельское население, сосредоточенное преимущественно в Ушачском, Освейском, Полоцком и Россонском районах. Самой большой латышской колонией на территории округа была Вацлавово в Ушачском районе. Её образовали в 1888-1889 гг. переселенцы из Ликсненской, Крейцбургской и Унгермуйжской волостей Витебской губернии, которые выкупили с помощью крестьянского банка землю для 79 хозяйств³. В середине 1924 г. Вацлавовская колония состояла из 93 хозяйств с 700 жителями.

---

³ Т. Кижутс, *Возникновение латышских...*, с. 27.

Здесь функционировали латышская школа, изба-читальня, культурно-просветительский кружок, а также было создано потребительское общество⁴. Латыши были очень трудолюбивыми хозяевами, повсеместно старались использовать многопольный севооборот и сельскохозяйственные машины. Среднее латышское хозяйство в Вацлавово на 1925 г. состояло из 4 человек. В своём распоряжении они имели 3,9 га пашни, 3,4 га лугов, 1–2 коровы (1,6 в среднем на хозяйство) и коня (0,85 на хозяйство)⁵.

Колония Падеры в Освейском районе кроме одноименной деревни включала ряд соседних хуторов (Видоки, Жидохроны, Подгайские). Колония была образована в 1886 г. За прошедшие годы часть латышей через браки смешалась с белорусским населением. На 1924 г. во всей колонии насчитывалось 32 хозяйства со 159 жителями⁶. Местной особенностью было значительное число расселённых здесь демобилизованных красноармейцев-латышей. Это было сделано в рамках проводимых властями мероприятий по укреплению границы с Латвией, которая проходила в нескольких километрах от Падер. По причине плохого качества земли здесь большой уклон был сделан в пользу животноводства. В среднем держали по 3 коровы, а безлошадных практически не было. В результате этого почти половина земли отводилась под луга. Севооборот латыши вели шестипольный, засевая преимущественно овёс, лён и картофель. Почти при каждом хозяйстве имелся фруктовый сад⁷. Периодически в Падерах функционировала школа.

В Россонском районе латыши были разбросаны по хуторам, находящимся в нескольких километрах друг от друга. Центром колонии считалась Прихаба, основанная в 1877 г. Преимущественно латышскими были хутора Васильки и Топоры. Также латыши жили в Дворище, Долах, Нивках, Новке и Прибытках. На осень 1924 г. в Прихабах насчитывалось 20 хозяйств с около 150 жителями⁸. Объединяющей силой выступал культурно-прос-

---

⁴ Полоцкий окружной комитет Коммунистической партии (большевиков) Белоруссии, Государственный архив Витебской области (ГАВО). – Ф. 10061. – Оп. 1. – Д. 194, л. 4–5.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem, л. 5.

⁷ Ibidem, л. 23.

⁸ Ibidem, л. 5.

ветительский кружок, работа которого во многом способствовала сохранению латышского языка и культуры колонистами. Среднее хозяйство колонистов состояло из 4 едоков, на которых приходилось 4 га пахотной земли, 3,4 га сенокоса, 3 коровы и 1 конь (0,88 в среднем на хозяйство)⁹.

Остальные колонии находились в Полоцком районе. Белая была основана в начале 1860-х гг. К сожалению, сведений о ней сохранилось мало. Располагалась она к северу от Полоцка. Известно, что на осень 1924 г. её размер оценивался в 15 хозяйств с 80–100 членами¹⁰. Колония Дюмовщина находилась на восток от окружного центра, в 6,5 км от железнодорожной станции Горяны. Основана она была в 1884 г. На момент создания округа в Дюмовщине насчитывалось около 20 хозяйств хуторского типа с общим населением около 120 человек. Большинство латышей жило зажиточно. В среднем на хозяйство в конце 1924 г. приходилось более 30 га земли. Подобное положение вызывало трения между латышами и большевистской властью, а также способствовало напряжённости во взаимоотношениях с белорусским населением. Как отмечалось парработниками, здесь несколько хозяев до революции служили в жандармерии и только в последние годы перешли к обработке земли¹¹.

Ещё ближе к Полоцку располагалась колония Пустоша, основанная в конце 1890-х гг. К ней принадлежало в 1924 г. 10 хозяйств с населением 56 человек. Размером они уступали той же Дюмовщине (не превышали 15 га), но всё равно относились Громовским сельсоветом к зажиточным и облагались большим налогом, несмотря на многопольный севооборот, что давало основания считать данные хозяйства культурными¹².

Если в сельской местности большинство латышей жило компактными группами, то в городе они были растворены в общей массе. В основном это были партийные и советские служащие, представители «силовых» структур, а также их жёны и матери. Организованных пролетарских масс латышей

---

⁹ Ibidem, Д. 624, Л. 2.

¹⁰ Ibidem, Д. 194, Л. 5.

¹¹ Ibidem, Л. 29–30.

¹² Ibidem, Л. 19.

в Полоцке не было. Небольшое число латышей работало на железной дороге.

Полоцкое Латбюро

Для проведения работы с латышским населением при окружках КП(б)Б создавались специальные латышские секции во главе с бюро. Чтобы активность на местах соответствовала курсу проводимой национальной политики, летом 1924 г. в Минске для общей координации было создано Центральное бюро латышских секций при ЦК КП(б)Б. В основном именно благодаря их работе мы имеем довольно широкую источниковую базу о положении белорусских латышей в 1920-е гг. Если смотреть на дело издали, то формирование Латбюро при Полоцком окружке КП(б)Б выглядело простой задачей. Согласно учётным данным в Полоцке присутствовало 20 латышей-членов партии (один из них входил в состав Президиума Окрисполкома¹³) и ещё 18 – в округе («плюс» 2 кандидата в члены). Таким образом, латыши составляли здесь почти 8% личного партсостава.

Однако на практике было много трудностей. Во-первых, ограниченность местных бюджетов не позволяла содержать достаточное число латработников. Латработу нужно было совмещать с основным видом деятельности, что совсем не способствовало росту энтузиазма. Отметим, что тот же Полоцкий окружной парткомитет, хотя и имел по смете латработника, но всячески тормозил выделение средств для проведения работы среди латышей¹⁴. Во-вторых, в это время всё ещё продолжалось «великое перемещение кадров» – успешных партийных функционеров постоянно двигали с места на место, для усиления работы на «горящем» участке. Поэтому создать стабильный актив было затруднительно. Здесь также следует отметить, что несколько латышей-партийцев работали в погранчастях и из-за специфики деятельности вообще не могли отвлекаться на гражданскую работу. В-третьих, некоторые латыши придержи-

---

¹³ Ibidem, Д. 1, Л. 276.

¹⁴ *Центральный комитет Коммунистической партии (большевиков) Белоруссии, 1918–1941 гг.*, Национальный архив Республики Беларусь (НАРБ). – Ф. 4п. – Оп. 1. – Д. 1775, Л. 83.

вались популярной среди большевиков доктрины об изживании наций при строительстве коммунизма, а потому не считали национальную работу чем-то важным и рассматривали поворот в партийной политике на поддержку и развитие национальных культур как нечто временное и, с большой долей вероятности, ошибочное. Но несмотря на все эти сложности, полоцкое Латбюро было организовано с созданием самого округа. Секретарём его стал т. Янек. Сразу определённую активность проявили тт. Болгал, Маган и Силин, которые читали лекции и выступали среди латышского населения как в самом Полоцке, так и в сельской местности¹⁵.

В сентябре 1924 г. прошли перевыборы Латбюро (в том числе по причине выбытия ряда товарищей), его новым секретарём стал т. Подзин. К этому времени был принят план работы бюро на осенние месяцы, произведено прикрепление ответственных работников к латышским колониям, которые должны были посетить их, провести там собрания и собрать сведения о быте и настроениях латышских крестьян. К концу месяца члены полоцкой латсекции побывали во всех колониях, а в некоторых и по два раза. В результате был накоплен ценный материал, который позволил с чистого листа более-менее представить положение латышей на территории округа¹⁶. 18-21 октября 1924 г. представители полоцких латышей участвовали в Первом Всебелорусском совещании латпарработников. Там был оформлен состав Центрального бюро латсекций. Последнее сразу утвердило имеющиеся латсекции в Витебске и Полоцке и отправило им ряд циркуляров относительно организации латработы и предоставления отчётности¹⁷.

В целом, работа полоцкого Латбюро за первый год была позитивно оценена Центральным бюро латсекций. Главным недостатком было названо слабое финансирование, что в условиях приграничного положения округа рекомендовалось срочно

---

¹⁵ Полоцкий окружной комитет..., Д. 194, Л. 5.

¹⁶ Ibidem, Л. 4.

¹⁷ См. подробнее: М. Каралёў, *Станаўленне нацыянальнай палітыкі савецкай дзяржавы ў дачыненні нацыянальных меншасцяў: утварэнне рэгулюючых інстытуцый (на прыкладзе латышоў)*, «Латыши и белорусы: вместе сквозь века» 2016, вып. 5, с. 28-36.

исправить. На 1925 г. вся полоцкая латсекция насчитывала 7 работников. Единственной оплачиваемой должностью был секретарь бюро, но и тот по совместительству. Четверо партийцев занимались латработой бесплатно и в свободное от основной работы время, по одному на тех же условиях действовали по линиям ЛКСМБ и Наркомата просвещения. В октябре 1925 г. планировалось для усиления работы перевести последних на оплачиваемую ставку, а также добавить инструктора в женотдел, но выполнено это полностью не было¹⁸.

Деятельность полоцкого Латбюро проходила по разработанной для всех нацсекций схеме и включала:

- 1) организационную работу: проведение периодических заседаний с рассмотрением насущных вопросов; распределение обязанностей между партийцами-латышами; инициирование и проведение окружных и районных мероприятий для актива из латнаселения;
- 2) агитационно-пропагандистская работа: организация марксистского и ленинского образования среди латышей-партийцев (через организацию кружков, школ-передвижек и т.п.); осуществление связи с латнаселением в колониях посредством выездов с проведением массовых мероприятий, а также в письменном виде; формирование сети рабкоров и селькоров для общесоюзной латышской газеты «Кревияс Циņa» («Krievijas Sīņa»); проведение кампаний по выписке латышских газет; проведение кампаний по привлечению членов в МОПР, ОСОАВИАХИМ и т.п.;
- 3) политпросветработа: контроль за работой изб-читален (и инициирование их открытия по мере необходимости), включая снабжение литературой и газетами; работа с городскими латышами посредством латклуба; поддержка ходатайств населения об открытии латышских школ и контроль за их деятельностью (качество педагогического персонала, снабжение учебниками и пособиями, материальное состояние);
- 4) работа среди молодёжи, направленная прежде всего на организацию латышских ячеек ЛКСМБ;

---

¹⁸ *Центральный комитет...*, Д. 1775, л. 92, 97–98.

5) работа среди женщин (повышение активности через привлечение к участию в стенгазетах, проведение делегатских собраний и т.п.)¹⁹.

Не получили отдельного названия, обычно не включались в планы работы, но всегда должны были присутствовать в ежемесячных отчётах в Центральное бюро латсекций:

- предоставление информации о состоянии кооперации в латколониях (характер, охват членства, эффективность);
- оценка отношения латышского крестьянства к советской власти и партии большевиков, с обязательным указанием положительных и отрицательных сторон (при наличии последних необходимо было информировать Центр о причинах возникновения, принятых мерах для устранения оных и их результативности);
- с появлением в округе латышского национального сельсовета: характеристика его деятельности²⁰.

Как мы видим, поименованный блок задач вполне соответствовал проводимой партией национальной политике и здесь латсекции должны были её координировать и контролировать на вверенных территориях. «Дополнительные» же задачи свидетельствовали о взаимодействии с ОГПУ в целях выявления и пресечения нежелательных контрреволюционных явлений. Эта двойственность по-разному воспринималась членами латсекций, что на практике приводило к склонению в ту или другую сторону. Довольно быстро подобное положение дел осознали и латышские крестьяне, которые стали более недоверчивы и осторожны в общении с приезжающими из окружного центра гостями. Отметим, что только для членов латбюро присылались из Минска для ознакомления «буржуазные» латвийские газеты, которые запрещалось держать в открытом доступе²¹.

В начале 1926 г. полоцкое Латбюро инициировало проведение районных конференций крестьян-латышей на фоне осуществления мероприятий по землеустройству. Данный вопрос

---

¹⁹ Оршанский окружной комитет Коммунистической партии (большевиков) Белоруссии, ГАВО. – Ф. 10062. – Оп. 1. – Д. 95, Л. 15–18, 97–99.

²⁰ Ibidem.

²¹ Полоцкий окружной комитет..., Д. 437, Л. 2.

вызвал бурную дискуссию и спровоцировал ряд конфликтов, в том числе на межэтнической почве. Большие культурные латышские хозяйства в ряде мест подверглись значительной обрезке в основном в пользу белорусских крестьян, что делало невозможным сохранение многопольной системы и соответственно рушило всю устоявшуюся систему хозяйствования. Эта проблема обсуждалась на конференциях, а затем и на апрельском заседании полоцкого Латбюро. Последнее подтвердило ряд допущенных при землеустройстве ошибок и ходатайствовало перед окрземотделом об их исправлении²².

Внутренние противоречия между полоцкими латышами-коммунистами привели в первой половине 1926 г. к серьёзному конфликту, спровоцированному присылкой и утверждением нового секретаря Латбюро. Резонанс дошёл до всесоюзной латышской газеты «Кривияс Циņa». 20 июля 1926 г. под псевдонимом Юрис Скуба там был опубликован материал, обличающий нового секретаря полоцкого Латбюро Браслину в «панских замашках» и сотрудничестве с различными контрреволюционными элементами, а ряд членов Латбюро – в различных правонарушениях, связях с латвийским консулом Э. Гиргенсоном, криминалом и проведении подрывной деятельности²³. По этому поводу в августе на расширенных заседаниях Латбюро разыгрались жаркие споры. Для разрешения проблемы в Полоцк из Минска был вызван секретарь Центрального бюро латсекций т. Думс, который в своём последующем докладе для Полоцкого окружка КП(б)Б кратко резюмировал суть ситуации: «Как нежелательное явление в работе Бюро приходится отметить ненормальные натянутые взаимоотношения между членами Бюро. С одной стороны почти все члены Бюро, с другой стороны – Секретарь Латбюро т. Браслина. Тов. Браслина не встретила должной поддержки в работе со стороны остальных членов Бюро и не вводилась в курс работы при приёме бывшим Секретарём, при чём был случай, когда Бюро большинством голосов проводило явно несуразное постановление (передать 50 р. из сумм,

---

²² Ibidem, Д. 445, Л. 22.

²³ J. Stubu, *Polockas tagadejais latu. "aktiivs" un wina "wehsturis ee nopelni"*, "Krievijas Ciņa" 1926, 20 jul., 3.lp.

полученных из Окрисполкома для приобретения латлитературы избе-читальне, т. Квилису для лечения). Постановление, вынесенное по инициативе т. Подзина имело явную цель дискредитировать латбюро и Секретаря Бюро с другой стороны. И со стороны т. Браслиной было проявлено в некоторых случаях нежелание считаться с мнением большинства членов Бюро, проводить единолично те или иные вопросы, требующие коллективного обсуждения. Споры в Латбюро велись, главным образом, из-за работы в городе и внутренней постановки работ самого Бюро, почти не касались главной отрасли – работы в деревне»²⁴. В результате всего этого Браслина была отозвана из Полоцка, а секретарём Латбюро был избран т. Балод²⁵.

Начиная с 1927 г. эффективность полоцкого Латбюро стала угасать. Сопутствующие от момента создания проблемы не решались, внутренний энтузиазм падал, постоянно сменялись секретари. Даже нормального помещения не было выделено, в результате чего секретарь часть бумаг должен был постоянно носить с собой домой. В работе Латбюро всё больше стало проявляться формализма: главными задачами стали привлечение членов в МОПР, ОСОАВИАХИМ, обеспечение прироста подписки, проведение различных кампаний. Реальная работа с городскими латышами и с деревней посредством регулярных выездов практически полностью остановилась. Райкомы также почти полностью устранились от латработы²⁶.

Подобное положение дел было вызвано не только уже названными выше проблемами, но и общим изменением в национальной политике. Московское партийное руководство постепенно отворачивалась от идеи расцвета культурного многообразия, ставя новой целью слияние всего общества в «единый советский народ». В феврале 1930 г. по всей стране были ликвидированы все латбюро и латсекции. Таким образом прекратился консолидированный сбор информации о латышском населении. Ещё через пять месяцев было упразднено окружное административно-территориальное деление, а районы были переданы в прямое подчинение БССР.

---

²⁴ Полоцкий окружной комитет..., Д. 622, Л. 46.

²⁵ Ibidem, Д. 445, Л. 62.

²⁶ Ibidem, Д. 622, Л. 46; Д. 871, Л. 4–5, 13, 27–31; Д. 966, Л. 2–3.

Экономическая жизнь латышского крестьянства

Поселившись на белорусских землях, латыши изначально проявили сверхработоспособность, что позволило им превратить не самые лучшие земли в весьма продуктивные для ведения сельского хозяйства. Общее состояние латышских хозяйств на вторую половину 1924 г. мы уже описали выше. В среднем они были более мощными, чем у окружающих белорусов, что очень часто служило причиной огульного зачисления всех латышских хозяйств в кулацкие и применение по отношению к ним повышенного налогообложения²⁷. Некоторые латышские хозяева вообще вносились в категорию «бывшие помещики» (хотя никакими помещиками они не были и быть не могли) и подлежали выселке. Только в 1925 г. планировалось выселить 4 таких хозяйства. Правда, после подачи жалоб в различные инстанции этот процесс был приостановлен²⁸.

Переход к новой экономической политике (нэп) позитивно сказался на развитии латышских хозяйств. Многие из них были признаны культурными, что защищало от дробления и позволяло сохранить высокую товарность. Латыши достаточно позитивно восприняли возможности кооперации. Так уже в 1924 г. в Вацлавово действовали потребительское и сельскохозяйственное товарищества. Последнее было образовано и в Дюмовщине. В Падерах работало молочно-контрольное общество. Потребительская кооперация хоть как-то способствовала снабжению деревни необходимыми товарами (от соли до керосина), а в сельхозкооперации латыши видели возможность льготной покупки техники и семян для совместного использования. Стоит однако отметить, что качество советского машиностроения было не на уровне. Так, в конце 1924 г. падеровцы решили купить трактор для общественной обработки земли, но когда его доставили, оказалось, что трактор слишком маломощен для местных земель и его пришлось отослать назад²⁹. В июле 1926 г. вацлавовцы заказали жнейку и молотилку, которые после

---

²⁷ Ibidem, Д. 194, Л. 23.

²⁸ Ibidem, Д. 199, Л. 69; Д. 437, Л. 167–168.

²⁹ Ibidem, Д. 437, Л. 58; Д. 443, Л. 9.

получения сразу отправились в ремонтные мастерские и только спустя 10 дней их можно было пустить в дело³⁰.

Позитивным явлением в жизни латышей стало создание в начале февраля 1926 г. Вацлавовского национального латышского сельсовета. Получение подобной административной автономии (пусть и под руководством обычно присылаемого партийца) способствовало экономическому развитию и сохранению этно-культурной идентичности. В сравнении с дореволюционным периодом к 1929 г. здесь посевные площади выросли на 41%, поголовье свиней увеличилось более чем в 3 раза и лишь разведение овец сократились почти на половину. Вацлавовский латышский сельсовет в 1927 г. становился победителем республиканского конкурса сельсоветов национальных меньшинств, проводимого ЦИК БССР³¹.

В других местах создание латышских сельсоветов было признано нецелесообразным из-за недостаточного количества латнаселения. Однако и там возникали потребительские, сельскохозяйственные, семенные, мелиоративные товарищества, молочные, черепичные и иные артели, что способствовало повышению производительности труда и росту товарности латышских хозяйств. Уровень потребкооперации в латколониях округа колебался от 41,6% в Васильках до 94,6% в Вацлавово; сельхозкооперации – от 4,1% в тех же Васильках (вступило только 1 хозяйство) до 100% в Белой³².

Постепенно внутренние противоречия в проводимой большевиками политике становились всё более глубокими. Снижение закупочных цен на молоко и особенности налогообложения в середине 1926 г. привели к ликвидации молочной артели в Падерах. Сами латыши говорили, что для наращивания производства необходимо завести лучших коров, но если так поступить, то на них автоматически будет наложен больший сельхозналог³³.

Ситуация ещё больше усугубилась в феврале 1927 г., когда XV съезд ВКП(б) принял курс на коллективизацию, коренным

³⁰ Ibidem, Д. 625, Л. 38.

³¹ К. Шкільтэр, *Латыскія колёніі на Беларусі. Гістарычнае развіцццё латыскіх сялянскіх гаспадарак*, Мінск 1931, с. 163.

³² *Полоцкіі окружнай камітет...*, Д. 871, Л. 52–53.

³³ Ibidem, Д. 446, Л. 16.

образом изменив взаимоотношения власти и деревни. Латышские крестьяне, которые были приверженцами хуторского способа хозяйствования, не могли принять саму идею колхоза, где, по их мнению, полностью терялось понятие ответственности за свои действия. Понимали это и латыши-партийцы из окружных латбюро, но влиять на генеральную линию они конечно же не могли. В марте 1928 г. состояние латработы не единожды обсуждалось на заседаниях полоцкого латбюро, а также на 4-м совещании партийцев латышей Полоцкого округа. Одним из инструментов давления стала добровольно-принудительная подписка на государственный заём. К примеру, в 1928 г. заём на Вацлавово был определён в размере 1 500 рублей, что составляло более 10 рублей на хозяйство³⁴.

Если добавить сюда неурожай 1927 г., налоги, самообложение, эпидемию тифа, подписку на газеты и журналы, а также другие кампании, то вполне понятным будет возмущение латышских крестьян накануне весеннего сева 1928 г. Рост недовольства работники полоцкого латбюро фиксировали уже во время празднования 10-летия Октябрьской революции. Так, после торжественного доклада в колонии Вацлавово крестьяне говорили: «С каким чувством можно ждать эти рекламированные праздники, если нечем ожидать, катастрофический год – неурожай и как результат – первая категория по обложению сельхозналога»; «Докладчик сказал: “Надо одеться и покрыть стол по-праздничному” – а чем?»; «Высказаться не стоит, всё равно не исправят, послушай – и иди домой. Если что-то скажешь, то будешь противный государству»; «Тот, кто получает всё готовое, как партийный человек, тот может много рекламировать»³⁵.

Изменение генеральной линии моментально сказалось на отношении местных исполкомов к латышам. Их хозяйства в документах конца 1920-х гг. уже не называли культурными, подчёркивали их национальную ограниченность, влияние зажиточных на середняков и бедноту, враждебное отношение к идее создания коллективных хозяйств³⁶. В 1928 г. вновь начали

---

³⁴ Ibidem, Д. 871, Л. 28.

³⁵ Ibidem, Л. 4–5.

³⁶ Ibidem, Д. 882, Л. 101–102; Д. 966, Л. 2–3.

обрезать латышские хозяйства. Так, в Дюмовщине обрезали 6 хозяйств, в Вацлавово планировали обрезать около 40 (в пользу преимущественно белорусских хозяйств)³⁷, но после бури возмущения о невозможности при таком подходе сохранить многопольный севооборот и вмешательства окружных властей здравый смысл ещё восторжествовал и земля была обрезана только у 28 хозяев³⁸.

Постоянные изменения в налогообложении, учитывающие, в том числе, поголовье домашнего скота, привели в 1928 г. к массовому забою коней, коров и особенно овец. Хотя в официальных отчётах эти изменения объясняли плохим урожаем сена³⁹. Первоначально давлению властей в деле создания колхозов латыши Полоцкого округа пытались не поддаваться. Первый латышский колхоз «Celtne» («Строительство») был организован в Вацлавовском латышском сельсовете 24 декабря 1928 г. В него вступило 35 хозяйств, при этом крепких крестьян объявили кулаками и запретили им вступать. Проблемы нового уклада ярко проявились уже во время весеннего сева. Посевной материал теперь распределялся централизованно и попал он в Вацлавово только перед самым началом работ, причём несортированным и плохо просеянным⁴⁰. Низкие закупочные цены в кооперации на зерно и другую сельхозпродукцию возмущали крестьянство. Они требовали, чтобы в таком случае снижались цены на другие товары, чтобы крестьяне и колхозники их могли купить⁴¹. Конечно, так никто не сделал.

В 1929 г. коллективизацию стали проводить форсированными темпами. С целью сломить сопротивление в Минске 24-26 ноября 1929 г. прошёл Второй Всебелорусский съезд латышских крестьян и рабочих. На нём латыши-коммунисты, которые практически не имели ничего общего с латышским крестьянством БССР, от его имени приняли резолюцию о сплошной коллективизации латышских хозяйств на протяжении

---

³⁷ Ibidem, Д. 882, Л. 101-102.

³⁸ К. Шкільтэр, *Латыскія колёні...*, с. 136.

³⁹ Ibidem, с. 165.

⁴⁰ Ушацкий районный Совет рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов и его исполнительный комитет, Зональный государственный архив в г. Полоцк (ЗГАП). – Ф. 150. – Оп. 1. – Д. 152, Л. 290-291.

⁴¹ Ibidem, Л. 490об.

года⁴². В конце 1929 г. колхоз «Jaunais Ceļš» («Новый путь») был организован в Падерах. В Руднянском сельсовете Россонского района из латышских хозяйств образовали колхоз имени Фабрициуса. Тогда же возникали колхозы в Дюмовщине и Белой⁴³.

Огромное число перегибов и злоупотреблений в ходе создания колхозов вызвали массовое недовольство, которое заставило центральные власти взять паузу. После появления в газете «Правда» 2 марта 1930 г. статьи И. Сталина *Головокружение от успехов* начался массовый выход крестьян из колхозов. Латыши не были исключением. В своих заявлениях они писали о принуждениях и запугиваниях высылкой (в Сибирь и даже на луну)⁴⁴. Эти угрозы отнюдь не были пустыми словами. По имеющимся благодаря базе данных жертв политических репрессий МО «Мемориал», в это время в Вацлавово было арестовано и отправлено в лагерь не меньше 3 крепких хозяев-латышей. В Россонском районе в 1929-1930 гг. было арестовано 11 хозяев, которых обвинили в антисоветской деятельности и участия в контрреволюционных группах (2 были расстреляны, а остальные – отправлены в лагерь). Больше всего пострадали латыши в Освейском районе. В 1929 г. ЦК КП(б)Б принял план мероприятий по созданию в приграничьи политически надёжного населения, а в январе 1930 г. СНК БССР обязал до начала весеннего сева очистить колхозы от всех кулацких и нэпмановских элементов. За два февральских дня в Падерах и окрестных хуторах была арестована почти половина хозяев. Двое наиболее зажиточных были расстреляны, а других отправили в лагерь. Уже летом 1930 г. вновь начали массово загонять в колхозы, а весенний отток объявили происками врагов народа. К июлю 1930 г. (времени ликвидации Полоцкого округа) коллективизация латышских хозяйств выглядела следующим образом: Вацлавово – 26 хозяйств из 89, Васильки-Топоры – 8 из 18, Дюмовщина – 1 из 17, Белая – 7 из 15, Падеры – 6 из 13⁴⁵. После введения в июле 1930 г. по всему СССР оплаты

---

⁴² См. подробнее: К. Казачёнок, *Второй Всебелорусский конгресс латышских крестьян и рабочих: подготовка, ход, итоги*, «Латыши и белорусы: вместе сквозь века» 2015, вып. 4, с. 41-49.

⁴³ *Полоцкий окружной комитет...*, Д. 1095, Л. 74.

⁴⁴ К. Шкільтэр, *Латышкія колёніі...*, с. 189-190.

⁴⁵ *Ibidem*, с. 191.

труда колхозников трудоднями вместо денег крестьяне были ещё больше демотивированы. Быстрыми темпами в деревне стало распространяться пьянство.

Культурная жизнь латышей

Переселяясь на новые места, латыши стремились сохранить свою самобытность. Так как открытие школ было делом весьма затратным, то главную роль здесь играли традиции домашнего обучения и создание культурно-просветительских кружков. В основном эти кружки занимались организацией досуга: театральными постановками по произведениям латышских авторов, формированием хоровых коллективов, проведением танцевальных вечеров. Для большевиков такие формы казались пустыми и безыдейными. В 1923-1924 гг. прошла перерегистрация всех кружков с подчинением их Окрполитпросвету и латсекциям. Навязываемое сверху содержание и культурные формы зачастую были малоинтересны латышским крестьянам, а потому с 1925 г. значение культурно-просветительских кружков стало неуклонно снижаться⁴⁶.

Постоянно (с 1922 г.) латышская школа действовала только в Вацлавово⁴⁷. С перерывами (по причине отсутствия учителя) работала школа в Падерах⁴⁸. Неоднократно крестьянами поднимался вопрос об открытии латышской школы в Россонском районе, однако из-за относительно небольшого и непропорционального числа детей как некоторый компромисс в 1925 г. была организована смешанная латышско-белорусская школа⁴⁹. Для латышей из Белой, Прихаб и других хуторов, близких к Полоцку, планировалось открыть школу в окружном центре, но из-за нехватки средств это так и осталось в планах.

Для всех латышских школ были характерны две главные проблемы: поиск соответствующего помещения и почти полное

---

⁴⁶ Г. Яковлева, *Клубы и культурно-просветительские кружки латышского населения Витебщины в первое десятилетие советской власти*, «Искусство и культура» 2012, № 1 (5), с. 64-65.

⁴⁷ *Отдел народного образования исполнительного комитета Бочейковского уездного Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов*, ГАВО. – Ф. 250. – Оп. 1. – Д. 190, Л. 6.

⁴⁸ *Полоцкий окружной комитет...*, Д. 194, Л. 23.

⁴⁹ *Ibidem*, Д. 217, Л. 51.

отсутствие учебников и учебных пособий на латышском языке. Эти хронические трудности так и не будут преодолены. Изначальный педагогический состав «из старых кадров» не устраивал окружной отдел народного образования. Но лишь к 1926 г. на все учительские должности в латшколах удалось поставить партийных людей. Латыши-колонисты с подозрением относились к новым учителям-коммунистам, а потому часто при смене педработника запрещали своим детям посещать школу. Особенно это было характерно для приграничных Падер, где после очередной смены учителя в 1927/28 учебном году пришло только две ученицы-латышки. В результате преподавание латышского языка было перенесено на время после уроков (а по факту – практически свёрнуто). Летом 1929 г. латышская школа в Падерах была вовсе закрыта⁵⁰.

В Васильках в начале 1928 г. был открыт красный уголок, при котором работали драматический, сельскохозяйственный, политический и самообразовательный кружки. Латыши проявляли большой интерес к прессе и литературе. Это было не удивительно, так как согласно переписи населения 1926 г. они были одной из самых грамотных национальностей в БССР (чтением и письмом владело 74% латышей, тогда как среди белорусов – 36%). Изба-читальня функционировала только в Вацлавово. По сведениям полоцкого латбюро, в 1927 г. выписывали газеты и журналы 9 из 10 латышских хозяйств. Латышские издания (в основном общесоюзную газету «Krievijas Sīpa» и календарь «Latviešu Arājs») выписывали в Падерах 16% хозяйств, в Вацлавово – 33%, в Васильках-Топорах – 58%⁵¹.

Полоцкое латбюро стремилось внедрить в латышскую среду революционные праздники. Особо пышно было отмечено 10-летие Октябрьской революции. В большинстве колоний прошли торжественные собрания с выступлениями на латышском языке (в Пустоши работник ехать отказался, а в Васильках решил не выступать). В Вацлавово, Белой и Васильках состоялись спектакли на латышском и белорусском языках, а в Дюмовщине и Падерах – постановки для детей. В Вацлавово впервые выступил

---

⁵⁰ Ibidem, Д. 966, Л. 5.

⁵¹ Ibidem, Д. 871, Л. 12, 24.

местный хор, исполнивший три песни⁵². В конце 1927 г. прошла массовая рекрутация в члены ОСОАВИАХИМа. В результате ячейка в Вацлавово выросла до 61 члена (из них 40 латышей), в Белом – 23 латыша, в Васильках-Топорах – 19 латышей. При организации работали стрелковый и санитарный кружки⁵³.

Отношение к религии латышей Полоцкого округа было умеренным. Своих религиозных храмов они не имели. Большинство колонистов исповедовали лютеранство. Несколько раз в год в Падеры и Вацлавово приезжал пастор Густав Швальбе, который опекал верующих Смоленщины, Витебщины и Полотчины. В Падерах каждое хозяйство платило ему 15–25 рублей в год⁵⁴. Власти подчёркивали, что к пастору приходили в основном пожилые люди, а к исповеди приступали не более 30%⁵⁵. Отметим, что в Освейском районе среди латышей были распространены идеи баптизма и евангелизма. Баптистская община в 1923 г. бала зарегистрирована в Освее. Пресвитером был выходец из Падер Фриц Клявин⁵⁶. К концу 1920-х гг. с усилением борьбы с религией все они вынуждены были уйти в подполье.

Полоцкий округ 2.0

Как мы уже говорили, 26 июля 1930 г. Полоцкий округ был упразднён. Однако спустя 5 лет власти вновь стали создавать округа, но уже исключительно в приграничных зонах и с выраженным военным значением. Полоцкий округ опять появился на карте 21 июня 1935 г. На этот раз в него вошли Ветринский, Дриссенский, Освейский, Полоцкий и Россонский районы (Ушачский район с Вацлавовским национальным латышским сельсоветом отошёл Лепельскому округу). Просуществовал округ до февраля 1938 г., когда по новой административной реформе было введено деление на области. К сожалению, в открытых архивах практически нет документов, где бы характеризовалась жизнь латышского населения округа. Перемены в социально-

---

⁵² Ibidem, Л. 4–5.

⁵³ Ibidem, Л. 13.

⁵⁴ Ibidem, Д. 437, Л. 74.

⁵⁵ Ibidem, Д. 625, Л. 8.

⁵⁶ М. Королёв, И. Мартинкевич, В. Голубев, «Белорусские» латыши на приграничьи в межвоенный период, Минск 2012, с. 58.

-политической жизни привели к тому, что национальные меньшинства рассматривались властями как потенциальный рассадник шпионов и диверсантов. Насильственно насажденная коллективизация привела к трансформации социальной структуры латышского населения БССР. Будучи изначально преимущественно сельскими жителями, латыши ко второй половине 1930-х гг. значительно урбанизировались. Не имея возможности работать на своей земле, часть из них переехала в города и устроилась на работу на железную дорогу и возникавшие в ходе индустриализации промышленные предприятия⁵⁷. Почти полностью зачищено от латышей оказалось приграничье. 6 августа 1937 г. Освейский райком КП(б)Б реорганизовал латышский колхоз «Jaunais Ceļš» в обычный «Новае жыццё», так как среди его членов латышей были единицы⁵⁸.

Репрессии 1930-х гг. привели к значительному сокращению латышского населения в округе. В годы большого террора НКВД проводил так называемую «латышскую операцию» с целью разгрома резидентуры латвийской разведки, в которую априори включались не только все лица латышской национальности, но и все, кто хоть когда имел хоть какую связь с Латвией. В Полоцк неоднократно из Минска присылались работники, чтобы помочь местному НКВД в развёртывании арестов по латышам с установкой предоставить как можно больше справок на арест⁵⁹.

Для достижения показателей брали целыми семьями, включая женщин и несовершеннолетних детей. В 1938 г. был арестован психически больной 60-летний латыш из колонии Падеры (Освейский район) Карл Рубежник. Он был обвинён в создании и деятельности в составе контрреволюционной латышской организации и расстрелян. Ещё один показательный случай произошёл в Полоцке в том же году. В контактах с латвийской разведкой обвинили содержащегося уже несколько месяцев в полоцкой тюрьме Оскара Межсарга, который якобы из заключения передавал информацию латвийским резидентам.

---

⁵⁷ См. подробнее: М. Королёв, *Социальная трансформация латышского населения БССР в межвоенный период*, «Латыши и белорусы: вместе сквозь века» 2020, вып. 9, с. 38-44.

⁵⁸ *Полоцкий окружной комитет...*, Д. 119, Л. 165.

⁵⁹ *Центральный комитет...*, Д. 13340, Л. 107-108.

В конце ноября он был расстрелян в Полоцке. По имеющимся в нашем распоряжении открытым данным (далеко не полным) только за 1937-1938 гг. в Полоцком округе было арестовано 102 латыша, большинство из которых были расстреляны. Например, в Россонском районе из 14 арестованных хозяев к высшей мере наказания осуждены 11⁶⁰. К этим цифрам нужно добавить членов семей репрессированных, которые в лучшем случае только поражались в правах, но обычно отправлялись в ссылки и лагеря.

Итоги

В результате переселения латышей во второй половине XIX в. на белорусских землях возникли их многочисленные колонии. Полотчина, непосредственно граничащая с Латвией, была в БССР третьим регионом по числу латышского населения. Самым большим поселением латышей здесь было Вацлавово, которое в начале 1926 г. стало центром национального латышского сельсовета. Латышские хозяйства отличались производительностью и товарностью, что вело к конфликтам с новыми властями, представители которых огулом причисляли всех латышей к кулакам. Получив статус культурных они на некоторое время были защищены от обрезок и дробления. В годы нэпа латышские хуторские хозяйства достигли пика своего развития, умело используя предоставляемые различным кооперациям льготы.

В Вацлавово и Падерах работали латышские школы. В ряде мест функционировали культурно-просветительские кружки, что позволяло латышам сохранять национальную культуру и идентичность. Новую идеологию они воспринимали с настороженностью и некоторым безразличием, а потому революционные праздники и организации (комсомол, МОПР, ОСОАВИАХИМ и т.п.) в их среде не приживались.

Идеи коллективизации латыши отвергли. Однако под воздействием налоговой политики и внешнего давления были вынуждены вступать в колхозы. Всего в округе было образовано

---

⁶⁰ Мемориал – Обице базы жертв репрессий, <https://www.memo.ru/ru-ru/history-of-repressions-and-protest/victims/obshie-bazy-zhertv-repressij/> (дата доступа: 12.12.2020).

5 латышских колхозов. С этого времени и до конца 1930-х гг. латыши постоянно находились под прессингом репрессивной машины советского государства. Они были практически вытеснены их приграничной зоны. Многие перебирались в города. В годы большого террора в ходе латышской операции НКВД по латышскому населению был нанесён значительный удар, в результате чего к началу Второй мировой войны латышские колонии в Полоцком округе фактически перестали существовать.

Библиография / References

Arhivnye materialy: [Архивные материалы:]

Central'nyj komitet Kommunističeskoj partii (bol'shevikov) Belorussii, 1918–1941 gg., Nacional'nyj arhiv Respubliki Belarus'. – F. 4p. – Op. 1. – D. 1775, 13340. [Центральный комитет Коммунистической партии (большевиков) Белоруссии, 1918–1941 гг., Национальный архив Республики Беларусь. – Ф. 4п. – Оп. 1. – Д. 1775, 13340].

Oršanskij okružnoj komitet Kommunističeskoj partii (bol'shevikov) Belorussii, GAVO. – F. 10062. – Op. 1 – D. 95. [Оршанский окружной комитет Коммунистической партии (большевиков) Белоруссии, ГАВО. – Ф. 10062. – Оп. 1. – Д. 95].

Otdel narodnogoobrazovaniâ ispolnitel'nogo komiteta Bočejkovskogo uездnogo Soveta rabočih, krest'ânskikh i krasnoarmejskikh deputatov, GAVO. – F. 250. – Op. 1. – D. 190. [Отдел народного образования исполнительного комитета Бочейковского уездного Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов, ГАВО. – Ф. 250. – Оп. 1. – Д. 190].

Polockij okružnoj komitetKommunističeskoj partii (bol'shevikov) Belorussii, Gosudarstvennyj arhiv Vitebskoj oblasti (GAVO). – F. 10061. – Op. 1. – D. 1, 119, 194, 199, 217, 437, 443, 445, 446, 622, 624, 625, 871, 882, 966, 1095 [Полоцкий окружной комитет Коммунистической партии (большевиков) Белоруссии, Государственный архив Витебской области (ГАВО). – Ф. 10061. – Оп. 1. – Д. 1, 119, 194, 199, 217, 437, 443, 445, 446, 622, 624, 625, 871, 882, 966, 1095].

Ušačskij rajonnyj Sovet rabočih, krest'ânskikh i krasnoarmejskikh deputatov i ego ispolnitel'nyj komitet, Zonal'nyj gosudarstvennyj arhiv v g. Polock. – F. 150. – Op. 1. – D. 152 [Ушачский районный Совет рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов и его

исполнительный комитет, Зональный государственный архив в г. Полоцк. – Ф. 150. – Оп. 1. – Д. 152].

Literatura: [Литература:]

- Åkovleva G., *Kluby i kul'turno-prosvetitel'skie kružki latyšskogo naseleniã Vitebšiny v pervoe desãtiletie sovetsoj vlasti*, «Iskusstvo i kul'tura» 2012, № 1 (5). [Яковлева Г., *Клубы и культурно-просветительские кружки латышского населения Витебщины в первое десятилетие советской власти*, «Искусство и культура» 2012, № 1 (5)].
- Kazačėnok K., *Vtoroj Vsebelorusskij kongress latyšskih krest'ãn i rabočih: podgotovka, hod, itogi*, «Latyš i belorusy: vmeste skvoz' veka» 2005, вур. 4. [Казачёнок К., *Второй Всебелорусский конгресс латышских крестьян и рабочих: подготовка, ход, итоги*, «Латыши и белорусы: вместе сквозь века» 2015, вып. 4].
- Kikuts T., *Vozniknovenie latyšskih kolonij na belorusskih zemlãh*, [v:] *Latviã – Belarus' 1918–2018*, red. M. Korolėv, Minsk 2018. [Кикутс Т., *Возникновение латышских колоний на белорусских землях*, [в:] *Латвия – Беларусь 1918–2018*, ред. М. Королёв, Минск 2018].
- Korolėv M., Martinkevič I., Golubev V., *“Belorusskie” latyš i na prigranič'i v mežvoennuj period*, Minsk 2012. [Королёв М., Мартинкевич И., Голубев В., *“Белорусские” латыши на приграничьи в межвоенный период*, Минск 2012].
- Krasnaã byl', *Vol'sheviki v Vitebske. Sbornik statej, vospominanij i materialov*, red. S. Krylov, Vitebsk 1923. [Красная бьль, *Большевики в Витебске. Сборник статей, воспоминаний и материалов*, ред. С. Крылов, Витебск 1923].
- Škil'tėr K., *Latyškiã kolėnii na Belarusi. Gistaryčnae raz'vič'cė latyških sãlãnskikh gaspadarak*, Minsk 1931. [Шкільтэр К., *Латыскія колėнii на Беларусi. Гiстарычнае раз'вiц'ц'є латыскiх сялянскiх гаспадарак*, Мiнск 1931].
- Stubu J., *Polockas tagadejais latw. “aktiws” un wina “wehsturis ee porpelni”*, “Krievijas Siņa” 1926, 20. jul.

Віталь Кривуць

ORCID: 0000-0003-1297-5457

krivut@mail.ru

Барановичский государственный университет
Факультет педагогики и психологии
Беларусь

Создание и развитие проправительственных молодежных организаций на территории северо-восточных воеводств межвоенного польского государства

The Creation and Development of Pro-government Youth
Organizations in the North-east Voivodeships
of the Interwar Polish State

Tworzenie i rozwój prorządowych organizacji młodzieżowych
na terenie województw północno-wschodnich
międzywojennego państwa polskiego

DOI: 10.34739/doc.2021.18.08

Аннотация: Статья посвящена развитию проправительственного молодежного движения на территории северо-восточных воеводств Польши в 1921-1939 гг. Раскрывается роль польских властей и государственной системы образования в создании и поддержке молодежных союзов и объединений провластной ориентации. Анализируется численный и национальный состав ведущих «санационных» организаций – Стрелецкого союза, Союза сельской молодежи, Организации трудящейся молодежи и ряда других объединений, действовавших в северо-восточных воеводствах межвоенной Польши.

Ключевые слова: межвоенный период, режим «санации», молодежные организации, молодежная политика

Abstract: The article is devoted to the development of the pro-government youth movement on the territory of the north-east voivodeships of Poland in 1921-1939. The role of the Polish authorities and the state education system in the creation and support of youth unions and associations of pro-government orientation is presented. The article analyzes the numerical and national composition of the leading "sanitation" organizations – the Strellets'

Union, the Union of Rural Youth, the Organization of Working Youth and a number of other associations operating in the north-east voivodeships of interwar Poland.

Keywords: interwar period, «sanitation» regime, youth organizations, youth policy

Abstrakt: Artykuł poświęcony jest rozwojowi prorządowego ruchu młodzieżowego na terenie północno-wschodnich województw Polski w latach 1921-1939. Ukazano w nim rolę władz polskich i publicznego systemu kształcenia w tworzeniu oraz wsparciu młodzieżowych stowarzyszeń i związków ukierunkowanych na wspieranie władzy. Przeanalizowano liczebność i narodowy skład wiodących organizacji sanacyjnych – Związku Strzeleckiego, Związku Młodzieży Wiejskiej, Organizacji Młodzieży Pracującej i szeregu innych działających w północno-wschodnich województwach międzywojennej Polski.

Słowa kluczowe: okres międzywojenny, reżim sanacyjny, organizacje młodzieżowe, polityka młodzieżowa

Говоря о реализации молодежной политики польских властей на территории северо-восточных воеводств межвоенного польского государства (т.н. «восточных кресах» или как определено в белорусской историографии - Западной Беларуси), необходимо рассмотреть проблему создания проправительственного молодежного движения в данном регионе и участие в этом процессе государственных органов. Важность этой проблемы связана с тем, что именно проправительственные молодежные союзы и объединения – Стрелецкий союз «Стрелец», Союз сельской молодежи «Сев» (ССМ) - Союз молодой деревни (СМД), Организация трудящейся молодежи (ОТМ), Союз польского харцерства (СПХ), Легион молодых (ЛМ) и ряд других – стали той основой, на которой в дальнейшем и осуществлялась деятельность властей в молодежной среде.

В первые годы существования межвоенного польского государства его правящие круги не уделяли значительного внимания данному вопросу. В 1923 г. официальный печатный орган Стрелецкого союза, характеризуя его развитие на «кресах», подчеркивал, что препятствием «является отсутствие конкретной помощи со стороны тех деятелей, опека и сотрудничество которых, прежде всего, может поставить это развитие на соответствующий уровень»¹. Не смотря на издание центральными властями ряда циркуляров в деле помощи военно-

¹ Chmura, *Związek Strzelecki na kresach*, «Strzelec» 1923, № 3-4, s. 4.

воспитательным организациям, местные власти в лучшем случае не затрудняли ведение работы. Местное чиновничество всех уровней относилось к данной проблеме с полным безразличием. Помощь же со стороны армии оценивалась как «платоническая»². Данная ситуация была следствием не только сложного экономического положения польского государства. Сказывалось и то, что тот же «Стрелец» находился под влиянием сторонников Ю. Пилсудского, а тогдашние польские власти являлись оппонентами маршала и не желали оказывать поддержку организациям, связанным с ним.

После 1926 г. ситуация изменилась. Укрепив свою власть, режим «санации» получил возможность оказывать реальную помощь своим, к этому моменту уже проправительственным, молодежным союзам. Официальная пресса указывала на необходимость заинтересованности деятельностью молодежных организаций, как со стороны официальных структур, так и со стороны общественности³. Власти не ограничивались лишь пропагандистской акцией. Так, в феврале 1930 г. полесский воевода направил поветовым старостам специальное письмо, посвященное вопросу создания отделений Полесского ССМ. В нем отмечалось, что «нынешнее правительство обращает значительное внимание на то, чтобы, прежде всего, молодое поколение получило такие условия развития, которые давали бы гарантию воспитания из сегодняшней молодежи граждан, на которых могло бы опереться государство. Поэтому пан министр внутренних дел делает упор на как можно более успешное развитие организаций сельской молодежи»⁴. Воевода, разъяснив суть и задачи ССМ, отмечал, что работа союза на местах будет проводиться в тесном контакте с поветовыми старостами: «Правительство морально и материально поддерживает деятельность ССМ и ожидает того же от территориального

---

² Ibidem.

³ *Z życia Kół Młodzieży Wiejskiej w Województwie Nowogródzkim*, «Życie Nowogródzkie» 1927, 3 grudnia, s. 1-2; *Związek Młodzieży Wiejskiej Ziemi Wileńskiej*, «Kurjer Wileński» 1928, 22 marca, s. 2.

⁴ Государственный архив Брестской области (ГАБО). Ф. 1. Оп. 9. Д. 483. Л. 17.

самоуправления, поскольку считает работу ССМ одной из важнейших задач нынешнего периода»⁵.

Старостам поручалось лично интересоваться работой союза, оказывать материальную помощь «даже за счет других позиций в сфере образования, поддержки культуры или земледельческого просвещения»⁶. Кроме того, старосты должны были поддерживать постоянный контакт с воеводой и руководителем воеводского ССМ, незамедлительно сообщать о всех отрицательных явлениях в развитии организации или деятельности отдельных ее представителей. Воевода заявлял: «Лично я считаю развитие работы ССМ одним из важнейших факторов в исполнении тех задач, которые возложены на нас как представителей правительства и ответственных руководителей политической администрации, и ожидаю полного понимания важности опеки и сотрудничества в развитии этой работы»⁷.

Опека государственной администрации и деятелей «санации» проявлялась в непосредственном участии в организации проправительственных молодежных союзов. Например, на территории Новогрудского воеводства большую роль в развитии проправительственного движения сыграл С. Свицерский, занимавший пост местного воеводы в 1932-1935 гг. и оказывавший всемерную поддержку таким организациям, как ОТМ, Легион молодых, СПХ. Также воевода содействовал унификации проправительственных союзов сельской молодежи, действовавших на подконтрольной ему территории. Как отмечал официальный орган ОТМ, «молодежное движение на просторах новогрудской земли усилилось с момента прихода к власти пана новогрудского воеводы Стефана Свицерского, который понимает его значимость и сердечно к нему относится»⁸.

Поддержка оказывалась и на поветовом уровне, где, например, стрелецкие отряды очень часто возглавляли полицейские и местные чиновники⁹. Что касается структур ССМ «Сев», то, например, на Полесье уже в 1930 г. абсолютное

---

⁵ ГАБО. Ф. 1. Оп. 9. Д. 483. Л. 17.

⁶ Ibidem, Л. 18.

⁷ Ibidem.

⁸ *Na odcinku prac młodocianych w Nowogródzczyźnie*, «Obóz Młodych. Czasopismo Organizacji Młodzieży Pracującej» 1934, 31 maja, s. 5.

⁹ Национальный архив Республики Беларусь (НАРБ). Ф. 242 п. Оп. 1. Д. 483. Л. 63.

большинство руководителей местных ячеек организации были членами или сторонниками «санационного» Беспартийного блока сотрудничества с правительством (ББСП)¹⁰. Другие проправительственные организации также пользовались опекой высоких представителей «санационного» режима. Например, в 1934 г. при создании Новогрудского округа ОТМ в состав его правления вошли местные вице-воевода, посол Сейма, руководители школ. Одновременно организационное собрание высказало «сердечную благодарность за оказанную ОТМ помощь» новогрудскому воеводе С. Свидерскому¹¹.

Достаточно широкой была практика создания кружков друзей или сеньоров той или иной молодежной организации. Их членами становились представители местного госаппарата, работники системы образования и офицеры соответствующих гарнизонов. Наиболее распространены были кружки друзей Стрелецкого союза. Согласно уставу, их целью была организация материальной и моральной помощи обществу правлению конкретного отделения «Стрельца». Это достигалось путем: получения финансовых средств; обеспечения отрядов Стрелецкого союза мундирами; создания или найма светлиц (клубов); предоставления специалистов для проведения внутренней работы; популяризации Стрелецкого союза и противодействия возможным акциям, направленным против союза; вербовки новых членов в «Стрелец» и кружок друзей; организации собраний, съездов, лекций, театральных представлений, экскурсий и т.д.; строительства спортивных объектов и снабжения их инвентарем¹².

Членство в кружке могло быть как индивидуальным, так и коллективным. Устав предусматривал, что при создании кружка его основатели должны были внести высокий взнос. На уровне Главного правления Стрелецкого союза он составлял 1 000 злотых, на уровне округа – 500 злотых, повета – 300 злотых, отряда – 100 злотых. Также был предусмотрен и статус пожизненного члена кружка. Для его приобретения нужно было

---

¹⁰ ГАБО. Ф. 1. Оп. 9. Д. 714. Л. 18.

¹¹ *Organizacyjne zebranie okręgu Organizacji Młodzieży Pracującej*, «Rolnik Nowogrodzki» 1934, 18 lutego, s. 9.

¹² *Statut Koła Przyjaciół Związku Strzeleckiego*, Krzemieniec 1932, s. 1-2.

внести соответственно 5 000, 3 000, 1 000 и 500 злотых. Обычные члены выплачивали ежемесячный взнос 50 грошей в кружке при отряде «Стрельца» и по 1 злотому в месяц на более высоком уровне¹³.

Но активность государственных чиновников в сфере развития молодежного движения имела и свою оборотную сторону. Известно, что у польских властей очень часто не хватало чиновников, чтобы занять все руководящие посты в общественных организациях. Так, в 1930 г. поветовый комендант «Стрельца» сообщал из Дрогичина про такую нехватку «руководящих людей»: «Большая трудность состоит в том, что помимо исполнения профессиональных обязанностей, почти каждый чиновник является одновременно членом правления какого-нибудь общественного товарищества или секции, поэтому часто они ходят с одного собрания на другое; а других избрать невозможно, поскольку их нет»¹⁴.

Для укрепления проправительственных молодежных объединений много делали учителя государственных польских школ. На территории Полесского воеводства польские учителя начали создавать ячейки ССМ еще в 1927 г. В следующие годы именно они определяли направление развития организации, занимая в ее локальных структурах большинство руководящих постов. В одном из отчетов Полесского воеводского ССМ подчеркивалось, что «отношения с учительством заслуживают похвалы. Учительство стоит около всех трудовых мест союза. Оно принимает участие в работе кружков, окружных союзов, воеводского правления, проводит беседы и курсы, режиссирует театральные постановки, дает советы, опекает, следит, поощряет»¹⁵. Такую же активность проявляли учителя и в работе Стрелецкого союза. По данным польских исследователей, учителя всеобщих школ составляли до 70% воспитательного персонала данного союза¹⁶.

---

¹³ Ibidem, s. 3.

¹⁴ ГАБО. Ф. 67 сч. Оп. 2. Д. 99. Л. 6 – 7.

¹⁵ *Sprawozdanie Poleskiego Wojewódzkiego Związku Młodzieży Wiejskiej za rok 1930, Brześć nad Bugiem 1931, s. 21.*

¹⁶ A. Zakrzewska, *Związek Strzelecki 1919-1939. Wychowanie obywatelskie młodzieży, Kraków 2007, s. 94.*

На территории Виленского школьного округа на рубеже 1920-х – 1930-х гг. в молодежных организациях (воеводских ССМ) работали 449 учителей, 254 учителя – вели работу в Стрелецком союзе¹⁷. Именно две вышеназванные организации рассматривались в директивах Союза польских учителей на 1930/31 учебный год как наиболее идеологически близкие¹⁸. В следующие годы сотрудничество продолжилось. Об этом, например, свидетельствовала статистика участия учительства в общественной работе на территории Свентянского повета в 1935 г. Тут работало 268 учителей, 32 из которых возглавляли светлицы (клубы), 11 – вечерние курсы, 17 учителей возглавляли ячейки Стрелецкого союза, 6 – дружины СПХ, 6 учителей работали в женских организациях, 24 – руководили молодежными организациями. 192 учителя являлись членами «Стрельца»¹⁹.

Но не все проправительственные организации могли пользоваться одинаковой поддержкой. Так, корреспондент официального печатного органа ОТМ сообщал в 1935 г. из Вильно, что «эта наша т.н. интеллигенция считает позором для себя работать или вообще заниматься рабочим или ремесленным элементом, не говоря уже о „бесхозной молодежи”. Можно сказать, что общество настроено на школьную молодежь, для которой делает относительно много, совсем не понимая и почти ничего не делая для интеллектуального, морального и общественно-государственного развития внешкольной молодежи»²⁰.

Развитию проправительственного молодежного движения препятствовали и достаточно напряженные отношения между польскими чиновниками и местным населением. Один из членов кружка сельской молодежи из Брестского повета отмечал в своей автобиографии, опубликованной в исследовании государственного Института культуры села, что «одной из главных болячек нашей деревни (которая вызывает возмущение

---

¹⁷ *Okręgowe Komisje społeczno-oświatowe Zw.P.N.S.P.*, «Polska Oświata Pozaszkolna» 1930, № 6, s. 347.

¹⁸ *Wskazania w zakresie pracy społeczno-oświatowej w r. 1930/31 Wileńskiej Okręgowej Komisji społeczno-oświatowej Związku N.P.*, «Polska Oświata Pozaszkolna» 1930, № 4-5, s. 241.

¹⁹ J. D., *Święciany. Praca oświatowa i społeczna Zw. Nauczycielstwa Polskiego na terenie powiatu*, «Kurjer Wileński» 1935, 19 listopada, s. 8.

²⁰ R. Kowalec, *Na ompiackim szlaku*, «Obóz Młodych. Czasopismo Organizacji Młodzieży Pracującej» 1935, 24 lutego, s. 3.

и недоверие в отношении правительства) является недопустимое поведение и отношение чиновников, представляющих правительство, к нашему крестьянину. Эти чиновники – исполнители поручений и приказов правительства, пропагандисты правительственных идей и мыслей. Это гминные, финансовые чиновники, полиция и т.п. На каждом шагу ощущается какая-то неприязненная, высокомерная атмосфера, отсутствие сердечности и доверия. За одно только высказанное слово против сразу же будешь назван хамом, подрывным элементом, коммунистом (последним обвинением чрезмерно злоупотребляют)... В гминном или финансовом правлении, в суде или полицейском участке, всюду к нашему крестьянину относятся не как к гражданину государства, а как к враждебному государству человеку, которого нужно стричь, пока он дается, душить, пока он теплый, и которому нельзя доверять ни в коем случае»²¹. Данное свидетельство относится ко второй половине 1930-х гг. – оно появилось уже после того, как полесский воевода призывал поветовых старост лично интересоваться развитием молодежного движения. Таким образом, роль местного чиновничества в развитии молодежных союзов и проведении молодежной политики было неоднозначной. Даже официальные источники свидетельствовали как про поддержку, так и про формализм и даже враждебность.

Тем не менее, польские власти действительно оказывали серьезную финансовую и материальную поддержку «санационному» молодежному движению. Это хорошо видно на примере ССМ «Сев». Согласно уставу, основными источниками финансирования организации были членские и вступительные взносы, прибыль от проведения мероприятий, помощь от общественных и государственных институтов и пожертвования частных лиц²². На самом же деле организация фактически находилась на государственном обеспечении. Про это свидетельствует, например, отчет о доходах Полесского ССМ «Сев» за 1933 г. Так, членские взносы составили 487,60 злотых, прибыли от издательской деятельности – 349,35 злотых. В то же

---

²¹ J. Chałasiński, *Młode pokolenie chłopów*, Warszawa 1938, s. 12-13.

²² *Budowa organizacyjna Poleskiego Wojewódzkiego Związku Młodzieży Wiejskiej*, Brześć nad Bugiem 1930, s. 9.

время Центральным комитетом по делам сельской молодежи организации было выделено 4 389,95 злотых, правлением Полесского воеводства – 1 405, Полесской земледельческой избой – 1 000, местным комитетом Фонда труда – 300, правлением Брестского повета – 960 злотых. Учитывая положительное сальдо за прошлый год (147,23 злотых) и другие доходы (316,20 злотых), мы видим, что из общей суммы 9 400,33 злотых государственные дотации составляли 8 099,95 злотых или более 86% всех доходов²³.

Еще большие финансовые вливания получал Стрелецкий союз. Так, в 1929 г. комендатура Брестского округа «Стрельца» планировала прибыльную часть своего бюджета в объеме 354 060 злотых. Из них 20 000 злотых должны были быть направлены из Полесского, Люблинского и Белостокского воеводств, 80 000 – от местного самоуправления, 30 000 – от военных властей, 120 000 – от верховного руководства «Стрельца». В данном случае государственные дотации составили 310 000 злотых, или более 87% доходной части бюджета²⁴.

Государственной помощью активно пользовался и СПХ. Так, в 1929 г. правление Виленской хоругви СПХ получило от виленского воеводы одноразовую финансовую помощь в размере 500 злотых, отделы социальной опеки Виленского и Новогрудского воеводств выделили на организацию харцерских лагерей по 1 800 злотых, городской комитет физического воспитания и военной подготовки – 1 500 злотых. Также воеводские власти Вильно и Новогрудка перечислили по 600 злотых для организации инспекций харцерских дружин. Таким образом, общая финансовая помощь государственных структур Виленской хоругви СПХ составила 6 800 злотых²⁵.

СПХ получал поддержку не только в виде денежных дотаций. Руководство системы образования тесно сотрудничало с союзом в деле организации специальных летних каникулярных курсов для учителей. Задачей курсов было ознакомление учителей с основами харцерства и его педагогическими

---

²³ *Sprawozdanie Poleskiego Wojewódzkiego Związku Młodzieży Wiejskiej za rok 1933-1934*, Brześć nad Bugiem 1935, s. 9.

²⁴ ГАБО. Ф. 1. Оп. 9. Д. 516. Л. 2.

²⁵ *Straż nad Wilją. Jednodniówka Oddziału Wileńskiego Z.H.P.*, Wilno 1929, s. 20.

качествами, организацией лагерей, проведением экскурсий и скаутских тренировок, созданием харцерских дружин. В 1934 г. два таких курса были организованы руководством Виленского школьного округа на озере Нарочь²⁶.

Учитывая общую структуру населения региона, наибольший упор «санационные» союзы делали на работу с сельской молодежью. Именно из этой среды происходила большая часть их членов. Кроме сельской местности крупные стрелецкие отряды существовали в Вильно, Белостоке, Бресте, Барановичах, Гродно и других городах²⁷. Стрелецкая организация существовала и при виленском университете. Она являлась частью созданного в 1929 г. академического отделения «Стрельца». Виленские стрельцы-студенты чаще всего возглавляли и вели культурно-общественную и просветительскую работу среди молодежи в городских отрядах своего союза. Именно они становились референтами и руководителями гражданского воспитания²⁸.

Благодаря усилиям властей, количество членов стрелецкой организации постоянно росло. По всей Польше в 1934 г. она насчитывала 300 000 членов, из них в 3-м и 9-м округах, охватывавших в основном северо-восточные воеводства – около 50 000 человек. Согласно с официальными данными того времени, стрелецкая организация Виленщины была наиболее сильной в межвоенном польском государстве. Уже в 1931 г. она насчитывала 300 отрядов и 7 000 членов²⁹. Менее успешным был рост «Стрельца» на Полесье. По мнению польских властей этому препятствовала небольшая численность польского населения и «гигантский перевес национальных меньшинств». Кроме того, отмечалась и слабая работа местных правлений³⁰.

Членами «Стрельца» на территории региона были в первую очередь дети чиновников и осадников, но одновременно

---

²⁶ *Komunikat w sprawie wakacyjnych kursów harcerskich dla nauczycielstwa szkół powszechnych*, «Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego» 1934, № 4, s. 202–203.

²⁷ НАРБ. Ф. 242 п. Оп. 1. Д. 465. Л. 108.

²⁸ J. Pierzchała, *Akademicki Oddział Związku Strzeleckiego*, «Kurjer Wileński» 1935, 9 grudnia, s. 3.

²⁹ НАРБ. Ф. 242 п. Оп. 1. Д. 465. Л. 112.

³⁰ ГАБО. Ф. 67 сч. Оп. 2. Д. 1667. Л. 52 – 53.

присутствовало и большое количество крестьян-поляков и белорусов-католиков. Например, в мае 1931 г. на территории Барановичского повета белорусы составляли около 30% местных стрельцов и 15% членов правлений отрядов союза³¹. Большую роль в привлечении молодежи в Стрелецкий союз играли льготы, которые предоставлялись участникам организаций, занимавшихся военной подготовкой. Полесский воеводский комитет физического воспитания и военной подготовки в одном из своих отчетов признавал, что «в значительном числе отрядов желание участвовать в военной подготовке опирается только на надежду на то, что члены организации получают за работу в будущем определенные льготы на военной службе»³².

Но было бы ошибкой оценивать всех стрельцов как людей, которые стремились в организацию только за материальными льготами. Молодежь втягивалась в союз и путем умело организованной пропаганды, возможностью участвовать в различных соревнованиях, походах, развлекательных мероприятиях. Для молодых людей, которые искали применения своим силам и энергии, стрелецкая организация предлагала много возможностей для самореализации. Даже работники Коммунистического союза молодежи Западной Беларуси (КСМЗБ) признавали, что среди членов «Стрельца» есть и «боевые элементы, которые рвутся к какой-нибудь работе, и фашизм использует их активность в своих интересах»³³.

По возможности большее число молодежи стремился охватить ССМ «Сев» – СМД. Как и в случае со Стрелецким союзом, он объединял детей работников местной польской администрации, осадников, поляков и белорусских крестьян польской ориентации. В качестве примера можно привести данные о национальном составе ССМ «Сев» Ошмянского повета, относящиеся к 1933 г. Тут из 622 членов организации поляками были 563 человека, белорусами являлись 49 и литовцами – 10³⁴. Всего же по Виленскому воеводству в 1934 г. в 248 кружках

---

³¹ T. Bogalecki, *Związek Strzelecki wobec słowiańskich mniejszości narodowych w II Rzeczypospolitej*, «Przegląd Historyczny» 1995, № 3-4, s. 356.

³² ГАБО. Ф. 67 сч. Оп. 2. Д. 1669. Л. 53.

³³ НАРБ. Ф. 242 п. Оп. 1. Д. 430. Л. 98.

³⁴ *Zew młodzieży wiejskiej. Jednodniówka ruchu młodowiejskiego pow. Oszmiańskiego*, Wilno 1933, s. 6.

ССМ «Сев» было 3 610 членов, из них поляков – 3 016, белорусов – 395, литовцев – 140 человек. Тогдашняя официальная польская пресса заявляла, что «все они без какой-либо националистической ненависти вместе работают над поднятием своих деревень из низин темноты и нищеты. Величие этой задачи примиряет и гасит все антагонизмы, которые стремится привить им недобросовестная политическая агитация»³⁵.

При этом необходимо отметить, что власти стремились к тому, чтобы местные организации молодежных союзов возглавляли именно поляки. Так, в одном из документов отдела общественной безопасности Полесского воеводства отмечалось, что «создание смешанных организаций является желательным при условии, что руководство таких организаций должно находиться в польских руках и в правлениях должен иметь перевес явный польский элемент»³⁶. Тот же документ поручал поветовым старостам узнать, «не является ли наплыв непольской молодежи в кружки сельской молодежи плановой работой антигосударственных элементов с целью разгрома польских организаций в деревне»³⁷.

При создании проправительственных молодежных организаций на территории региона власти обращали повышенное внимание на настроения местного населения. В «неблагонадежных» районах они предпочитали создавать кружки ССМ «Сев» – СМД, а не «Стрельца». Например, комендант Новогрудского подокруга «Стрельца» отмечал в своем рапорте: «Принимая во внимание, что отряды «Стрельца» проводят военную подготовку, значит, имеют оружие, они организуются в тех районах, где население благожелательно относится к польскому государству, одновременно там, где население относится враждебно, Стрелецкий союз не создает своих отрядов и освобождает эту территорию для деятельности Союза молодой деревни»³⁸.

---

³⁵ S. Szanter, *Działalność Zw. Młodzieży Wiejskiej Ziemi Wileńskiej*, «Kurjer Wileński» 1934, 17 sierpnia, s. 8.

³⁶ ГАБО. Ф. 1. Оп. 9. Д. 483. Л. 12.

³⁷ Ibidem.

³⁸ ГАБО. Ф. 67 сч. Оп. 2. Д. 1059. Л. 6.

Общий численный состав ССМ «Сев» – СМД определить достаточно сложно. В первую очередь этому препятствует то, что многие кружки организации существовали только формально. В отчетах КСМЗБ за 1933 г. отмечалось следующее: «В отличие от «Стрельца» Союз сельской молодежи не представляет собой такой дисциплинированной организации. Тут не только текучесть кадров в ряде кружков, но и замирание, и повторное оживление целых кружков, и даже кружков в целых местностях»³⁹. В Новогрудском воеводстве в середине 1930-х гг. из 500 официально существовавших кружков СМД реально работало только 328. По настоянию руководства воеводского отделения союза власти вынуждены были ликвидировать кружки, которые не проявляли активной деятельности⁴⁰.

Тем не менее, ССМ «Сев» – СМД достаточно успешно расширял свою деятельность. По подсчетам польской историографии, общая численность членов СМД на всей территории межвоенной Польши в 1938 г. достигла 170 000 человек⁴¹. На этот момент в Виленском, Новогрудском и Полесском воеводствах было зарегистрировано 1 208 кружков союза, объединявших 36 275 членов⁴². Деятельность других «санационных» молодежных организаций на территории северо-восточных воеводств не приобрела такого размаха, как в случае со Стрелецким союзом или ССМ «Сев» – СМД.

Что касается ОТМ, то тут наиболее динамично процесс создания его структур шел в Вильно и Виленском воеводстве. Так, в воеводском центре инаугурация работы Организации трудящейся молодежи прошла 22 октября 1933 г.⁴³. Уже через месяц, 22 ноября, прошло собрание организационного комитета ОТМ в Вилейке, последнем к тому времени поветовом центре, еще не охваченном деятельностью нового проправитель-

---

³⁹ НАРБ. Ф. 242 п. Оп. 1. Д. 465. Л. 242.

⁴⁰ P. Siczko, *Sprawozdanie Związku Młodej Wsi Ziemi Nowogrodzkiej za 1937-1938 r.*, «Kolo Młodzieży. Miesięcznik Związków Młodej Wsi Ziemi: Wileńskiej i Nowogrodzkiej» 1938, № 6-7, s. 9.

⁴¹ B. Hillebrandt, *Polskie organizacje młodzieżowe XIX i XX wieku: zarys historii*, Warszawa 1986, s. 165.

⁴² E. Małolepszy, *Kultura fizyczna w działalności wiejskich organizacji młodzieżowych II Rzeczypospolitej*, Częstochowa 2015, s. 30.

⁴³ O.M.P., «Kurjer Wileński» 1933, 24 października, s. 3.

ственного объединения⁴⁴. В феврале 1934 г. прошло организационное собрание Новоградского округа ОТМ. На нем было заявлено, что за несколько месяцев организация смогла объединить в своих рядах сотни юношей и девушек из числа ремесленной молодежи Новоградчины⁴⁵. На территории Полесского воеводства первая ячейка ОТМ возникла только в ноябре 1936 г. в Бресте. Также в конце 1930-х гг. действовали ее «очаги» в Кобрине и Пружанах⁴⁶. Скорее всего на Полесье ОТМ не нашла необходимой базы для численного роста по причине преобладания в местных городах еврейского населения, молодые представители которого были охвачены деятельностью бундовских или сионистских молодежных союзов.

Следует отметить, что в конце 1930-х гг. активность ОТМ начала уменьшаться. Считается, что главной причиной этого был постепенный выход страны из экономического кризиса и улучшение положения городской молодежи. Многие ячейки «очаги» прекратили существовать. «Очаг» в Новоградке пришлось возрождать заново в октябре 1938 г.⁴⁷ Успешнее действовали структуры ОТМ на Виленщине – к концу 1930-х гг. на территории воеводства работало 16 «очагов» союза⁴⁸.

СПХ охватывал в основном учащихся старших классов, численность которых сама по себе была невелика. Это четко проявилось на примере харцерства виленских хоругвей. Так, на 1 января 1929 г. Виленская женская хоругвь СПХ объединяла 26 дружин, которые насчитывали 720 членов. Кроме непосредственно виленских дружин, это были харцерские организации из Дисны, Дукштов, Глубокого, Ивья, Немана, Лиды, Молодечно, Свентян, Сморгони, Троков. Основная масса женских дружин действовала на территории школ и гимназий. Только одна женская дружина – Неманская имени королевы Ядвиги –

⁴⁴ *Wilejka. O.M.P.*, «Kurjer Wileński» 1933, 30 listopada, s. 3.

⁴⁵ *Organizacyjne zebranie okręgu Organizacji Młodzieży Pracującej*, «Rolnik Nowogródzki» 1934, 18 lutego, s. 9.

⁴⁶ M. Królikowski, *Przedstawiamy Ompiaków Polesia*, «Cześć pracy!» 1938, № 6, s. 4;

Cz. Szlubowski, *Dwu dni na Polesiu*, «Cześć pracy!» 1938, № 7, s. 4.

⁴⁷ *W ognisku i przy warsztacie ompiaczki*. *Nowogródek*, «Cześć pracy!» 1938, № 22, s. 6.

⁴⁸ *Walny zjazd delegatów Ognisk OMP-u w Wilnie*, «Kurjer Wileński» 1938, 22 czerwca, s. 7.

действовала одновременно на территории местной фабрики и школы⁴⁹.

Что касается Виленской мужской харцерской хоругви, то на начало 1929 г. она объединяла 36 дружин (1 042 члена). Кроме Вильно, дружины действовали в Альбертине, Барановичах, Глубоком, Германовичах, Ивье, Лиде, Немане, Несвиже, Новогрудке, Новой Вилейке, Свентянах, Ошмянах, Слониме, Сморгони, Щучине, Жировичах. Из них 14 дружин работали на территории всеобщих школ, 14 – в гимназиях, 4 – в учительских семинариях, 1 – в гимназии и учительской семинарии одновременно, 2 – в профессиональных школах. Только одна дружина (2-я Неманская имени Завиши Черного) являлась внешкольной⁵⁰.

Проправительственные Союз польской демократической молодежи (СПДМ) и ЛМ действовали в студенческой среде в Вильно, что также не давало возможности приобрести им массовый характер. Лишь ЛМ сделал определенные шаги по распространению своего влияния за границы университета. В целом эта попытка закончилась неудачей. Первоначально акция, благодаря поддержке властей, разворачивалась достаточно успешно. Многие молодые чиновники и представители молодой интеллигенции вступали в ЛМ, надеясь на быстрый карьерный рост. Виленский журналист С. Мацкевич с иронией отмечал, что «эта молодежь объединяется с целью получения государственных постов, которых начинает не хватать, поскольку вся польская интеллигенция желает стать чиновниками»⁵¹.

Согласно архивным материалам, на территории северовосточных воеводств межвоенной Польши в составе младолегионерских отрядов было более 1 000 человек, в основном поляков, – рабочих и молодых чиновников. Одновременно были попытки создания ячеек союза среди старшекласников⁵². Но после того как руководство «санации» отказалось от опеки над данным союзом, начался его кризис. Об этом, например, свидетельствовал отчет общественно-политического отдела Полесского

⁴⁹ *Straż nad Wilją. Jednodniówka Oddziału Wileńskiego Z.H.P.*, Wilno 1929, s. 25-27.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 33-34.

⁵¹ S. Mackiewicz, *Historia Polski od 11 listopada 1918 r. do 17 września 1939 r.*, Warszawa 1990, s. 239.

⁵² НАРБ. Ф. 242 п. Оп. 1. Д. 483. Л. 63.

воеводского правления. В нем отмечалось, что в середине 1934 г. в Бресте была организована комендатура Полесского округа ЛМ, которой подчинялись 7 обводов и 5 местных кружков с более чем 300 членами. Но «осуждение методов работы ЛМ со стороны кружка сеньоров в 1935 г. стало поворотным пунктом в деятельности ЛМ на Полесье»⁵³. В результате «в самом сокращенном состоянии» сохранилась комендатура округа и 4 обвода (Брест, Кобрин, Лунинец, Пинск), и только один из них, пинский, «подавал определенные признаки жизни». Согласно отчету, в апреле 1936 г. ЛМ на Полесье насчитывала около 50 человек. При этом организация не имела влияния и не вела никакой деятельности⁵⁴.

Не слишком успешным было развитие молодежного крыла Лагерь национального объединения (ЛНО), представленного Союзом молодой Польши и Службой молодых ЛНО. Наибольшую активность эти организации проявляли на Виленщине. Но следует отметить, что в Виленском воеводстве отмечались случаи, когда государственные чиновники стремились вовлечь в СМП членов других проправительственных организаций с помощью откровенного шантажа⁵⁵.

Филиалы СМП и СМ ЛНО создавались и на других территориях других северо-восточных воеводств межвоенной Польши. Так, в 1938 г. официальная пресса сообщала о быстром численном росте СМП в Новогрудке. За месяц местное отделение выросло с 27 до 180 членов⁵⁶. Но в целом же ячейки СМП на территории воеводства находились на стадии организации. Что касается Полесского воеводства, то официальный отчет за 1938 г. сообщал следующее: «Служба молодых в отчетный период не смогла проявить большой деятельности в результате волнений, вызванных расколом в Союзе молодой Польши, который является основной организацией Службы молодых ЛНО»⁵⁷. Как признавалось, вся работа в регионе сводилась к нерегулярным курсам

---

⁵³ ГАБО. Ф. 1. Оп. 9. Д. 347. Л. 30.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ K. Tarlecki, *Związek Młodej Polski nie ma powodzenia*, «Koło Młodzieży. Miesięcznik Związków Młodej Wsi Ziemi: Wileńskiej i Nowogródzkiej» 1938, № 8-9, s. 9.

⁵⁶ *Szybki wzrost liczebny Związku Młodej Polski*, «Życie Nowogródzkie» 1938, 30 stycznia, s. 7.

⁵⁷ S. Sheybal, *Sprawozdanie z działalności O.Z.N. na Polesiu*, «Polesie» 1938, № 9, s. 4.

для членов СМП и близких к нему союзов. К началу 1939 г. СМП на Полесье находился в стадии реорганизации⁵⁸.

Для более эффективной реализации своей молодежной политики польские власти стремились наладить активное взаимодействие между подчиненными им молодежными объединениями. Так, в октябре 1937 г. соглашение о сотрудничестве было подписано центральными руководящими органами ведущих проправительственных молодежных организаций – «Стрелец», СМД и СПХ. В совместной декларации было заявлено о стремлении избежать соперничества на местах и необходимости совместного осуществления стоящих перед организациями задач. Для этого создавалась Межсоюзная согласительная комиссия польских молодежных организаций⁵⁹. Вскоре к подписанному соглашению примкнула ОТМ⁶⁰.

Последняя попытка объединения усилий проправительственных организаций сельской молодежи произошла накануне Второй мировой войны. В начале 1939 г. Министерство сельского хозяйства при поддержке командования Войска Польского выдвинуло идею создания Земледельческой службы сельской молодежи. Главной ее задачей была объявлена подготовка непризывной сельской молодежи к повышению продуктивности сельского хозяйства. Среди общественных организаций, присоединившихся к данной акции, были «Стрелец», СМД, СМП, а также католические молодежные организации. Весной 1939 г. началось создание воеводских и повтовых комиссий Земледельческой службы. В июле 1939 г. они распространили инструкции, согласно с которыми сельская молодежь, помимо повышения продуктивности сельского хозяйства, должна была участвовать в организации противовоздушной и противогазовой обороны, поддержке общественного порядка в деревне, ремонте дорог и мостов⁶¹.

Опираясь на приведенные факты, следует признать, что частью государственной молодежной политики на территории северо-восточных воеводств межвоенной Польши стало

---

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ *Ruch na odcinku młodzieżowym*, «Kurjer Wileński» 1937, 15 października, s. 1.

⁶⁰ *O.M.P. przystąpiła do porozumienia Harcerzy, Strzelców i Młodej Wsi*, «Kurjer Wileński» 1937, 17 października, s. 1.

⁶¹ J. Odziemkowski, *Wies i armia w II Rzeczypospolitej*, Wrocław 1988, s. 122.

непосредственное участие польских властей в создании и серьезной финансовой поддержке проправительственного молодежного движения. Оно объединяло значительные круги молодого поколения, в первую очередь детей представителей местной администрации, осадников, молодежь польской национальности. Самыми влиятельными и массовыми объединениями являлись Стрелецкий союз «Стрелец» и ССМ «Сев» – СМД.

Библиография / References

Arhivnye materialy: [Архивные материалы:]

GABO. F. 1. Op. 9. D. 483. [ГАБО. Ф. 1. Оп. 9. Д. 483].

GABO. F. 1. Op. 9. D. 516. [ГАБО. Ф. 1. Оп. 9. Д. 516].

GABO. F. 1. Op. 9. D. 714. [ГАБО. Ф. 1. Оп. 9. Д. 714].

GABO. F. 67. Op. 2. D. 1059. [ГАБО. Ф. 67 сч. Оп. 2. Д. 1059].

GABO. F. 67. Op. 2. D. 1667. [ГАБО. Ф. 67 сч. Оп. 2. Д. 1167].

GABO. F. 67. Op. 2. D. 1669. [ГАБО. Ф. 67 сч. Оп. 2. Д. 1169].

GABO. F. 67. Op. 2. D. 99. [ГАБО. Ф. 67 сч. Оп. 2. Д. 99].

Gosudarstvennyi arkhiv Brestskoi oblasti (GABO). F. 1. Op. 9. D. 347.
[Государственный архив Брестской области (ГАБО). Ф. 1. Оп. 9. Д. 347].

Nacional'nyj arkhiv Respubliki Belarus' (NARB). F. 242 p. Op. 1. D. 430.
[Национальный архив Республики Беларусь (НАРБ). Ф. 242 п. Оп. 1. Д. 430].

NARB. F. 242 p. Op. 1. D. 465. [НАРБ. Ф. 242 п. Оп. 1. Д. 465].

NARB. F. 242 p. Op. 1. D. 483. [НАРБ. Ф. 242 п. Оп. 1. Д. 483].

Literatura: [Литература:]

Bogalecki T., *Związek Strzelecki wobec słowiańskich mniejszości narodowych w II Rzeczypospolitej*, «Przegląd Historyczny» 1995, № 3-4.

Budowa organizacyjna Poleskiego Wojewódzkiego Związku Młodzieży Wiejskiej, Brześć nad Bugiem 1930.

Chałasiński J., *Młode pokolenie chłopów*, Warszawa 1938.

Chmura, *Związek Strzelecki na kresach*, «Strzelec» 1923, № 3-4.

Hillebrandt B., *Polskie organizacje młodzieżowe XIX i XX wieku: zarys historii*, Warszawa 1986.

J.D., *Święciany. Praca oświatowa i społeczna Zw. Nauczycielstwa Polskiego na terenie powiatu*, «Kurjer Wileński» 1935, 19 listopada.

Komunikat w sprawie wakacyjnych kursów harcerskich dla nauczycielstwa szkół powszechnych, «Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego» 1934, № 4.

- Kowalec R., *Na ompiackim szlaku*, «Obóz Młodych. Czasopismo Organizacji Młodzieży Pracującej» 1935, 24 lutego.
- Królikowski M., *Przedstawiamy Ompiaków Polesia*, «Cześć pracy!» 1938, № 6.
- Mackiewicz S., *Historia Polski od 11 listopada 1918 r. do 17 września 1939 r.*, Warszawa 1990.
- Małolepszy E., *Kultura fizyczna w działalności wiejskich organizacji młodzieżowych II Rzeczypospolitej*, Częstochowa 2015.
- Na odcinku prac młodocianych w Nowogródzczyźnie*, «Obóz Młodych. Czasopismo Organizacji Młodzieży Pracującej» 1934, 31 maja.
- O.M.P. przystąpiła do porozumienia Harcerzy, Strzelców i Młodej Wsi*, «Kurjer Wileński» 1937, 17 października.
- O.M.P.*, «Kurjer Wileński» 1933, 24 października.
- Odziemkowski J., *Wies i armia w II Rzeczypospolitej*, Wrocław 1988.
- Okręgowe Komisje społeczno-oświatowe Zw.P.N.S.P.*, «Polska Oświata Pozaszkolna» 1930, № 6.
- Organizacyjne zebranie okręgu Organizacji Młodzieży Pracującej*, «Rolnik Nowogródzki» 1934, 18 lutego.
- Pierzchała J., *Akademicki Oddział Związku Strzeleckiego*, «Kurjer Wileński» 1935, 9 grudnia.
- Ruch na odcinku młodzieżowym*, «Kurjer Wileński» 1937, 15 października.
- Sheybal S., *Sprawozdanie z działalności O.Z.N. na Polesiu*, «Polesie» 1938, № 9.
- Sieczko P., *Sprawozdanie Związku Młodej Wsi Ziemi Nowogródzkiej za 1937–1938 r.*, «Koło Młodzieży. Miesięcznik Związków Młodej Wsi Ziem: Wileńskiej i Nowogródzkiej» 1938, № 6-7.
- Sprawozdanie Poleskiego Wojewódzkiego Związku Młodzieży Wiejskiej za rok 1930*, Brześć nad Bugiem 1931.
- Sprawozdanie Poleskiego Wojewódzkiego Związku Młodzieży Wiejskiej za rok 1933–1934*, Brześć nad Bugiem 1935.
- Statut Koła Przyjaciół Związku Strzeleckiego*, Krzemieniec 1932.
- Straż nad Wilją. Jednodniówka Oddziału Wileńskiego Z.H.P.*, Wilno 1929.
- Szanter S., *Działalność Zw. Młodzieży Wiejskiej Ziemi Wileńskiej*, «Kurjer Wileński» 1934, 17 sierpnia.
- Szłubowski Cz., *Dwu dni na Polesiu*, «Cześć pracy!» 1938, № 7.
- Szybki wzrost liczebny Związku Młodej Polski*, «Życie Nowogródzkie» 1938, 30 stycznia.
- Tarlecki K., *Związek Młodej Polski nie ma powodzenia*, «Koło Młodzieży. Miesięcznik Związków Młodej Wsi Ziem: Wileńskiej i Nowogródzkiej» 1938, № 8-9.
- W ognisku i przy warsztacie ompiackim. Nowogródek*, «Cześć pracy!» 1938, № 22.
- Walny zjazd delegatów Ognisk OMP-u w Wilnie*, «Kurjer Wileński» 1938, 22 czerwca.
- Wilejka. O.M.P.*, «Kurjer Wileński» 1933, 30 listopada.

-
- Wskazania w zakresie pracy społeczno-oświatowej w r. 1930/31 Wileńskiej Okręgowej Komisji społeczno-oświatowej Związku N.P., «Polska Oświata Pozaszkolna» 1930, № 4-5.*
- Z życia Kół Młodzieży Wiejskiej w Województwie Nowogródzkim, «Życie Nowogródzkie» 1927, 3 grudnia.*
- Zakrzewska A., Związek Strzelecki 1919 – 1939. Wychowanie obywatelskie młodzieży, Kraków 2007.*
- Zew młodzieży wiejskiej. Jednodniówka ruchu młodowiejskiego pow. Oszmiańskiego, Wilno 1933.*
- Związek Młodzieży Wiejskiej Ziemi Wileńskiej, «Kurjer Wileński» 1928, 22 marca.*

Людмила Гавриловец

ORCID: 0000-0003-0463-3481
lussjawlad@mail.ru

Мозырский государственный педагогический
университет им. И.П. Шамякина
Филологический факультет
Беларусь

Борьба польской дипломатии за признание границ по Одру-Нейсе и попытки установления дипломатических отношений между ПНР и ФРГ

The Struggle of the Polish Diplomacy for the Recognition
of the Oder-Neisse Borders and Attempts to Establish
Diplomatic Relations between the People's Republic of Poland
and the Federal Republic of Germany

Walka polskiej dyplomacji o uznanie granic na Odrze
i Nysie Łużyckiej oraz próby nawiązania
stosunków dyplomatycznych między PRL a RFN

DOI: 10.34739/doc.2021.18.09

Аннотация: В статье рассмотрена проблема признания западной границы Польши ФРГ и установления дипломатических отношений между государствами в послевоенный период. Делается вывод о том, что именно нежелание федерального правительства признать польско-германскую границу по Одру-Нейсе создавало трудности на пути политического сотрудничества Польши и ФРГ.

Ключевые слова: граница, дипломатические отношения, договор, эмиграция

Abstract: The article examines the problems of Poland to recognize the western border by the FRG and establish diplomatic relations between the states in the post-war period. It is concluded that it was the reluctance of the federal government to recognize the Polish-German border along the Oder-Neisse that created difficulties on the path of political cooperation between Poland and the FRG.

Keywords: border, diplomatic relations, treaty, emigration

Abstrakt: Artykuł dotyczy problemu uznania zachodniej granicy Polski przez RFN oraz nawiązania stosunków dyplomatycznych między państwami w okresie powojennym. Wnioskuje się, że to niechęć władz federalnych do uznania granicy polsko-niemieckiej na Odrze i Nysie Łużyckiej utrudniała współpracę polityczną między Polską a RFN.

Słowa kluczowe: granica, stosunki dyplomatyczne, traktat, emigracja

Следствием прекращения состояния войны с Германией в результате подписания постановления 18 февраля 1955 г. стало возникновение политических условий, которые позволили ГДР подписать Варшавский договор от 14 мая 1955 г. Это имело большое значение в установлении обязательств Польши и других социалистических государств оказывать помощь ГДР в случае нарушения ее государственной границы, а также гарантировало признание ГДР западной границы Польши по Одеру-Нейсе. Совместное заявление правительств ПНР и ГДР от 10 июля 1955 г. по случаю 5-летнего юбилея со дня подписания Згожелецкого договора подтвердило неприкосновенность польско-германской границы и установление сотрудничества между двумя государствами согласно постановлениям Варшавского договора¹.

В заявлении польского правительства говорилось: «Польский народ имеет особую заинтересованность в обеспечении и укреплении европейской безопасности. Он считает, что коллективная безопасность восьми стран – верный путь к этому»². 14 мая 1955 г. в помещении Государственного Совета ПНР состоялось подписание Договора о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи между странами – участницами Варшавского совещания. Глава делегации ГДР О. Гротеволь выступил при подписании договора с декларацией от имени восточногерманского правительства, в которой заявил, что «правительство ГДР видит в договоре большую поддержку германскому народу в его стремление к мирному и демократическому воссоединению Германии. ГДР по-прежнему считает воссоединение Германии на мирной и демократической основе

¹ W. Plum, *Niezwykła normalizacja. Stosunki Republiki Federalnej Niemiec z Polską*, Warszawa 1986, s. 112.

² *Путь немецкой нации к обеспечению мира и воссоединения Германии*, „Правда” 1957, 2 авг., с. 5.

как свою и всего немецкого народа главную задачу и будет делать все, чтобы ускорить воссоединение Германии»³. Необходимо отметить, что Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи между восьмью странами был обусловлен событиями, которые существенным образом изменили международную обстановку. В результате Парижских соглашений был сделан важный шаг к интеграции ФРГ в западное демократическое сообщество.

Выступая на совещании, председатель Совета министров ПНР Ю. Циранкевич выразил уверенность, что в сложившейся обстановке реальной гарантией безопасности и суверенитета ПНР станет обсуждавшийся на совещании договор. «Этот договор, – сказал Ю. Циранкевич, – который будет охранять наши суверенные права и реально их гарантировать, гарантирует также взаимную защиту суверенитета всех его участников. Это – договор, который впервые в истории Польши, связывая ее многосторонними обязательствами с другими государствами, способствует тому, что интересы Польши становятся их собственными интересами, а интересы каждого из участников договора – интересами Польши»⁴. Главной целью Варшавского договора 1955 г. являлось образование системы коллективной безопасности, общей для всех подписавших его стран и направленной против любой новой агрессии.

Особую проблему во взаимоотношениях Польши с «Германией» представлял вопрос о признании границы по Одеру-Нейсе. Проблема эта осложнялась тем, что существовали два германских государства и оба претендовали на то, чтобы являться правопреемниками бывшего рейха. В связи с этим оба германских государства считали себя призванными определить свою позицию в отношении польско-германской границы. Однако их позиции в этом вопросе были прямо противоположны. Признав Потсдамское соглашение в качестве правовой основы территориального урегулирования, ГДР заключила с Польшей пограничные соглашения. Как отмечал В. Ульбрихт, «признание международного права и Потсдамского

---

³ *Варшавское совещание европейских государств по обеспечению мира и безопасности в Европе. Варшава 11-14 мая 1955 года*, Москва 1955, с. 134.

⁴ *Ibidem*.

договора означает признание существующих границ в Европе включительно с границами между двумя германскими государствами»⁵.

Позиция правительства ФРГ в отношении польско-германской границы с самого начала была отрицательной. Федеральное правительство, отмечал министр иностранных дел Г. Брентано, никогда не признает границу по Одеру-Нейсе и не сделает восточные немецкие территории предметом какого-либо торгового. Ни правительство ФРГ, ни правительство ГДР не правомочны решать вопрос о границе. Этот вопрос относится к компетенции будущего общегерманского правительства. Зато намерением ФРГ было не допустить никаких сомнений, что федеральное правительство заключило союз с западными государствами с целью использовать НАТО для разрешения вопроса о германских границах, после того как осуществится объединение Германии. Г. Брентано отметил, что вопрос о границах невозможно разрешить с помощью применения силы⁶.

2 мая 1956 г., выступая по западногерманскому радио, Г. Брентано еще раз подтвердил, что «никакое германское федеральное правительство не согласится признать линию Одер-Нейсе границей Германии». Для правительства ФРГ, заявил боннский министр иностранных дел 28 июня 1956 г. в бундестаге, германское государство продолжает существовать в своих границах 1937 г. В правительственном заявлении, зачитанном бундестагу 31 января 1957 г., провозглашалось, что ФРГ не признает границы на востоке в качестве окончательной границы Германии. А 12 июля 1957 г. Комиссия по иностранным делам боннского парламента, сославшись на данное заявление, предложила правительству отстаивать германские требования о возвращении восточных территорий⁷. Таким образом, правительство ФРГ оспаривало позицию Польши, что граница установлена окончательно. Тем более что Потсдамское соглашение предусматривало, что окончательное определение

---

⁵ *Notatka Stosunek NRD do granicy na Odrze i Nysie*, AMSZ. Z. 26. W. 18. T. 123. L. 139.

⁶ *Oświadczenie ministra spraw zagranicznych NRF H. von Brentano Londyn, 3 maja 1956 r.*, „Zbiór Dokumentów” 1956, nr 5, s. 680.

⁷ Э.Н. Дзелепи, *Конрад Аденауэр: легенда и действительность*, Москва 1960, с. 110-111.

западной границы Польши должно быть отложено до мирного урегулирования.

Рассмотрение вопроса о границах было тесно связано и с проблемой объединения Германии. Так, министр ФРГ Г. Брентано отмечал, что решение проблемы объединения Германии должно наступить вследствие урегулирования вопроса о границах Германии как целого и единого государства. Решение о границах объединенной Германии возможно разрешить только мирным договором, заключенным с общенемецким правительством, а также договором между Польшей и правительством объединенной Германии. Такой договор, утверждал Г. Брентано, не стал бы причиной массового переселения населения и был бы подписан еще до заключения мирного договора с Германией⁸. Таким образом, в выступлениях правительства ФРГ переплетаются два элемента: выдвижение территориальных претензий и стремление успокоить западное общественное мнение, встревоженное опасностью, которую несут с собой территориальные претензии ФРГ. Именно таким стремлением диктуется дополнительный мотив – выдвижение «общеевропейских» решений при акцентировании антикоммунистической позиции, и тезиса, что соглашение возможно лишь с несоциалистической Польшей⁹.

Главной целью правительства ФРГ на этом этапе была популяризация своих территориальных претензий. В этой связи оно подчеркивало готовность отказаться от применения силы для реализации этих претензий, демонстрировало желание искать «европейские» решения и делало акцент на идеологическом аспекте, что решение, приемлемое для правящих кругов ФРГ, возможно лишь после смены строя в Польше¹⁰. Так, в польской прессе, комментируя высказывания канцлера К. Аденауэра о Польше, подчеркивалось, что Аденауэр рассчитывал на ослабление дружественных связей между

---

⁸ Wywiad ministra spraw zagranicznych NRF H. von Brentano udzielony Dziennikowi „Jorkshire Post” Bonn, 23 maja 1956 r., „Zbiór Dokumentów” 1956, nr 5, s. 682.

⁹ Б. Вевюра, *Современная восточная политика Федеративной Республики Германии*, [в:] *Отношение ФРГ к Польше. Германская экспансия в Центральной и Восточной Европе*, ред. В. Д. Корольюк, Москва 1965, с. 313.

¹⁰ Б. Вевюра, *Польско-германская граница и международное право*, Москва 1959, с. 191-192.

Польшей и СССР. Боннский канцлер, писала газета «Голос працы», хотел, «чтобы суверенность Польши означала ее изолированность. Тогда вместе с ослаблением польской международной и государственной позиции ослабли бы позиции ГДР, а для западногерманских политиков улучшились возможности претворить в жизнь свои цели, противоречащие польским интересам»¹¹. Он, в частности, заявил о готовности установить отношения со «свободной Польшей» и выразил надежду, что с этой «свободной Польшей» легче будет договориться по вопросу границы по Одеру-Нейсе¹².

Заключение Згожеleckого договора между ПНР и ГДР способствовало продвижению Польши по пути признания ее западных границ. При этом необходимо отметить, что восточногерманская сторона не возразила против деления нескольких немецких городов, как Кюстрин, Франкфурт-на-Одере, Губен и Герлиц, на две части – польскую и немецкую. Для ПНР важно было то, что договор получил поддержку со стороны СССР. Благодаря союзным отношениям с могущественным соседом Польша могла не опасаться за свои новые границы на востоке, а советское покровительство над ГДР дало ПНР дополнительные гарантии территориальных приобретений на западе. На первый взгляд, с заключением Згожеleckого договора все выглядело как создание совсем новых отношений между польским и немецким народами, на самом деле договор был инструментом советской стратегии в восточной части Европы. Западногерманское правительство же отреагировало на договор между ГДР и Польшей заявлением, что «никогда не согласится с отобранием этих чисто немецких земель, что это противоречит всем нормам права и человечности»¹³.

В период демократических изменений в Польше осенью 1956 г. правящие круги Западной Германии и Запада начали спекулировать на проблеме границы по Одеру-Нейсе. Зная негативное отношение руководства ГДР к происходившим изменениям в общественно-политической жизни Польши,

¹¹ *Польские государственные интересы*, ГАРФ. Фонд. 4459. Оп. 24. Д. 1650. Л. 187.

¹² *Польская газета о выступлении Аденауэра*, Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ). Фонд. 4459. Оп. 24. Д. 1650. Л. 179.

¹³ M. Broszat, *200 lat niemieckiej polityki wobec Polski*, Warszawa 1999, с. 372.

правлящие круги ФРГ попытались повторно провести антипольскую игру, заявив, что ГДР поставила перед правительством Польши вопрос об изменении границы. Это была попытка вбить клин между ПНР и ГДР. В такой ситуации 6 февраля 1957 г. в ГДР была опубликована декларация, подтверждающая признание окончательного характера польско-германской границы. Польское правительство позитивно оценило декларацию правительства ГДР и отвергло западногерманские предположения о возможном ослаблении ее связей с ГДР¹⁴. Необходимо отметить тот факт, что в конце 1960-х гг. восточногерманские политики изменили свое мнение, утверждая, что о границе по Одеру-Нейсе можно говорить не как о польско-германской границе, а только как о границе между Польшей и ГДР. Они утверждали, что Згожелецкий договор был заключен в другой политической ситуации, когда существовала надежда на объединение Германии, поэтому необходимо внести поправки в договор¹⁵.

Правящие круги ФРГ в феврале 1957 г. вновь подняли вопрос о западной границе Польши. Выражением позиции ФРГ по этому вопросу стало заявление министра иностранных дел Г. Брентано, выдвинувшего ревизионистский тезис в отношении западной границы Польши. В логической связи с этим заявлением находилось высказывание канцлера ФРГ К. Аденауэра, который выразил надежду на ослабление связей Польши с социалистическими государствами, а, следовательно, и изменение позиции ГДР в отношении неприкосновенности границы по Одеру-Нейсе.

В связи с этими событиями правительство ПНР отметило, что правительство ФРГ, оставаясь верным политике «с позиции силы» в международных отношениях, форсирует ремилитаризацию ФРГ в рамках НАТО и ходатайствует об оснащении ФРГ атомным оружием. Совершенно противоположной ревизионистской позиции правящих кругов ФРГ является позиция ГДР, которая стоит на фундаменте неприкосновенности границ по

---

¹⁴ J. Grell, *Współdziałanie Polski i Niemieckiej Republiki Demokratycznej na płaszczyźnie politycznej*, „Przegląd Zachodni” 1974, nr 4, s. 255.

¹⁵ *Notatka. Stosunek NRD do granicy na Odrze i Nysie*, AMSZ. Z. 26. W. 18. T. 123. L. 143.

Одеру-Нейсе. Правительство ПНР будет продолжать политику нормализации отношений и мирного сотрудничества, несмотря на различие строя, со всеми государствами, которые желают этого¹⁶.

Правительство ПНР отстаивало два главных довода, во-первых, польско-германская граница по Одеру-Нейсе установлена окончательно, юридическим основанием чего является Потсдамское соглашение, а мирная конференция должна только подтвердить решения антигитлеровской коалиции. Во-вторых, польско-германская граница – основной элемент международной безопасности – является границей мира, потому что мир нерушим и всякое нарушение границ, в частности тех, охрану которых гарантировали договоры о взаимной помощи, может привести к новой войне. Исходя из международно-правовых решений неприкосновенности установленных государственных границ, правительство ПНР добивалось от ФРГ безусловного признания границы по Одеру-Нейсе. При этом речь шла не только о формальном признании границы, но и об эффективной и твердой гарантии ее неприкосновенности.

В связи с этим правительство ПНР отвергало различные концепции, которые основывались на разных политических расчетах, на том, что признание границы может привести к ослаблению дружественных связей Польши с ГДР или СССР. Так, 10 марта 1959 г. на III Съезде ПОРП В. Гомулка обратил внимание на отсутствие реалистических позиций со стороны тех сил в ФРГ, которые в возможном признании границы по Одеру-Нейсе видели элемент ослабления связей между ПНР и СССР. Польша также отвергала те концепции, согласно которым за объединение Германии любой ценой боннское правительство готово признать польско-германскую границу по Одеру-Нейсе. При этом ПНР выдвигалось два аргумента: первый – территориальное расширение ФРГ исходит из сущности западногерманского империализма, второй – вследствие поглощения ГДР ФРГ возникнет сильное империалистическое германское государство, которое не откажется от ревизионизма против соседствующей с ним Польши¹⁷.

¹⁶ *Заявление МИД Польской Народной Республики, „Правда” 1957, 9 февр., с. 6.*

¹⁷ *A. Skowroński, Polska a problem Niemiec, Warszawa 1967, с. 148-150.*

Выдвигая территориальные притязания ФРГ к Польше, канцлер Аденауэр был уверен в поддержке его союзниками Германии по НАТО, ибо их позиция в этом вопросе, по его мнению, совершенно аналогична его собственной: они, считал Аденауэр (кроме Франции, Шарля де Голля), не признают линию Одер-Нейсе как окончательную границу Германии на востоке¹⁸. 20 июня 1960 г. правительство ПНР направило всем странам НАТО ноту, в которой прямо ставились вопросы, существуют ли в рамках НАТО или в двусторонних соглашениях с ФРГ какие-либо обязательства о поддержке ее территориальных притязаний к Польше и как вообще правительство каждой страны НАТО относится к этим притязаниям. Западные страны в своих ответах встали на позицию Бонна, заявив, что окончательное решение вопроса о границах Германии возможно лишь с общегерманским правительством после воссоединения страны¹⁹. Таким образом, страны НАТО уклонились от занятия определенной позиции в вопросе границ, предоставив ФРГ возможность решить эту проблему в двустороннем порядке.

Отстаивая безусловное признание границы по Одеру-Нейсе со стороны ФРГ, польское правительство придерживалось обоснованной сдержанности в связи с провозглашенной ФРГ готовностью одностороннего декларирования отказа от применения силы в отношении Польши. Добиваясь признания ФРГ границы по Одеру-Нейсе, польское правительство стремилось к полной реализации через согласие обеих немецких государств постановлений Потсдамского соглашения. В отношении ГДР ему удалось этого добиться. Но для окончательного решения вопроса необходимо было признание границы по Одеру-Нейсе со стороны ФРГ.

После образования двух германских государств ПНР обращалась к Западной Германии с многочисленными предложениями о нормализации отношений. Однако правящие круги ФРГ, поддерживаемые западными державами, всякий раз их отвергали. Христианские демократы, стоявшие у власти в ФРГ, упорно поддерживали свои территориальные претензии к Польше, используя комплекс тезисов о том, что окончательно

---

¹⁸ Э. Н. Дзелепи, *Конрад Аденауэр: легенда...*, с. 125.

¹⁹ М.С. Восленский, *Восточная политика ФРГ 1949-1966*, Москва 1967, с. 108.

польско-германская граница может быть определена лишь в мирном договоре с объединенной Германией, а до этого времени юридически остаются в силе границы Германии 1937 г.; правительство ФРГ стояло на позиции уважения прав на родину для всех переселенцев из Восточной Европы, связывая с этим право на самоопределение²⁰.

Необходимо отметить, что предложения о нормализации отношений между Польшей и ФРГ были впервые выдвинуты в польском правительственном заявлении от 31 января 1955 г. о прекращении состояния войны с Германией. Через месяц, 16 марта 1955 г., в Сейме председатель Совета министров ПНР Ю. Циранкевич заявил о готовности польского правительства нормализовать отношения с ФРГ, а 6 июля 1955 г. Первый секретарь ЦК ПОРП Б. Берут повторно подтвердил готовность Польши к установлению дипломатических отношений с Бонном²¹. Однако выраженная Польшей готовность к нормализации отношений с ФРГ не нашла положительного отклика в правительственных кругах ФРГ. Усложнялось урегулирование вопроса о нормализации отношений с Польшей и тем, что последняя поддерживала дипломатические отношения с ГДР, а нормализация отношений между Польшей и ФРГ означала бы признание ФРГ факта раздела Германии на два немецких государства. Поэтому в аргументации официальных кругов Бонна подчеркивалось, что отношения с Польшей не могут быть нормализованы, пока не решены важные политические проблемы в отношениях между двумя германскими государствами, а именно в вопросе границ и объединения Германии.

В последующих декларациях польское правительство подчеркивало, что урегулирование отношений между ПНР и ФРГ возможно в условиях мирного сосуществования и заключения торгового и культурного соглашений, выгодных для обеих сторон. Они будут содействовать стабилизации ситуации в Европе и решению германской проблемы. Правительство ФРГ не откликнулось ни на решение Польши о прекращении состояния войны с Германией, ни на заявления польских руководителей.

---

²⁰ Б. Вевюра, *Современная восточная политика...*, с. 320.

²¹ J. Sulek, *Stanowisko rządu NRF wobec granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej (1949-1966)*, Poznań 1969, с. 156.

Во-первых, правительство ФРГ провозгласило «доктрину Хальштейна», во-вторых, оно заявило, что установление отношений с Польшей может быть интерпретировано как признание де-факто границы по Одеру-Нейсе. Правительство ФРГ выступило с концепцией установления исключительно ограниченных отношений в так называемой форме создания в столицах двух государств торговых представительств или консульств²². Позднее на совещании послов ФРГ за рубежом в декабре 1955 г. было конкретизировано, что с любым государством, которое признает ГДР, будут разорваны дипломатические отношения²³. Поэтому вполне логично, что ФРГ не устанавливала дипломатические отношения с Польшей.

Предложения польского правительства о нормализации отношений с ФРГ были возобновлены в 1956-1957 гг. В 1956 г. им было выдвинуто предложение об установлении дипломатических отношений между Польшей и ФРГ, которое бы базировалось на трех основных компонентах: 1) мирное сосуществование и сотрудничество; 2) ликвидация германского национализма; 3) признание границы по Одеру-Нейсе. IV Департамент Министерства иностранных дел Польши во главе с заместителем министра иностранных дел М. Нашковским заявили также о своей готовности поддерживать дипломатические отношения с ФРГ в гуманитарной, научно-культурной и экономической сферах²⁴.

Необходимо отметить, что осенью 1956 г. во время октябрьских событий в Польше в Бонне заинтересовались вопросом о нормализации польско-западногерманских отношений. Западногерманские политики выступили с декларациями, в которых говорилось о нормализации отношений с Польшей в зависимости от дальнейшего развития ситуации в этой стране. Данные декларации были непосредственно адресованы «польскому народу», который боннские политики рассматривали как выразителя интересов «свободной Польши». В статье государственного секретаря в Бонне О. Ленза

²² A. Skowroński, *Polska a problem Niemiec*, Warszawa 1967, с. 117.

²³ *Notatka w sprawie głosów w NRD na marginesie dyskusji o stosunkach Polska-NRF*, AMSZ. Z. 26. W. 2. T. 18. L. 12.

²⁴ K. Ruchniewicz, *Warszawa-Berlin-Bonn. Stosunki polityczne 1949-1958*, Wrocław 2003, с. 258.

говорилось, что «немцы заинтересованы в хороших отношениях как с Польшей, так и Чехословакией. Решение вопросов нормализации отношений с этими странами является частью германской политики»²⁵.

Декларации боннских политиков бурно обсуждались в партийном руководстве Польши. В первых комментариях ПОРП прослеживался определенный оптимизм. Однако в связи с отходом в Польше от атмосферы «октябрьской оттепели» изменился и тон комментариев. В статье от 22 октября 1956 г. в «Трибуне люду» говорилось о желании установить дипломатические отношения с ФРГ, но подчеркивалось, что консервативные политики ФРГ под лозунгом «свободной Польши» пытаются оторвать ПНР от СССР²⁶. Партийные деятели Польши рассчитывали на то, что правительство Аденауэра, не дождавшись реализации дальнейшей фазы октябрьских преобразований, согласится на нормализацию отношений без предварительных условий. Шагом, который должен был подтвердить добрые намерения ПНР, было издание в апреле 1957 г. ЦК ПОРП постановления о немецком населении в Польше. Постановление регулировало правовые вопросы, касающиеся как желания немцев остаться в местах их проживания на территории Польши, так и их выезда в ФРГ. В ноябре 1956 г. министр ФРГ Г. Брентано на заседании Комиссии бундестага по иностранным делам также говорил о возможности установления дипломатических отношений с Польшей. Но канцлер К. Аденауэр выразил мнение, что установление отношений будет возможно только между общенемецким правительством и «свободной Польшей», под которой он понимал Польшу, способную самостоятельно устанавливать дипломатические отношения, независимо от ее государственного строя²⁷.

1 мая 1956 г., выступая перед представителями печати в Лондоне, министр иностранных дел ФРГ Г. Брентано развернул бурную дискуссию вокруг проблемы установления диплома-

²⁵ M. Tomala, *Koncepcje polityki wschodniej w NRF*, „Sprawy Międzynarodowe” 1959, nr 4-5, с. 31.

²⁶ A. Wolff-Powęska, *Polacy wobec Niemców. Z dziejów kultury politycznej Polski 1945-1989*, Poznań 1993, с. 71.

²⁷ *Instrukcja do rozmów politycznych z NRF w sprawie uznania granicy na Odrze i Nysie*, AMSZ. Z. 26. W. 16. T. 103. L. 41.

тических отношений с Польшей. Во время обсуждения было выдвинуто предложение, касающееся вопроса границы по Одеру-Нейсе. Мнения участников разделились, образовалось три группы. Первая придерживалась точки зрения, что в заявлениях боннского правительства по вопросу установления отношений с Польшей подчеркивалось якобы право ФРГ на западные земли. Федеральное правительство уверяло, что и не мыслило о том, чтобы изменить границы силой, и что, по его мнению, со «свободной Польшей» можно будет решить эту проблему мирно. Вторая группа западногерманских политиков придерживалась тезиса, что при установлении отношений с Польшей необходимо исключить вопрос границы на неопределенное время. Однако и в этой группе возникли разногласия: одни считали, что необходимо выделить вопрос границы по Одеру-Нейсе и сделать первый шаг в направлении признания существовавшего положения вещей, другие рассматривали вопрос о границе двузачно и были склонны даже изменить «доктрину Хальштейна», чтобы установить отношения с Польшей. Третья группа отмечала, что со стороны ФРГ поддержка польской инициативы в вопросе установления отношений и так является большой уступкой, поэтому Польша должна подчеркнуть, что будет вести переговоры по вопросу изменения границы по Одеру-Нейсе²⁸. Таким образом, заявления и действия боннского правительства говорили о стремлении к мирной ревизии границы по Одеру-Нейсе.

18 января 1957 г. было выдвинуто новое предложение об установлении дипломатических отношений с Польшей. На этот раз инициативу проявили политические круги ФРГ в лице представителя посольства ФРГ в США А. фон Кессела. Он предложил польским политикам оказать помощь в связи с октябрьскими событиями 1956 г. в укреплении самостоятельной позиции Польши во внешней политике, представленной «группой Гомулки». Во время беседы в посольстве Югославии в Вашингтоне с польским послом Г. Ярошеком А. фон Кессел игнорировал упоминания о взаимоотношениях Польши с ГДР и старался создать впечатление, что разговаривает от имени

---

²⁸ М. Tomala, *Koncepcje polityki wschodniej...*, с. 32-33.

правительства всей Германии. Не затрагивались также вопросы антипольских выступлений на территории ФРГ, границ и передвижения населения, но рассматривался вопрос оказания экономической помощи Польше. Однако он отметил, что помощь не может быть в виде репараций, так как это создаст дополнительные трудности. Польские политики согласились на установление дипломатических отношений без единого условия как с одной стороны, так и с другой. А. фон Кессел согласился с этим утверждением, но отметил ряд существующих трудностей. Во-первых, федеральное правительство занимается предвыборной кампанией, и установление дипломатических отношений перед выборами может быть признано оппозицией как предвыборный маневр. Во-вторых, существует решение правительства не устанавливать дипломатических отношений с правительствами, которые признают ГДР, за исключением СССР как оккупационного государства. А. фон Кессел отметил, что «уже существуют проблемы с убеждением правительства СССР о необходимости близких взаимоотношений ФРГ с Польшей». Но после выборов в ФРГ ситуация изменится и дипломатические отношения можно будет установить за 12-18 месяцев, более точный срок – период от декабря 1957 г. до марта 1958 г.²⁹.

Польское правительство также связывало быстрое урегулирование польско-западногерманских отношений с выборами в бундестаг осенью 1957 г. Среди элиты ПОРП интерес вызвали программные тезисы оппозиционных партий СДПГ и СвДП. Выражением этого стало размещение в «Трибуне люду» 14 января 1957 г. интервью с председателем западноберлинского парламента социал-демократом В. Брандтом, который отказался поддерживать политику Аденауэра и выразил готовность к быстрому урегулированию отношений с Польшей. Однако победа Аденауэра на выборах и выдвижение канцлером лозунга «никаких экспериментов во внешней политике» поставили польское правительство перед фактом разногласий в политических кругах ФРГ относительно целей западногер-

---

²⁹ Notatka z rozmowy z ministrem Ambasady NRF von Kessel'em, AMSZ. Z. 23. W. 4. T. 35. L. 21–25.

манской политики³⁰. В ПОРП перестали придавать большое значение последующим боннским предложениям.

Проблема нормализации отношений между ПНР и ФРГ была также поднята в совместном заявлении правительств Польши и ГДР, опубликованном 20 июня 1957 г. после окончания визита польской партийно-правительственной делегации в ГДР. В заявлении говорилось: «Правительство ПНР уже заявляло и продолжает заявлять о своей заинтересованности в нормализации отношений с ФРГ»³¹. Известный публицист ФРГ Г.-Я. Штеле, корреспондент «Франкфуртер альгемайне» в 1957–1962 гг. в Польше, отмечал, что вначале польская сторона была готова установить дипломатические отношения с ФРГ, даже не требуя признания границы по Одеру-Нейсе, но западногерманская сторона реагировала в том духе, что такой акт «еще не актуален», «еще не созрел». Даже когда польский министр иностранных дел А. Рапацкий в одном из своих выступлений фактически принял один из основных постулатов официального Бонна о том, что воссоединение Германии явится «условием полной нормализации отношений в Европе», это не нашло никакого отклика со стороны правительства Аденауэра³².

В середине 1959 г. представители польского МИД попытались прежний принцип «нормализация без предварительных условий» заменить новой формулой «нормализация без предварительных условий и каких-либо ограничений», под которой подразумевалось признание границы Одер-Нейсе ФРГ без каких-либо оговорок с польской стороны. Предложение руководителя IV Департамента МИД М. Лободыча сводилось к тому, чтобы данная формула была незамедлительно представлена в дипломатических кругах, несмотря на то что заместитель министра иностранных дел М. Нашковский в мае 1959 г. отклонил ее с указанием, что это «целесообразно и логично, но будет преждевременным»³³. В этой связи неожиданными стали первые признаки изменений в позиции Варшавы по вопросу

³⁰ A. Wolff-Powęska, *Polacy wobec...*, с. 72.

³¹ Э. Гайда, *Внешняя политика ПНР (1944–1975)*, Москва 1977, с. 113.

³² А.М. Филитов, *Германский вопрос: от раскола к объединению. Новое прочтение*, Москва 1993, с. 173–174.

³³ D. Bingen, J.J. Węc, *Die Deutschlandpolitik Polens 1945-1991. Von der Status-Quo-Orientierung bis zum Paradigmenwechsel*, Kraków 1993, с. 64.

признания границы, возникшие весной 1959 г. Уже на прошедшем III Съезде ПОРП (с 10 по 12 марта 1959 г.) были отчетливо видны изменения в вопросе нормализации отношений с ФРГ. До этого нормализация была неразрывно связана с признанием границы по Одеру-Нейсе. 5 марта 1960 г. в рабочей документации IV Департамента указывалось, что «нормализация взаимоотношений с ФРГ в предстоящий период является неактуальной». Из этой формулировки следовала возможность признания границы Одер-Нейсе ФРГ без нормализации отношений с Польшей³⁴.

Одной из предпосылок нормализации отношений ПНР – ФРГ стало проведение акции «воссоединения семей». В ходе переговоров между организациями Красного Креста ПНР и ФРГ в 1955 г. заключено соглашение в деле так называемых родственных связей. Польское правительство дало согласие на репатриацию из Польши всех граждан немецкого происхождения, которые пожелают уехать к своим родственникам в ГДР или Западную Германию. Оно разрешило не только «воссоединение семей», но и временные поездки польских граждан за границу с целью посещения родственников, в частности в ФРГ, а также поездки западногерманских граждан в Польшу с аналогичной целью.

Согласно соглашению от декабря 1955 г. выехать из Польши могли две категории лиц: 1) предусматривалось соединить разделенные семьи – детей с их родителями в ФРГ, разделенных супругов или родителей с их детьми; 2) могли выехать одинокие люди, лишенные помощи, военные вдовы, сироты и инвалиды. На основе данного соглашения в ФРГ в 512 транспортах до февраля 1959 г. приехало 236 тыс. человек. В феврале 1959 г. воссоединение семей было приостановлено, и с этого времени польские власти сделали возможным выезд только одиноким людям. Несмотря на то, что выезды на постоянное место жительства в ФРГ сократились и составили около 10 тыс. человек, выезжающих ежегодно, необходимо отметить, что они носили не политический и национальный

---

³⁴ Там же.

характер, а экономический³⁵. Большинство выезжавших стремились попасть в ФРГ с целью заработка.

В начале 1957 г. боннское Министерство иностранных дел официально заявило, что соглашения между польской и западногерманской организациями Красного Креста о соединении разобренных семей польской стороной выполняются весьма лояльно. Но, как признал заместитель председателя СДПГ Герберт Венер, «немцам никогда не угодишь» – до 1956 г. они кричали, что их соотечественников не выпускают из Польши, а теперь кричат, что немцев выгоняют силой. В действительности акция «воссоединения семей» осуществлялась на основе строгой добровольности. Реваншисты же были недовольны по вполне понятной причине – в своих притязаниях на «отторгнутые области» они теряли возможность ссылаться на то, что там якобы еще проживает «значительное немецкое меньшинство»³⁶.

Необходимо отметить, что в связи с акцией «воссоединения семей» в январе 1956 г. между ПНР и ГДР было заключено соответствующее соглашение. Оно предусматривало выезд граждан немецкого происхождения из Польши в тот район страны, где проживает большая часть родственников выезжающих. Выезды в ГДР происходили на основе специальных списков, составленных в 1956–1957 гг., и насчитывали около 57 тыс. лиц. Довольно свободная интерпретация постановлений привела к тому, что в некоторых воеводствах эмиграция приняла массовые размеры. Польские власти быстро отреагировали, выдав положения, противодействующие массовому выезду из страны. Эмиграция в рамках акции «воссоединения семей» определялась польским правительством так же, как репатриация немецкого населения. Со стороны польского правительства был установлен контроль над выполнением решений о выезде. Данная проверка показала, что в 1957 г. около 60% всех исследованных разрешений на выезд из страны в Щецинском воеводстве не соответствовало принятым

---

³⁵ *Wybrane zagadnienia obrotu konsularnego w okresie realizacji pełnej normalizacji stosunków między PRL a NRF*, AMSZ. Z. 26. W. 16. T. 103. L. 140.

³⁶ *Трибуна люду об отношениях между Польшей и ФРГ*, ГАРФ. Фонд. 4459. Оп. 24. Д. 2600. Л. 62.

тогда условиям эмиграции. Выезды в ГДР не превышали 15% общего количества эмигрирующих в обе части Германии³⁷.

В начале 1960-х гг. были ликвидированы последние признаки неопределенного статуса немцев, проживавших в Польше с 1945 г. Согласно положению от 15 февраля 1962 г. лица без определенного гражданства могли получить статус польского гражданина, если проживали в Польше более 5 лет. Годом позже, 29 марта 1963 г., лица без польского гражданства получали статус иностранца, им выдавалось свидетельство соответствующего образца. Были также определены принципы их постоянного местожительства³⁸.

Второй предпосылкой нормализации польско-западно-германских отношений являлись торгово-экономические связи между Польшей и ФРГ. Развитие торговых отношений двух стран в первые послевоенные годы характеризовалось незначительным торговым оборотом, что было связано с дискриминационной хозяйственной политикой США, направленной против социалистических стран. Перелом в торговых отношениях стран западной и восточной Европы в середине 1950-х гг. изменил ситуацию. Оживление торговых отношений стало очевидным в 1955 г. Подписанное 17 февраля 1955 г. торговое соглашение между Польшей и ФРГ свидетельствовало о том, что Польша будет закупать в ФРГ товары на выгодных кредитных условиях. Предметом экспорта ФРГ в Польшу являлся вывоз технических товаров, предметов оптики, химической промышленности и фармацевтики. В 1955 г. до 20,3% вырос экспорт из Польши в ФРГ машин и оборудования, а также товаров широкого потребления. Однако в торговых отношениях с ФРГ сохранялся традиционный раздел: Польша экспортировала сырье, полуфабрикаты, продовольственные товары, а ФРГ – машины и оборудование, полуфабрикаты и товары химической промышленности, то есть товары высокой степени обработки. Самые высокие позиции польского экспорта в ФРГ составляли каменный уголь – 38%, лесоматериалы – 8,5%, продовольствен-

---

³⁷ M. Łatuch, *Repatriacja ludności polskiej w latach 1955-1960 na tle zewnętrznych ruchów wędrowniczych*, Warszawa 1994, с. 56-58.

³⁸ B. Nitschke, *Niemcy, [в:] Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce po II wojnie światowej*, red. S. Dudra, B. Nitschke, Kraków 2010, с. 52-53.

ные товары – 30,9%, полуфабрикаты – 15,6%, продукция химической промышленности – 1,2%, и только 0,027% всего польского экспорта в ФРГ составляли машины и оборудование³⁹.

16 ноября 1956 г. между двумя государствами был подписан торговый протокол и составлены новые списки товаров. Согласно протоколу экспорт составил около 184 млн злотых, импорт – около 152 млн злотых. Несмотря на отсутствие дипломатических отношений между ПНР и ФРГ, в период с 1956 до 1960 г. наблюдался рост товарооборота. В 1960 г. он составил 582,9 млн злотых. Связано это было с изменениями во внешнеэкономической политике ФРГ в отношении ПНР. Необходимо отметить, что в группе сырья и полуфабрикатов, поставляемых Польшей ФРГ, самую высокую позицию занимал каменный уголь. Разразившийся в Европе в 1957–1958 гг. угольный кризис стал следствием того, что экспорт угля в ФРГ снизился, в частности, стоимость польского экспорта упала с 67 млн злотых в 1958 г. до 30 млн злотых в 1960 г. В то же время в 1957–1959 гг. вдвое увеличился импорт машин и удобрения и достиг свыше 50% валового импорта из ФРГ, что составляло около 20% импорта машин и удобрений со всех капиталистических государств, но уже в последующие годы наблюдается снижение импорта машин из ФРГ⁴⁰.

ФРГ осуществляла широкий импорт сельскохозяйственных товаров, поэтому западногерманский рынок для внешней торговли Польши при наличии большой доли в экспорте сельскохозяйственных товаров играл важную роль. Таким образом, развитие торговых отношений Польши с ФРГ имело важное значение не только для Польши, но и для ФРГ, так как польский рынок, как и рынки других стран Восточной и Юго-Восточной Европы, был рынком сбыта для немецкой промышленности.

Характерной чертой развития взаимоотношений между ФРГ и Польшей в середине 50-х гг. XX в. являлись культурные связи, особенно в молодежной среде. В 1956 г. были установлены

---

³⁹ J. Ziółkowski, *Uczestnictwo Niemieckiej Republiki Federalnej w Targach Poznańskich na tle rozwoju polsko-niemieckich stosunków handlowych*, „Przegląd Zachodni” 1956, nr 9-10, s. 127-128.

⁴⁰ *Stosunki handlowe między PRL a NRF z uwzględnieniem stosunków handlowych Berlina Zachodniego*, AMSZ. Z. 26. W. 17. T. 106. L. 21–23.

первые контакты между западногерманской молодежной организацией «Дейче Югендгемейншафт» и Союзом польской молодежи. По приглашению Союза польской молодежи представители западногерманской молодежной организации посетили Польшу и познакомились с культурной жизнью крупных польских городов: Варшавы, Быдгоща, Торуня, Кракова, Вроцлава и Познани. Перед отъездом из Польши они сделали заявление, в котором указывается, что большое впечатление на участников поездки произвели огромные достижения польского народа в области строительства, стремление польской молодежи установить дружественные отношения с немецкой молодежью. Представители молодежной организации ФРГ выразили надежду, что это «стремление будет поддержано не только молодежью, но и правительствами двух стран, и претворено в жизнь путем быстрого установления нормальных отношений между Польшей и ФРГ»⁴¹.

Интересен и тот факт, что в середине 1950-х гг. польская дипломатическая миссия занялась подготовкой ряда документов в области установления консульских отношений с ФРГ. Причиной таких изменений явилась смена установок в центральном управлении Министерства иностранных дел Польши в области дипломатического представительства, а также необходимость решить некоторые вопросы (выплата пенсий, рент, вопросы страхования, выдачи различных документов и частично визовые вопросы). В начале 1959 г. в компетенции дипломатической миссии ПНР в ФРГ находились все вопросы, касающиеся Западной Германии и Западного Берлина. Подтверждением тому служит пример сотрудничества миссии ПНР с Министерством юстиции Северной Рейн-Вестфалии (передача судебных документов и исполнение судебных поручений в соответствии с законами и правилами принимающей страны на принципах взаимности). Польской миссии также удалось открыть представительства Польши в ФРГ, торгпредство (неофициальное) ПНР во Франкфурте, представительство опеки и попечительства, три культурных товарищества (Гейдельберг, Западный Берлин), получить

---

⁴¹ Представители западногерманской молодежи о пребывании в Польше, ГАРФ. Фонд. 4459. Оп. 24. Д. 1650. Л. 19.

аккредитацию для трех постоянных корреспондентов в Бонне: Польское агентство прессы (ПАП), „Трибуна люду”, „Трибуна рабочих”⁴².

Таким образом, во второй половине 1950-х гг. появились первые предпосылки нормализации взаимоотношений Польши и ФРГ: были налажены торгово-экономические и культурные связи, организована акция «воссоединения семей», но осталась нерешенной проблема признания границы по Одеру-Нейсе ФРГ. Именно вопрос о границах явился первой причиной нежелания правительства ФРГ установить дипломатические отношения с Польшей, второй причиной стало провозглашение «доктрины Хальштейна».

Библиография / References

Archival materials: [Архивные материалы:]

Instrukcja do rozmów politycznych z NRF w sprawie uznania granicy na Odrze i Nysie, AMSZ. Z. 26. W. 16. T. 103. L. 41

Notatka Stosunek NRD do granicy na Odrze i Nysie, AMSZ. Z. 26. W. 18. T. 123. L. 139.

Notatka w sprawie głosów w NRD na marginesie dyskusji o stosunkach Polska-NRF, AMSZ. Z. 26. W. 2. T. 18. L. 12

Notatka z rozmowy z ministrem Ambasady NRF von Kessel'em, AMSZ. Z. 23. W. 4. T. 35. L. 21–25.

Pol'skaâ gazeta o wystuplenii Adenauëra, Gosudarstvennyj arhiv Rossijskoj Federacii (GARF). Fond. 4459. Op. 24. D. 1650. L. 179. [Польская газета о выступлении Аденауэра, Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ). Фонд. 4459. Оп. 24. Д. 1650. Л. 179].

Pol'skie gosudarstvennyje interesy, GARF. Fond. 4459. Op. 24. D. 1650. L. 187. [Польские государственные интересы, ГАРФ. Фонд. 4459. Оп. 24. Д. 1650. Л. 187].

Predstawiteli zapadnogermanskoj molodezi o prebyvanii v Pol'se, GARF. Fond. 4459. Op. 24. D. 1650. L. 19. [Представители западногерманской молодежи о пребывании в Польше, ГАРФ. Фонд. 4459. Оп. 24. Д. 1650. Л. 19].

Stosunki handlowe między PRL a NRF z uwzględnieniem stosunków handlowych Berlina Zachodniego, AMSZ. Z. 26. W. 17. T. 106. L. 21–23.

---

⁴² Wyciąg z sprawozdania organizacyjnego Misji Dyplomatycznej PRL za rok 1959, AMSZ. Z. 23. W. 9. T. 84. L. 195.

- Tribuna lúdu ob otnošeníâh meždú Pol'sej i FRG*, GARF. Fond. 4459. Op. 24. D. 2600. L. 62. [Трибуна люду об отношениях между Польшей и ФРГ, ГАРФ. Фонд. 4459. Оп. 24. Д. 2600. Л. 62].
- Wybrane zagadnienia obrotu konsularnego w okresie realizacji pełnej normalizacji stosunków między PRL a NRF*, AMSZ. Z. 26. W. 16. T. 103. L. 140.
- Wyciąg z sprawozdania organizacyjnego Misji Dyplomatycznej PRL za rok 1959*, AMSZ. Z. 23. W. 9. T. 84. L. 195.

Literatura: [Литература:]

- Bingen D., Węc J.J., *Die Deutschlandpolitik Polens 1945-1991. Von der Status-Quo-Orientierung bis zum Paradigmenwechsel*, Kraków 1993.
- Broszat M., *200 lat niemieckiej polityki wobec Polski*, Warszawa, 1999.
- Dzelepi È.N., *Konrad Adenauèr: legenda i dejstvitel'nost'*, Moskva 1960. [Дзелепи Э.Н., *Конрад Аденауэр: легенда и действительность*, Москва 1960].
- Filitov A.M., *Germanskij vopros: ot raskola kob"edineniû. Novoe proçtenie*, Moskva 1993. [Филитов А.М., *Германский вопрос: от раскола к объединению. Новое прочтение*, Москва 1993].
- Gajda È., *Vnešnââ politika PNR (1944-1975)*, Moskva 1977. [Гайда Э., *Внешняя политика ПНР (1944-1975)*, Москва 1977].
- Grell J., *Współdziałanie Polski i Niemieckiej Republiki Demokratycznej na płaszczyźnie politycznej*, „Przegląd Zachodni”, 1974, nr 4.
- Latuch M., *Repatriacja ludności polskiej w latach 1955-1960 na tle zewnętrznych ruchów wędrówkowych*, Warszawa 1994.
- Nitschke B., *Niemcy, [в:] Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce po II wojnie światowej*, ред. S. Dudra, B. Nitschke, Kraków 2010.
- Oświadczenie ministra spraw zagranicznych NRF H. von Brentano Londyn, 3 maja 1956 r.*, „Zbiór Dokumentów” 1956, nr 5.
- Plum W., *Niezwykła normalizacja. Stosunki Republiki Federalnej Niemiec z Polską*, Warszawa 1986.
- Put' nemeckoj nacii k obespeçeniû mira i vossoedineniâ Germanii*, „Pravda”, 1957, 2 avg. [Путь немецкой нации к обеспечению мира и воссоединения Германии, “Правда” 1957, 2 авг.].
- Ruchniewicz K., *Warszawa-Berlin-Bonn. Stosunki polityczne 1949-1958*, Wrocław 2003.
- Skowroński A., *Polska a problem Niemiec*, Warszawa 1967.
- Sulek J., *Stanowisko rządu NRF wobec granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej (1949-1966)*, Poznań 1969.
- Tomala M., *Koncepcje polityki wschodniej w NRF*, „Sprawy międzynarodowe”, 1959, nr 4-5.
- Varšavskoe sovešanie evropejskih gosudarstv po obespeçeniû mira i bezopasnosti v Evrope, Varšava 11-14 maâ 1955 goda*, Moskva, 1955.

- [Варшавское совещание европейских государств по обеспечению мира и безопасности в Европе, Варшава 11–14 мая 1955 года, Москва 1955].
- Vevûra B., *Pol'sko-germanskaâ granica imeždunarodnoe pravo*, Moskva 1959 [Вевюра Б., *Польско-германская граница и международное право*, Москва 1959].
- Vevûra B., *Sovremennaâ vostočnaâ politika Federativnoj Respubliki Germanii*, [v:] *Otnošenie FRG k Pol'she. Germanskaâ èkspansiâ v Central'noj i Vostočnoj Evrope*, red. V. D. Korolûk, Moskva 1965. [Вевюра Б., *Современная восточная политика Федеративной Республики Германии*, [в:] *Отношение ФРГ к Польше. Германская экспансия в Центральной и Восточной Европе*, ред. В.Д. Королюк, Москва 1965].
- Voslenskij M.S., *Vostočnaâ politika FRG 1949-1966*, Moskva 1967 [Восленский М.С., *Восточная политика ФРГ 1949-1966*, Москва 1967].
- Wolff-Powęska A., *Polacy wobec Niemców. Z dziejów kultury politycznej Polski 1945–1989*, Poznań 1993.
- Wywiad ministra spraw zagranicznych NRF H. von Brentano udzielony Dziennikowi „Jorkshire Post” Bonn, 23 maja 1956 r.*, „Zbiór Dokumentów” 1956, nr 5.
- Zaâwlenie MID Pol'skoj Narodnoj Respubliki*, „Pravda” 1957, 9 fevr. [Заявление МИД Польской Народной Республики, “Правда” 1957, 9 февр.].
- Ziólkowski J., *Uczestnictwo Niemieckiej Republiki Federalnej w Targach Poznańskich na tle rozwoju polsko-niemieckich stosunków handlowych*, „Przegląd Zachodni” 1956, nr 9-10.

Ольга Романовская
ORCID: 0000-0003-1732-8072
romanovska.ol@yandex.ru

Саратовский национальный исследовательский
государственный университет имени Н.Г. Чернышевского
Социологический факультет
Россия

Два фильма о советско-польской войне: этюд забвения советского киномифа

Two Films about the Soviet-Polish War:
The Étude of Oblivion of the Soviet Cinema Myth

Dwa filmy o wojnie radziecko-polskiej:
etiuda zapomnienia radzieckiego mitu kinowego

DOI: 10.34739/doc.2021.18.10

Аннотация: В статье рассматривается «рождение», конструирование и деконструкция художественного кинообраза советско-польской войны, концептуализируются различные интеллектуальные проекты советского изучения и осмысления военных действий в хронологических рамках событий 1919-1921 годов. Анализируются два фильма «П.К.П.» и «Первая конная». Рассматривается процесс трансформации и последующего социального забвения пропагандистского дискурса этого военного противостояния.

Ключевые слова: советско-польская война, пропагандистский дискурс, преемственность исторической памяти, кинематограф

Abstract: The article examines the «birth», construction and deconstruction of the artistic film image of the Soviet-Polish War, it conceptualizes various intellectual projects of the Soviet study and understanding of military operations in the chronological framework of the events of 1919-1921. Two films «P. K. P.» and «The First Horse» are analyzed. The process of transformation and subsequent social oblivion of the propaganda discourse of this military confrontation are considered.

Keywords: Soviet-Polish War, propaganda-discourse, continuity of historical memory, cinematography

Abstrakt: W artykule przeanalizowano „narodziny”, budowanie i dekonstrukcję artystycznego obrazu kinowego wojny radziecko-polskiej. Dokonano konceptualizacji różnorodnych intelektualnych projektów badań radzieckich i pojmowania działań wojennych w ramach chronologicznych wydarzeń lat 1919-1921. Analizie poddano dwa filmy „P. K. P.” i „Pierwsza Konna”. Przedstawiono proces transformacji, a następnie społecznego zapomnienia propagandowego dyskursu tej wojennej konfrontacji.

Słowa kluczowe: wojna radziecko-polska, propagandowy dyskurs, ciągłość pamięci historycznej, kinematografia

Рождение лозунга «Даёшь Варшаву!» связывает нас с событиями столетней давности, выстраивая различные дискурсы и рождая интеллектуальные проекты изучения военных действий, развернувшихся на территории бывшей Российской империи, с охватом границ современных Польши, Украины, Беларуси, Литвы и России. В советской историографии эти события маркировались как «война польских белогвардейцев против Советской России»¹, «война с польскими панамы»², «третий поход Антанты и разгром белополяков»³, «война с буржуазно-помещичьей Польшей»⁴. Эти формулировки наполняли все советские учебники по истории СССР, приобретая дополнительную яркость в лекциях идеологически надёжных партийных пропагандистов.

Современная российская историография вписывает это военное противостояние в хронологические рамки событий 1919-1921 годов. При сохранении термина «советско-польская война»⁵, появляются новые маркеры: «Польско-большевистская война»⁶, «борьба польского народа на востоке»⁷. Важно

¹ *Война польских белогвардейцев против Советской России: (Доклад на собраниях агитаторов Моск. орг-ий Ком. партии 8.V-1920 г.)*, Москва 1920.

² *Краткий курс истории СССР*, ред. А.В. Шестаков, Москва 1937, с. 180.

³ С.Н. Белоусов, И.Д. Бойко, К.Г. Гуслистый, Л.М. Иванов, Л.А. Коваленко, П.А. Лавров, Ф.Е. Лось, Н.Н. Петровский, М.А. Рубан, Л.М. Славин, А.Б. Слуцкий, Е.И. Стецюк, Н.И. Супруненко, Ф.А. Ястребов, А.К. Касименко (общее руководство работой), *История Украины. Краткий курс*, Киев 1948, с. 553.

⁴ *История СССР*, ред. М.П. Ким, Москва 1977, с. 241.

⁵ *История России. XX век 1894-1939*, ред. А.Б. Зубов, Москва 2010, с. 683.

⁶ А. Тюрин, *Миф о «польско-большевистской войне» и реальность советско-польской войны 1919-1921 гг.*, Проект: «Хронос» <http://hrono.ru/statii/2008/rol2tyurin.php> (дата доступа: 04.12.2020).

⁷ *Польша в борьбе за Восточную Европу 1920–2020. Сб. ст.*, ред. В.Ю. Крашенинниковой, Москва 2020.

зафиксировать, что эти события в российской историографии исследуются в контекстах Гражданской войны и Белого дела, в динамике складывания Версальской системы.

Авторская презумпция заключается в том, что несмотря на академическую неоднозначность оценок конфронтации столетней давности, методологические ориентиры, заданные Пьером Нора и призванные вернуть память под контроль историков в условиях, когда прошлое становится непредсказуемым⁸, продуктивно «работают» в рамках разных жанров интеллектуального освоения континуальности исторической памяти. Мы не ставим перед собой задачу воспроизвести целостную историческую картину означенных событий, наша задача скромнее: проиллюстрировать авторское видение советской истории памяти художественного образа советско-польской войны на примере двух знаковых кинолент для советского кинематографа первой половины XX века.

Как уже отмечалось, советская историографическая традиция начала своё формирование с идеологически, на тот момент, выверенных идей Льва Троцкого⁹ и Карла Радека¹⁰, а научное изучение этой войны как события началось непосредственно во время боевых действий: Сергей Кислянский разъясняет читателям, «как должна ответить Красная армия ясновельможным панам»¹¹; Иван Сквоцов-Степанов, командированный на Западный фронт РСФСР, в составе временного революционного комитета Польши, как непосредственный участник событий, создает любопытный труд с приложением, включающим в себя интересные материалы: приказы Михаила Тухачевского, тексты «бумажек для сигарок», «пропуск к полякам», приказы Льва Троцкого, воззвания Юлина Мархлевского,

---

⁸ П. Нора и др., *Франция-память*, Изд-во СПбГУ, Санкт-Петербург 1999, с. 20; См. подр. Проект «мест памяти» П. Нора, <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000227/st004.shtml> (дата доступа: 01.01.2020); П. Уваров, *История, историки и историческая память во Франции*, „Отечественные записки”, 2004, №5(19).

⁹ Л.Д. Троцкий, *Война с Польшей. Что говорит т. Троцкий о русско-польской войне*, Саратов 1920.

¹⁰ К. Радек, *Война польских белогвардейцев против советской России (Доклад на собрании Моск. Орг. К.П. 8.05.1920 г.)*, Москва 1920.

¹¹ С.С. Кислянский, *Фронт и тыл в борьбе с польскими белогвардейцами*, Литератур.-Изд. Отдел Политическ. Управления Революционного Военного Совета Республики, Москва 1920, с. 8-13.

текст открытого письма Игнатия Добржинского (Сверща) к товарищам по работе в «польской военной организации»¹².

В военно-стратегический обиход входят значимые труды Николая Какурина и Иоакима Вацетиса¹³. Николай Евгеньевич Какурин политико-стратегический очерк *Русско-Польская кампания 1918-1920* посвятил «доблестным войскам Западного фронта»¹⁴. Текст снабжен картами театра военных действий, которые дополняют глубокую авторскую рефлексию событий кампании. Михаил Тухачевский описывает кампанию 1920-го года – наступление РККА под своим командованием на Варшаву и Варшавскую битву – с последующей трансформацией в курс лекций, читанный им курсантам Военной академии РККА в 1923 году¹⁵. Эти тексты, без сомнения, являются и ныне ценными источниками, содержащими объективный анализ событий очевидцами, чувствовавшими динамику Гражданской войны и «умолкнувшими» в прямом и переносном смысле в годы Большого террора.

Дискурс советско-польской войны имеет богатый background, и разворачивается по разным алгоритмам: в плоскости национальных историй Польши, Украины, Беларуси, Литвы, исторической России; в советских версиях победы трудового народа в Гражданской войне; свои версии сложились у американцев и французов в силу очевидного участия в этом военном противостоянии. Настоятельна необходимость взаимодо-полнения и взаимопроникновения исследовательских стратегий и тактик, продиктованных не только разнообразием интеллектуальных проектов в изучении Гражданской войны, но и очевидной невозможностью предусмотреть все интересующие исследователей вопросы о любом значимом явлении в рамках одной

---

¹² И.И. Степанов, *С Красной Армией на панскую Польшу: впечатления и наблюдения*, Москва 1920.

¹³ Н.Е. Какурин, И.И. Вацетис, *Гражданская война. 1918–1921*, Санкт-Петербург 2002.

¹⁴ Н. Какурин, *Русско-Польская кампания 1918-1920*, Москва 1922, с. 5.

¹⁵ См. подробнее: М. Тухачевский, *Поход за Вислу - Ю. Пилсудский, Война 1920 года*, Москва 1992; М.Н. Тухачевский, *Избранные произведения*, Москва 2020.

теории или нескольких согласованных, логически совместимых парадигм в контексте одной науки¹⁶.

Континуальность исторической памяти¹⁷ позволяет взглянуть на советско-польскую войну с позиции советской культурной памяти и сформулировать исследовательский вопрос на пограничье исторического и социокультурного видения феномена: «Почему поход до Вислы оказался на периферии советского мифотворчества?». Как уже отмечалось, военно-политические события Гражданской войны в Советской России рефлексировались профессионально серьезно, идеологически выверенно и стремительно, с ленинской прямоотой и по драматическим законам времени.

Рождению художественных конструктов способствовала революционная энергия масс, зорко контролируемая идеологами новой советской культуры. Формат статьи не позволяет развернуть широкомасштабное описание острых доходчивых сатирических многорисуночных плакатов, которые выпускало Российское телеграфное агентство «Окна сатиры РОСТА». Михаил Черемных, Дмитрий Моор, Владимир Маяковский, Казимир Малевич, Илья Машков, Аристарх Лентулов, Кукрыниксы, словом, яркая плеяда творцов нового советского искусства следовала со своим революционным народом по кровавым путям Гражданской войны без сантиментов и буржуазных пережитков. Идеи контекста легко «прочитывались». К примеру, советско-польская война в образах визуальной пропаганды весьма красочно представлена через иконографию образа поляка, в координатах: польский пан – две Польши – «белая Польша» и белополяки – союзники и враги польского пана¹⁸.

Авторская презумпция заключается в убеждении, что методы визуальной истории «вырастают» из наследия теоретико-методологической «понимающей» традиции, восходящей к идеям Джамбатисто Вико¹⁹. Традиция, поддержанная философией,

---

¹⁶ См. подробнее: А.О. Булгаков, В.Г. Виноградский, А.В. Посадский, О.А. Романовская, *Гражданская война в России. Историческая семантика и борьба дискурсов*, Саратов 2018.

¹⁷ М. Хальбвакс, *Социальные рамки памяти*, Москва 2007.

¹⁸ *Гражданская война в образах визуальной пропаганды. Словарь-справочник*, ред. Е.А. Орех, Санкт-Петербург 2018, с. 116-127.

¹⁹ См. подробнее: О.А. Ожегова [Романовская], *Феномен этничности в контексте понимающей социологии (Теоретико-методологический анализ)*.

культурологией и историей, подчеркивает отличие социального мира от мира природы, заявляя о необходимости выработки особых методов социального познания, отвечающих специфике этого мира. От Вильгельма Дильтея идет методология «понимающего» герменевтического анализа (переживания) событий через истолкование их внутренних значений и смыслов. Согласно Дильтею, любая перспектива «жизненного опыта» относительна, а человеческое мышление неизбежно исторично²⁰.

Отметим, что идеологические лекала, по которым кроился «плакатный поляк», корректировались и колебались вместе с курсом партии, при этих обстоятельствах «свободный» полет резвой фантазии проявился в игровом кино о советско-польской войне «П.К.П.»²¹ («Polskie Koleje Państwowe» или «Пилсудский купил Петлюру»). Фильм был произведён ВУФКУ (Одесса) режиссерами Алексеем Лундиным и Георгием Стабовым, показан 28 сентября 1926 года в Киеве, а 8 июня 1928 года в Москве. Это немое черно-белое кино наполнено яркими образами с «плаката» и красноречивыми титрами-агитками. В образе былинных богатырей верный страж Советской Украины – Красная конница Котовского сметает злого врага Симона Петлюру, спасая Украину от грабежей Пилсудского. Кинообразы злодеев-поляков карикатурны и восходят к Окнам сатиры РОСТА. Интересен образ Юрко Тютюнника, так как атаман играет сам себя. В воспоминаниях А. Андриенко, уроженца Уманского уезда Киевской губернии²², Тютюнник предстаёт храбрым подпоручиком, кутилой и щедрым любовником, от которого были в восторге уманские проститутки, но и крестьяне верили ему и шли за ним умирать. Кажется, что кинообраз генерал-хорунжего Тютюнника получился скромнее, чем реальный герой. Кстати, и Григорий Котовский начинал сни-

---

Автореф. дис. на соискание ученой степени доктора социологических наук, Саратов 2006.

²⁰ См. подробнее: В. Дильтей, *Собрание сочинений в 6 тт.*, ред. А.В. Михайлов, Н.С. Плотников, Москва 2000.

²¹ Общедоступная ссылка для просмотра фильма: <https://kinovolk.ru/3938-rkr-film-1926.html> (дата доступа: 01.01.2020).

²² См. подробнее: А.В. Посадский, *Уманщина в 1918-1919 гг.: война, настроения, жизненная стойкость*, „Historia i Świat” 2019, nr 8, с. 163-182.

маться в этом фильме, играя самого себя, но его кинодебют не состоялся – погиб.

Общеизвестен факт корректуры фильма, сценарий стал короче, так как по соображениям безопасности из фильма было исключено всё про работу ЧК. Монтажно-типажный фильм показывал зрителю шаржированные образы врагов, но очень четко провел главную линию революционных преобразований. Могли ли представить создатели фильма, что Симон Петлюра, его жена и дочь упокоятся на парижском кладбище Монпарнас, а семейное надгробие увенчает величественный трезубец и монументальный бюст героя Украины, и к 100-летию Варшавской битвы в городе Скерневице возникнет монумент, посвященный поддержке Польши другими странами во время советско-польской войны? Памятник символически объединяет четыре фигуры: Симона Петлюры, Юзефа Пилсудского, Пала Телеки де Секи и Шарля де Голя.

Возвращаясь к советскому кино-мифотворчеству, нельзя обойти молчанием фильм «Первая конная» 1941-го года²³. Соратники по духу: режиссер Ефим Дзиган, сценарист Всеволод Вишневский и оператор Евгений Андриканис создали по одноименной пьесе Всеволода Вишневского (1929 год), но с особой польской акцентировкой, воистину эпический фильм. Фильм с неожиданной судьбой кинокартины-призрака. О судьбе этого фильма написан интереснейший текст, опубликованный в «Киноведческих записках» № 65²⁴. Этот увлекательный рассказ о том, как «Первая конная» совершила кинематографический рейд в забвенье, можно найти на сайте интернет-музея, посвященного Центральной ордена Ленина и ордена Красного Знамени студии документальных фильмов (ЦСДФ)²⁵.

Авторы дают исторический комментарий к советскому кинопроцессу 1938-1941 гг., отмечая, что фильм «Первая

---

²³ Общедоступная ссылка для просмотра фильма: <https://www.kino-ussr.ru/735-pervaya-konnaia-1941.html> (дата доступа: 01.01.2020).

²⁴ Н. Чернова, В. Токарев, «Первая Конная»: кинематографический рейд в забвенье. Исторический комментарий к советскому кинопроцессу 1938-1941 гг., «Киноведческие записки» 2003, № 65 <http://www.kinozapiski.ru/ru/article/sendvalues/115/> (дата доступа: 20.07.2020).

²⁵ Общедоступная ссылка «входа» в музей <https://csdfmuseum.ru/> (дата доступа: 01.01.2020).

конная» задумывался как громадная эпическая фреска, былинная картина, но обрёл репутацию «всадника без головы». Массовый зритель фильм так и не увидел. Сценарист Всеволод Вишневский вспоминал, что тема «Первой Конной», поднимаясь изнутри, к апрелю 1938 года трансформировалась в третий вариант киносценария – «...весна, молодость, задор... Рейд на Польшу, на схватку с Пилсудским»²⁶. Фильм ждали, работу над ним тщательно контролировали «ответственные товарищи». Выбор сюжета хорошо вписывался в тогдашний неблагоприятный международный фон. Позже, Вишневский «признался Сергею Эйзенштейну: «Когда я писал „Конную“, я писал будущую войну с Европой. Это, где нужно, поняли, и „консультантов“ с их обидами и справками о том, „как было“, отшили начисто»²⁷. Всеволод Вишневский и сам себе был «консультантом», так как воевал пулеметчиком бронепоезда «Коммунар № 56», входившего в состав Первой Конной армии. Семён Будённый в раннем предисловии к пьесе хвалил пулеметчика Вишневского²⁸.

«Польская» акцентировка будущего фильма получила поддержку со стороны высокопоставленных «меценатов» от военного ведомства. Летом 1938 года состоялась встреча постановщиков фильма с Климом Ворошиловым. По воспоминаниям Дзигана, в беседе с народным комиссаром обороны было «решено из огромного материала боевых действий Конной армии на ряде фронтов взять для фильма лишь период сражений против вторгшихся в 1920 году на нашу территорию войск белопанской Польши»²⁹.

Как видим, в этот период советской художественной концептуализации похода до Вислы, обосновывалось право на реванш за поражение. Киноискусство масштабно и временами талантливо рождало триумфаторов! Именно поэтому Вишневский и Дзиган сразу же попали под корыстную опеку Ворошилова и Буденного; впрочем, авторы и сами не возражали против такого авторитетного попечительства. Творческий союз художников с заинтересованными лицами преопределил

---

²⁶ Здесь и далее цит. по: Н. Чернова, В. Токарев, *«Первая Конная»...*

²⁷ Ibidem.

²⁸ Вс. Вишневский, *Первая конная*, ГИЗ, Москва-Ленинград 1931, с. 5-7.

²⁹ Здесь и далее цит. по: Н. Чернова, В. Токарев, *«Первая Конная»...*

известную долю фальсификации исторического прошлого в киносценарии»³⁰.

Меж тем, эта «кино-война» всё-таки оказалась на периферии советского мифотворчества, так как киноленты и, соответственно, их герои Чапаев и Щорс прошли цензуру лично Иосифа Сталина с меньшими потерями и большим одобрением, чем Ворошилов и Буденный. Важным нарративом в этом контексте является труд Евгения Марголита, Вячеслава Шмырова, «(Изъятые кино): 1924-1953» – аннотированный каталог советских игровых художественных фильмов 1924-1953 гг., не выпущенных во всесоюзный прокат по завершении в производстве или изъятых из действующего фильмофонда в год выпуска на экран. Книга содержит описания-справки 135 фильмов. Каждая справка включает в себя фильмографию, аннотацию, историю запрета в документах, свидетельствах и комментариях, библиографию и архивографию³¹.

В 1939 году драматург Вишневецкий на газетной заметке написал: «Ответить этим б####ям – фильмом о 1920 г.!»³², имея ввиду агрессивную Польшу, напавшую на Германию. Кино-ответ корректировался и улучшался, но в 1941-ом году 22 июня политическая конъюнктура изменилась с антипольской на антигерманскую, а в 1942 году стало очевидным, что самый важный куратор и персонаж фильма «Первая конная» Иосиф Сталин более не хочет связывать своё имя ни с именем Клим Ворошилова, ни с именем Семёна Будённого.

Советские зрители в 1984 году всё-таки увидели военно-историческую драму «Первая конная», но этот шедевр соцреализма был далёк от плакатных и карикатурных образов врагов Советской власти и трудового народа. В фильме снялась плеяда талантливых советских актеров. Сценарий был написан без особой рефлексии событий советско-польской войны, а поход до Вислы, оказавшись на периферии советского мифотворчества, более «не вернулся» на советские киноэкраны. Фильм «П.К.П.» Алексея Лундина и Георгия Стабового стал достоянием немого кино и интересным документом эпохи. Фильм «Первая

---

³⁰ Ibidem.

³¹ Е. Марголит, В. Шмыров, *(Изъятые кино) 1924-1953*, Москва 1995.

³² Ibidem, с. 75.

конная» Ефима Дзигана повторил судьбу некоторых прямых и опосредованных участников советско-польской войны: Михаила Тухачевского, Исаака Бабея, Юрко Тютюнника, Симона Петлюры, Григория Котовского, Льва Троцкого, Карла Радека, Витовта Путны, Ивана Скворцова-Степанова, попав в трагическую немилость своего времени.

Авторская презумпция заключается в убеждении, что какое-либо сравнение немого кино со звуковым интенционально, смыслообразующая устремлённость открывает путь для философского дискурса. Культурная амбивалентность сопровождает рождение и забвение любого художественного образа, подчиняясь законам повседневного формирования комфортной картины мира. Игровое кино о событиях советско-польской войны отправилось в утиль стремительно и бесповоротно, как только конъюнктурное манипулирование образом «белого пана» сменилось на образ поляка из «Союза польских патриотов» или польки из женского пехотного батальона под «небесным» покровительством графини Эмилии Плятер.

Библиография: / References:

- Belousov S.N., Bojko I.D., Guslistyj K.G., Ivanov L.M., Kovalenko L.A., Lavrov P.A., Los' F.E., Petrovskij N.N., Ruban M.A., Slavin L.M., Sluckij A.B., Stecük E.I., Suprunenko N.I., Âstrebov F.A., Kasimenko A.K. (obšee rukovodstvo rabotoj), *Istoriâ Ukrainy. Kratkij kurs*, Kiev 1948. [Белоусов С.Н., Бойко И.Д., Гуслистый К.Г., Иванов Л.М., Коваленко Л.А., Лавров П.А., Лось Ф.Е., Петровский Н.Н., Рубан М.А., Славин Л.М., Слуцкий А.Б., Стецок Е.И., Супруненко Н.И., Ястребов Ф.А., Касименко А.К. (общее руководство работой), *История Украины. Краткий курс*, Киев 1948].
- Bulgakov A.O., Vinogradskij V.G., Posadskij A.V., Romanovskaâ O.A., *Graždanskaâ vojna v Rossii. Istoričeskaâ semantika i bor'ba diskursov*, Saratov 2018. [Булгаков А.О., Виноградский В.Г., Посадский А.В., Романовская О.А., *Гражданская война в России. Историческая семантика и борьба дискурсов*, Саратов 2018].
- Černova N., Tokarev V., «Pervaâ Konnaâ»: kinematografičeskij rejđ v zabven'e. *Istoričeskij kommentarij k sovetskomu kinoprocesu 1938-1941 gg.*, „Kinovedčeskie zapiski” 2003, № 65 <http://www.kinozapiski.ru/ru/article/sendvalues/115/> (data dostupa: 20.07.2020). [Чернова Н., Токарев В., «Первая Конная»: кинематографический рейд в забвенье. *Исторический комментарий к советскому кинопроцессу*

- 1938-1941 гг., „Киноведческие записки” 2003, № 65 <http://www.kinozapiski.ru/ru/article/sendvalues/115/> (дата доступа: 20.07.2020)].
- Dil'tej V., *Sobranie sočinenij v 6 tt.*, red. A.B. Mihajlov, N.S. Plotnikov, Moskva 2000. [Дильтей В., *Собрание сочинений в 6 тт.*, ред. А.В. Михайлов, Н.С. Плотников, Москва 2000].
- Graždanskaâ vojna v obrazah vizual'noj propagandy. Slovar'-spravočnik*, red. E.A. Oreh, Sankt-Peterburg 2018. [*Гражданская война в образах визуальной пропаганды. Словарь-справочник*, ред. Е.А. Орех, Санкт-Петербург 2018].
- Hal'bvaks M., *Social'nye ramki pamâti*, Moskva 2007. [Хальбвакс М., *Социальные рамки памяти*, Москва 2007].
- Istoriâ Rossii. XX vek 1894-1939*, red. A.B. Zubov, Moskva 2010. [*История России. XX век 1894-1939*, ред. А.Б. Зубов, Москва 2010].
- Istoriâ SSSR*, red. M.P. Kim, Moskva 1977. [*История СССР*, ред. М.П. Ким, Москва 1977].
- Kakurin N., *Russko-Pol'skaâ kampaniâ 1918-1920*, Moskva 1922. [Какурин Н., *Русско-Польская кампания 1918-1920*, Москва 1922].
- Kakurin N.E., Vacetis I.I., *Graždanskaâ vojna. 1918-1921*, Sankt-Peterburg 2002. [Какурин Н.Е., Вацетис И.И., *Гражданская война. 1918-1921*, Санкт-Петербург 2002].
- Kislânskij S.S., *Front i tyl v bor'be s pol'skimi belogvardejcami*, Moskva 1920. [Кислянский С.С., *Фронт и тыл в борьбе с польскими белогвардейцами*, Москва 1920].
- Kratkij kurs istorii SSSR*, red. A.V. Šestakov, Moskva 1937. [*Краткий курс истории СССР*, ред. А.В. Шестаков, Москва 1937].
- Margolit E., Šmyrov V., (*Iz'âtoe kino*) 1924-1953, Moskva 1995. [Марголит Е., Шмыров В., (*Из'ятое кино*) 1924-1953, Москва 1995].
- Nora P., *Franciâ-pamât'*, Sankt-Peterburg 1999. [Нора П. и др., *Франция-память*, Санкт-Петербург 1999].
- Ožegova O.A. [Romanovskaâ], *Fenomen ètničnosti v kontekste ponimaûšej sociologii (Teoretiko-metodologičeskij analiz). Avtoref. dis. na soiskanie učenoj stepeni doktora sociologičeskih nauk*, Saratov 2006. [Ожегова О. А. [Романовская], *Феномен этничности в контексте понимающей социологии (Теоретико-методологический анализ). Автореф. дис. на соискание ученой степени доктора социологических наук*, Саратов 2006].
- Pol'sa v bor'be za Vostočniiu Evropu 1920-2020. Sb. st.*, red. V.Û. Krašenninikovej, Moskva 2020. [*Польша в борьбе за Восточную Европу 1920-2020. Сб. ст.*, ред. В.Ю. Крашенинниковой, Москва 2020].
- Posadskij A.V., *Umanšina v 1918-1919 gg.: vojna, nastroeniâ, žiznennaâ stojkost'*, „Historia i Świat” 2019, nr 8. [Посадский А.В., *Уманицина в 1918-1919 гг.: война, настроения, жизненная стойкость*, „Historia i Świat” 2019, nr 8].

- Proekt «mest pamâti» P. Nora*, <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000227/st004.shtml> (data dostupa: 01.01.2020). [*Проект «мест памяти» П. Нора*, <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000227/st004.shtml> (дата доступа: 01.01.2020)].
- Radek K., *Vojna pol'skih belogvardejcev protiv sovetskoj Rossii (Doklad na sobranii Mosk. Org. K.P. 8.05.1920 g.)*, Moskva 1920. [Радек К., *Война польских белогвардейцев против советской России (Доклад на собрании Моск. Орг. К.П. 8.05.1920 г.)*, Москва 1920].
- Stepanov I.I., *S Krasnoj Armiej na panskij Pol'shu: vpečatleniâ i nablûdeniâ*, Moskva 1920. [Степанов И.И., *С Красной Армией на панскую Польшу: впечатления и наблюдения*, Москва 1920].
- Trockij L.D., *Vojna s Pol'sej. Ćto govorit t. Trockij o rusko-pol'skoj vojne*, Saratov 1920. [Троцкий Л.Д., *Война с Польшей. Что говорит т. Троцкий о русско-польской войне*, Саратов 1920].
- Tuhačevskij M., *Pohod za Vislu - Pilsudskij Ū.*, *Vojna 1920 goda*, Moskva 1992. [Тухачевский М., *Поход за Вислу - Пилсудский Ю., Война 1920 года*, Москва 1992].
- Tuhačevskij M.N., *Izbrannye proizvedeniâ*, Moskva 2020. [Тухачевский М.Н., *Избранные произведения*, Москва 2020].
- Tûrin A., *Mif o «pol'sko-bol'shevistskoj vojne» i real'nost' sovetско-pol'skoj vojny 1919-1921 gg.*, Proekt: «Hronos» <http://hrono.ru/statii/2008/pol2tyurin.php> (data dostupa: 04.12.2020). [Тюрин А., *Миф о «польско-большевистской войне» и реальность советско-польской войны 1919-1921 гг.*, Проект: «Хронос» <http://hrono.ru/statii/2008/pol2tyurin.php> (дата доступа: 04.12.2020)].
- Uvarov P., *Istoriâ, istoriki i istoričeskaâ pamât' vo Francii*, „Otečestvennye zapiski” 2004, № 5(19). [Уваров П., *История, историки и историческая память во Франции*, „Отечественные записки” 2004, № 5(19)].
- Višnevskij Vs., *Pervaâ konnaâ*, Moskva-Leningrad 1931. [Вишневецкий Вс., *Первая конная*, Москва-Ленинград 1931].
- Vojna pol'skih belogvardejcev protiv Sovetskoj Rossii: (Doklad na sobranii agitatorov Mosk. org-ij Kom. partii 8.V-1920 g.)*, Moskva 1920. [Война польских белогвардейцев против Советской России: (Доклад на собрании агитаторов Моск. орг-ий Ком. партии 8.V-1920 г.), Москва 1920].

Ssylki na obsuždaemye fil'my i muzej [Ссылки на обсуждаемые фильмы и музей]

<https://csdfmuseum.ru/> (data dostupa: 01.01.2020).

<https://kinovolk.ru/3938-pkp-film-1926.html> (data dostupa: 01.01.2020).

<https://www.kino-ussr.ru/735-pervaya-konnaya-1941.html> (data dostupa: 01.01.2020).

Антон Посадский

ORCID: 0000-0001-8738-7487

posadav68@mail.ru

Поволжский институт управления им. П.А. Столыпина
филиал Российской академии народного хозяйства
и государственной службы
Факультет политико-правового управления
Россия

Историческая память как фактор жизнестойкости¹

Historical Memory as a Factor of Resilience

Pamięć historyczna jako czynnik wytrwałości życiowej

DOI: 10.34739/doc.2021.18.11

Аннотация: Статья посвящена сохранению исторической памяти об эпохе Гражданской войны в России. Автор показывает рост интереса к тематике исторической памяти в последние десятилетия. Память о событиях Гражданской войны оказывается очень неравномерной. Память побежденных, но не ушедших в эмиграцию, оказывается практически невостребованной. Данная ситуация дает искаженную картину событий 1917-1922 гг. в современном массовом сознании. Автор обращает внимание на особенности локальной памяти о событиях Гражданской войны и оценивает исследовательские возможности по востребованию памяти о событиях столетней давности.

Ключевые слова: Россия, Гражданская война, историческая память, локальная история

Abstract: The article is devoted to preserving the historical memory of the civil war in Russia. The author shows the growing interest in the subject of historical memory in recent decades. The memory of the events of the civil war is very uneven. The memory of those who were defeated, but did not go into exile, is almost unclaimed. This situation gives a distorted picture of the events of 1917-1922 in the modern mass consciousness. The author draws attention to the

---

¹ Статья подготовлена при поддержке РФФИ, проект 18-00-00813 «Патриархальный мир и факторы жизнестойкости населения в период „долгой войны” 1914-1922 годов».

peculiarities of local memory of the events of the civil war and evaluates the research opportunities for the demand for memory of events of a century ago.

Keywords: Russia, civil war, historical memory, local history

Streszczenie: Artykuł poświęcony jest zachowaniu pamięci historycznej o okresie wojny domowej w Rosji. Autor ukazuje wzrost zainteresowania tą tematyką w ostatnich dziesięcioleciach. Pamięć o wydarzeniach wojny domowej jest jednak bardzo nierównomierna. Pamięć o zwyciężonych, którzy nie wyemigrowali, okazuje się niepożądana. Przyczynia się to do formowania zniekształconego obrazu wydarzeń z lat 1917-1922 we współczesnej świadomości. Autor zwraca uwagę na specyfikę lokalnej pamięci o dziejach wojny domowej i ocenia możliwości badawcze, sprzyjające pobudzeniu zainteresowania wydarzeniami sprzed stu lat.

Słowa kluczowe: Rosja, wojna domowa, pamięć historyczna, historia lokalna

В последние десятилетия на Западе активно обсуждается проблематика исторической и коллективной памяти, мемориализации истории. Используется даже выражение «мемориальная революция». Память в этом контексте следует рассматривать как один из ресурсов адаптивности и жизненной стойкости социума, как в самих фрустрирующих событиях, так и их последующем переживании.

Согласно М. Хальбваксу, «история обычно начинается в тот момент, когда заканчивается традиция, когда затухает или распадается социальная память. Пока воспоминание продолжает существовать, нет необходимости фиксировать его письменно, да и вообще как-либо фиксировать»². В общем виде, у автора получается следующий вывод: «Когда память о некоей череде событий перестает поддерживаться какой-либо группой, которая в них участвовала или испытала на себе их последствия, которая была их свидетелем или услышала живой рассказ о них от первых участников или наблюдателей, когда эта память расплывается по нескольким индивидуальным сознаниям, затерянным в новых обществах, которые уже не интересуются этими событиями, потому что они для них определенно являются внешними, тогда спасти эти воспоминания можно, только письменно зафиксировав их в форме связного

---

² М. Хальбвакс, *Коллективная и историческая память*, „Неприкосновенный запас”, 2005, № 2, <https://magazines.gorky.media/nz/2005/2/kollektivnaya-i-istoricheskaya-pamyat.html> (дата доступа: 28.11.2020).

рассказа»³. Соответственно, возникает и тема забвения. Алейда Ассман, в предисловии к *Формам забвения*, указывает на то, что забвение значит гораздо больше, нежели просто слабость памяти. Поэтому «необходимо задаться вопросами о психологических, социальных и политических условиях, в рамках которых люди помнят или забывают, а также об эмоциях, которые при этом мобилизуются или заглушаются»⁴.

М. Хальбвакс разделяет пережитое и узнанное, автобиографическую память и память историческую. Первая память использует вторую. Но личная память может быть бесконечно трагична, что блокирует ее широкую трансляцию, ибо для носителей этого опыта он чрезвычайно травматичен. На это накладывається проблема политического контроля, идеологических допусков, цензурных рамок.

И. Савельева и А. Полетаев принимали классификацию «мест памяти», предложенную П. Нора, хотя и иронизировали по поводу именованя «местами», например, учебников (сами они употребляют слово «функционал»). Они солидаризируются с А. Ассманом в том, что «память о прошлом не имеет ничего общего с научной историей» и обращают внимание на то, что массовые представления о прошлом также не имеют с ней ничего общего. Всеохватывающая система школьного образования не воспрепятствовала сильному содержательному отличию массовых знаний истории от профессиональных. В результате, «если то, что помнят о прошлом, зависит от способа его репрезентации, то образ прошлого в массовом сознании должен соответствовать скорее социальному заказу, чем задачам исторического познания»⁵.

П. Нора пишет о современном «расцвете памяти» и видит два важных следствия из факта этого расцвета. «Первое состоит во все более интенсивном использовании прошлого – политическом, туристическом, коммерческом. Это проявилось в резком подъеме мемориальных мероприятий, особенно заметном во

---

³ Ibidem.

⁴ А. Ассман, *Забвение истории – одержимость историей*, Москва 2019, с. 17.

⁵ Смотри шире: И.М. Савельева, А.В. Полетаев, «Историческая память»: к вопросу о границах понятия, [в:] *Феномен прошлого*, ред. И.М. Савельева, А.В. Полетаев, Москва 2005, с. 170-220.

Франции»⁶. «Мемориальное изобилие» доказывает, что «прошлое утратило единый смысл и что настоящее, наделенное историческим самосознанием, неизбежно узаконивает множественность возможных версий прошлого»⁷. Второе следствие – это потеря монополии историка на контроль над прошлым. Сегодня в этой роли выступают и СМИ, и судьи, и свидетели, и законодатели. Память становится не только средством сохранения и объединения, но и исключения и вражды⁸.

Таким образом, можно констатировать повышение активности и даже агрессивности прошлого в настоящем, причем усилия профессионального сообщества историков оказываются не единственными в этом процессе, а сами картины прошлого неизбежно раздваиваются в научных, мемориальных и «профанных» практиках. Значит, возникает вопрос о степени исторической проработанности тех или иных сюжетов и общественной солидарности по их поводу. Войны неизбежно оставляют о себе глубокое впечатление. Во внешней войне победители и побежденные рожают свою более или менее отрефлексированную память. В гражданских войнах случается по-другому. Во Франции, благодаря Реставрации, даже простонародные участники Вандейских войн не просто получили воздаяние за преданность, но и оставили воспоминания (недавно в России вышла книга о таком персонаже – «вандейской Жанне д'Арк» Рене Бордеро⁹). Детально и с обеих сторон изучена Гражданская война в САСШ (при этом споры продолжают, различия в оценках не исчезают, происходят атаки на памятники), свои голоса давно имеют стороны испанской гражданской войны. В исторической науке Франции, Соединенных Штатов и других стран европейской интеллектуальной традиции многие сюжеты разработаны с максимально возможной подробностью. Следующим этапом закономерно становится изучение феноменов памяти, интер-

---

⁶ П. Нора, Всемирное торжество памяти, „Неприкосновенный запас“, 2005, № 2, <https://magazines.gorky.media/nz/2005/2/vsemirnoe-torzhestvo-pamyati.html> (дата доступа: 28.11.2020).

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem.

⁹ В.А. Шурыгин, *Рене Бордеро по прозвищу Анжуец. За Бога и Короля. Выпуск 21*, Москва 2019.

претаций, оценок и т.п. В этой связи возникает даже «мемориальная индустрия», несущая сепаратистские и другие подобные риски для сегодняшнего состояния общества, по мнению К. Майера и других¹⁰.

Применительно же к отечественной истории «коллективная (в т.ч. групповая) память находится в неоднозначных отношениях с официальной политикой памяти, вытекающей из задаваемой свыше госидеологии»¹¹. Идеологическая официализация одной части коллективной памяти и угнетение другой особенно ярко проявляется на материале Гражданской войны, в частности, в образах низовой, местной вражды.

В символическом пространстве дела с противостоянием обстояли достаточно благополучно. Авторы и сценаристы не забывали «другую сторону», ибо она нужна была для решения художественной или идеологической задачи. Даже безусловно трагические и страшные события могли подниматься на щит в идейном пространстве борьбы старого и нового, отсталого и прогрессивного. Со временем бескомпромиссность перестала педалировать, хотя сам идеологический вектор не менялся. Так, в шолоховском *Бахчевнике* от рук отца гибнет мать, от рук сына – отец. А в позднесоветском фильме «Первая конная» (1984) противостояние братьев-красноармейцев и старика-казака – их отца кончается вполне благополучно, с милым комикованием на фоне окончательной победы красной конницы над казачьими полками. При этом всегда подразумевалась неизбежная монолитность и многочисленность красных. Характерное название фильма 1958-го года «Юность наших отцов» не оставляло места для вопрошаний об отцах «ненаших».

Советская идеология и практика мемориализации была направлена не столько на сохранение памяти о конкретных людях, стяжавших славу, сколько на тиражирование «положительного» примера в воспитательных целях. Отсюда и пренебрежительное отношение к исторической достоверности, с «корректировкой» дат, высказываний, подробностей, и т.п. При этом существовали нежелательные сюжеты, запретные имена,

---

¹⁰ А. Ассман, *Новое недовольство мемориальной культурой*, Москва 2016.

¹¹ А.В. Святославский, *История России в зеркале памяти. Механизмы формирования исторических образов*, Москва 2013, с. 300.

а также предписывался определенный дискурс изложения – безрефлексивный, напористо-победный. Мемуаристам приходилось на протяжении жизни довольно круто менять «воспоминания», но это связывалось, как правило, с конъюнктурными обстоятельствами. Например, герой-командир, под началом которого ты сражался, оказывался с какого-то момента врагом народа, и очередные анкетные, мемуарные, устные версии приходилось выстраивать так, чтобы дистанцироваться от близости с нежелательной персоной. Магистральное же представление о Гражданской войне, правых и виноватых в ней не менялось.

В России, помимо, условно говоря, «офицерской» белой памяти, казаки большинства казачьих войск, рабочие-уральцы сформировали богатую мемуарную литературу и долгую память в эмиграции. В СССР же только с оттепельных лет стала допустимой «своя правда», заведомо ущербная, на белой стороне. Кинематограф дал ряд ярких примеров подобных киногероев. Однако эта новация очень мало коснулась низового уровня, уровня уездного города – села. Низовая, сельская, живая память почти не вырвалась за пределы локального мира.

Во множестве бывших уездных городов и сел организация пространства включает в себя памятные места смерти: захоронения павших за советскую власть в скверах и на площадях и соответствующая инфраструктура мемориализации. В этом ключе строились экспозиции краеведческих музеев, работа школьных музеев и кружков, военно-патриотическая деятельность, сбор мемуаров организаторов советской власти, красногвардейцев, красных партизан, первых комсомольцев. Яркости героя соответствовал безликий, в виде «кулаков», «предателей» и т.п., мир врагов и противников. Вражеская сторона оказывалась классическим «молчаливым», то есть безличным, большинством.

Важно при этом, что многолетнее одностороннее комплиментарное внимание к активному революционному меньшинству подразумевало, что большинство местных жителей или сочувствует и помогает ему, или «временно заблуждается» под влиянием врагов. Такая схема является беспроблемной, но нуждается в тоннельном зрении ее потребителей, при отсутствии

множественности мнений, их динамики, понимания, какие группы в деревне противостояли друг другу. Разбор данных сюжетов начинается сегодня, когда живых носителей памяти о событиях 1917 – начала 1920-х уже нет. Таким образом задается повод для дальнейших искажений и эмоциональной неправды в восприятии прошлых событий столетней давности на низовом уровне.

Итак, нам приходится иметь в виду отсутствие вполне реальных, активных и многочисленных акторов в пространстве памяти. Свидетельские, нейтральные воспоминания еще существуют, и известны благодаря усилиям историков и краеведов. Так, введены в научный оборот воспоминания свидетелей Тамбовского восстания 1920-1921 гг.¹² Голоса же активных противников красных, тех, кто поднимал села на восстания или уходил из родных мест, практически не слышны. Остаются только косвенные сведения: воспоминания представителей «большого» мира, данные политического наблюдения красных и белых инстанций, их же следственно-судебные материалы. Эти люди, в лучшем случае, говорят с нами языком трибунальских протоколов.

Кем представлена эта «другая» сторона? Организаторами, иногда ситуативными, восстаний, добровольцами Белых армий, активными дезертирами, «кулаками», которые боролись за власть в советах, бывшими красными командирами, которые подняли оружие после коммунистов в 1920-1921 гг. На их стороне часто бывало сочувствие большой или явно большей части деревни. Однако в памяти педалируемая в пространстве официоза «беззаветная» храбрость (преданность, бескомпромиссность и т.п.) коммунистического меньшинства выигрывала в сравнении с часто конформным поведением тех же «кулаков» и дезертиров. Политический экстремизм в идеологически направляемой памяти выигрывает у негероического, ориентированного на

---

¹² См. напр.: А.В. Власов, *Они видели «антоновицину» (события 1920-1921 гг. в Тамбовской губернии в воспоминаниях младших современников)*, [в:] *«Атаманицина» и «партизаницина» в Гражданской войне: идеология, военное участие, кадры. Сборник статей и материалов*, ред. А.В. Посадский, Москва 2015, с. 496-518; В.В. Поляков, *Свидетели восстания*, [в:] *Тамбовское восстание 1920-1921 гг.: исследование, документы, воспоминания*, ред. А.В. Посадский, Москва 2018, с. 278-282.

неразрушительные практики, поведения большинства населения. Возможно, отчасти из-за этого сегодня наблюдается ренессанс любви к советскому в прямую противоположность массовым настроениям столетней давности. У этой части деревни не было не только голоса, но и языка. По этой причине также у нас сегодня практически отсутствует нешаржированный образ противников нового строя на низовом уровне.

В перестройку и начале 1990-х гг. появился феномен внезапного начала публичных воспоминаний старожилов. Вспоминались судьбы «некрасных» персонажей, необозначенные братские могилы в окрестностях и иные подобные сюжеты. Если эти рассказы находили благодарных слушателей или интерес местных краеведов, они имели шанс попасть в публичное пространство. А так случалось далеко не всегда. В условиях жестокого подавления «антисоветская» память неизбежно уходила в устную традицию. А она, в свою очередь, также постоянно испытывала гнет страха и самоцензуры и к моменту вспышки интереса к событиям Гражданской войны практически исчерпалась в своих живых носителях, в большинстве случаев не будучи перенесенной на бумагу.

Нет источников – нет и памяти, нет и образа этих людей в массовом сознании, есть простор для мифотворчества, как низового, так и идеологического. Действительно, можно встретить в краеведческой литературе или устной традиции истории, походящие на апокрифы. Например, о случайной встрече в поезде, когда незнакомый попутчик вдруг цепко расспрашивает собеседника о родном селе, не распространяясь о себе и не объясняя причины интереса. Или позднесоветские истории о приезде в деревню некоего иностранца, в котором местный старик признает прежнего барина. Одной из форм исторической памяти в сельском пространстве выступали прозвища, как отдельных лиц, так и целых селений. Прозвища часто давали прямую отсылку к какому-либо забавному, славному или позорному событию в жизни селения. Сегодня некоторые активные повстанческие села в Прихоперье до сих пор зовут

«зеленовщина». Однако с исчезновением активной сельской жизни эта традиция неизбежно уходит или музеефицируется¹³.

Местная деревенская вражда, часто завязанная на противостоянии и обидах семей, кланов, деревенских «концов» и «улиц» требует сохранения того же пространства, той же конфигурации. Иначе помнить «нечего», важные нюансы забываются из-за изменения сельского пространства, переезда в города или же равнодушия потомков, а для неместных энтузиастов все эти подробности просто невозможно адекватно уяснить. При этом даже в соседних селах может очень по-разному смениться население. В одном – через четыре поколения еще сохраняется костяк коренных семей, в другом – практически никого не остается. Такие примеры имеются на территории прежнего Камышинского уезда Саратовской губернии, в тех селах, на базе которых в 1918 г. разворачивалось самоуправление и местная антибольшевистская сила – Саратовский корпус¹⁴.

К тому же официальное пространство памяти в сельской местности нередко представлено вообще неместными людьми. Например, это погибшие продотрядовцы – частый случай, погибшие при подавлении «кулацких» восстаний, организаторы советской власти, опять-таки нередко из пришлых. Старинный Романов-Борисоглебск на Волге получил имя неместного, убитого в случайной перестрелке, красноармейца Ильи Тутаева. Иногда фамилии на революционных памятниках вызывают чужды для русского слуха вообще; это, как правило, поименно известные «интернационалисты» немецкого и венгерского происхождения. Таковы, например, памятные плиты на набережной Симбирска (Ульяновска), которыми увековечена память погибших при подавлении Чапанной войны 1919-го года.

В провинции осталась нетронутой вся революционная топонимика. В райцентрах и тем более в селах не было переименований или возвращения прежних названий, как в Москве и крупных городах¹⁵. Случение чужих имен, навязанных

---

¹³ А.В. Посадский, *Зеленое движение в гражданской войне России в России. Крестьянский фронт между красными и белыми*, Москва 2018.

¹⁴ А. Посадский, *Полковник В.К. Манакин и Саратовский корпус. Эпизод гражданской войны*, Москва 2018.

¹⁵ Тем не менее, следует отметить, что даже в крупных городах многие попытки изменения наименования оказались безуспешными. Пример - город

в первые пореволюционные годы, особенно заметно в небольшом пространстве. Именно там, где названия говорящие, напоминающие об истории заселения, особенностях местности и т.п. Например, в воронежском селе Новая Чигла, которое около двадцати раз переходило из рук в руки на протяжении 1918-1920 гг. на четыре десятка названий улиц и проездов буквально несколько более или менее живых – Лесная, Луговая, Садовая и проч. Остальные названия представлены всем букетом вождей и героев от Свердлова и Буденного до Мичурина и Горького, советских праздников и производных от слов «народ», «пролетариат» и подобных. Данный пример вполне типичен.

Таким образом, официозная память может оказываться в «параллельном» реальной памяти пространстве. Л. Репина полагает, что «целостность мифологического полотна памяти с течением времени (при отсутствии катастроф глобального масштаба), как правило, восстанавливалась», приводя в пример английское умение хранить живую преемственность. С.А. Экштут, напротив, обращает внимание на точки разрыва, точки забвения, белые пятна и фигуры умолчания¹⁶. В российской истории прошлого столетия последнее, увы, оказывается более актуальным.

По авторитетному мнению М. Громько¹⁷, крестьянская память была весьма глубока и структурирована, с неизменным интересом к местным событиям. Воспоминания сельских жителей редко бывают политически ориентированы, и вообще рефлексия в политических терминах вряд ли возможна в их среде. Так, предводители крупных восстаний, прежде всего С. Разин, понимались в диапазоне от «благородного разбойника» до «кары Божией». Поэтому историческая память в некоторых случаях развивается по фольклорной линии. Местные повстанцы

Киров. Несмотря на различные инициативы, ему не вернули прежнее название Вятка. А. Бобрык, I. Кохан, *Гістарычная палітыка ў назвах гарадоў. Прыклад Кірава*, [в:] *Менталітэт славян і інтэграцыйныя працэсы: історыя, сучаснасць, перспектывы (Матэрыялы VI міжнароднай навучнай канферэнцыі 21-22 мая 2009 г., г. Гомель)*, гл. ред. В.В. Кириенко, Гомель 2009, с. 159-161.

¹⁶ Л.П. Репина, *Опыт социальных кризисов в исторической памяти*, [в:] *Кризисы переломных эпох в исторической памяти*. ред. Л.П. Репина, Москва 2012, с. 29-30.

¹⁷ М.М. Громько, *Мир русской деревни*, Москва 1991.

ставятся в один ряд с былинными персонажами, как Огольцов на Рязанщине¹⁸, или же просто становятся предметом подражания, игры, которая, в свою очередь, дает новые поводы для запоминания, интереса, рецепции памяти. Как правило, такая память локальна и касается только той местности, в которой когда-то развивались военно-политические события. Такова, например, история «Юшки» - Ефима Скородумова в районе Юрьев-Польского, история Кости Озерова на Ярославщине.

Немалое значение имеет присваивание революционно-советского опыта как своего не только в силу обстоятельств или по факту рождения, а как правильного, выстраданного и естественного. Это надо считать логичным для русских - стержневого имперского этноса, который, волею судеб, переориентировался с одной имперской логики существования на иную, псевдоимперскую. Для других народов посткоммунистического пространства ближе оказываются дискурсы освобождения, рождения национальной государственности, преодоления оккупации, возвращения к прерванной традиции и т.п. Отсюда табуирование и маргинализация в русском сознании противоположного пути в истории, пререкаемых фигур не только большой, но и местной истории.

Однако некоторые вещи местная память хранила весьма прилежно. На наш взгляд, главным оказывались места бессудных убийств, братские могилы. Такие места долго помнились, упрямо обозначались, несмотря на усилия властей по недопущению несанкционированной памяти, им давались названия типа «убитый яр». Так, например, помнилась братская могила расстрелянных нескольких десятков человек в начале весны 1919 г. в большом селе Бакуры Сердобского уезда Саратовской губернии. В костромском селе Красное местная память устойчиво противостоит многолетней официальной версии событий лета 1919-го года. Победный бой красного отряда с бело-зелеными в – официальном изложении – местными жителями помнится и оценивается как кровавая расправа над безоружными с сожжением деревень и глумлением над людьми. Если обратиться

---

¹⁸ В.А. Пылькин, *Крестьянство Центра России в гражданской войне. Общественно-политические настроения, социальные процессы, протест*, Рязань 2005, с. 249-250.

к традиции христианской мемориализации¹⁹, мы не увидим ничего похожего в советском дискурсе – ни памятных крестов, ни часовен, ни памятных надписей, ни даже самого христианского погребения. Видимо, мощная христианская традиция нашла свое выражение в этом неофициальном почитании как безвинно погибших, так и в бою убиенных. Возможно усмотреть в этом также мотив покаяния и рефлексии по поводу столь азартно-кровавой борьбы в начале XX века.

В.А. Махнач отмечал в свое время, что деревня консервирует все²⁰, ныне она консервирует советское прошлое. И едва ли ни главным помощником в этом процессе является отсутствие альтернативных голосов, памяти и традиции. Данное обстоятельство создает особенно резкую акцентировку в известной формуле «историю пишут победители» и рождает проблему для исследователя – всегда помнить, что как источниковая база, так и традиция памяти по тематике пореволюционной жизни сильно деформированы. Можно надеяться, что вызвать к жизни неуслышанных персонажей можно не только с помощью мифологизации и карнавализации прошлого, но и на рациональном базисе неразработанных еще источников, поисковой деятельности и востребования (где возможно!) коллективной памяти о событиях первых пореволюционных лет. Можно полагать, что усиленное исправление данной деформированной ситуации способно дать ответ на вопрос о сравнении запаса жизнестойкости и в целом экзистенциальных практик русского провинциального жителя – сторонника революции и его соседа, для которого революции выглядела как сила враждебная, как хаос и подрыв привычных основ жизни.

Библиография / References

- Assman A., *Novoe nedovol'stvo memorial'noj kul'turoj*, Moskva 2016. [Ассман А., *Новое недовольство мемориальной культурой*, Москва 2016].
- Assman A., *Zabvenie istorii – oderžimost' istoriej*, Moskva 2019. [Ассман А., *Забвение истории – одержимость историей*, Москва 2019].

¹⁹ См.: А.В. Святославский, *Традиция памяти в Православии*, Москва 2004.

²⁰ В. Махнач, *Мы живем в нерусском городе*, <https://1kle.livejournal.com/11639.html> (дата доступа: 28.11.2020).

- Bobryk A., Kohan I., *Gistaryčnaâ palityka ŭ nazvah garaadoŭ. Pryklad Kŭrava*, [v:] *Mentalitet slavân i integracionnyje processy: istoriâ, sovremennost', perspektivy (Materialy VI meždunarodnoj naučnoj konferencii 21-22 maâ 2009 g., g. Gomel')*, red. V.V. Kirienko (gl. red.), Gomel' 2009. [Бобрык А., Кохан И., *Гістарычная палітыка ў назвах гарадоў. Прыклад Кірава*, [в:] *Менталитет славян и интеграционные процессы: история, современность, перспективы (Материалы VI международной научной конференции 21-22 мая 2009 г., г. Гомель)*, ред. В.В. Кириенко (гл. ред.), Гомель 2009].
- Gromyko M.M., *Mir russoj derevni*, Moskva 1991. [Громыко М. М., *Мир русской деревни*, Москва 1991].
- Hal'bvaks M., *Kollektivnaâ i istoričeskaâ pamât'*, „Neprikosnovennyj zapas” 2005, № 2, <https://magazines.gorky.media/nz/2005/2/kollektivnaya-i-istoricheskaya-pamyat.html> (data dostupa: 28.11.2020). [Хаальбвакс М., *Коллективная и историческая память*, „Неприкосновенный запас” 2005, № 2, <https://magazines.gorky.media/nz/2005/2/kollektivnaya-i-istoricheskaya-pamyat.html> (дата доступа: 28.11.2020)].
- Mahnač V., *My živem v nerusskom gorode*, <https://1kle.livejournal.com/11639.html> (data dostupa: 28.11.2020). [Махнач В., *Мы живем в нерусском городе*, <https://1kle.livejournal.com/11639.html> (дата доступа: 28.11.2020)].
- Nora P., *Vsemirnoe toržestvo pamâti*, „Neprikosnovennyj zapas” 2005, № 2, <https://magazines.gorky.media/nz/2005/2/vsemirnoe-torzhestvo-pamyati.html> (data dostupa: 28.11.2020). [Нора П., *Всемирное торжество памяти*, „Неприкосновенный запас” 2005, № 2, <https://magazines.gorky.media/nz/2005/2/vsemirnoe-torzhestvo-pamyati.html> (дата доступа: 28.11.2020)].
- Polâkov V.V., *Svideteli vosstaniâ*, [v:] *Tambovskoe vosstanie 1920-1921 gg.: issledovaniâ, dokumenty, vospominaniâ*, red. A.V. Posadskij, Moskva 2018. [Поляков В.В., *Свидетели восстания*, [в:] *Тамбовское восстание 1920-1921 гг.: исследования, документы, воспоминания*, ред. А.В. Посадский, Москва 2018].
- Posadskij A.V., *Polkovnik V.K. Manakin i Saratovskij korpus. Èpizod graždanskoj vojny*, Moskva 2018. [Посадский А.В., *Полковник В.К. Манакин и Саратовский корпус. Эпизод гражданской войны*, Москва 2018].
- Posadskij A.V., *Zelenoe dvuženie v graždanskoj vojne Rossii v Rossii. Krest'ânskij front meždju krasnymi i belymi*, Moskva 2018. [Посадский А.В., *Зеленое движение в гражданской войне России в России. Крестьянский фронт между красными и белыми*, Москва 2018].
- Pyl'kin V.A., *Krest'ânstvo Centra Rossii vgraždanskoj vojne. Obšestvenno-političeskie nastroeniâ, social'nye processy, protest, Râzan'* 2005. [Пылькин В.А., *Крестьянство Центра России в гражданской*

- войне. *Общественно-политические настроения, социальные процессы, протест*, Рязань 2005].
- Repina L.P., *Opyt social'nyh krizisov v istoričeskoj pamâti*, [v:] *Krizisy perelomnyh èpoh v istoričeskoj pamâti*, red. L.P. Repina, Moskva 2012. [Репина Л.П., *Опыт социальных кризисов в исторической памяти*, [в:] *Кризисы переломных эпох в исторической памяти*, ред. Л.П. Репина, Москва 2012].
- Savel'eva I.M., Poletaev A.V., *«Istoričeskaâ pamât'»: k voprosu o granicah ponâtiâ*, [v:] *Fenomen prošlogo*, red. I.M. Savel'eva, A.V. Poletaev, Moskva 2005. [Савельева И.М., Полетаев А. В., *«Историческая память»: к вопросу о границах понятия*, [в:] *Феномен прошлого*, ред. И.М. Савельева, А.В. Полетаев, Москва 2005].
- Šurygin V.A., *Rene Bordero po prozvišu Anžuec. Za Boga i Korolâ. Vypusk 21*, Moskva 2019. [Шурыгин В.А., *Рене Бордеро по прозвищу Анжуец. За Бога и Короля. Выпуск 21*, Москва 2019].
- Svâtoslavskij A.V., *Istoriâ Rossii v zerkale pamâti. Mehanizmy formirovaniâ istoričeskikh obrazov*, Moskva 2013. [Святославский А.В., *История России в зеркале памяти. Механизмы формирования исторических образов*, Москва 2013].
- Svâtoslavskij A.V., *Tradicia pamâti v Pravoslavii*, Moskva 2004. [Святославский А.В., *Традиция памяти в Православии*, Москва 2004].
- Vlasova.V., *Oni videli «antonovšinu» (sobytiâ 1920-1921 gg. v Tambovskoj gubernii v vospominaniâh mladših sovremennikov)*, [v:] *«Atamanšina» i «partizanšina» v Graždanskoj vojne: ideologîâ, voennoe učastie, kadry. Sbornik statej i materialov*, red. A.V. Posadskij, Moskva 2015. [Власов А.В., *Они видели «антоновицину» (события 1920-1921 гг. в Тамбовской губернии в воспоминаниях младших современников)*, [в:] *«Атаманицина» и «партизаницина» в Гражданской войне: идеология, военное участие, кадры. Сборник статей и материалов*, ред. А.В. Посадский, Москва 2015].

Lana Dalinczuk

ORCID: 0000-0001-9996-6865
lana.dalinczuk@op.pl

Siedlce University of Natural Sciences and Humanities
Faculty of Social Sciences

The Main Security Threats of the West after the Cold War. The Geopolitical Aspect

Główne zagrożenia dla bezpieczeństwa Zachodu
po zimnej wojnie. Aspekt geopolityczny

DOI: 10.34739/doc.2021.18.12

Abstract: The article discusses major threats that the Western society has had to deal with after the end of the Cold War. This issue seems to be of particular concern due to the fact that nowadays certain new trends in the world of geopolitics can be observed. Due to the change in the global balance of power after the year 1991, the role of the main geostrategic actors has also changed while new actors have begun to appear. Among the new challenges for the geostrategic position of the West there are the military ambitions of the Russian Federation and the economic hegemonic aspirations of China. Other threats include terrorism, mass migration, transnational organized crime, infectious diseases, and environmental degradation.

Keywords: balance of power, geopolitics, security threats, West, Russia, China

Abstrakt: W artykule omówiono niektóre z głównych zagrożeń, z którymi musi się zmierzyć społeczeństwo krajów Zachodu po zakończeniu zimnej wojny. Wydaje się, że kwestia ta budzi szczególne zaniepokojenie ze względu na to, iż obecnie obserwuje się pewne nowe trendy w światowej geopolityce. W związku z transformacją globalnego układu sił po 1991 r. zmieniła się także rola głównych aktorów geostrategicznnych i zaczęli pojawiać się nowi aktorzy. Wśród nowych wyzwań dla geostrategicznej pozycji Zachodu są ambicje militarne Federacji Rosyjskiej oraz hegemoniczne aspiracje gospodarcze Chin. Inne zagrożenia obejmują terroryzm, masową migrację, międzynarodową przestępczość zorganizowaną, choroby zakaźne i degradację środowiska.

Słowa kluczowe: równowaga sił, geopolityka, zagrożenia bezpieczeństwa, Zachód, Rosja, Chiny

Introduction

The change in the international balance of power at the end of 1991, without a major war for the first time in the history of the modern world, caused a gradual change in the role of the main geostrategic actors and the appearance of new ones. Before that, for four decades after the Second World War, two superpowers - the USA and the USSR, had dominated global affairs. The countries were rivals for each other and had opposing visions about political, economic, and social policies. The United States promoted democracy and market economy, while the Soviet Union was in favour of a totalitarian regime and a command economy. Moreover, each superpower competed in the area of military arsenal and armies. In this way, both countries “actively promoted the replication of these political and socioeconomic systems in other countries while also resisting the expansion of the other’s system”¹. But after the dismantling of the Soviet state and the end of the Cold War, the equilibrium was destroyed and new geopolitical realities began to appear in the Western world.

Talking about threats it is first necessary to determine **the notion of ‘threat’** itself. According to Merriam-Webster Dictionary, the word ‘*threat*’ means: 1. an expression of intention to inflict evil, injury, or damage, 2. one that threatens, 3. an indication of something impending². In security studies the word ‘*threat*’ is widely used as a political term, and from a security perspective there can be military threats, economic threats, ecological threats, etc. After the Cold War the perception of threat has fundamentally changed as well. As H.G. Brauch suggests, it can be defined as “referring to the dangers the planet earth is confronted with due to the manifold destructive potentials of the environment and its global consequences”³. In the UN Report of the High-level Panel on Threats, Challenges and Change, *A More Secure World: Our Shared Respon-*

---

¹ J.M. Goldgeier, M. McFaul, *Power and Purpose: U.S. Policy toward Russia after the Cold War*, Washington, DC 2003, p. 1.

² Merriam-Webster Dictionary, *Threat*, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/threat> (date of access: 10.03.2021).

³ H.G. Brauch, *Security Threats, Challenges, Vulnerability and Risks*, [in:] *Peace Studies, Public Policy and Global Security*, ed. U. Oswald Spring [et al.], *Encyclopedia of Life Support Systems (EOLSS)*, Vol. I, 2010, pp. 102-141.

sibility, published in 2004, the following six clusters of threats with which the world must be concerned were presented:

- *economic and social threats, including poverty, infectious diseases and environmental degradation;*
- *inter-state conflict;*
- *internal conflict, including civil war, genocide and other large-scale atrocities;*
- *nuclear, radiological, chemical and biological weapons;*
- *terrorism;*
- *transnational organized crime*⁴.

New challenges of the West

As far as the main challenges threatening the geostrategic position of the West are concerned, one of them is definitely the Russian Federation with its military potential including high-tech weapons such as hypersonic nuclear-capable missiles and its “expansionist agenda” aimed at undermining the liberal democracies in Europe⁵. Russia’s military operation capabilities have considerably improved during the last few years. The country is among top ten states in the world in terms of military expenditures⁶. In 2016 Russia was in the fourth position in the world in terms of the number of Active Armed Forces⁷. Moreover, it is constantly modernizing and expanding its strategic and tactical nuclear arsenal, in spite of the economic crisis⁸. As R. Białoskórski emphasizes, the fact that Russia is a nuclear power significantly strengthens and determines its military power⁹. Another important issue is the militarization of the Kaliningrad Oblast which causes concern among the states of the Baltic Sea region. The local A2/AD (anti-area/access denial) system

---

⁴ United Nations General Assembly, Report of the High-level Panel on Threats, Challenges and Change, *A More Secure World: Our Shared Responsibility*, p. 12, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/602/31/PDF/N0460231.pdf?OpenElement> (date of access: 17.01.2021).

⁵ T. Porter, *These are the biggest threats to the US in 2020*, “Business Insider”, 2020, Jan. 3, <https://www.businessinsider.com/here-are-the-biggest-threats-to-the-us-in-2020-2019-12?IR=T#russia-plots-to-subvert-democracy-and-hypersonic-weapons-1> (date of access: 18.01. 2021).

⁶ R. Białoskórski, *The Geostrategic Position of the Russian Federation. A Powermetric study*, Siedlce 2018, p. 47.

⁷ Ibidem, p. 53.

⁸ Ibidem, p. 79.

⁹ Ibidem, p. 80.

built in the European part of the NATO area enables control of a large part of the territories of the Baltic states¹⁰. As F. Klocek notes, it is a priority for the countries of the Baltic Sea region to oppose the threats posed by Russia bearing in mind consistent expansion and modernization of troops as well as cooperation within NATO¹¹. Besides, the occupation of Crimea has allowed Russia to establish an A2/AD zone in the southern sector of NATO's Eastern Flank¹². What is more, according to A. Kacprzyk et. al., the exercises of the Russian armed forces such as Zapad (West) and Shchyt Soyuz (Union Shield), conducted together with Belarus, and the Ladoga exercise conducted by Russia's Air Forces, show that Russia is performing a systematic preparation of troops in the Western Military District for action in the area of NATO's Eastern Flank¹³. In S. Koziej's opinion, nowadays there is a new, hybrid cold war between Russia and the West in the east of the Euro-Atlantic area¹⁴. This war is different in methods from the classic one waged in the 20th century, but it is identical in its essence and consists in the political confrontation between the two sides which could destroy each other in the event of war between them, and in which means of violence are also used, including the armed forces, but "below the threshold of open, regular aggression"¹⁵.

Another challenge for the Western geostrategic position is China. On the world stage, China aims to become the new hegemon by gaining political and economic influence. As T. Porter puts it, China is "an economic rival with soaring military ambition" as it keeps rebuilding and modernizing its military arsenal while expanding its influence outside the country's borders¹⁶. The Chi-

---

¹⁰ F. Klocek, *Mocarstwowa polityka Federacji Rosyjskiej współczesnym zagrożeniem dla bezpieczeństwa Polski i regionu Morza Bałtyckiego*, „De Securitate et Defensione. O Bezpieczeństwie i Obronności” 2018, nr 2, p. 151.

¹¹ Ibidem, p. 150.

¹² A. Kacprzyk et al., *NATO and the Future of Peace in Europe: Towards a Tailored Approach*, Warsaw 2016, p. 11.

¹³ Ibidem.

¹⁴ S. Koziej, *Ewolucja i scenariusze kształtowania się środowiska bezpieczeństwa europejskiego*, [w:] *Bezpieczeństwo Europy w globalnym świecie. Szanse i zagrożenia przyszłości w warunkach przesilen cywilizacyjnych*, ed. J. Kleer, K. Prandecki, Warszawa 2018, p. 291.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ T. Porter, *These are....*

nese nation is currently predicted to become the world's biggest economy by around 2050. It has also demonstrated the new power of the People's Liberation Army organizing huge live-fire military exercises¹⁷. As Porter suggests, China is waging an economic war with the United State "using an army of hackers and spies to steal vital economic information"¹⁸. Apart from that some experts argue that the present crisis in the world caused by the coronavirus pandemic shows that it is China, and not Russia, that is the main force capable of destabilizing the world¹⁹. According to Prince Michael of Liechtenstein, today's confrontation with China is different from that taking place during the Cold War, but it is no less dangerous²⁰. The author does not believe that China will become more democratic as it grows economically. As he notices, "today's contest is not over political philosophy: it is a real and potentially bloody power play"²¹. What is more, by cultivating its soft power, China has won the support of global institutions. It has also created institutions of its own, like the Asian Infrastructure Investment Bank, which serves as a tool for economic control²². China also finances infrastructure in many countries in Asia, Africa, Latin America and even Europe, as well as strategic business purchases. Thus, understanding China is important, but this does not mean agreeing with its policies. As Prince Michael of Liechtenstein emphasizes, "attempts to change Beijing are bound to fail and shows of weakness can be fatal"²³.

Other threats that challenge the Western world today are the asymmetric and non-military threats such as terrorism, cyberattacks, mass migration, and international organized crime. Although they have neither the potential nor the aim to endanger the sovereignty or territorial integrity of European states, their long-

---

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Forsal.pl, „*Le Figaro*”: Zagrożenie ze strony Chin większe niż ze strony Rosji, <https://forsal.pl/artykuly/1475417,pandemia-chiny-glowna-sila-destabilizujaca-swiat-rosje-to-drugi-plan.html> (date of access: 20.01.2021).

²⁰ Prince Michael of Liechtenstein, *Reassessing the geopolitics of rising China*, <https://www.gisreportsonline.com/reassessing-the-geopolitics-of-rising-china,defense,3270.html> (date of access: 20.01.2021).

²¹ Ibidem.

²² Ibidem.

²³ Ibidem.

term effects may cause disruption of socio-economic life and weakening of the governance structure. Therefore, they should not be ignored and should be addressed immediately and in a skilled manner.

Conclusion

To sum up, the evolution of the geopolitical system after the Cold War cannot be underestimated. The disintegration of the bipolar world has become an important factor characterizing the nature of modern security environment. We are living in the era of significant changes in the field of global security, especially in the Euro-Atlantic area. Hence, new threats for the geostrategic position of the West have arisen as well. Among them are the military ambitions of the Russian Federation and the economic hegemonic aspirations of China. Other threats include terrorism, mass migration, transnational organized crime, infectious diseases, and environmental degradation. Therefore, in order to tackle all these problems close cooperation between Western states and international organizations is required.

References

- Białoskórski R., *The Geostrategic Position of the Russian Federation. A Powermetric study*, Siedlce 2018.
- Brauch H.G., *Security Threats, Challenges, Vulnerability and Risks*, [in:] *Peace Studies, Public Policy and Global Security*, ed. U. Oswald Spring [et al.], Vol. I, Encyclopedia of Life Support Systems (EOLSS) 2010.
- Forsal.pl, „Le Figaro”: *Zagrożenie ze strony Chin większe niż ze strony Rosji*, <https://forsal.pl/artykuly/1475417,pandemia-chiny-glowna-sila-destabilizujaca-swiat-rosje-to-drugi-plan.html> (date of access: 20.01.2021).
- Goldgeier J.M., McFaul M., *Power and Purpose: U.S. Policy toward Russia after the Cold War*, Washington, DC 2003.
- Kacprzyk A. [et al.], *NATO and the Future of Peace in Europe: Towards a Tailored Approach*, Warsaw 2016.
- Kłoczek F., *Mocarstwowa polityka Federacji Rosyjskiej współczesnym zagrożeniem dla bezpieczeństwa Polski i regionu Morza Bałtyckiego*, „De Securitate et Defensione. O Bezpieczeństwie i Obronności”, 2018, nr 2.

- Koziej S., *Ewolucja i scenariusze kształtowania się środowiska bezpieczeństwa europejskiego*, [w:] *Bezpieczeństwo Europy w globalnym świecie. Szanse i zagrożenia przyszłości w warunkach przesilenia cywilizacyjnych*, ed. J. Kleer, K. Prandecki, Warszawa 2018.
- Merriam-Webster Dictionary, *Threat*, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/threat> (date of access: 10.03.2021).
- Porter T., *These are the biggest threats to the US in 2020*, "Business Insider", 2020, Jan. 3, <https://www.businessinsider.com/here-are-the-biggest-threats-to-the-us-in-2020-2019-12?IR=T#russia-plots-to-subvert-democracy-and-hypersonic-weapons-1> (date of access: 18.01.2021).
- Prince Michael of Liechtenstein, *Reassessing the geopolitics of rising China*, <https://www.gisreportsonline.com/reassessing-the-geopolitics-of-rising-china,defense,3270.html> (date of access: 20.01.2021).
- United Nations General Assembly, Report of the High-level Panel on Threats, Challenges and Change, *A More Secure World: Our Shared Responsibility*, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/602/31/PDF/N0460231.pdf?OpenElement> (date of access: 17.01.2021).

Maria Hapunik
ORCID: 0000-0002-4522-0563
mariahapunik@wp.pl

Komenda Wojewódzka Policji w Białymstoku

Środki inwigilacji cudzoziemców w demokratycznym państwie prawa

Means of Surveillance of Immigrants
in a Democratic State of Law

DOI: 10.34739/doc.2021.18.13

Abstrakt: W artykule poruszona została tematyka dotycząca działań prewencyjnych służb państwowych, podejmowanych w ramach walki z terroryzmem, przede wszystkim w stosunku do cudzoziemców. Warunkiem *sine qua non* wypełniania przez służby zadań dotyczących zapewnienia szeroko rozumianego bezpieczeństwa jest dysponowanie przez nie zasobem relewantnych informacji. W demokratycznym państwie prawa nieograniczone uzyskiwanie informacji przez przedmiotowe służby nie jest możliwe. Temat poniższych rozważań nie jest nowy, oscyluje on pomiędzy standardami społeczeństwa obywatelskiego, a bezpieczeństwem publicznym w kontekście geopolitycznym, czyli aktami terroryzmu i współczesnym kryzysem migracyjnym w Unii Europejskiej.

Słowa kluczowe: kryzys migracyjny, terroryzm, bezpieczeństwo publiczne, środki inwigilacji

Abstract: The article raises the subject of prevention actions taken in the fight against terrorism, directed mainly against foreigners. The *sine qua non* condition to be fulfilled by state services to ensure broadly defined security is to have the resource of relevant information at their disposal. In a democratic state of law, for the services in question to obtain unrestricted information is not possible. The subject of following reflections is not new; it oscillates between the standards of a civil society and public safety in the geopolitical context, acts of terrorism and contemporary migrant crisis in the European Union.

Keywords: migrant crisis, terrorism, public safety, surveillance measures

Współcześnie doświadczana społecznie globalizacja oraz intensywna transmisja kulturowa stanowi przyczynę do badań nad

wzajemnymi interakcjami zjawisk społecznych. Obserwowane nasilenie się fali migracji do Europy determinuje nowe zagrożenia. Analizując istotne zmiany, które zachodzą w poszczególnych społeczeństwach, w tym również w Polsce, należy zadać sobie pytania: na ile pojawienie się w naszym kraju coraz większej liczby cudzoziemców może wpływać na zwiększenie ich udziału w zjawisku przestępczości? Do jakich nowych zagrożeń przygotować się powinny, a przede wszystkim im przeciwdziałać, wszystkie służby państwowe, odpowiedzialne za szeroko pojęte bezpieczeństwo w Polsce oraz w Unii Europejskiej?

Napływający na Stary Kontynent uchodźcy i imigranci, z racji swojego północnoafrykańskiego lub bliskowschodniego pochodzenia (są to obszary największej aktywności organizacji terrorystycznych), zintensyfikują ryzyko radykalizacji społeczności muzułmańskich na terenie Europy, a co za tym idzie – również aktywność terrorystyczną islamistów. W tym kontekście mniejszym zagrożeniem wydają się ewentualne fale niekontrolowanej migracji z Azji, Bałkanów i Ukrainy. Członkowie wspomnianych diaspor nie wchodzili bowiem w skład komórek terrorystycznych (dziś powiązanych z Al-Kaida lub ISIS), które od początku lat 90. przygotowywały zamachy w Europie¹. Mniejsze zagrożenie związane jest również z migrantami (a także ich potomkami) z Afryki Subsaharyjskiej, choć w ostatnich latach w składzie komórek terrorystycznych, dokonujących także ataków w Europie, pojawiły się np. osoby pochodzenia nigeryjskiego².

Nieefektywna kontrola migrantów w południowych państwach Starego Kontynentu niesie ze sobą realne zagrożenie bezpieczeństwa w Unii Europejskiej, również w Polsce. Nie wydaje się, aby można było całkowicie wykluczyć obecność w naszym kraju członków bliskowschodnich grup terrorystycznych, rebelianckich i zbrojnych, przebywających na terytorium Polski w celu wspierania materialnego swoich towarzyszy, toczących walki (przykładowo na frontach w Syrii). Panujący w społeczeństwie polskim brak entuzjazmu wobec imigrantów oraz ich potomstwa może inicjować ich radykalizację, na co nałożyć się mogą dodatkowo działania propagandowe Al-Kaidy i ISIS, które odpowiednio od 1998 i 2013 roku nawołują do ataków

---

¹ *Niekontrolowane migracje do Unii Europejskiej – implikacje dla Polski*, red. P. Saśnal, Warszawa 2015, s. 50.

² *Ibidem*.

w Europie. W efekcie niektórzy radykalizujący się islamiści mogą pominąć etap skierowania swojego gniewu na kraje pochodzenia (np. Syria), i przejść od razu do działań nielegalnych i terrorystycznych, wymierzonych w bezpieczeństwo kraju przebywania³.

Narastanie postaw ksenofobicznych połączone jest niewątpliwie ze wzmożoną intensywnością zjawisk imigracyjnych przy braku programów integracyjnych i debaty społecznej na temat różnorodnych skutków, zarówno pozytywnych, jak i negatywnych, napływu imigrantów dla społeczeństwa przyjmującego⁴. Ksenofobia objawia się w postaci ataków na cudzoziemców, a także w antyunijnych hasłach partii politycznych (migracja stanowi ważną płaszczyznę kampanii politycznych, w których często brane są pod uwagę stereotypy). Istotnym jest również fakt, iż po II wojnie światowej społeczeństwo polskie stało się homogeniczne etnicznie, z ograniczonymi możliwościami uczenia się współżycia i obcowania z innymi kulturami.

Migracja ludności jest procesem nie do powstrzymania. Trwa od wieków. Współcześnie utrwała go i wzmacnia postępująca globalizacja. Obecny kryzys, związany z przybywaniem imigrantów i uchodźców do Unii Europejskiej, posiada przede wszystkim wymiar instytucjonalny i polityczny. Z uwagi na niechętnie przybyszom postawy większości europejskich społeczeństw oraz na niewydolność systemowych instrumentów sytuacja ta doprowadziła do sprawdzenia trwałości i jedności Unii. Zapaść humanitarna na bliskim Wschodzie, a także inercja społeczności międzynarodowej przyczyniły się do kryzysu migracyjnego o niespotykanych dotąd rozmiarach.

Warunkiem *sine qua non* wypełniania przez służby państwowe zadań dotyczących zapewnienia szeroko rozumianego bezpieczeństwa jest dysponowanie przez nie zasobem relewantnych informacji. W demokratycznym państwie prawa nieograniczone uzyskiwanie informacji przez przedmiotowe służby nie jest oczywiście możliwe. Wzgląd na różne chronione wartości skłania ustawodawcę do ograniczania możliwości zbierania informacji przez służby państwowe. Podstawy ochrony dóbr zawarte są w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności oraz w poszczególnych aktach normatywnych krajów członkowskich. W Polsce ograniczenia

---

³ Ibidem, s. 54.

⁴ K. Iglicka, *Unijny wymiar bezpieczeństwa z perspektywy migracji międzynarodowych i dylematów wielokulturowości*, „Raporty i Analizy” 2004, nr 7, s. 2 i n.

wobec suwerena wynikają z Konstytucji. I tak art. 31 mówi o zasadzie niezbędności w przypadku naruszeń praw podstawowych, art. 47 o prawie do prywatności, art. 49 chroni tajemnicę korespondencji, art. 51 gwarantuje ochronę danych osobowych⁵.

Procedura ważenia pozostających w kolizji wartości, takich jak bezpieczeństwo i prawa podstawowe, jest wyjątkowo skomplikowana, często również nieoczywista. Unormowania dotyczące gromadzenia i przetwarzania danych o obywatelach przez służby państwowe są dyskutowane i często kontestowane. Protesty przeciwko inwigilacji łączą się nawet z kwestionowaniem praworządności działań aparatu kontroli społecznej i bezpieczeństwa państwa. Widoczne jest, iż problemy polityczne i prawne związane są przede wszystkim z działaniami prewencyjnymi służb państwowych, podejmowanymi w ramach walki z terroryzmem. Prewencyjnie zorientowane cele masowej inwigilacji opartej na analizie terabajtów danych cechuje odmienne podejście do roli informacji jako czynnika warunkującego skuteczność działań organów odpowiedzialnych za bezpieczeństwo państwa. Celem działania tych organów jest niedopuszczenie do zamachu terrorystycznego lub innego niepożądanego z punktu widzenia bezpieczeństwa publicznego zdarzenia. Priorytetem nie jest natomiast doprowadzenie do wykrycia i ukarania sprawcy zamachu, co jest zadaniem organów ścigania i wymaga od nich zgromadzenia i analizy informacji w celach dowodowych⁶. Współcześnie służby specjalne w swych działaniach odchodzą od ukierunkowanego nadzoru, prowadząc inwigilację o skali masowej. Związane jest to niewątpliwie z postępowaniem technicznym oraz prowadzeniem proaktywnej walki z terroryzmem. Model takiego działania opiera się na założeniu, iż ochrona bezpieczeństwa publicznego jest niemożliwa bez ingerencji w prawa podstawowe. Czynności operacyjne prowadzone są nie tylko wobec aktualnych lub potencjalnych przestępców, ale także wśród wszystkich obywateli, niezaangażowanych w działalność niezgodną z prawem.

---

⁵ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2, Dz.U. 1993 nr 61, poz. 284.

⁶ A. Adamski, *Dane telekomunikacyjne jako środek inwigilacji masowej w demokratycznym państwie prawa*, [w:] *Jawność i jej ograniczenia*, T. X, *Przeciwdziałanie przestępczości*, red. J. Majewski, G. Szpor, Warszawa 2015, s. 6.

Przykład założenia działań prewencyjnych służb specjalnych przedstawił, jako model profilowania potencjalnego terrorysty, Robert O'Harrow Jr.. Zakładając, że dotyczy to profilu terrorysty przebywającego w Holandii (16 mln mieszkańców), pochodzącego spoza Europy Zachodniej (1,7 mln mieszkańców), będącego wyznawcą islamu (850 tys. mieszkańców) i należącego do drugiego pokolenia imigrantów (147 tys. mieszkańców), przyjmuje się, że jeden procent osób odpowiadających temu profilowi tworzą ekstremiści⁷. Jeśli spośród tej grupy kolejne 10% osób może być poważnym zagrożeniem dla reszty społeczeństwa, to na podstawie opracowanego profilu i przyjętych założeń 147 osób należy poddać inwigilacji. W praktyce oznacza to, że większość z nich, faktycznie bez powodu, zostanie pozbawiona części prywatności⁸.

Funkcją demokratycznego państwa nie jest jednak jedynie ochrona praw i wolności, ale również zwalczanie zjawisk, które godzą w samo istnienie państwa. Koniecznym wydaje się prowadzenie systematycznej analizy wpływu migracji na bezpieczeństwo wewnętrzne państwa oraz rewizja istniejących w Polsce strategii przeciwdziałania terroryzmowi oraz zapobiegania radykalizacji i rekrutacji do organizacji terrorystycznych. Należy wziąć pod uwagę, iż liczba napływających do Polski migrantów z krajów muzułmańskich ulega zwiększeniu i dlatego niezbędne jest opracowanie oraz wdrożenie narodowego programu w zakresie form zapobiegania terroryzmowi, a także zwalczania go. W celu przeciwdziałania tym zagrożeniom koniecznością wydaje się wzmacnianie Frontexu, jak również ścisła współpraca służb związanych z zapewnieniem bezpieczeństwa poszczególnych państw członkowskich. W tym kontekście istotnym jest również opracowanie regulacji krajowych i unijnych dotyczących mechanizmów determinujących tę sferę. W zakresie przeciwdziałania terroryzmowi istotne jest stanowienie regulacji uruchamiających efektywne i skuteczne działania antyterrorystyczne, jak również usprawniające i ujednocające jego mechanizmy.

Przykładem takiego działania organów państwowych jest uchwalenie przez polski parlament ustawy o działaniach antyterror-

---

⁷ R. O'Harrow Jr., *No Place to Hide*, s. 139, cyt. za: *ibidem*, s. 2.

⁸ *Ibidem*.

rystycznych⁹. Negowany jest i był tryb procedowania przedmiotowej ustawy, a przede wszystkim zawarcie w niej rozwiązań polegających na przyznaniu służbom państwowym uprawnień do wkraczania w prawa i wolności obywateli, niepodlegających niezależnej kontroli zewnętrznej. Z całą pewnością stwierdzić jednak należy, iż powyższa ustawa jest niezbędna w polskim porządku prawnym. Wielu ekspertów czekało na ten akt normatywny od lat, podobnie jak na nieuchwaloną do dzisiaj ustawę o czynnościach operacyjno-rozpoznawczych. Według twórców ustawy o działaniach antyterrorystycznych najważniejszym celem tego aktu jest lepsza koordynacja służb odpowiedzialnych za bezpieczeństwo publiczne, ponadto umożliwienie służbom nie tylko skutecznego i sprawnego, ale również szybkiego działania. Nowe regulacje doprecyzowały zadania poszczególnych służb państwowych, a także zasady współpracy pomiędzy nimi. Celem ustawy było również dostosowanie polskich przepisów karnych do nowych typów zagrożeń o charakterze terrorystycznym.

Według Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji najważniejsze zmiany to wprowadzenie przez ustawę o działaniach antyterrorystycznych powszechnie obowiązującego i dostosowanego do wymogów NATO czterostopniowego systemu stopni alarmowych na wypadek zagrożeń terrorystycznych. Nowością jest ustanowienie stopni alarmowych CRP dla zagrożeń terrorystycznych w cyberprzestrzeni. Przedmiotowy akt prawny odpowiedzialność za zapobieganie terroryzmowi jednoznacznie przypisał szefowi Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego (dalej: ABW). Przyznane ustawą kompetencje pozwalają szefowi ABW prowadzić wykaz osób, mogących mieć związek ze zdarzeniami o charakterze terrorystycznym. Ponadto ABW otrzymało dostęp do danych i informacji zgromadzonych w rejestrach i ewidencjach państwowych, także tych, które są prowadzone przez inne organy, służby czy podmioty, w tym także samorzady. Przepisy ustawy o działaniach antyterrorystycznych gwarantują także dostęp ABW do obrazów z monitoringów umieszczonych w miejscach publicznych. Szef przedmiotowej służby będzie mógł ponadto uzyskiwać dostęp do przetwarzanych przez banki informacji, które stanowią tajemnicę bankową oraz informacji dotyczących umów

---

⁹ Ustawa z dnia 10 czerwca 2016 roku o działaniach antyterrorystycznych, Dz.U. 2016, poz. 904.

o rachunek papierów wartościowych, umów i danych osób, które je zawarły, a także do danych dotyczących obrotu instrumentami finansowymi będących tajemnicą zawodową. Wynika stąd, że to Szefowi ABW przyznano kompetencje do koordynacji czynności analityczno-informacyjnych, a także do wymiany informacji między poszczególnymi służbami, dotyczących zagrożeń o charakterze terrorystycznym¹⁰.

Szefom ABW oraz SKW nowa ustawa przyznała również prawo wnioskowania do Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji o wydanie decyzji o natychmiastowym wydaleniu z kraju cudzoziemca, mogącego prowadzić działalność terrorystyczną lub szpiegowską, albo podejrzanego o popełnienie jednego z tych przestępstw. Na podjęcie przez uprawnione organy działań przewidzianych w omawianej ustawie pozwalać będzie wystąpienie zdarzeń określonych w katalogu incydentów o charakterze terrorystycznym, zawartym w Rozporządzeniu Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 22 lipca 2016 roku¹¹ i posiadającym delegację ustawową w postaci art. 5 ust. 2 ustawy z dnia 10 czerwca 2016 r. o działaniach antyterrorystycznych. Katalog ocenić można jako szczegółowy. Podzielony został na części, określające rodzaje incydentów. Omawiany akt wykonawczy wskazuje na rodzaje informacji, które są niezbędne w celu prowadzenia czynności informatyczno-analitycznych oraz prowadzenia zbiorów danych o osobach pozostających w zainteresowaniu uprawnionych służb.

Kolejnym z narzędzi, mającym na celu umożliwienie służbom państwowym zapewnienie bezpieczeństwa publicznego, jest wprowadzenie przez ustawę o działaniach antyterrorystycznych kompetencji do prowadzenia kontroli operacyjnej wobec cudzoziemców. Ustawa nie posługuje się jednak określeniem „kontrola operacyjna”, pomimo iż przedmiot kompetencji pokrywa się z, przykładowo, art. 19 ustawy o Policji. Zasadniczą różnicą jest natomiast brak sądowej kontroli nad tą czynnością operacyjną i powierzenie jej Prokuratorowi Generalnemu. Istotne jest to, iż potocznie nazywany „podśluch” wobec

---

¹⁰ *Ustawa antyterrorystyczna – skuteczne i sprawne działanie służb*, <https://mswia.gov.pl/pl/aktualnosci/14490,Ustawa-antyterrorystyczna-skuteczne-i-sprawne-dzialanie-sluzb.html?search=83945> (data dostępu: 02.09.2020).

¹¹ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 22 lipca 2016 roku w sprawie w sprawie katalogu incydentów o charakterze terrorystycznym, Dz.U. 2016, poz. 1092.

cudzoziemców prowadzić można na podstawie ustaw kompetencyjnych poszczególnych służb, jak i ustawy o działaniach antyterrorystycznych „w celu rozpoznawania, zapobiegania lub zwalczania przestępstw o charakterze terrorystycznym”¹². Cytowany powyżej art. 9 omawianej ustawy dotyczy wyłącznie cudzoziemców, w stosunku do których „istnieje obawa” prowadzenia działalności związanej z terroryzmem. Przepis art. 10 przewiduje dostęp Policji, Straży Granicznej oraz ABW do danych biometrycznych cudzoziemców, czyli obrazu linii papilarnych i wizerunku twarzy. Przesłankami do zastosowania powyższego przepisu będzie wątpliwość co do tożsamości osoby, podejrzenie nielegalnego przekroczenia granicy lub wątpliwość co do celu przebywania na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, a także istnienie podejrzenia co do zamiaru nielegalnego przebywania na jej terytorium. Przepis ten ma również zastosowanie w odniesieniu do cudzoziemców podejrzanych o związek ze zdarzeniem terrorystycznym lub szkoleniem terrorystycznym¹³.

Rozszerzanie uprawnień służb policyjnych do gromadzenia i przetwarzania danych osobowych jest ogólnoświatowym trendem, spowodowanym zagrożeniem terrorystycznym. W latach 2001-2006 w USA zwiększono uprawnienia FBI, CIA i NSA przy jednoczesnym ograniczeniu kontroli sądowej nad ingerencją państwa w sferę prywatności. Nowe ustawodawstwo antyterrorystyczne USA umożliwiło amerykańskim służbom specjalnym podjęcie działań wywiadowczych na niespotykaną wcześniej skalę. Również Wielka Brytania, podobnie jak USA, na pierwszym miejscu stawia szeroko pojęte bezpieczeństwo obywateli, dając szerokie uprawnienia służbom. Od 2007 r. w Wielkiej Brytanii obowiązuje przyjęta przez Parlament już w 2000 r. ustawa *The Regulation of Investigatory Powers Act (RIPA)*. Ustawa ta w *Section 49 of Part III* w przypadku określonych najważniejszych przestępstw (m.in. przestępstwa terrorystyczne, przeciwko bezpieczeństwu publicznemu, pedofilii, przestępczości zorganizowanej) normuje obowiązek każdego obywatela, stosującego technologie szyfrujące, ujawnienia na żądanie odpowiednich władz sposobu szyfrowania przez siebie danych (czyli sposób deszyfracji) albo samodzielnego odszyfrowania danych (*put into an intelligible*

¹² Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji, Dz. U. 2020, poz. 360 t.j.

¹³ Ibidem.

form). Osoba otrzymująca przedmiotowe żądanie od władz nie może ujawnić tego faktu nikomu, poza swoim adwokatem¹⁴.

Dnia 17 lipca 2014 roku, w trybie nadzwyczajnym, przyjęta została w Wielkiej Brytanii ustawa *Data Retention and Investigatory Powers Bill (DRIP)*. Ustawa została uchwalona w ekspresowym tempie, który usprawiedliwiano przerwą wakacyjną parlamentu. W sprawie niniejszej ustawy porozumieli się trzej liderzy największych partii w parlamencie Wielkiej Brytanii (w tym opozycyjna Partia Pracy), którzy uznali, że nie można odkładać w czasie jej uchwalenia. Ówczesny premier Wielkiej Brytanii David Cameron doprowadził do przyjęcia ustawy o retencji, posiłkując się argumentami takimi jak ściganie i ochrona przed pedofilami, mordercami, a także niespokojną sytuacją na Bliskim Wschodzie¹⁵. Ustawa przywróciła stan prawny sprzed orzeczenia Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej z dnia 8 kwietnia 2014 roku, które unieważniło dyrektywę 2006/24/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 15 marca 2006 r. w sprawie zatrzymywania generowanych lub przetwarzanych danych w związku ze świadczeniem ogólnie dostępnych usług łączności elektronicznej lub udostępnianiem publicznych sieci łączności oraz zmieniająca dyrektywę 2002/58/WE. W styczniu 2018 r. brytyjski sąd apelacyjny uznał powyższą ustawę *DRIPA* – ustawę obejmującą nadzór państwowy, która została rozszerzona o ustawę o uprawnieniach dochodzeniowych z 2016 r. – za niezgodną z prawem. Nowe przepisy dotyczące retencji i pozyskiwania danych 31 października 2018 r. weszły w życie na terenie Wielkiej Brytanii¹⁶.

W dniu 24 czerwca 2015 roku (pół roku po ataku na pracowników redakcji „Charlie Hebdo”) francuski parlament przyjął ustawę zwiększającą kompetencje służb. Ponadto Francuska Rada Konstytucyjna stwierdziła, iż nowa ustawa jest zgodna z konstytucją. Przepisy powyższej ustawy w znacznym stopniu rozszerzają uprawnienia służb w zakresie monitorowania danych telekomunikacyjnych oraz teleinformatycznych osób podejrzewanych o terro-

---

¹⁴ *Regulation of Investigatory Powers Act 2000*, <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/23/contents> (data dostępu: 20.01.2021).

¹⁵ *Wielka Brytania: Wyrzekanie się wartości w obliczu terroryzmu*, <https://www.libertieseu.pl/stories/wyrzekanie-sie-wartosci-wielka-brytania/3019> (data dostępu: 10.04.2021).

¹⁶ *Data Retention and Investigatory Powers Act 2014*, <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2014/27/contents/enacted> (data dostępu: 20.01.2021).

ryzm. Umożliwia ona między innymi automatyczne namierzanie podejrzanych treści w sieci za pomocą algorytmów oraz instalację złośliwego oprogramowania w komputerach, celem przejęcia kontroli nad urządzeniami typu kamera czy zmianę haseł. Działania operacyjne podlegają kontroli specjalnej komisji, która składa się z dziewięciu osób, jej przewodniczącym jest francuski premier¹⁷. Przepisy wspomnianej ustawy wzmocniły krajowe ramy prawne dla wywiadu we Francji, wprowadzając wiele kontrowersyjnych środków w obszarze prywatności obywateli. Jednocześnie od 30 października 2017 r. obowiązuje nowa ustawa antyterrorystyczna, oceniana przez dużą część społeczeństwa we Francji jako represyjna. Ustawa została wprowadzona na trzy lata, jednak w lipcu 2020 r. Zgromadzenie Narodowe, niższa izba francuskiego parlamentu, zagłosowało za przedłużeniem jej obowiązywania do końca lipca 2021 r.¹⁸

Także w Republice Federalnej Niemiec od 2009 r. Federalny Urząd Kryminalny (BKA) dysponuje szerokimi uprawnieniami wykorzystywanymi w walce z terroryzmem. W myśl przyjętej w RFN ustawy antyterrorystycznej, służby państwowe mogą uzyskiwać i utrzymywać treść rozmów prowadzonych za pomocą środków technicznych, a także uzyskiwać i utrzymywać obrazy lub dźwięk osób z miejsc innych niż publiczne, jeżeli ma to służyć zapobieganiu i walce z terroryzmem. Nowela przedmiotowej ustawy poszerzyła uprawnienia BKA o możliwość utworzenia oraz korzystania z tzw. „konia trojańskiego”, czyli *Bundestrojaner* – programu, umożliwiającego kontrolę komputerów osób powiązanych z organizacjami terrorystycznymi lub podejrzewanych o działalność terrorystyczną. W kwietniu 2016 r. Federalny Trybunał Konstytucyjny w Karlsruhe orzekł, że przedmiotowa ustawa jest niezgodna z niemiecką konstytucją. Trybunał wydał szereg wytycznych, które pozwalają tymczasowo BKA na posługiwanie się dotychczasowymi uprawnieniami, jednocześnie zobowiązując ustawodawcę do zmiany niezgodnych z konstytucją przepisów do końca czerwca 2018 r.¹⁹

---

¹⁷ *Francja poszerza kompetencje służb*, <https://panoptykon.org/wiadomosc/francja-poszerza-kompetencje-sluzb> (data dostępu: 10.04.2021).

¹⁸ PAP/IS24, *Francja przedłuża obowiązywanie kontrowersyjnej ustawy antyterrorystycznej*, <https://www.infosecurity24.pl/francja-przedluz-obowiazywanie-kontrowersyjnej-ustawy-antyterrorystycznej> (data dostępu: 20.12.2020).

¹⁹ E. Stasik, *Niemcy: Ustawa antyterrorystyczna w znacznym stopniu niezgodna z konstytucją*, <https://www.dw.com/pl/niemcy-ustawa-antyterrorystyczna-w->

Coraz częściej słyszy się zdanie „governments will hack”, co znaczy, że rządy będą łamać zabezpieczenia, będą inwigilować. To zdanie, choć brzmi bezkompromisowo, w bardzo skondensowany i prawdziwy sposób przedstawia zachowanie służb państwowych, stworzonych i zobowiązanych do zapewnienia bezpieczeństwa publicznego. Czy permanentne poszerzanie prawa do inwigilacji służy poprawie bezpieczeństwa? Według Williama Binneya praktyka ta nie poprawia bezpieczeństwa, jest bezcelowa, a nawet szkodliwa. Gromadzenie terabajtów przypadkowych danych przez NSA nie przynosi wymiernych i oczekiwanych efektów, gdyż Agencja nie jest w stanie takiej ich ilości analizować. Każdego dnia zatrzymywane są dane telekomunikacyjne około czterech miliardów ludzi, takie jak lokalizacje, wykazy połączeń telefonicznych i internetowych, włączając w to treść przekazów, czyli rozmów, SMS-ów i e-maili. Z informacji przekazywanych przez Binneya, jeden pracownik Agencji musiałby skontrolować dziennie 200 tys. osób. W takiej sytuacji funkcjonariusze służb zarzucają analizę kierunkową, tak naprawdę jedyną, która realnie jest w stanie wskazać na konkretne zagrożenie. Realizowana jest natomiast procedura prostego przeszukiwania baz danych według słów-kluczy²⁰. To daje ogromne liczby „trafień”, które nie zawierają istotnych informacji o powiązaniach między danymi. Przykładem jest fiasko prowadzenia amerykańskiego programu ESCHELON, przechwytyującego miliony przekazów informacji, filtrowanych według słów-kluczy. Program nie był w stanie zapobiec wydarzeniom 11 września 2001 r. Według Binneya był to też powód niewykrycia planowanego przez braci Carnajewów zamachu podczas maratonu w Bostonie. NSA była w posiadaniu ich korespondencji mailowej oraz rozmów telefonicznych, a rosyjskie służby przekazały Amerykanom informacje ostrzegające o starszym z braci. Ogromne ilości danych przeszukiwane są na zasadzie internetowych wyszukiwarek, a na etapie ich analizy nie włącza się danych pozyskanych od informatorów. Przykładem kolejnej porażki amerykańskich służb specjalnych jest niewykrucie planowanego zamachu na uczestników konkursu karykatur Mahometa. Dwóch terrorystów planowało za-

---

znacznym-stopniu-niezgodna-z-konstytucj%C4%85/a-19201601 (data dostępu: 10 kwietnia 2021).

²⁰ W. Binney, *Podśluch rządu strachem* (wywiad przeprowadzony przez E. Siedlecką i K. Szymielewicz), http://wyborcza.pl/magazyn/1,124059,17924695,Podsluch_rzadu_strachem.html (data dostępu: 10.08.2020).

strzelić jak najwięcej uczestników powyższego konkursu. Planowany zamach wykryli hakerzy z grupy *Anonymous* na podstawie inteligentnej analizy powiązań, na dwa dni przed zamachem powiadamiając policję. NSA, posiadając identyczne dane, nie potrafiła dotrzeć do zamachowców²¹.

Były funkcjonariusz Agencji twierdzi, że żaden z dotychczasowych zamachów lub prób zamachów w Stanach Zjednoczonych nie został wykryty i powstrzymany dzięki masowemu przetwarzaniu danych telekomunikacyjnych, a jeśli dochodzi do skutecznej interwencji, jest to efektem działania informatorów oraz innych służb. Ponadto według Binneya gromadzone masowo dane mogą być przydatne, ale na późniejszym etapie podczas analizy kryminalistycznej, mającej na celu wyjaśnienie, w jaki sposób planowano i zrealizowano atak. Potencjał obronny państwa osłabiany jest poprzez nieprofesjonalną pracę służb specjalnych, rażąca jest również fasadowa kontrola nad służbami. Organy kontroli są nieskuteczne w swych działaniach, bo ich wiedza opiera się na informacjach przekazywanych im przez same służby²².

Reasumując należy stwierdzić, że bezpieczeństwo publiczne jest niewątpliwie powodem, który uzasadnia w sposób wystarczający ingerencje w prawa do ochrony danych osobowych oraz w prawa do prywatności obywateli. Nie oznacza to jednak zezwolenia, biorąc pod uwagę dorobek europejskiej kultury prawnej, na nieograniczoną inwigilację. Najważniejszymi z przewag służb specjalnych lub służb policyjnych jest nadal, pomimo fenomenalnego rozwoju technologii ICT, dobre zakorzenienie w społeczeństwie oraz umiejętność gromadzenia informacji według klasycznej wiedzy o sztuce pracy operacyjnej. Mnogość możliwości i narzędzi pozostających w rękach służb nie decyduje o ich skuteczności. Przy rosnącej liczbie możliwości łatwiej ulega się złudzeniu własnej wszechwiedzy. Wielość narzędzi i możliwości przyczynia się do braku skoordynowania działań. Jest to powracające doświadczenie służb z różnych stron świata. Pomimo posiadania informacji na temat zagrożenia, które pozwoliłyby zidentyfikować przyszłych sprawców, nie udało się uniknąć wielu tragedii.

---

²¹ Ibidem.

²² Ibidem.

Bibliografia / References

- Adamski A., *Dane telekomunikacyjne jako środek inwigilacji masowej w demokratycznym państwie prawa*, [w:] *Jawność i jej ograniczenia*, T. X, *Przeciwdziałanie przestępczości*, red. J. Majewski, G. Szpor, Warszawa 2015.
- Iglicka K., *Unijny wymiar bezpieczeństwa z perspektywy migracji międzynarodowych i dylematów wielokulturowości*, „Raporty i Analizy”, 2004, nr 7.
- Niekontrolowane migracje do Unii Europejskiej – implikacje dla Polski*, red. P. Sasnal, Warszawa 2015.

Akty prawne / Legal acts

- Data Retention and Investigatory Powers Act 2014*, <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2014/27/contents/enacted> (data dostępu: 20.01.2021).
- Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2, Dz.U. 1993 nr 61, poz. 284.
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 22 lipca 2016 roku w sprawie katalogu incydentów o charakterze terrorystycznym, Dz. U. 2016, poz. 1092.
- Ustawa z dnia 10 czerwca 2016 roku o działaniach antyterrorystycznych, Dz. U. 2016, poz. 904.
- Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji, Dz. U. 2020, poz. 360 t.j.

Strony internetowe / Websites

- Binney W., *Podsluch rządzi strachem* (wywiad przeprowadzony przez E. Siedlecką i K. Szymielewicz), http://wyborcza.pl/magazyn/1,124059,17924695,Podsluch_rzadzi_strachem.html (data dostępu: 10.08.2020).
- Francja poszerza kompetencje służb*, <https://panoptykon.org/wiadomosc/francja-poszerza-kompetencje-sluzb> (data dostępu: 10.04.2021).
- PAP/IS24, *Francja przedłuża obowiązywanie kontrowersyjnej ustawy antyterrorystycznej*, <https://www.infosecurity24.pl/francja-przedluza-obowiazywanie-kontrowersyjnej-ustawy-antyterrorystycznej> (data dostępu: 20.12.2020).
- Regulation of Investigatory Powers Act 2000*, <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/23/contents> (data dostępu: 20.01.2021).

Stasik E., *Niemcy: Ustawa antyterrorystyczna w znacznym stopniu niezgodna z konstytucją*, <https://www.dw.com/pl/niemcy-ustawa-antyterrorystyczna-w-znacznym-stopniu-niezgodna-z-konstytucj%C4%85/a-19201601> (data dostępu: 10 kwietnia 2021).

Ustawa antyterrorystyczna – skuteczne i sprawne działanie służb, <https://mswia.gov.pl/pl/aktualnosci/14490,Ustawa-antyterrorystyczna-skuteczne-i-sprawne-dzialanie-sluzb.html?search=83945> (data dostępu: 02.09.2020).

Wielka Brytania: Wyrzekanie się wartości w obliczu terroryzmu, <https://www.liberties.eu/pl/stories/wyrzekanie-sie-wartosci-wielka-brytania/3019> (data dostępu: 8.04.2021).

Sylwia Zakrzewska

ORCID: 0000-0001-6010-7027
sylwia.zakrzewska@uph.edu.pl

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Nauk Społecznych

Kierunki doskonalenia systemu zarządzania kryzysowego w kontekście ochrony ludności i ratownictwa

Directions for Improving the Crisis Management System
in the Context of Population Protection and Rescue

DOI: 10.34739/doc.2021.18.14

Abstrakt: Artykuł dotyczy kwestii ochrony ludności i ratownictwa, realizowanego w ramach systemu zarządzania kryzysowego. Stanowi on najważniejszy w Polsce mechanizm, służący monitorowaniu potencjalnych zagrożeń, przygotowaniu do skutecznej prewencji przed ich wystąpieniem oraz sprawnego i wszechstronnego reagowania w razie wystąpienia sytuacji kryzysowej, a także kompleksowego usuwania skutków zdarzeń nadzwyczajnych. Realizacja wskazanych zadań systemu sprowadza się przede wszystkim do pośrednich i bezpośrednich form ochrony ludności i ratownictwa, jak również ograniczenia wtórnych skutków zdarzeń kryzysowych dla ludności, mienia i środowiska. Niniejsze opracowanie prezentuje funkcjonowanie systemów ochrony ludności i ratownictwa oraz zarządzania kryzysowego w praktyce. Stanowi odniesienie do aspektów prawnych, organizacyjnych, planowania, finansowania działalności, a także stanu kadrowego i zaplecza materiałowo-technicznego, jakim one dysponują. Wskazuje braki i potrzeby, występujące w ramach działania systemów, a także określa dalsze, proponowane kierunki badań i rozwoju systemów.

Słowa kluczowe: doskonalenie systemu zarządzania kryzysowego, ochrona ludności, ratownictwo, zarządzanie kryzysowe

Abstract: The subject of this study is civil protection and rescue implemented as part of the crisis management system which is the most important mechanism in Poland to monitor potential threats, prepare for effective prevention against their occurrence and efficient and comprehensive response in the event of a crisis, as well as comprehensive removing the effects of extraordinary events. The implementation of the indicated tasks of the system boils down mainly to direct and indirect forms of civil protection and rescue, as well as limiting the secondary effects of crisis for the population, property and the

environment. This study presents the functioning of civil protection and rescue as well as crisis management systems in practice. It is a reference to the legal and organizational aspects, planning, financing of activities, as well as the human resources and material and technical facilities they have at their disposal. It indicates the gaps and needs occurring in the operation of systems and it also defines further directions proposed for research and development of systems.

Keywords: improvement of the crisis management system, civil protection, rescue, crisis management

Wstęp

Przedmiotem niniejszego opracowania są dysfunkcje systemu zarządzania kryzysowego głównie w aspekcie ochrony ludności i ratownictwa. Omówienia problemu dokonano w wymiarze prawnym, organizacyjnym, planistycznym, finansowania, potencjału ludzkiego, a także zaplecza materiałowo-technicznego, którym dysponują wiodące podmioty ratownictwa w Polsce. Zasadniczym celem artykułu jest wskazanie istniejących braków, wad, a nawet sprzeczności, zachodzących pomiędzy funkcjonującym systemem zarządzania kryzysowego a realnymi potrzebami i stawianymi przed nim oczekiwaniami. Krytyczne podłoże rozważań stanowiły wywiady eksperckie przeprowadzone z przedstawicielami podmiotów wykonawczych zarządzania kryzysowego oraz administracji publicznej szczebla gminnego, powiatowego i wojewódzkiego. Z racji ujednolicenia funkcjonowania systemu zarządzania kryzysowego na obszarze całego kraju, jego działanie omówiono w oparciu o rozwiązania obowiązujące w województwie mazowieckim. Podsumowaniem rozważań są wnioski, zawierające propozycje rozwiązań i doskonalenia systemu zarządzania kryzysowego w kontekście ochrony ludności i ratownictwa.

Wymiar prawny

Pierwsze próby prawnego uregulowania problematyki dotyczącej ochrony ludności w Polsce uruchomiono po I wojnie światowej, powołując organizacje obrony przeciwlotniczej i przeciwgazowej, które przygotowywały społeczeństwo do samoobrony na wypadek ataku nieprzyjaciela, a także uchwalając jedną z pierw-

szych na świecie ustaw, dotyczących przedmiotowej problematyki¹. Jednak pomimo świadomości ówczesnych władz o dużym znaczeniu tych zagadnień, realne kroki umożliwiające wdrożenie ustawowych zapisów podjęto dopiero 3 lata później, czyli dwa i pół roku przed wybuchem II wojny światowej². Mimo iż od wspomnianych wydarzeń minęło ponad 80 lat, niewiele zmieniło się w aspekcie postrzegania i prawnego regulowania spraw związanych z ogólnie pojmowaną ochroną ludności. Przemiany, jakie dokonały się u schyłku XX wieku podyktowały konieczność dostosowania polskich rozwiązań do standardów zachodnioeuropejskich. Jak się okazało, był to proces zarówno skomplikowany i rozciągnięty w czasie, jak również błędnie realizowany.

Zakończenie pierwszego 20-lecia XXI wieku pozwala stwierdzić, że funkcjonuje w Polsce system, przygotowywany, organizowany i utrzymywany w celu ochrony ludności przed nadzwyczajnymi zagrożeniami czasu pokoju, jednak wciąż posiada liczne braki, niedoskonałości i potrzeby. Intensyfikacja prac nad jego stworzeniem miała miejsce po roku 1997, kiedy skutki powodzi stulecia obnażyły nieadekwatność istniejących rozwiązań i niewydolność struktur państwa w obliczu zagrożeń bezpieczeństwa obywateli czasu pokoju³. Dopiero po 10 latach od tych tragicznych wydarzeń powołano w Polsce system zarządzania kryzysowego, służący ochronie ludności, zwierząt, mienia, środowiska oraz infrastruktury. Poza ustawą o zarządzaniu kryzysowym⁴, stanowiącą podstawę jego istnienia, przedmiotową problematykę reguluje szereg innych aktów prawnych. Wśród najistotniejszych, poza Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., należy wymienić ustawy regulujące funkcjonowanie administracji rządowej i samorządowej, służb, inspekcji, straży, organizacji pozarzą-

---

¹ Ustawa z dnia 15 marca 1934 r. o obronie przeciwlotniczej i przeciwgazowej, Dz.U. 1934, nr 80, poz. 742.

² Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29 stycznia 1937 roku o przygotowaniu w czasie pokoju obrony przeciwlotniczej i przeciwgazowej Państwa, Dz.U. 1937, nr 10, poz. 73.

³ M. Kopczeński, M. Tobolski, *Funkcjonowanie Krajowego Systemu Ratowniczo-Gaśniczego istotnym elementem Systemu Zarządzania Kryzysowego Państwa*, [w:] *Zarządzanie kryzysowe w systemie bezpieczeństwa narodowego*, red. G. Sobolewski, D. Majchrzak, Warszawa 2001, s. 293.

⁴ Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym, Dz.U. 2007, nr 89, poz. 590.

dowych, zasady wprowadzania i obowiązywania stanów nadzwyczajnych, a także rozporządzenia regulujące szczegółowe aspekty bezpieczeństwa powszechnego.

Bez większych trudności wymienić można przeszło 40 aktów prawnych, regulujących w sposób bezpośredni omawiane zagadnienie⁵. Doskonale obrazuje to stan, a zarazem zasady tworzenia polskiego prawa. Ustawodawcy nie widzą potrzeby ujmowania poszczególnych sfer funkcjonowania państwa i jego obywateli w sposób kompleksowy, syntetyczny i jasno zdefiniowany. Zamiast tego, pojawiające się luki i potrzeby w zakresie legislacyjnym, uzupełniane są kolejnymi szczegółowymi aktami prawnymi, które nie zawsze korespondują z obowiązującym prawem. W konsekwencji, uregulowania dotyczące zadań i struktur organizacyjnych podmiotów, odpowiedzialnych za szeroko rozumianą ochronę ludności rozproszone są w wielu dokumentach normatywnych. Wątpliwości nie pozostawia fakt, że problematyka ochrony ludności wymaga kompleksowego i jednolitego ujęcia w postaci jednego aktu prawnego.

Nie jest to odosobniona sugestia. Środowiska zajmujące się przedmiotową problematyką od wielu lat postulują potrzebę takiego rozwiązania. Już w 1995 r. powstał projekt ustawy o obronie cywilnej, gdyż obowiązujące akty prawne w tym zakresie już wówczas uznano za anachroniczne. Wyraźnie uwidocznili to największy w powojennej Polsce i Europie pożar lasu w Kuźni Raciborskiej, który wybuchł 26 sierpnia 1992 r., a więc tuż po zorganizowaniu Państwowej Straży Pożarnej (1 lipca 1992 r.). W kulminacyjnej fazie pożaru w akcji gaśniczej uczestniczyło 859 sekcji straży pożarnej (4700 strażaków, ponad 1000 wozów gaśniczych), 3200 żołnierzy, 650 policjantów, 1220 członków formacji obrony cywilnej, 1150 pracowników Służby Leśnej. Ogień zniszczył 9062 ha lasu. W płomieniach zginęło dwóch strażaków. Śmierć poniosła również potrącona przez wóz gaśniczy 23-letnia mieszkanka Rud⁶. Zdarzenie to obnażyło braki materiałowe, kompetencyjne oraz logistyczne służb ratunkowych. W najgorszej sytuacji była wówczas obrona cywilna, za którą odpowiedzialność „przerzucano” między resortami spraw

⁵ Cf. P. Gromek, *W sieci ratownictwa*, Warszawa 2018, s. 131-178.

⁶ A. Król, A. Biernat, *Pożar lasu w Kuźni Raciborskiej: Piekło sprzed 25 lat. Opowieści ludzi, którzy walczyli z ogniem*, www.plus.dziennikzachodni.pl/pozar-lasu-w-kuzni-raciborskiej-pieklo-sprzed-25-lat-opowieści-ludzi-ktorzy-walczyli-z-ogniem/ar/12396097 (data dostępu: 31.12.2020).

wewnętrznych i obrony narodowej⁷. W konsekwencji tych posunięć członkowie formacji OC nie posiadali nawet stosownego wyposażenia i umundurowania, umożliwiającego im udział w tak niebezpiecznej akcji ratunkowej⁸.

Kolejne postulaty zmian prawnych powstały po roku 2000, równoległe z projektowanym systemem zarządzania kryzysowego. Pierwszy projekt ustawy o krajowym systemie ratowniczym datowany jest na 27 maja 2003 r. Następną propozycja, również w randze ustawy, pochodzi z marca 2009 r. i dotyczy ochrony ludności. W dalszej kolejności zaprezentowano również projekt ustawy o ochronie ludzi i środowiska przed nadzwyczajnymi zagrożeniami⁹. Następny projekt ustawy o ochronie ludności i obronie cywilnej powstał w grudniu 2016 r. Zgodnie z zapowiedzią sekretarza stanu w MSWiA miał on trafić do Sejmu z końcem 2016 r., jednak do końca 2019 r. nie znalazł się nawet w wykazie projektów ustaw, zamieszczonych na stronie Rządowego Centrum Legislacji. Zamiast niego 4 lipca 2019 r. powstał nowy projekt ustawy o ochronie ludności i obronie cywilnej. Przekazany został do Rządowego Centrum Legislacji pod numerem UD24 w wykazie prac legislacyjnych i programowych Rady Ministrów. Obecnie znajduje się w drugiej (uzgodnienia) z 14 faz procesu legislacyjnego, zaś ostatnia jego modyfikacja pochodzi z 17 czerwca 2020 r.¹⁰. Nowe, adekwatne do współczesnych potrzeb i zagrożeń, rozwiązanie prawno-systemowe jest niezaprzeczalnie koniecznym elementem budowania bezpieczeństwa powszechnego. Świadczą o tym również oceny Najwyższej Izby Kontroli, zawarte w informacji o wynikach kontroli przeprowadzonej w latach 2015-2017¹¹. Po 10 (od zakończenia kontroli), a nawet blisko 14 latach od utworzenia zarządzania kryzysowego w Polsce, nadal nie funkcjonuje ono właściwie.

---

⁷ R. Kalinowski, *Od gotowości cywilnej do zarządzania kryzysowego*, „Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa” 2013, nr 4, s. 97-120.

⁸ Wysoka temperatura ściółki leśnej powodowała topnienie obuwia, w które byli wyposażeni członkowie formacji OC.

⁹ Cf. P. Szmitkowski, *System ochrony ludności w Polsce – historia i współczesność*, „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych” 2012, nr 4, s. 133-156.

¹⁰ Projekt ustawy o ochronie ludności i obronie cywilnej, Rządowe Centrum Legislacji, www.legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12322353 (data dostępu: 31.12.2020).

¹¹ Najwyższa Izba Kontroli, *Informacja o wynikach kontroli Ochrona ludności w ramach zarządzania kryzysowego i obrony cywilnej*, Warszawa 2019, KPB.430.009.2017, Nr ewid. 147/2018/P/1039/KPB.

Zasadniczym mankamentem prawnym jest niejasna definicja sytuacji kryzysowej. Zgodnie z literą prawa należy przez nią rozumieć sytuację wpływającą negatywnie na poziom bezpieczeństwa ludzi, mienia w znacznych rozmiarach lub środowiska, wywołującą znaczne ograniczenia w działaniu właściwych organów administracji publicznej ze względu na nieadekwatność posiadanych sił i środków. W ocenie organów administracji publicznej właściwych w sprawach zarządzania kryzysowego największe trudności w klasyfikowaniu sytuacji jako kryzysowej budzi interpretacja zapisów o nieadekwatności posiadanych sił i środków oraz o znacznych rozmiarach i znacznych ograniczeniach. Wątpliwości budzą także: poziom bezpieczeństwa ludzi oraz właściwe organy administracji. Zatem definicja, którą w założeniu można byłoby uznać za nieco elastyczną, dającą znaczne ułatwienie decydentom w postrzeganiu i reagowaniu na pojawiające się zagrożenia, stanowi w praktyce poważne utrudnienie. Tak nieostre ujęcie definicyjne kluczowego terminu, a zarazem przesłanki uruchomienia procedur zarządzania kryzysowego wręcz uniemożliwia właściwe funkcjonowanie systemu. Zważywszy na fakt, iż organy kierujące muszą podejmować wielokrotnie natychmiastowe decyzje, pod presją czasu i w deficycie informacyjnym możliwość dowolnego rozumienia i oceny tego zapisu ustawowego stanowi istotny problem, zaś zaniechanie uruchomienia procedur zarządzania kryzysowego generuje dodatkowe negatywne skutki zagrożenia. Nawet wnioskowanie przez wojewodę do Ministra Obrony Narodowej o użycie oddziałów lub pododdziałów Sił Zbrojnych RP w ocenie NIK¹² oraz opinii organów administracji publicznej różnych szczebli nie może stanowić przesłanki do uznania sytuacji za kryzysową.

Oczekiwanie zmian w tym zakresie są dalece złudne, zważywszy na fakt, iż kolejny rządowy projekt ustawy, tym razem o zmianie ustawy o zarządzaniu kryzysowym oraz niektórych innych ustaw, który wpłynął do Sejmu RP 29 stycznia 2020 r., nie rozwiązuje żadnego z wcześniej nakreślonych problemów. Stanowi jedynie odpowiedź na postawione przez Unię Europejską cele oraz wymogi, wynikające z Unijnego Mechanizmu Ochrony Ludności w zakresie zarządzania kryzysowego. Przewiduje się w nim zatem m.in. wyod-

---

¹² Ibidem, s. 56.

rebnienie krajowej oraz lokalnej infrastruktury krytycznej, wprowadzenie instytucji koordynatora do spraw ochrony infrastruktury krytycznej u wszystkich operatorów tej infrastruktury, który będzie wyznaczany spośród pracowników operatora infrastruktury krytycznej. Również opracowywane do tej pory plany zarządzania kryzysowego zostaną podzielone na: plany zarządzania ryzykiem – odnoszące się do działań związanych z zapobieganiem sytuacjom kryzysowym oraz przygotowaniem do ich wystąpienia oraz plany reagowania kryzysowego – dotyczące działań z zakresu reagowania w przypadku wystąpienia sytuacji kryzysowych oraz usuwaniu ich skutków. Ponadto cykl planistyczny zostaje wydłużony do lat trzech¹³, jednak w dalszym ciągu nie precyzuje się zakresu terminów „systematyczna aktualizacja” oraz „cykl planistyczny”. Natomiast kosmetyczna zmiana definicji sytuacji kryzysowej¹⁴, wciąż nie ułatwia podmiotom decyzyjnym kwalifikacji zdarzenia jako miejscowego zagrożenia bądź wspomnianej sytuacji kryzysowej¹⁵.

Przedmiotowe działanie nie pozostawia zatem złudzeń, iż jest jedynie wynikiem nowej perspektywy finansowej UE na lata 2021-2027, a co za tym idzie, możliwości pozyskiwania funduszy w ramach polityki spójności. W związku z powyższym nietrudno zauważyć, że tworzony od dziesięcioleci system ochrony ludności nadal nie funkcjonuje właściwie za sprawą licznych braków i niedoskonałości już w sferze prawnej, stanowiącej podstawę jego istnienia. Nie można zatem oczekiwać prawidłowego funkcjonowania struktur organizacyjnych i właściwej realizacji procedur, jeśli nie mają one stosownego uzasadnienia prawnego. Pamiętać należy, że nawet najlepiej wyposażone i wyszkolone służby o najwyższym stopniu zaangażowania nie są w stanie efektywnie działać i ratować poszkodowanych bez stosownej organizacji, osadzenia w ramach

---

¹³ Rządowy projekt ustawy o zmianie ustawy o zarządzaniu kryzysowym oraz niektórych innych ustaw, www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/PrzebiegProc.xsp?nr=203 (31.12.2020).

¹⁴ Zgodnie z projektem ustawy o zarządzaniu kryzysowym oraz niektórych innych ustaw, przez sytuację kryzysową należy rozumieć: „sytuację wpływającą negatywnie na poziom bezpieczeństwa ludzi, mienia w znacznych rozmiarach, środowiska lub dziedzictwa kulturowego, wywołującą znaczne ograniczenia w działaniu właściwych organów administracji publicznej ze względu na nieadekwatność posiadanych sił i środków lub zakłócenia obsługi tych organów”. Ibidem.

¹⁵ Ostatnie prace nad projektem ustawy miały miejsce 3 czerwca 2020 r. Zakończyły się przyjęciem projektu z poprawkami przez Komisję Administracji i Spraw Wewnętrznych (stan na 31.12.2020).

prawnych i kompetencyjnych, zapewniających dobrą koordynację i kierowanie działaniami ratowniczymi.

Struktury organizacyjne

Poza scharakteryzowanym powyżej aspektem prawnym, równie istotnym wymiarem funkcjonowania zarządzania kryzysowego są jego struktury organizacyjne. Niestety ich przygotowanie, kompetencje, a w niektórych przypadkach nawet brak istnienia¹⁶, wręcz uniemożliwiają właściwe działanie systemu zarządzania kryzysowego. Istotne zastrzeżenia, dotyczące niewłaściwego funkcjonowania zarządzania kryzysowego, związane są ze strukturami administracji rządowej i samorządowej. Na szczeblu wojewódzkim organizacja systemu przedstawia się najlepiej. W urzędach wojewódzkich funkcjonują komórki właściwe w sprawach zarządzania kryzysowego. Powołane zostały także Centra Zarządzania Kryzysowego, zapewniające całodobowy dyżur, obieg informacji i monitorowanie zagrożeń. Problemem zgłaszanym przez pracowników tych jednostek jest częsty brak dwuosobowej służby dyżurnej. Kontrole NIK wykazały również brak bezpośredniej komunikacji między CZK poszczególnych województw, a także stosowanie nieefektywnych sposobów powiadamiania podmiotów ujętych w siatce bezpieczeństwa o sytuacjach kryzysowych. Natomiast ze strony technicznej poważnym problemem jest brak awaryjnego zasilania centrów, co w sytuacji braku dostępu do energii elektrycznej uniemożliwia ich funkcjonowanie¹⁷.

Znacznie gorzej sytuacja przedstawia się na niższych poziomach administracyjnych. Tutaj zastrzeżenia NIK dotyczą nie tylko względów organizacyjnych, lecz również kwalifikacji merytorycznych pracowników odpowiedzialnych za zarządzanie kryzysowe na szczeblu powiatu i gminy. Przeprowadzone kontrole wykazały, że mimo ustawowego obowiązku nadal występują powiaty, w których

---

¹⁶ Wyniki kontroli NIK wskazują, że w powiecie chojnickim Powiatowe Centrum Zarządzania Kryzysowego zostało utworzone 29 września 2017 r., czyli po 10 latach od wejścia w życie Ustawy z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym. Najwyższa Izba Kontroli, *Informacja o wynikach...*

¹⁷ Ibidem. Cf. R. Kalinowski, *Wybrane problemy zarządzania kryzysowego na szczeblu województwa. Wstępne refleksje z badań*, [w:] *Elementy teorii i praktyki transdyscyplinarnych badań problemów bezpieczeństwa*, T. III, *Psychospołeczne i organizacyjne aspekty zarządzania kryzysowego*, red. A.W. Świdorski, Siedlce 2014.

nie został zapewniony całodobowy dyżur pełniony w ramach Centrów Zarządzania Kryzysowego. Przygotowanie struktur administracji na szczeblu gminnym ocenione zostało najgorzej w skali całego kraju. Zasadniczym i powszechnym problemem występującym na tym poziomie jest marginalizowanie rangi zarządzania kryzysowego, obrony cywilnej i ogólnie pojmowanej ochrony ludności, przejawiające się w powierzeniu jednej osobie odpowiedzialności za realizację spraw związanych z bezpieczeństwem ludności, zarządzaniem kryzysowym, obroną cywilną jedynie w ramach części etatu, którego uzupełnienie stanowią zadania z zakresu ochrony informacji niejawnych, spraw obywatelskich czy nawet księgowości budżetowej. Przedstawiony stan rzeczy nawet w ujęciu teoretycznym czyni stan przygotowań i realizacji przedsięwzięć z zakresu zarządzania kryzysowego nierealnym¹⁸.

Dodatkowym elementem potęgującym ten negatywny stan przygotowań struktur gminnych jest niepowołanie nawet gminnych zespołów zarządzania kryzysowego, pomimo ustawowego obowiązku. Zaniedbanie to powoduje z kolei niemożność zapewnienia całodobowego dyżuru na obszarze gmin, co w konsekwencji sprawia, że funkcjonowanie zarządzania kryzysowego na danym obszarze jest organizacyjnie niemożliwe. Zważywszy dodatkowo na brak właściwego przygotowania merytorycznego pracowników odpowiedzialnych za przedmiotową problematykę, choćby ze względu na wypełnianie zbyt dużej ilości niezwiązanych ze sobą obowiązków, nie można mówić o funkcjonowaniu zarządzania kryzysowego w tych jednostkach administracyjnych.

Zauważyć również należy, że na wszystkich organach właściwych w sprawach zarządzania kryzysowego ciąży ustawy obowiązek organizacji ćwiczeń i szkoleń z zakresu przedmiotowej problematyki. Jednak był on realizowany niezwykle rzadko. Struktury administracji samorządowej uczestniczyły głównie w przedsięwzięciach tego rodzaju organizowanych na szczeblu wojewódzkim, rezygnując z ich realizacji przeznaczonej dla podległych im jednostek. Zaprezentowany stan rzeczy nie pozostawia wątpliwości, że pozostałe aspekty zarządzania kryzysowego mogą funkcjonować prawidłowo. W obliczu tak poważnych zaniedbań organizacyjnych wła-

---

¹⁸ Najwyższa Izba Kontroli, *Informacja o wynikach...*

ściwy przepływ informacji czy proces powiadamiania o zagrożeniach struktur i służb włączonych do systemu jest już z założenia nierealny. Generuje to z kolei brak odpowiedniego ostrzegania i alarmowania ludności o zagrożeniach, wydawania komunikatów zawierających zalecenia i procedury postępowania dla ludności, znajdującej się na obszarach występowania bądź prognozowanego zaistnienia zagrożenia.

Planowanie

W ustawie z dnia 26 kwietnia 2007 roku o zarządzaniu kryzysowym¹⁹ ustawodawca poświęca wiele uwagi planom zarządzania kryzysowego, ich strukturze oraz procedurom opracowywania i aktualizacji. Wnioskować zatem należy, że dokumenty te stanowią istotną podstawę organizacji i funkcjonowania całego systemu. Są funkcjonalnym narzędziem zarządzania, kierowania i koordynacji przedsięwzięć ratowniczych. Rzetelnie przygotowane dokumenty planistyczne, zapewniają spójność realizacji faz zarządzania kryzysowego zarówno w układzie pionowym, jak i poziomym, a także wdrażanie optymalnych procedur reagowania, dysponowania sił i środków oraz zharmonizowane ich działanie. Istotną rolę w zapewnianiu spójności planów zarządzania kryzysowego na poszczególnych szczeblach administracyjnych odgrywają wytyczne i zalecenia do ich opracowywania, sporządzone przez organ wyższego szczebla i przekazywane bezpośrednio podległemu organowi właściwemu w sprawach zarządzania kryzysowego. Umożliwiają one również wpływ organów wyższego szczebla na przygotowanie i realizację zarządzania kryzysowego na obszarach jednostek terytorialnych im podległych.

Wyniki kontroli przeprowadzonych przez Najwyższą Izbę Kontroli²⁰ dowodzą, że w tym aspekcie funkcjonowania zarządzania kryzysowego również występują poważne uchybienia. Świadczy to o poważnym niezrozumieniu przez podmioty odpowiedzialne za ochronę ludności w ramach zarządzania kryzysowego zapisów ustawowych, a także przeznaczenia i rangi dokumentów planistycznych. Nagminnym błędem popełnianym przez osoby sporządzające plany i ich aktualizacje jest bagatelizowanie ich rangi, prze-

¹⁹ Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu... .

²⁰ Najwyższa Izba Kontroli, *Informacja o wynikach...*, s. 12, 35-50.

jawiające się w dublowaniu treści zawartych w planach zarządzania kryzysowego wyższych szczebli administracji. Zabieg ten sprawia, że dokumenty te są nieadekwatne do realiów danej jednostki organizacyjnej i nie identyfikują jej rzeczywistych potrzeb w obliczu sytuacji kryzysowych. Nie ma zatem możliwości funkcjonalnego wykorzystania siatki bezpieczeństwa, wdrożenia procedur alarmowania członków zespołu zarządzania kryzysowego, dysponowania i łączności z podmiotami wykonawczymi, a także ostrzegania i powiadamiania zagrożonej ludności. Zdarzają się nawet przypadki uznawania za aktualny i obowiązujący plan reagowania kryzysowego opracowany na podstawie zapisów ustawy z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym w brzmieniu przed nowelizacją uchwaloną w 2009 r.²¹, bądź zmiany nazwy na plan zarządzania kryzysowego w drodze aktualizacji bez wprowadzania jakichkolwiek korekt merytorycznych w jego treści na przełomie 9 lat.

Treść wspomnianych wyżej wytycznych i zaleceń do planów zarządzania kryzysowego również nie została jasno zdefiniowana ustawowo. Organy właściwe w sprawach zarządzania kryzysowego mają dzięki temu możliwość indywidualnego wpływu na ich zakres, a tym samym pewną kontrolę działalności planistycznej, realizowanej na obszarach im podległych. W praktyce doszło jednak do ponownego niezrozumienia intencji ustawodawcy. Wojewodowie i starości realnie nie egzekwują opracowania planów zarządzania kryzysowego w oparciu o wydawane przez nich wytyczne/zalecenia, mimo iż zgodnie z ustawą o zarządzaniu kryzysowym mają one wiążący charakter. Dokonują często wręcz automatycznego zatwierdzenia planów zarządzania kryzysowego wpływających z niższych szczebli bez ich kontroli i znajomości treści. Dodatkowo samo opracowywanie wytycznych i zaleceń postrzegają w kategoriach ustawowego obowiązku, a nie możliwości współtworzenia zarządzania kryzysowego w samorządach. Stąd ich treść również najczęściej bywa dublowana z naniesieniem jedynie stosownego nazewnictwa.

Występują też przypadki zaniechania opracowania planów zarządzania kryzysowego mimo wydania do nich wytycznych przez

---

²¹ Od 2008 r. do 5 września 2017 r. w gminie Stare Miasto obowiązywał plan reagowania kryzysowego. Sporządzone w 2011 i 2016 r. projekty planu zarządzania kryzysowego do 2017 r. nie były przekazane starości w celu zatwierdzenia. Najwyższa Izba Kontroli, *Informacja o wynikach...*

organ nadrzędny. Kontrole NIK wykazały brak rzetelności podczas analizowania zagrożeń, opracowywania planów, uzgadniania ich z kierownikami jednostek organizacyjnych w zakresie współdziałania, a także opiniowania przez zespoły zarządzania kryzysowego i zatwierdzania przez organy nadrzędne. Nieprawidłowości dotyczą nawet braku spójności pomiędzy poszczególnymi elementami danego planu. Zdarza się, że zagrożenia opisane w „charakterystyce zagrożeń” jako zdarzenia generujące poważne sytuacje kryzysowe, nie miały żadnego odniesienia w „siatce bezpieczeństwa” lub zagrożenia typowe dla danego obszaru nie zostały w ogóle zidentyfikowane i ujęte w planie²².

Na podstawie przytoczonych uchybień, zaniedbań i błędów merytoryczno-formalnych wnioskować należy, że sporządzanie planu zarządzania kryzysowego jest jedynie przymusowym wypełnieniem ustawowego obowiązku, a nie funkcjonalnym narzędziem podczas zarządzania sytuacją kryzysową. W konsekwencji większość obowiązujących planów zarządzania kryzysowego jest niezgodna z wytycznymi i zaleceniami organów nadrzędnych właściwych w sprawach zarządzania kryzysowego, obarczona licznymi błędami merytorycznymi, nieaktualna i nie spełnia wymogów ustawy o zarządzaniu kryzysowym. W opinii organów administracji publicznej brakuje narzędzi prawnych, służących egzekwowaniu zgodności planów zarządzania kryzysowego z przekazywanymi wytycznymi/zaleceniami, a sama ustawa nie stanowi jednoznacznych podstaw do nadzoru nad wdrożeniem poleceń. Nie istnieje zatem jakiegokolwiek prawdopodobieństwo, że gminne, powiatowe i wojewódzkie plany zarządzania kryzysowego są spójne i korespondują ze sobą, choćby w obrębie województwa. Świadczy o tym nawet fakt nieinformowania odpowiednich organów zarządzania kryzysowego wyższych szczebli przez kierowników jednostek właściwych w sprawach zarządzania kryzysowego o wprowadzonych modyfikacjach do planów zarządzania kryzysowego, dokonywanych pomiędzy zatwierdzeniem kolejnych planów. Na podstawie istotności i skali ujawnionych nieprawidłowości wnioskować należy, że problematyka ochrony ludności w postrzeganiu organów administracji publicznej ustawowo zobowiązanych do jej realizacji nie stanowi obszaru znaczącego dla funkcjonowania państwa.

---

²² Ibidem.

Finansowanie, potencjał ludzki i zaplecze materiałowo-techniczne

Finansowanie funkcjonowania systemu zarządzania kryzysowego niewątpliwie najbardziej widoczne jest w sferze wykonawczej. Środki przeznaczane na ten cel jasno obrazują stan osobowy służb oraz podmiotów ratowniczych, a także ich wyposażenie. W mniejszym stopniu przekłada się ono na jakość funkcjonowania sfery kierowniczo-organizacyjnej, chociaż w tym obszarze również można wskazać istotne zależności. Niedostateczne nakłady finansowe generują niskie pensje pracowników administracji, którym powierzono odpowiedzialność za realizację zarządzania kryzysowego na danym obszarze. Stanowiska pracy stają się tym samym nieatrakcyjne dla wykwalifikowanych specjalistów w przedmiotowym zakresie. Wakaty obsadzone są zatem pracownikami pozbawionymi stosownego przygotowania merytorycznego, umożliwiającego właściwą realizację powierzonych obowiązków. Dodatkowo brakuje środków finansowych na ich szkolenie. Zgłaszanie konieczności udziału w zajęciach teoretyczno-praktycznych, dotyczących funkcjonowania i obsługi skomplikowanych systemów informatycznych, monitorujących zagrożenia lub umożliwiających symulację zdarzeń, prognozowanie ich rozwoju i zarządzanie nimi ze stanowiska kierowania podczas organizowania i prowadzenia ćwiczeń oraz szkoleń nie było odosobnione. W tej sytuacji tworzenie i wdrażanie zaawansowanych systemów informatycznych nie wydaje się mieć uzasadnienia, zważywszy, że podmioty dla których są one dedykowane nie posiadają kompetencji i wiedzy merytorycznej, pozwalającej na ich obsługę i wykorzystanie.

Natomiast stan osobowy i wyposażenie wspomnianych wyżej służb i podmiotów ratowniczych, w przeciwieństwie do jednostek administracyjnych, jest ściśle uzależnione od nakładów finansowych przeznaczanych na ten cel. Najlepszym odzwierciedleniem tego stanu jest sytuacja Państwowego Ratownictwa Medycznego, które wspólnie z jednostkami straży pożarnej stanowi zasadniczy podmiot wykonawczy zarządzania kryzysowego i jednocześnie podstawową służbę ochrony ludzkiego zdrowia i życia w zdarzeniach dnia codziennego.

Mimo optymistycznego wzrostu w ciągu ostatnich trzech lat liczby Zespołów Ratownictwa Medycznego na terenie województwa mazowieckiego ze 187 w 2015 r. do 201 w 2021 r., Plan działania

systemu Państwowe Ratownictwo Medyczne dla Województwa Mazowieckiego, uwzględnia likwidację dyspozytorni medycznej w Grodzisku Mazowieckim. Od 1 kwietnia 2019 r. funkcjonuje zatem 5 dyspozytorni oraz 5 Rejonów Operacyjnych na Mazowszu. Dostosowanie jednak stanu realnego do wymogów ustawowych²³, obowiązujących od 1 stycznia 2021 r., oznacza likwidację kolejnych 3 dyspozytorni. W związku z powyższym od 1 kwietnia 2021 r., na terenie województwa mazowieckiego będą funkcjonowały 3 rejony operacyjne, zlokalizowane w Warszawie, Siedlcach i Radomiu²⁴.

W skład wspomnianych wcześniej 201 Zespołów Ratownictwa Medycznego (ZRM) wchodzi 39 (51 w 2018 r.) specjalistycznych oraz 162 (145 w 2018 r.) podstawowych zespołów, z czego 16 (bez zmian względem 2018 r.) podstawowych ZRM funkcjonuje w trybie 12-godzinnym, zaś w Rejonie Operacyjnym 14/01 (Warszawa) funkcjonuje 1 wodny ZRM. Po 1 kwietnia 2021 r. dane te pozostać mają niezmienione. Działalność ZRM wspierana jest przez Lotnicze Pogotowie Ratunkowe (LPR), stacjonujące w Warszawie, Płocku i Sokołowie Podlaskim. Obecnie działalność 5 dyspozytorni medycznych zabezpieczają 34 stanowiska dyspozytorskie, w tym 9 stanowisk dyspozytorów wysyłających i 20 stanowisk dyspozytorów przyjmujących oraz 5 stanowisk Głównego Dyspozytora Medycznego. Od 1 kwietnia 2021 r. funkcjonować będą 3 dyspozytornie medyczne z 31 stanowiskami dyspozytorskimi, przy czym 8 z nich to stanowiska dyspozytorów wysyłających, zaś 20 – stanowiska dyspozytorów przyjmujących oraz 3 stanowiska Głównego Dyspozytora Medycznego²⁵.

Na wypadek zaistnienia zdarzeń o charakterze nadzwyczajnym przewiduje się możliwość uruchomienia dodatkowych ZRM. W praktyce rozwiązanie to jest bardzo często wykorzystywane. Z uwagi na zalecenia Ministra Zdrowia, dotyczące utrzymywania

---

²³ Ustawa z dnia 8 września 2006 r. o Państwowym Ratownictwie Medycznym, Dz.U. 2006, nr 191, poz. 1410. Zgodnie z art. 25a ust. 1 i 2 wojewoda tworzy i prowadzi jedną dyspozytornię medyczną w województwie. W województwie mazowieckim oraz w województwie śląskim wojewodowie mogą utworzyć i prowadzić dwie dyspozytornie medyczne.

²⁴ Mazowiecki Urząd Wojewódzki w Warszawie, *Plan działania systemu PRM*, www.gov.pl/web/uw-mazowiecki/plan-dzialania-systemu-prm (data dostępu: 31.12.2020).

²⁵ *Plan działania systemu Państwowe Ratownictwo Medyczne dla województwa mazowieckiego*, Tekst jednolity, Warszawa 18.12.2020 r., s. 8, 12-13, 20.

1 ZRM przypadającego na 33 tys. mieszkańców w zdarzeniach dnia codziennego często dochodzi do deficytu zespołów ratunkowych, zaś co rok liczba zdarzeń wzrasta o 2-3%. Potrzeby ratownicze są w miarę możliwości wspierane przez LPR, jednak gdy właściwości terenu uniemożliwiają jego udział pozostaje ewentualność dysponowania wolnych zespołów powiatowych bądź zastosowanie priorytetów medycznych²⁶.

Sytuacja pozostałych służb wykonawczych zarządzania kryzysowego przedstawia się znacznie lepiej. Państwowa i Ochotnicza Straż Pożarna posiada nowoczesny, specjalistyczny sprzęt, dwie Komendy z Mazowieckiego Garnizonu Policji wyposażone zostały w dron, służący poszukiwaniu zaginionych osób, również wojsko jest systematycznie rozwijane i doposażane w wielozadaniowy sprzęt. Jednak posiadane obecnie siły i środki służb odpowiedzialnych w sposób pośredni i bezpośredni za ochronę ludności są odpowiednie do reagowania na typowe i doraźne zdarzenia lokalne. W przypadku konieczności prowadzenia akcji długofalowych, posiadany sprzęt jest niewystarczający. Wsparcie udzielone przez organizacje pozarządowe, statutowo zobligowane do udzielania pomocy poszkodowanym, również może okazać się nieadekwatne do potrzeb z racji znacznych zaniedbań w ich finansowaniu i wyposażeniu w niezbędny sprzęt ratunkowy. Brakuje także umów i porozumień zawieranych z lokalnymi przedsiębiorcami, dysponującymi specjalistycznym wyposażeniem, które w obliczu zagrożeń nadzwyczajnych, deficytu sił i środków, mogłoby przesądzić o skuteczności realizowanych działań ratowniczych²⁷.

Wnioski

W oparciu o dokonane rozważania stwierdzić należy, że istnieje pilna potrzeba zmian prawnych, mających na celu budowę kompleksowego, sprawnego, zintegrowanego oraz funkcjonalnego systemu zarządzania kryzysowego i ochrony ludności. Konieczne jest podjęcie niezwłocznych działań, zmierzających do kompleksowego uregulowania prawnego problematyki ochrony ludności i w konse-

---

²⁶ Dariusz Szpakowski, dyrektor RM-Meditrans w Siedlcach, relacja ustna znotowana przez autorkę 11.12.2018.

²⁷ Dane pozyskane w trakcie wywiadów przeprowadzonych z dowódcami właściwych jednostek organizacyjnych Państwowej Straży Pożarnej, Policji, Wojskowej Komendy Uzupełnień w Siedlcach w grudniu 2018 r.

kwencji stworzenia jednolitego aktu prawnego, określającego rolę i zadania struktur odpowiedzialnych za zarządzania kryzysowe, ochronę ludności i obronę cywilną, a także kompetencje poszczególnych służb wykonawczych i zachodzących między nimi relacji.

Należy również naprawić wiele błędów i niejasności definicyjnych zawartych w ustawie o zarządzaniu kryzysowym. Konieczne jest jednoznaczne zdefiniowanie sytuacji kryzysowej, w taki sposób, aby organy administracji, podejmujące kierowanie akcją ratunkową pod presją czasu nie miały wątpliwości, z czym mają do czynienia (miejscowym zagrożeniem czy sytuacją kryzysową). Doprecyzowania i konkretnego określenia terminów przeznaczonych na opracowanie wymaga *Raport o zagrożeniach bezpieczeństwa narodowego*, którego wnioski mają stanowić element Krajowego Planu Zarządzania Kryzysowego oraz aktualizacje planów zarządzania kryzysowego. Zabieg ten umożliwi wykluczenie sporządzania planu w oparciu o projekt *Raportu*, mogącego ulec zmianom. Należy również jasno wskazać czy wytyczne i zalecenia do planów ZK mają podlegać również dwuletniej aktualizacji i kiedy mają być opracowywane, aby zachować dwuletni cykl planowania, umożliwiając aktualizację planów w tych ramach czasowych. Zauważyć również należy, że żaden z przepisów prawa nie określa, jaki powinien być zakres aktualizacji planu ani nie przewiduje odrębnych procedur jego aktualizowania i dokonywania innych zmian planu niż aktualizacja. Wszelkie zmiany w obrębie planów zarządzania kryzysowego akty normatywne traktują jako aktualizacje i nie wyróżniają żadnej innej formy jak choćby zmiany, modyfikacje, korekty czy poprawki.

Realne aktualizacje planu powinny być tworzone w oparciu o wnioski z zaistniałych zagrożeń i sytuacji kryzysowych oraz przeprowadzonych szkoleń i ćwiczeń. Jest to zabieg celowy i mający wymierny wpływ na funkcjonalność planów zarządzania kryzysowego, w przeciwieństwie do korekty danych osobowych pracowników, która postrzegana jest jako spełnienie obowiązku aktualizacji planu. Wszystkie pozostałe kierunki zmian i doskonalenia systemu wiążą się ściśle z finansami, przeznaczanymi na działalność administracji publicznej, służb wykonawczych, organizacji pozarządowych i edukację społeczeństwa. W oparciu o zaprezentowany w poprzednich rozdziałach stan faktyczny funkcjonowania zarządzania kryzysowego, zasadnym posunięciem byłoby znaczne zwiększenie

szenie finansowania zadań zarządzania kryzysowego połączone z realnym nadzorem nad jego wydatkowaniem i kontrolą realizacji ustawowych powinności w celu uniknięcia rażących zaniedbań nawet w sferze organizacyjnej, z jakimi mamy do czynienia obecnie.

Funkcjonowanie jednego Centrum Zarządzania Kryzysowego przy 10 osobowej obsadzie to koszt około 1 mln złotych w skali roku. Utworzenie centrum w każdej gminie generuje konieczność przeznaczania na ten cel ogromnych środków finansowych, dlatego dobrym rozwiązaniem byłoby stworzenie centrów obsługujących kilka gmin lub zapewnienie realnego dyżuru telefonicznego poza godzinami pracy gminnej komórki właściwej w sprawach zarządzania kryzysowego. Konieczne jest także zapewnienie stałej ogólnopolskiej łączności i awaryjnego zasilania, umożliwiającego komunikowanie się między sobą w sytuacjach kryzysowych organów administracji publicznej i służb ratunkowych. Rozbudowy wymaga również wojewódzki System Ostrzegania i Alarmowania Ludności, w celu objęcia swoim zasięgiem także samorządów. Ponadto za zarządzanie kryzysowe na szczeblu gminnym musi być odpowiedzialny przynajmniej jeden pracownik, nieobciążony innymi zadaniami związanymi z funkcjonowaniem urzędu. W przeciwnym razie zarządzanie kryzysowe na tym poziomie będzie tylko fikcją.

W aspekcie funkcjonowania służb niezbędne jest dostosowanie ich struktury organizacyjnej do właściwego reagowania na zdarzenia mnogie, masowe i katastrofy. Koncentracja sił i środków na danym obszarze powinna być w stanie zapewnić bezpieczeństwo mieszkańców w każdej z wymienionych kategorii zdarzeń. Natomiast sprzęt powinien być rozlokowany w miejscach regularnego występowania zagrożeń, a nie w magazynach powiatowych. Mniejsza ilość wyposażenia, lecz na większym terenie umożliwi znacznie szybsze reagowanie i podejmowanie działań, zapobiegających eskalacji zagrożenia. Ważnym aspektem jest również rotacja sprzętu przestarzałego i zużytego, poszerzenie bazy logistycznej systemu w celu uzupełniania braków sprzętowych służb ratunkowych oraz dofinansowywanie szkoleń i ćwiczeń, pozwalających na lepsze współdziałanie podmiotów wykonawczych i koordynacyjnych. Dobrym rozwiązaniem angażującym komponent społeczny byłoby stworzenie aplikacji przeznaczonej do informowania o lokalnych zdarzeniach. Przy obecnych rozwiązaniach telekomunikacyjnych

i technologicznych można stworzyć doskonale źródło powiadomienia lokalnej ludności o zagrożeniach, np. wypadkach komunikacyjnych, kolejowych czy złych warunkach atmosferycznych. Zgłoszenie zagrożenia powinno wiązać się ze wskazaniem tras alternatywnych, podaniem opóźnień w komunikacji oraz wskazaniem środków komunikacji zastępczej.

Bibliografia /References

- Dane pozyskane w trakcie wywiadów przeprowadzonych z dowódcami właściwych jednostek organizacyjnych Państwowej Straży Pożarnej, Policji, Wojskowej Komendy Uzupełnień w Siedlcach, w grudniu 2018.
- Gromek P., *W sieci ratownictwa*, Warszawa 2018.
- Kalinowski R., *Od gotowości cywilnej do zarządzania kryzysowego*, „Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa” 2013, nr 4.
- Kalinowski R., *Wybrane problemy zarządzania kryzysowego na szczeblu województwa. Wstępne refleksje z badań*, [w:] *Elementy teorii i praktyki transdyscyplinarnych badań problemów bezpieczeństwa*, T. III *Psychospołeczne i organizacyjne aspekty zarządzania kryzysowego*, red. A.W. Świdorski, Siedlce 2014.
- Kopczewski M., Tobolski M., *Funkcjonowanie Krajowego Systemu Ratowniczo-Gaśniczego istotnym elementem Systemu Zarządzania Kryzysowego Państwa*, [w:] *Zarządzanie kryzysowe w systemie bezpieczeństwa narodowego*, red. G. Sobolewski, D. Majchrzak, Warszawa 2001.
- Król A., Biernat A., *Pożar lasu w Kuźni Raciborskiej: Piekło sprzed 25 lat. Opowieści ludzi, którzy walczyli z ogniem*, www.plus.dziennikzachodni.pl/pozar-lasu-w-kuzni-raciborskiej-pieklo-sprzed-25-lat-opowiesci-ludzi-ktorzy-walczyli-z-ogniem/ar/12396097 (data dostępu: 31.12.2020).
- Mazowiecki Urząd Wojewódzki w Warszawie, *Plan działania systemu PRM*, www.gov.pl/web/uw-mazowiecki/plan-dzialania-systemu-prm (data dostępu: 31.12.2020).
- Najwyższa Izba Kontroli, *Informacja o wynikach kontroli Ochrona ludności w ramach zarządzania kryzysowego i obrony cywilnej*, Warszawa 2019, KPB.430.009.2017, Nr ewid. 147/2018/P/1039/KPB.
- Plan działania systemu Państwowe Ratownictwo Medyczne dla województwa mazowieckiego*, Tekst jednolity, Warszawa 18.12.2020 r.
- Projekt ustawy o ochronie ludności i obronie cywilnej*, www.legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12322353 (data dostępu: 31.12.2020).
- Rozbudowa systemu alarmowania i ostrzegania ludności w Warszawie*, www.europa.um.warszawa.pl/projekty-miejskie/rozbudowa-systemu-alarmowania-i-ostrzegania-ludno-ci-w-warszawie (data dostępu: 31.12.2020).

- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29 stycznia 1937 roku o przygotowaniu w czasie pokoju obrony przeciwlotniczej i przeciwgazowej Państwa, Dz. U. 1937, nr 10, poz. 73.
- Rządowy projekt ustawy o zmianie ustawy o zarządzaniu kryzysowym oraz niektórych innych ustaw, www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/PrzebiegProc.xsp?nr=203 (data dostępu: 31.12.2020).
- Szmitkowski P., *System ochrony ludności w Polsce – historia i współczesność*, „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych” 2012, nr 4.
- Ustawa z dnia 15 marca 1934 r. o obronie przeciwlotniczej i przeciwgazowej, Dz.U. 1934, nr 80, poz. 742.
- Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym, Dz.U. 2007, nr 89, poz. 590.
- Ustawa z dnia 8 września 2006 r. o Państwowym Ratownictwie Medycznym, Dz. U. 2006, nr 191, poz. 1410.

Małgorzata Lipińska-Rzeszutek

ORCID: 0000-0002-7850-4781
malgorzata.lipinska-rzeszutek@uph.edu.pl

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Nauk Społecznych

Polacy z Mińszczyzny w życiu społecznym międzywojennej Polski

Знакамітыя мінчане XIX-XX стст. Роля выхадцаў з Міншчыны ў польскім культурным, грамадскім і палітычным жыцці ў перыяд II Рэчы Паспалітай. Матэрыялы беларуска-польскай навуковай канферэнцыі, Мінск 27 верасня 2019 г., рэд. Анатоль Вялікі, Здзіслаў Вінніцкі, Раман Юркоўскі, Анатоль Трафімчык, Польскі Інстытут у Мінску, Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка, Мінск 2020, сс. 244

DOI: 10.34739/doc.2021.18.15

Polacy na Białorusi budzą coraz większe zainteresowanie badaczy. Na ich temat ukazało się już wiele publikacji. Należy tu wskazać m.in. publikacje Andrzeja Białego¹, Tadeusza Gawina², Heleny Giebień³, Iwony Kabzińskiej⁴, Tadeusza Kruczkowskiego⁵, Stanisława Mikołajczaka⁶. Wiele interesujących pozycji opublikował

---

¹ A. Biały, *Mniejszość polska na Białorusi Sowieckiej w latach 1921–1939*, Przasnysz 2018.

² Т. Гавін, *Пад прэсінгам палітыкі. Польская нацыянальная меншасць у Беларусі ў 1919–2017 гг.*, Беласток 2018.

³ H. Giebień, *Działalność Związku Polaków na Białorusi w latach 1987–2005 na tle sytuacji społeczno-politycznej w Białoruskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej/ Republice Białoruś*, Wrocław 2014.

⁴ I. Kabzińska, *Wśród „kościelnych Polaków”. Wyznaczniki tożsamości etnicznej (narodowej) Polaków na Białorusi*, Warszawa 1999.

⁵ T. Kruczkowski, *Polacy na Białorusi na tle historii i współczesności*, Słonim 2003.

⁶ S. Mikołajczak, *Polacy na Białorusi w latach 1987–2008. Funkcjonowanie organizacji mniejszości polskiej w systemie politycznym*, Poznań 2013.

również jeden z redaktorów tego tomu – Zdzisław Julian Winnicki⁷. Należy jednak stwierdzić, iż pomimo tego że Mińsk jest stolicą kraju, badacze zajmujący się problematyką Polaków na Białorusi w niewielkim zakresie odnoszą się do kwestii związanych z tym miastem. Skupiają bowiem swoją uwagę przede wszystkim na terenach, na których Polacy stanowią znaczne skupisko ludności. Po I wojnie światowej i krótkiej obecności wojsk polskich w Mińsku, miasto to znalazło się w granicach Białorusi radzieckiej. Polityka narodowościowa ukierunkowana była na wytworzenie nowego typu człowieka, którego tożsamość skupiona miała być na ideologii marksistowsko-leninowskiej. W związku z tym zwalczano wszystko, co uznawano za przeżytek przeszłości. Jednym z elementów tego procesu była również izolacja od kontaktów zewnętrznych. W konsekwencji Polacy byli poddawani silnej presji ideologicznej i asymilacyjnej, bez możliwości swobodnych kontaktów z Macierzą. Doprowadziło to do zasadniczych zmian i przeobrażeń o charakterze narodowościowym, kulturowym i społecznym⁸.

Omawiana książka jest XI tomem cyklu, owocem białorusko-polskiej konferencji naukowej, która odbyła się w Mińsku we wrześniu 2019 r. Zawiera ona 11 artykułów. Dorobek poprzednich dziesięciu konferencji naukowych prezentuje Roman Jurkowski w tekście otwierającym publikację⁹. Pozostała część artykułów dotyczy schyłku okresu znaczącego wpływu Polaków na życie społeczne w Mińsku Litewskim, co niewątpliwie miało miejsce na przełomie XIX i XX w. W tekście Eleny Daszkiewicz znajdujemy opis ostatniego okresu urzędowania polskich władz samorządowych

---

⁷ Z.J. Winnicki, *Szkice kojaranowskie. Kojaranowsko-Polski Rejon Narodowościowy w BSRR. Uwagi o genezie oraz przesłankach funkcjonowania. Stan badań problematyki*, Wrocław 1991; Idem, *Współczesna doktryna i historiografia białoruska (po roku 1989) wobec Polski i polskości*, Wrocław 2003; Idem, *Tematy polsko-białoruskie. Antologia*, Wrocław 2010.

⁸ A. Bobryk, *Status Polaków na Białorusi w perspektywie stulecia*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne”, 2020, nr 17, s. 305-306.

⁹ R. Jurkowski, *Znakomicy mińszczanie XIX-XX wieku – historia wybitnych mieszkańców ziemi mińskiej w pracach 10 konferencji naukowych (2004–2016)*, [w:] *Знакамітыя мінчане XIX-XX стст. Роля выхадцаў з Міншчыны ў польскім культурным, грамадскім і палітычным жыцці ў перыяд II Рэчы Паспалітай. Матэрыялы беларуска-польскай навуковай канферэнцыі, Мінск 27 верасня 2019 г.*, red. A. Вялікі, З. Вінніцкі, Р. Юркоўскі, А. Трафімчык, Мінск 2020, s. 6-22.

w Mińsku¹⁰. Jest to pierwsza zaprezentowana analiza naukowa dokumentów tzw. Mińskiego Magistratu. Autorka opisuje – na podstawie dokumentów zachowanych w mińskich archiwach – funkcjonowanie polskiej administracji cywilnej w Mińsku Litewskim w latach 1919–1920. Komentarz do tego tematu stanowi tekst Joanny Gierowskiej-Kałaaur¹¹. Wyłania się z niego bardzo ciekawy obraz próby „normalizacji życia w nienormalnych czasach” (określenie użyte przez Autorkę), co zostało przerwane przez ofensywę bolszewicką. Działania zbrojne zmusiły część mińszczan do ewakuacji, jednak byli i tacy, którzy witali bolszewików z radością. Dla jednych i drugich był to jednak kres epoki.

Kolejne teksty traktują o losach wygnańców z Mińska i w ogóle z Mińszczyzny, którzy znaleźli się w odrodzonej Polsce po 1921 r. Według różnych szacunków na terenach dawnego Imperium Rosyjskiego, poza obszarem Polski, znajdowało się 1–2 mln polskich uchodźców. Wśród nich byli także mińszczanie. Genezę, kierunki i efekty repatriacji opisuje Zdzisław J. Winnicki¹². Wygnańcy i uchodźcy z Królestwa znajdowali się na ogół w tragicznych warunkach w ogarniętej wojną domową Rosji, która hamowała proces repatriacji. Autor przedstawia zaangażowanie w umożliwienie im powrotu, dynamikę migracji. Podkreśla wielką liczbę znamienitych mińszczan działających w odrodzonym wojsku polskim. Anatol Wielikij natomiast prezentuje problematykę nieudanych na ogół prób wyjazdów do Polski tysięcy Polaków mińszczan w latach 20. i w połowie lat 30. XX w.¹³ Podkreśla też wagę tego tematu dla stosunków białorusko-polskich i polsko-białoruskich.

Losy repatriantów w Polsce opisywane są zarówno z perspektywy zbiorowej, jak i indywidualnej. Do pierwszej perspektywy

---

¹⁰ E. Дашкевич, *Организационная структура польской гражданской администрации в Минске в 1919–1920 гг.*, [w:] *ibidem*, s. 210-218.

¹¹ J. Gierowska-Kałaaur, *Komentarz do edycji źródeł Miński Magistrat w dokumentach i materiałach (1919–1920). W opracowaniu Aleny Daszkiewicz i Anastazji Skepian*, [w:] *ibidem*, s. 219-242.

¹² Z.J. Winnicki, *Rola wychodźców z Mińszczyzny w polskim życiu kulturalnym, społecznym i politycznym w okresie II RP – geneza i zasięg zjawiska*, [w:] *Знакі-тэ́я мінчане...*, s. 23-53.

¹³ А. Великий, *Эмиграция гражданского населения с территории Минщины в Польшу в 1920-1930-е гг.*, [w:] *ibidem*, s. 54-60.

odnosi się tekst Romana Jurkowskiego¹⁴, poświęcony działającemu w latach 1918–1925 Związkowi Polaków z Kresów Białoruskich. Nikłe zainteresowanie ludności byłego Królestwa Polskiego problematyką ziem wschodnich wywołało potrzebę stworzenia jakichś form organizacyjnych (odtworzenie wcześniej istniejących lub powołanie nowych). Autor przybliży działanie jednej z takich organizacji, której celem było oddziaływanie na polskie władze państwowe w kwestii granic wschodnich. Nadzieje działaczy nie ziściły się. Do grupy tekstów opisujących zbiorowe dzieje repatriantów zalicza się także artykuł Gizeli Chmielewskiej¹⁵. Autorka opisuje historię powstania i losy „kolonii mińskiej” w Bydgoszczy, skupiającej mińskie rodziny ziemiańskie na czele z obywatelskim patriarchą Mińszczyzny Edwardem Woyniłłowiczem. Bydgoszcz oferowała spokój i dach nad głową, co przyciągnęło tłumy uchodźców¹⁶. Wszyscy oni mieli nadzieję na powrót. Trzymanie się takiej nadziei jest zjawiskiem charakterystycznym nie tylko dla ówczesnej emigracji, o czym pisze m.in. Paul Scheffer „Żyli z walizką w ręce: ich codzienna egzystencja ujęta była w nawias, w oczekiwaniu na triumfalny powrót. W większości wypadków nigdy do tego nie doszło (...)”¹⁷. Także w przypadku uchodźców z Mińszczyzny była to nadzieja niespełniona.

Druga perspektywa zarysowana jest między innymi w artykule Krzysztofa Polechońskiego¹⁸. Wśród mińszczan miało miejsce niezwykle ożywienie polskiego życia literackiego, popierającego dążenia niepodległościowe Polaków. W tekście znajduje się bardzo obszerny opis tych dzieł. Autor przedstawia los w niepodległej Polsce najbardziej znanych pisarzy i literatów Ziemi Mińskiej. W przypadku niektórych z nich związki z Mińszczyzną były epizodyczne, ale miały – zdaniem autora – doniosłe znaczenie. Jest to zdecydowanie najbardziej obszerny tekst w całym opracowaniu. Może to

¹⁴ R. Jurkowski, *Związek Polaków z Kresów Białoruskich w latach 1918–1925*, [w:] *ibidem*, s. 61-76.

¹⁵ G. Chmielewska, *Bydgoszcz na otarcie łez, czyli jak w 1920 roku uchodźcy z ziemi mińskiej wpisali się w historię miasta nad Brdą*, [w:] *ibidem*, s. 77-87.

¹⁶ *Ibidem*, s. 78.

¹⁷ P. Scheffer, *Druga ojczyzna. Imigranci w społeczeństwie otwartym*, Wołowiec 2010, s. 31.

¹⁸ K. Polechoński, *Mińsk i Mińszczyzna w literaturze polskiej XX stulecia. Międzywojenne (i późniejsze) losy polskich pisarzy z Mińszczyzny*, [w:] *Знакамітыя мінчане...*, s. 88-159.

stanowić zaletę – szczegółowe przedstawienie opisywanej problematyki. Jednocześnie może być postrzegane jako wada – trudność w odbiorze, spowodowana mnogością wątków i cytatów, dla czytelnika niezajmującego się opisywaną problematyką.

Władimir Denisow ukazuje postać mińszczanina Władysława Strzemińskiego, artysty, zajmującego szczególne miejsce w historii sztuki XX wieku¹⁹. Dość luźno z Mińskiem związany był natomiast Antoni Kordowski, poseł lewicowego ruchu ludowego w I kadencji sejmiku II RP. Jego związki z miejscowym dominującym środowiskiem ludności białoruskiej na polskiej części Polesia prezentuje w swoim tekście Anatol Trofimczyk²⁰. Artykuł Mikołaja Iwanowa poświęcony jest losom Michała Kryspina Pawlikowskiego²¹. Celem było przywrócenie pamięci o nim na ziemiach, z których ów pisarz pochodził. Zdaniem autora artykułu twórczość Pawlikowskiego dotycząca rozumienia fenomenu polskości kresowej jest nie do przecenienia. Pawlikowski opisywał ją z niezwykłą nostalgią, bolesną tęsknotą za przeszłością, ale i z pozytywnym sarkazmem i niezwykłym humorem.

Ta kolejna już pozycja przypomina losy znamienitych mińszczan XIX–XX wieku. Jak stwierdził Roman Jurkowski, stanowi niewątpliwie istotny wkład w „(...) przypomnianie dzisiejszym mieszkańcom o przeszłości Mińska i przywracanie do pamięci historycznej wybitnych Polaków, Białorusinów, Żydów, Tatarów żyjących (...) w tym mieście”²². Omawiana pozycja stanowi niewątpliwie

---

¹⁹ У. Дзянісаў, *Уладіслаў Страмінскі: новыя дакументы да біяграфіі мастака з фондаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі*, [w:] *ibidem*, s. 175-193.

²⁰ А. Трафімчык, *Дэпутат 1-й кадэнцыі міжваеннай Польскай Рэспублікі Антоні Кардоўскі і Круговіцкая гміна (на старонках польскай прэсы)*, [w:] *ibidem*, s. 194-209.

²¹ M. Iwanow, *Mińszczanin po exodusie. Michał Kryspin Pawlikowski w II Rzeczypospolitej i na emigracji po II wojnie światowej*, [w:] *ibidem*, s. 160-174.

²² R. Jurkowski, *Związek Polaków...*, s. 20. W tym kontekście należy przywołać postać pochodzącego z Mińska, Jerzego Giedroycia. W swoich publikacjach zarówno w okresie międzywojennym, jak i później na emigracji, zwłaszcza na łamach założonego przez siebie miesięcznika „Kultura”, odwoływał się do tradycji Polski Jagiellońskiej, którą ukazywał w perspektywie wielokulturowości. Podkreślał, iż w interesie Polski jest powstanie niepodległej Białorusi, Litwy i Ukrainy. Niewątpliwie zaakceptował on więc fakt końca epoki Mińska jako ośrodka kultury polskiej, dążącego do ułożenia pozytywnych relacji między sąsiednimi narodami, będącymi w przeszłości jedną społecznością Rzeczypospolitej Obojga Narodów. J. Urban, *Paryska „Kultura” wobec krajów regionu ULB na przykładzie Litwy (1989-1991)*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne” 2019, nr 16, s. 150-151.

interesujący wkład w badanie przeszłości ziem polskich, które znalazły się poza granicami Rzeczypospolitej. Ukazuje także aktywność polskich środowisk kresowych. To również interesujący przyczynek do dyskusji o wkładzie wychodźców z utraconych w wyniku rozbiorów terytorium w odbudowę Rzeczypospolitej. Publikację można zarekomendować przede wszystkim historykom. Niemniej wiele interesujących wątków znajdują w niej również politolodzy i socjologowie zajmujący się kwestiami mniejszości narodowych, tożsamości i stosunków międzynarodowych.

Bibliografia / References

- Biały A., *Mniejszość polska na Białorusi Sowieckiej w latach 1921-1939*, Przasnysz 2018.
- Bobryk A., *Status Polaków na Białorusi w perspektywie stulecia*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne” 2020, nr 17.
- Гавін Т., *Пад прэсінгам палітыкі. Польшкая нацыянальная меншасць у Беларусі ў 1919–2017 гг.*, Беласток 2018.
- Giebień H., *Działalność Związku Polaków na Białorusi w latach 1987–2005 na tle sytuacji społeczno-politycznej w Białoruskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej/ Republice Białoruś*, Wrocław 2014.
- Kabzińska I., *Wśród „kościelnych Polaków”. Wyznaczniki tożsamości etnicznej (narodowej) Polaków na Białorusi*, Warszawa 1999.
- Kruczkowski T., *Polacy na Białorusi na tle historii i współczesności*, Słonim 2003.
- Mikołajczak S., *Polacy na Białorusi w latach 1987–2008. Funkcjonowanie organizacji mniejszości polskiej w systemie politycznym*, Poznań 2013.
- Scheffer P., *Druga ojczyzna. Imigranci w społeczeństwie otwartym*, Wołowiec 2010.
- Urban J., *Paryska „Kultura” wobec krajów regionu ULB na przykładzie Litwy (1989-1991)*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne” 2019, nr 16.
- Winnicki Z.J., *Szkice kojdanowskie. Kojdanowsko-Polski Rejon Narodowościowy w BSRR. Uwagi o genezie oraz przesłankach funkcjonowania. Stan badań problematyki*, Wrocław 1991.
- Winnicki Z.J., *Tematy polsko-białoruskie. Antologia*, Wrocław 2010.
- Winnicki Z.J., *Współczesna doktryna i historiografia białoruska (po roku 1989) wobec Polski i polskości*, Wrocław 2003.
- Знакамітыя мінчане XIX-XX стст. Роля выхадцаў з Міншчыны ў польскім культурным, грамадскім і палітычным жыцці ў перыяд II Рэчы Паспалітай. Матэрыялы беларуска-польскай навуковай канферэнцыі, Мінск 27 верасня 2019 г.*, red. А. Вялікі, З. Вінніцкі, Р. Юркоўскі, А. Трафімчык, Мінск 2020.

Joanna Wazniewska

ORCID: 0000-0003-0973-103X

joanna.wazniewska@uph.edu.pl

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Nauk Społecznych

Kresowi liderzy w procesie zmian społecznych

***Zostali na Wschodzie. Słownik inteligencji polskiej w ZSRS 1945-1991*, red. Adam Hlebowicz, Instytut Pamięci Narodowej, Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa 2021, ss. 488**

DOI: 10.34739/doc.2021.18.16

Recenzowana publikacja stanowi swoistego rodzaju pomnik wystawiony przedstawicielom inteligencji polskiej, która w wyniku przemian geopolitycznych pierwszej połowy XX w. znalazła się poza granicami Polski, w Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR). Polska inteligencja – naukowcy, kapłani, nauczyciele, lekarze, prawnicy i inni przedstawiciele elit państwa – zawsze byli pierwszymi ofiarami najeźdźców, tych ze wschodu, jak i z zachodu. Konsekwencją dwóch wojen światowych, oprócz strat ilościowych narodu polskiego, były zmiany granic, które wiązały się z tragedią wielu polskich rodzin. Pojęcie „imperium zła”¹ w odniesieniu do państwa radzieckiego najlepiej określa warunki, w jakich przyszło żyć Polakom „niehumanitarnej ziemi”².

---

¹ Pojęcie to, określające Związek Radziecki, zostało użyte 8 marca 1983 r. przez prezydenta Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej Ronalda Reagana na Narodowym Zgromadzeniu Ewangelików w Orlando na Florydzie. B. Węglarczyk, *Dokładnie 30 lat temu Reagan mówił o „imperium zła”*, <https://www.rp.pl/artykul/988092-Dokladnie-30-lat-temu-Reagan-mowil-o--imperium-zla-.html> (data dostępu: 30.04.2021).

² Vide: J. Czapski, *Na niehumanitarnej ziemi*, Paryż 1949.

Po zmianie granic przeprowadzono wymianę ludności między Polską a ZSRR. Z jednej strony na Kresach Wschodnich wobec niektórych kategorii ludności była wywierana silna presja na wyjazd (mieszkańcy miast, osoby wykształcone, należące do elit społecznych), z drugiej utrudniano możliwość opuszczenia tych terenów przez innych (przede wszystkim mieszkańcom wsi). Zakładano że społeczność pozbawiona elit będzie łatwo ulegała indoktrynacji i wynarodowieniu. W konsekwencji w ZSRR Polacy mieli jeden z najniższych wskaźników wykształcenia. Przykładowo na Litwie, gdzie były największe możliwości kształcenia dla Polaków, zajmowali oni jedne z ostatnich pozycji w tym zakresie. Konsekwencją tego było wykonywanie głównie zawodów najmniej płatnych. W efekcie Polacy znajdowali się na jednej z najniższych pozycji w strukturze stratyfikacyjnej³.

Pomimo świadomości zagrożeń, jakie niosło ze sobą pozostanie na utraconych przez Rzeczpospolitą ziemiach kresowych, niewielka część polskiej inteligencji zdecydowała się podjąć tę dramatyczną decyzję. Najczęściej było to wynikiem przywiązania do miejsca zamieszkania lub oczekiwania na powrót członka rodziny z więzienia, zsyłki lub łagru⁴. Przedstawiciele elit polskich znaleźli się również wbrew swojej woli na terytorium Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w wyniku czterech deportacji (od lutego 1940 r. do czerwca 1941 r.), które rozpoczęły się wkrótce po zagarnięciu przez Kresy Wschodnie państwa polskiego, zgodnie z ustaleniami tajnego protokołu Ribbentrop–Mołotow z dnia 23 sierpnia 1939 r.⁵ Deportacje były formą niszczenia żywiołu polskiego na Kresach. W ich wyniku ziemie polskie były planowo pozbawiane elity intelektualnej, aktywnych działaczy życia politycznego, narodowego i społecznego. Pomimo utraty własnej Ojczyzny nie zapomnieli o swojej tożsamości i – jak zauważa w przedmowie recenzowanej publikacji prezes Instytutu Pamięci Narodowej dr Jarosław Szarek –

---

³ A. Bobryk, *Odrodzenie narodowe Polaków w Republice Litewskiej 1987-1997*, Toruń 2005, s. 42-53, 111-115.

⁴ A. Hlebowicz, *Wstęp*, [w:] *Zostali na Wschodzie. Słownik inteligencji polskiej w ZSRS 1945-1991*, red. A. Hlebowicz, Warszawa 2021, s. 27-28.

⁵ A. Sudoł, *Początki sowietyzacji Kresów Wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej (Jesień 1939)*, Bydgoszcz-Toruń 1997, s. 119-120; W. Ważniewski, *Stracone nadzieje. Polityka władz okupacyjnych w Małopolsce Wschodniej 1939-1944*, Warszawa 2009, s. 130-143.

„do śmierci wypełniali – niczym żołnierze na straconych placówkach – swoją służbę, nie zważając na jej dramatyczne konsekwencje”⁶. Dotychczas problematyka ta nie została w pełni zbadana i opracowana. Pojawiała się ona raczej jako poboczne wątki w szerszych rozważaniach. Do nielicznych badaczy, którzy zajmowali się tą problematyką zaliczyć należy przede wszystkim ks. Romana Dzwonkowskiego⁷ (recenzenta „Słownika”) i Jerzego Surwiłę⁸, który te zagadnienia ujmował bardziej z perspektywy publicystycznej.

Prezentowana publikacja jest pracą zbiorową o charakterze popularnonaukowym. To pierwszy tom z zapowiadanej serii. Autorami są nie tylko naukowcy, ale również dziennikarze i działacze społeczni, jak np. Andrzej Poczobut z Białorusi. Na podkreślenie zasługuje fakt, że autorzy recenzowanego tomu nie są przypadkowymi osobami, lecz stanowią grono dobrze znające szeroko rozumianą problematykę wschodnią, zarówno z historycznego, jak i współczesnego punktu widzenia. Wielu z nich jest autorami licznych publikacji o tematyce losów Polaków w Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich przed II wojną światową i po jej zakończeniu.

Oprócz wymienionego już Andrzeja Poczobuta, pozostałymi współautorami słownika są (w kolejności alfabetycznej): Marek Gałęzowski, Helena Giebień, Andrzej Grajewski, Adam Hlebowicz (red. naukowy), Marek Kozubel, Izabela Krepsztul, Sergiusz Leończyk, Grzegorz Łeszczyński, Tomasz Otocki, Grzegorz Pełczyński, Adam Redzik, Aleksander Srebrakowski, Henryk Stroński oraz Irena Waluś. W końcowej części pracy czytelnik może zapoznać się z krótkimi notami o autorach, które zawierają m.in. pełnione funkcje i wybrane publikacje.

Ramy chronologiczne pracy są obszerne. Obejmują lata 1945-1991. Autorzy słusznie uznali, że konferencja jałtańska z lutego 1945 roku powinna stać się datą początkową pracy, gdyż to wówczas zapadły ostateczne decyzje Wielkiej Trójki co do losów wschodnich granic powojennej Polski. Trzeba tu podkreślić, że polityka ustępstw Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii wobec żądań geopolitycznych Stalina (utrata Kresów Wschodnich II Rzeczypos-

⁶ J. Szarek, *Przedmowa*, [w:] *Zostali na Wschodzie...*, s. 10.

⁷ R. Dzwonkowski, *Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRS 1939-1988*, Lublin 2003.

⁸ J. Surwiło, *Zostali tu z nami na dobre i złe. Losy przedstawicieli przedwojennej inteligencji Wilna i Wileńszczyzny po 1944*, Wilno 2000.

politej na rzecz Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich) trwała od 1943 r., czyli od konferencji w Teheranie. Datę końcową pracy wyznacza układ białowiecki z 8 grudnia 1991 r., gdy podpisano deklarację o utworzeniu Wspólnoty Niepodległych Państw. Konsekwencją tego było, kilkanaście dni później, samorozwiązanie się ZSRR w dniu 26 grudnia.

Recenzowana publikacja zawiera obszerny wstęp autorstwa redaktora naukowego tomu: Adama Hlebowicza. Wstęp ten przybliży czytelnikowi tragizm losów Polaków żyjących na obszarze ZSRR zarówno przed II wojną światową, jak i po jej zakończeniu i zmianie granic (utrata Kresów Wschodnich). Hlebowicz szczególnie podkreśla rolę Kościoła katolickiego na Wschodzie, który mimo ciągłych prześladowań, bardzo często zmuszony do funkcjonowania w ukryciu, przetrwał i był główną ostoją polskości. Wstęp zawiera również syntetyczny opis procesu odradzania się polskiego życia społecznego, kulturowego i naukowego po rozpadzie Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich.

Autorzy zastosowali holenderski układ pracy, który wydaje się optymalny ze względu na obszerność materiału zgromadzonego w planowanym kilkutomowym wydawnictwie. Układ ten opiera się na alfabetycznym przedstawieniu biogramów, które są podzielone według poszczególnych republik. Można uznać, że stanowią one sześć rozdziałów pracy (Białoruś, Kazachstan, Litwa, Łotwa, Rosja, Ukraina). Na przejrzystość pracy i jej funkcje poznawcze bardzo istotnie wpływa umieszczenie spisu haseł (nazwisk) z podziałem na republiki na początku zasadniczej struktury słownika.

Pierwszy tom słownika zawiera biogramy wyłącznie osób już nieżyjących, w większości tych, którzy swoją aktywność zaczynali w okresie Polski międzywojennej. Autorzy uzasadniają taki podział różnicami warunków polityczno-społecznych przed II wojną światową i po jej zakończeniu, z czego wynikają też różnice pokoleniowe związane np. z kształtowaniem się osobowości opisywanych bohaterów jeszcze w czasach zaborów. Kategorie przedstawionych osób są bardzo zróżnicowane. Znajdziemy tu zarówno wybitnych ludzi nauki – profesorów, takich jak np. Juliusz Makarewicz⁹, Wilhelm Mozer¹⁰, Mieczysław Gębarowicz¹¹, jak

⁹ A. Redzik, *Juliusz Makarewicz (Ukraina – Lwów)*, [w:] *Zostali na Wschodzie...*

¹⁰ M. Kozubel, *Wilhelm Mozer (Ukraina – Lwów)*, [w:] *Ibidem*, s. 418-421.

również oficerów Armii Krajowej, nauczycieli, artystów reprezentujących różne dziedziny kultury, jak np. wybitna polska tancerka i choreograf Zofia Gulewicz¹². W sposób szczególny autorzy słownika upamiętnili polskich duchownych, którzy stali na straży polskiej tożsamości narodowej, krzewiąc wiarę katolicką, kulturę i język ojczysty. W ogólnej liczbie 78 biogramów zamieszczonych w słowniku 29 poświęconych jest polskim kapłanom, w tym wchodzącym dzisiaj w poczet błogosławionych Kościoła katolickiego, jak ks. Władysław Bukowiński¹³, oraz kandydujących do tego grona, jak ks. dr Henryk Mosing¹⁴.

W recenzowanej publikacji istnieje znaczna dysproporcja w liczbie biogramów w odniesieniu do poszczególnych republik. Przykładowo część pracy dotycząca Rosji zawiera zaledwie 6 sylwetek, natomiast w części dotyczącej Ukrainy znajdziemy aż 29 przedstawionych osób. W pracy zabrakło wyjaśnienia, skąd wynikają przyczyny takich różnic. Tytuł omawianej publikacji, a dokładniej podtytuł „Słownik inteligencji polskiej w ZSRS 1945-1991”, może budzić pewne zastrzeżenia, ponieważ zamieszczono w nim biogramy nie tylko Polaków, ale także Litwinów, Białorusinów, Ukraińców, Żydów, Ormian, Karaimów, Tatarów. Niemniej wszystkie te społeczności miały bezdyskusyjny wpływ na kształtowanie się państwa polskiego i jego wielokulturowości na przestrzeni wieków, co należy traktować jako swoisty fenomen nie tylko w skali europejskiej. Pewną uwagę polemiczną można również zgłosić do stosowanego terminu „sowiecki”, gdyż posiada on odpowiednik polski „radziecki”. Niemniej jest to rozwiązanie dość powszechnie przyjęte w literaturze.

Istotnym walorem każdej publikacji o charakterze historycznym, również popularnonaukowej, jest baza źródłowa. Autorzy przeprowadzili kwerendy nie tylko w archiwach polskich, ale i białoruskich, litewskich oraz ukraińskich, do których dostęp nadal nie jest w pełni bezproblemowy. Wymaga on niejednokrotnie dużej dozy cierpliwości i determinacji od polskich badaczy. Stąd też

---

¹¹ A. Hlebowicz, H. Stroński, *Mieczysław Gębarowicz (Ukraina – Lwów)*, [w:] Ibidem, s. 331-341.

¹² A. Srebrakowski, *Zofia Gulewicz (Litwa – Wilno)*, [w:] Ibidem, s. 165-169.

¹³ G. Łeszczyński, *Ks. Władysław Bukowiński (Kazachstan – Karaganda)*, [w:] Ibidem, s. 125-133.

¹⁴ A. Hlebowicz, *Ks. Henryk Mosing (Ukraina – Lwów)*, [w:] Ibidem, s. 407-417.

w publikacji zauważalny jest niedosyt wykorzystania zagranicznych zasobów archiwalnych, który często jest rekompensowany źródłami internetowymi i literaturą.

Oprócz zbiorczej bibliografii, związanej z omawianym tomem i zamieszczonej na końcu recenzowanej publikacji, każdy biogram opatrzone literaturą przedmiotu, a jeśli opisywany bohater sam był autorem – także podmiotu, co nie jest zabiegiem często stosowanym, a w istotny sposób wpływa na funkcje poznawcze opracowania. Publikacja posiada również materiał ikonograficzny w postaci fotografii przedstawiających opisywane osoby z różnych okresów ich życia i działalności. Są to zarówno zdjęcia portretowe, jak i grupowe związane z określonymi miejscami. Źródłem tych zdjęć są w zdecydowanej większości zbiory prywatne. Część z nich pochodzi z zasobów archiwalnych, w tym przede wszystkim z czasopism oraz z publikacji zwartych. Końcowymi elementami pracy są wykaz skrótów oraz indeks osobowy, który ułatwia poruszanie się po publikacji. Wydaje się, że szczególnie w tego typu publikacjach dużym ułatwieniem dla czytelnika byłoby również zamieszczenie indeksu miejscowości i nazw geograficznych.

Powyższe uwagi nie wpływają jednak na merytoryczną wartość słownika. Recenzowana publikacja, pomimo pewnych niedociągnięć, stanowi istotne i bardzo potrzebne źródło informacji o heroizmie i odwadze polskiej inteligencji w Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich wobec zagrożeń związanych z utratą tożsamości narodowej. Postawy te miały wymiar nie tylko jednostkowy, ale z analizy poszczególnych życiorysów wyłania się spójna całość niezależnie od reprezentowanej profesji opisywanych osób. Publikację tę bez wątplenia można polecić historykom, politologom, socjologom, kulturoznawcom. Opisuje ona świat, którego już nie ma. W wielu wypadkach żyją natomiast członkowie rodzin, kolejne pokolenia przedstawianych bohaterów i to właśnie dla nich recenzowana publikacja będzie posiadała największą wartość.

Bibliografia / References

- Bobryk A., *Odrodzenie narodowe Polaków w Republice Litewskiej 1987-1997*, Toruń 2005.
- Czapski J., *Na nieludzkiej ziemi*, Paryż 1949.

-
- Dzwonkowski R., *Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRS 1939-1988*, Lublin 2003.
- Sudoł A., *Początki sowietyzacji Kresów Wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej (Jesień 1939)*, Bydgoszcz-Toruń 1997.
- Surwiło J., *Zostali tu z nami na dobre i złe. Losy przedstawicieli przedwojennej inteligencji Wilna i Wileńszczyzny po 1944*, Wilno 2000.
- Ważniewski W., *Stracone nadzieje. Polityka władz okupacyjnych w Małopolsce Wschodniej 1939-1944*, Warszawa 2009.
- Węglarczyk B., *Dokładnie 30 lat temu Reagan mówił o „imperium zła”*, <https://www.rp.pl/arttykul/988092-Dokladnie-30-lat-temu-Reagan-mowil-o--imperium-zla-.html> (data dostępu: 30.04.2021).
- Zostali na Wschodzie. Słownik inteligencji polskiej w ZSRS 1945-1991*, red. A. Hlebowicz, Warszawa 2021.

Alicja Łuczyńska

ORCID: 0000-0002-4096-6569

a.luczynska@muzeum.olsztyn.pl

Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie
Biblioteka

Wokół setnej rocznicy przeprowadzenia plebiscytu na Warmii i Mazurach

***Wersal, plebiscyt i co dalej na Warmii i Mazurach?*
*Versailles, the Plebiscite and the future of Warmia
and Masuria, oprac. Anna Kruszewska, Muzeum Warmii
i Mazur w Olsztynie, Olsztyn 2020, ss. 156***

DOI: 10.34739/doc.2021.18.17

Rok 2020 był czasem obchodów wielu rocznic. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej postanowił w drodze okolicznościowych uchwał uhonorować osobistości, takie jak: św. Jan Paweł II, hetman Stanisław Żółkiewski, Roman Ingarden i Leopold Tyrmand, oraz wydarzenia: Bitwa Warszawska 1920 r. i zaślubiny Polski z morzem w Pucku¹. Dla regionu Warmii i Mazur rok ten był natomiast przede wszystkim czasem upamiętnienia setnej rocznicy przeprowadzenia plebiscytu w 1920 r. Wiele instytucji w regionie organizowało różnego rodzaju spotkania, odczyty, konferencje czy wystawy. Jako przykłady można tu wymienić: odsłonięcie tablicy pamiątkowej w Lubstynku z inicjatywy prezesa IPN dr. Jarosława Szarka², kon-

---

¹ *Patroni roku 2020 ustanowieni przez Sejm*, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/komunikat.xsp?documentId=D2D67778BF2D4A7BC12584DD004CA262> (data dostępu: 29.01.2021).

² *Odsłonięcie tablicy pamiątkowej i otwarcie wystawy! Obchody 100. rocznicy plebiscytu*, <https://gdansk.ipn.gov.pl/pl2/aktualnosci/101154,Uroczystosci-100-rocznicy-plebiscytu-na-Warmii-Mazurach-i-Powislu-Lubstynek-10-1.html> (data dostępu: 29.01.2021).

ferencje pt.: „Nie tylko plebiscyt. Rok 1920 na Warmii, Mazurach, w Polsce i Europie” zorganizowaną w Instytucie Północnym im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie³. Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. E. Sukertowej-Biedrawiny w Olsztynie opracowała natomiast materiały multimedialne, przybliżające ogólnie zagadnienie plebiscytu, oraz pomoce dydaktyczne⁴.

Największa placówka muzealna w regionie, a piszę tu o Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, również przygotowała wystawę czasową upamiętniającą ową rocznicę. Ekspozycja pt. „Wersal, plebiscyt i co dalej na Warmii i Mazurach?” dofinansowana została ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, pochodzących z Funduszy Promocji Kultury, oraz środków samorządu województwa warmińsko-mazurskiego. Kuratorami byli dr Małgorzata Gałęziowska oraz dr Sebastian Mierzyński. Uzupełnieniem wystawy jest wydana przez Muzeum publikacja o tym samym tytule.

Wydawnictwo liczy 156 stron. Wyróżnia je szata graficzna. Książka skonstruowana jest w prosty i przystępny sposób. Widoczny jest tu wyraźny podział na dwie części. Pierwsza zawiera artykuły wraz ze wstępem dyrektora Muzeum Piotra Żuchowskiego. Druga to fotografie wybranych eksponatów pokazywanych na wystawie. Spośród sześciu tekstów pięć napisanych zostało przez pracowników Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie. Są to: dr Sebastian Mierzyński *Łańcuch zawilej przeszłości*, Danuta Syrwid *Polacy wobec plebiscytu na Warmii, Mazurach i Powiślu w 1920 roku*, dr Małgorzata Gałęziowska *Wybrane sfery, mechanizmy i narzędzia autoidentyfikacji oraz kształtowania tożsamości po plebiscycie w Prusach Wschodnich*, dr hab. Mirosław Hoffmann *Heimatkunde – źródło budowania tożsamości zbiorowości wieloetnicznej ludności Prus Wschodnich w XIX i pierwszych dekadach XX wieku* oraz Grzegorz Kumorowicz *Fotografia wojny – dokument, sztuka, propaganda*. Ostatni referat jest autorstwa przedstawiciela Towarzystwa Przyjaciół Olsztynka – Bogumiła Kuźniewskiego *Tannenberg-Denkmal. Wielkość i upadek*.

---

³ J. Kielbik, *Konferencja naukowa „Nie tylko plebiscyt. Rok 1920 na Warmii i Mazurach w Polsce i Europie”*, <http://ip.olsztyn.pl/2020/05/05/konferencja-naukowa-nie-tylko-plebiscyt-rok-1920-na-warmii-i-mazurach-w-polsce-i-europie/> (data dostępu: 29.01.2021).

⁴ *1920–2020 100-lecie plebiscytu na Warmii, Mazurach i Powiślu*, <https://www.wbp.olsztyn.pl/plebiscyty-1920-o-projekcie/> (data dostępu: 29.01.2021).

Publikacja przeznaczona została do darmowej dystrybucji wśród publiczności odwiedzającej wystawę. Zawarte w niej teksty oraz podpisy pod fotografiami wydrukowane zostały w całości również w języku angielskim. Jest to dodatkowy walor, gdyż wydawnictwo dzięki temu może trafić do szerszego grona odbiorców. Jak czytamy celem wystawy było „(...) pokazanie najważniejszych uwarunkowań politycznych, społecznych i ekonomicznych, które doprowadziły do głosowania plebiscytowego (...)”⁵. Wielowątkowość problematyki widać również w szerokim spektrum poruszanych tematów w zamieszczonych artykułach. Autorzy nie skupiają się na samym głosowaniu plebiscytowym. Starają się w łańcuchu przyczynowo-skutkowym pokazać złożoność historii regionu, która ostatecznie miała wpływ na wyniki głosowania w 1920 r. Wartością dodatnią tego wydawnictwa jest również z pewnością próba skierowania czytelnika na inny tor myślenia. Zawarte tu teksty mają skłonić go do zmiany optyki. Czytelnik ma przestać zadawać sobie stereotypowe pytania typu: „Jakie były przyczyny polskiej przegranej?”. Powinien raczej zastanowić się: „Co strona polska zrobiła, aby ten plebiscyt wygrać?”. Publikacja z pewnością znacznie przyczynia się do upowszechnienia nieszablonowego postrzegania tematu plebiscytu przeprowadzonego w 1920 r. na terenie Warmii i Mazur.

Wydawnictwo to ma przede wszystkim charakter popularyzatorski, skierowany przede wszystkim do odbiorców niezajmujących się bezpośrednio działalnością naukową, ale zainteresowanych historią lokalną. Jak wynika z raportu Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, publiczność muzealną można podzielić, stosując różne kryteria. Najczęściej jest to: wiek, charakter uczestnictwa (zwiedzający indywidualni i grupy zorganizowane) oraz miejsce zamieszkania (mieszkańcy miejscowości, w której działa muzeum i turyści)⁶. Bardzo wąską grupę stanowią natomiast profesjonaliści czy naukowcy, piszący różnego rodzaju prace związane z obiektami znajdującymi się w muzeum. Jednakże treści zawarte w publikacji przeznaczone są raczej dla ludzi znających już, nawet

---

⁵ *Wersal, plebiscyt i co dalej na Warmii i Mazurach? Versailles, the Plebiscite and the future of Warmia and Masuria*, oprac. A. Kruszewska, Olsztyn [2020], okładka.

⁶ PT. Kwiatkowski, B. Nessel-Lukasik, *Publiczność Muzeów w Polsce. Badania pilotażowe. Raport*, Warszawa 2017, <https://nimos.pl/dzialalnosc/projekty/publicznosc-muzeow/publicznosc-muzeow-w-polsce-badania-pilotazowe-raport-2017.html> (data dostępu: 29.01.2021).

w niewielkim stopniu, problematykę plebiscytową. Dla laika widzącą jedynie wystawę, treści artykułów mogą być zbyt obszerne.

Należałoby zarekomendować, jako pierwszą pozycję, po którą powinien sięgnąć zainteresowany zgłębieniem tematu, autorstwa Wojciecha Wrzesińskiego *Plebiscyty na Warmii, Mazurach i Powiślu w 1920 roku*⁷. Recenzowana publikacja natomiast będzie dobrym uzupełnieniem podstawowej wiedzy na temat plebiscytu. Pojawia się też uwaga krytyczna. Mimo rzetelności i dbania o warstwę merytoryczną w wydawnictwie występuje drobny błąd rzeczowy. Możemy przeczytać „(...) z inicjatywy posła Walentego Barczewskiego powstały prywatne szkoły polskie (...)”⁸. Nastąpiła tu pomyłka, ponieważ propagatorem zakładania szkół polskich był Jan Baczewski⁹. Natomiast Walenty Barczewski był działaczem narodowym, folklorystą, redaktorem i wydawcą, a przede wszystkim wieloletnim proboszczem w Brąswaldzie¹⁰. Uwagę zwraca również fakt, że w publikacji nie ma podanego roku jej wydania. Wydrukowano jedynie czas realizacji wystawy. Zabieg ten powoduje pewne problemy ze stworzeniem opisu w katalogach bibliotecznych. Biblioteka Narodowa w Warszawie czy Biblioteka Jagiellońska w Krakowie w podawanych przez siebie uwagach zaznacza, że rok wydania w takich przypadkach jest podawany na podstawie wpływu egzemplarza obowiązkowego.

Reasumując, publikacja „Wersal, plebiscyt i co dalej na Warmii i Mazurach?” wydana przez Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie jest ciekawa i bogato ilustrowana. Ma bardzo istotny walor poznawczy oraz popularyzatorski. Materiał jest opracowany rzeczowo i merytorycznie. Może on jednak rozmijać się z oczekiwaniami typowego zwiedzającego Muzeum. Przyczyną jest to, że kwestie poruszane w publikacji wykraczają poza podstawową wiedzę dotyczącą plebiscytu. W związku z tym twórcy wydawnictwa powinni zastanowić się nad inną niż przyjęta drogą dystrybucji, by trafić do odpowiedniej grupy docelowej. Niewątpliwie publikację tę można polecić historykom, regionalistom, politologom, socjologom

⁷ W. Wrzesiński, *Plebiscyty na Warmii, Mazurach i Powiślu w 1920 roku*, Olsztyn 1974.

⁸ M. Gałęziowska, *Wybrane sfery, mechanizmy i narzędzia autoidentyfikacji oraz kształtowania tożsamości po plebiscycie w Prusach Wschodnich*, [w:] *Wersal, plebiscyt...*, s. 38.

⁹ J. Chłosta, *Słownik Warmii (historyczno-geograficzny)*, Olsztyn 2002, s. 22.

¹⁰ *Ibidem*, s. 27.

oraz wszystkim tym, którzy interesują się problematyką mniejszości narodowych oraz stosunków narodowościowych.

Bibliografia / References

- Chłosta J., *Słownik Warmii (historyczno-geograficzny)*, Olsztyn 2002.
- Kiełbik J., *Konferencja naukowa „Nie tylko plebiscyt. Rok 1920 na Warmii i Mazurach w Polsce i Europie”*, <http://ip.olsztyn.pl/2020/05/05/konferencja-naukowa-nie-tylko-plebiscyt-rok-1920-na-warmii-i-mazurach-w-polsce-i-europie/> (data dostępu: 29.01.2021).
- Kwiatkowski P.T., Nessel-Lukasik B., *Raport Publiczność Muzeów w Polsce. Badania pilotażowe*, Warszawa 2017, <https://nimoz.pl/dzialalnosc/projekty/publicznosc-muzeow/publicznosc-muzeow-w-polsce-badania-pilotazowe-raport-2017.html> (data dostępu: 29.01.2021).
- Odślonięcie tablicy pamiątkowej i otwarcie wystawy! Obchody 100. rocznicy plebiscytu*, <https://gdansk.ipn.gov.pl/pl2/aktualnosci/101154,Uroczystosci-100-rocznicy-plebiscytu-na-Warmii-Mazurach-i-Powislu-Lubstynek-10-1.html> (data dostępu: 29.01.2021).
- Patroni roku 2020 ustanowieni przez Sejm*, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/komunikat.xsp?documentId=D2D67778BF2D4A7BC12584DD004CA262> (data dostępu: 29.01.2021).
- Wersal, plebiscyt i co dalej na Warmii i Mazurach? Versailles, the Plebiscite and the future of Warmia and Masuria*, oprac. A. Kruszewska, Olsztyn [2020].
- Wrzesiński W., *Plebiscyty na Warmii, Mazurach i Powiślu w 1920 roku*, Olsztyn 1974.
- 1920–2020. 100-lecie plebiscytu na Warmii, Mazurach i Powiślu*, <https://www.wbp.olsztyn.pl/plebiscyty-1920-o-projekcie/> (data dostępu: 29.01.2021).

Marlena Drygiel-Bielińska

ORCID: 0000-0002-3825-7106
marlena.drygiel@uph.edu.pl

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Nauk Społecznych

Litwa wobec mniejszości

Małgorzata Stefanowicz, *Polityka etniczna Litwy w latach 1990-2004, Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków 2019, ss. 272*

DOI: 10.34739/doc.2021.18.18

Litwa tradycyjnie jest krajem wielokulturowym ze znaczącym udziałem mniejszości narodowych. Jednocześnie, zarówno w dwudziestoleciu międzywojennym, jak i współcześnie, zauważalne były tendencje do wywoływania lub wzmacniania procesów asymilacyjnych. Podejmowano również szereg działań o charakterze prawno-administracyjnym, prowadzących do umocnienia pozycji narodu litewskiego i jego języka w życiu publicznym. Wpływało to w konsekwencji na położenie mniejszości narodowych i ich udział w strukturze demograficznej kraju¹. Kwestie związane z relacjami dotyczącymi poszczególnych narodowości zostały również ujęte w umowach międzypaństwowych. Traktat o dobrosąsiedzkich relacjach pomiędzy Polską a Litwą został podpisany w 1994 r.². Była to ostatnia z serii umów dwustronnych (dla strony litewskiej była to

---

¹ K. Buchowski, *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918-1940*, Białystok 1999; A. Bobryk, *Odrodzenie narodowe Polaków w Republice Litewskiej 1987-1997*, Toruń 2005; K. Sidorkiewicz, *Między demokracją a buntem. Działalność polityczna i samorządowa Polaków w Republice Litewskiej (1988-2011)*, Elbląg 2011; K. Kawęcki, *Polacy na Wileńszczyźnie 1990-2012*, Warszawa 2013; B. Jundo-Kaliszewska, *Zakładnicy historii. Mniejszość polska w postradzieckiej Litwie*, Łódź 2019; M. Mróz, *Wybrane aspekty relacji litewsko-polskich w latach 1991-2019 i ich wpływ na kondycję mniejszości polskiej w Republice Litewskiej. Raport*, Warszawa 2020.

² Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Litewską o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy z dnia 26 kwietnia 1994 r., Dz.U. 1995, nr 15, poz. 71; A. Firewicz, *Litwa po raz drugi*, Toruń 2001, s. 225-235.

z kolei pierwsza umowa z państwem sąsiedzkim), które regulowały sąsiedzkie stosunki Polski po upadku systemu dwublokowego.

Uwarunkowaniem, które wpłynęło na najdłuższy okres negocjacyjny była kwestia mniejszości polskiej na Litwie. Jest to problem, który nadal rzutuje na kształt relacji polsko-litewskich. Z tego względu ważkim zagadnieniem staje się analiza polityki etnicznej Litwy. Badania z tym związane prowadzone są z różnych perspektyw. Brak było jednak dotychczas osobnej monografii, która poświęcona byłaby temu problemowi. Naprzeciw temu zapotrzebowaniu badawczemu wychodzi publikacja Małgorzaty Stefanowicz *Polityka etniczna Litwy w latach 1990-2004*. Analiza tej problematyki wymaga interdyscyplinarnego ujęcia, ponieważ skupia w sobie ujęcie socjologiczne, politologiczne i kulturoznawcze.

Główną hipotezą, którą przyjęła autorka jest stwierdzenie, że polityka etniczna Litwy w latach 1990-2004 „balansowała pomiędzy wizją elit litewskich jako «państwa dla określonego narodu» a zaspokojeniem potrzeb etnicznych grup mniejszościowych”³. Ta polityczna próba utrzymywania równowagi była pozbawiona strategicznego podejścia, rzetelnej analizy uwarunkowań, środków, metod i celów polityki Litwy w odniesieniu do mniejszości zamieszkujących jej terytorium. Podejmowane działania miały charakter krótkowzroczny i stanowiły reakcje na bieżące problemy lub były podporządkowane aktualnym celom, np. w polityce zagranicznej (akcesja do struktur euroatlantyckich).

Cezura czasowa przyjęta w publikacji ma niebagatelne znaczenie dla realizacji interesów i celów polityki etnicznej Litwy. Jest to bowiem czas budowy państwowości i tożsamości narodowej po rozpadzie Związku Radzieckiego (państwa wieloetnicznego) do momentu akcesji do struktur euroatlantyckich, która przyniosła nowe wyzwania decydującym politycznym w kontekście polityki etnicznej. Są to ramy czasowe, które odnoszą się do kształtowania się autonomizacji polityki Litwy z jednej strony, a z drugiej do konieczności implementacji rozwiązań i norm międzynarodowych, które w tym zakresie obowiązują (co wymogło członkostwo w Unii Europejskiej)⁴.

---

³ M. Stefanowicz, *Polityka etniczna Litwy w latach 1990-2004*, Kraków 2019, s. 217.

⁴ Cf. M. Barwiński, K. Leśniewska, *Sytuacja mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce i na Litwie – studium porównawcze*, „Przegląd Geograficzny” 2014, nr 4, s. 500.

Autorka skupiła się na analizie, jak zauważa we wstępie, współzależnych elementów, czyli państwa i jego instytucji, grup etnicznych oraz relacji państwo-grupa etniczna. Rozdział I został poświęcony teoretycznemu ujęciu problemów etnicznych. Uwagę zwraca kategoria polityki etnicznej. Stefanowicz umieściła przegląd stanowisk badaczy tej kwestii, zwracając uwagę na różnorodność terminologii, która jest przez nich stosowana (w polskiej literaturze przedmiotu: polityka narodowościowa i etnopolityka⁵). Problemem jest również niedookreślenie przez same państwa, jakiego rodzaju działania prowadzą w ramach polityki etnicznej. Autorka zwróciła uwagę na triadyczny schemat w ujęciu Rogersa Brubakera⁶. Polityzacja etniczności jest procesem, który nie dotyczy jedynie działań i regulacji funkcjonujących w danym państwie, ale również działalności wspólnot etnicznych, partii, ruchów i organizacji (ujęcie Andrzeja Wierzbickiego, przywołane również w recenzowanej publikacji)⁷.

Uwarunkowania geopolityczne, jakie powstały w Europie po upadku systemu dwublokowego sprawiły, że mniejszości narodowe znalazły się w obrębie trzech podmiotów, tj. samych mniejszości narodowych, państwa zorientowanego narodowo oraz zagranicznej ojczyzny danej mniejszości. Schemat ten pozwala skonstruować sieć powiązań, dzięki której łatwiej można przeanalizować problem zasadniczy dla recenzowanej pracy, czyli sytuację mniejszości polskiej na Litwie, mniejszości litewskiej w Polsce oraz relacje sąsiedzkie pomiędzy oboma państwami. Autorka przeanalizowała również relacje pomiędzy etnicznością a państwem. Na uwagę zasługuje ujęcie nacjonalizmu etnicznego w opozycji do nacjonalizmu obywatelskiego. Znalazło się tu również odniesienie do mniejszościowych grup etnicznych oraz do funkcjonowania mniejszości narodowych w państwach demokratycznych. W kontekście teoretycznych problemów etnicznych autorka zwróciła uwagę na zasadę równości w odniesieniu do zasady niedyskryminacji etnicznych grup mniejszościowych. Wskazano również na pola konfliktów w relacjach międzyetnicznych oraz skonfrontowano kategorie etniczności i terytorium.

---

⁵ K. Chołaszczyński, *Etnopolityka – głos w dyskursie*, „Historia i Polityka” 2011, nr 6, s. 125-147.

⁶ M. Stefanowicz, *Polityka etniczna...*, s. 15.

⁷ K. Chołaszczyński, *Etnopolityka – głos...*, s. 126.

W ostatniej części pierwszego rozdziału autorka zwróciła uwagę na procesy etnopolityczne. Ich strukturę stanowią: reprezentacja polityczna wspólnot etnicznych w organach państwowych, a zwłaszcza ich partycypacja w zarządzaniu państwem, polityczne zachowania, działalność etnicznych organizacji społeczno-politycznych, wszelkie procesy narodotwórcze, a także polityka językowa, skrajne formy etnicznych nacjonalizmów, formy etnicznych mobilizacji i polityzacji, formy współpracy z innymi wspólnotami, i tym podobne. Mnogość tych procesów powoduje, że nie można dokonać ich pełnej klasyfikacji⁸.

Rozdział II został poświęcony analizie kompozycji narodowościowej Litwy. Badaczka przedstawiła w nim strukturę etniczną i wyznaniową współczesnej Litwy. Na uwagę zasługuje tu typologizacja grup etnicznych z uwzględnieniem ich sytuacji kulturalno-politycznej, w ramach której znalazło się autorskie ujęcie typologii grup mniejszościowych. Autorka wyodrębniła mniejszościowe grupy etniczne zdolne do mobilizacji, które posiadają własne struktury organizacyjne i starają się zachować tożsamość kulturową. Kolejny rodzaj stanowią mniejszościowe grupy roszczeniowe, które uważają się za spadkobierców dziedzictwa kulturowego kraju. Stefanowicz wyróżniła jeszcze mniejszościowe grupy konfrontacyjne (działają na rzecz przywrócenia im określonego mienia i praw) oraz mniejszościowe subgrupy etniczne – nie mają struktur organizacyjnych i nie posiadają żadnych programów kulturalnych i politycznych („tutejsi” i Żmudzini)⁹. Przedstawione typologie są bardzo pomocne w analizie polityki etnicznej. Dowiadujemy się tu nie tylko o strukturze mniejszości, ale również o potencjalnych dążeniach politycznych i wpływie na kształtowanie polityki państwa w tym zakresie.

W rozdziale III autorka skupiła się na uwarunkowaniach instytucjonalnych i programowych polityki etnicznej Litwy. Zgodnie z założeniami systemu politycznego Litwy przedstawiono kompetencje organów władzy w zakresie polityki etnicznej. Następnie zwrócono uwagę na instytucje dialogu międzyetnicznego oraz organy ochrony języka państwowego. Badaczka odniosła się również do programu Litewskiego Ruchu na rzecz Przebudowy (Sajudis), ze

---

⁸ A. Wierzbicki, *Etnopolityka w Azji Centralnej*, Warszawa 2008, s. 29; K. Chołasiński, *Etnopolityka – głos...*, s. 140-141.

⁹ M. Stefanowicz, *Polityka etniczna...*, s. 51-53.

względu na jego monopolistyczną rolę w okresie przełomu w kontekście tworzenia symboli narodowych i dyskursu państwowotwórczego. Analizie zostały poddane także akty prawne dotyczące funkcjonowania mniejszości narodowych oraz programów i koncepcji rządowych.

Rozdział IV jest kontynuacją wątków podjętych w poprzedniej części publikacji, ponieważ poddaje analizie problemy mniejszości narodowych i etnicznych, które mają swoje odniesienie do aktów prawnych i tzw. praktyki politycznej.

Rozdział V, najbardziej obszerny pod względem zawartych treści, został zatytułowany „Mobilizacja etnopolityczna mniejszości narodowych”. Autorka zwróciła w nich uwagę na uwarunkowania mobilizacji politycznej mniejszości narodowych zamieszkujących Litwę (tj. Polaków i Rosjan), do których zaliczyła uwarunkowania obiektywne (m. in. liczebność i przyrost naturalny grupy i jej rozproszenie terytorialne, sposób funkcjonowania na terytorium państwa, tożsamość narodowa, status społeczno-ekonomiczny grupy i jej udział w społecznym podziale pracy) oraz subiektywne (tj. wewnętrzna konsolidacja grupy, dzięki której można wyrażać jej problemy)¹⁰. Nieobecność i brak angażowania przedstawicieli mniejszości w proces tworzenia narodu i państwa litewskiego, który zaczął się rozwijać w latach 80. ubiegłego stulecia. Był to błąd przywódców Sajudisu, który spowodował wzrost tendencji nacjonalistycznych, wzajemnych stereotypów, co z kolei doprowadziło do konfliktu, którego struktura stała się bardzo skomplikowana.

W kolejnej części tego rozdziału badaczka skupiła się na przedstawieniu celów i form mobilizacji politycznej Rosjan i Polaków, które zogniskowały się wokół autonomii terytorialno-narodowej, z uwzględnieniem doświadczeń historycznych Litwy. W konsekwencji Małgorzata Stefanowicz zwróciła uwagę na reprezentację i uczestnictwo polityczne mniejszości narodowych, przytaczając przykłady i omawiając poszczególne struktury i ich ewolucję. Następnie przedstawiono aktywność polityczną mniejszości narodowych. Mowa tu o partiach politycznych, dynamice ich powstawania, konkurencyjnego charakteru wobec siebie oraz retoryce litewskich mediów, odnoszącej się do roszczeniowości części z nich w stosunku do państwa

---

¹⁰ Ibidem, s. 166-167.

litewskiego. Znalazło się tu także odniesienie do polityki Polski wobec dążeń mniejszości polskiej na Litwie oraz do polityki Rosji wobec litewskich Rosjan.

Przyjęta struktura opracowania ma charakter problemowy i odzwierciedla tok analizy przyjęty dla potwierdzenia postawionej hipotezy. Stefanowicz zamieściła obszerną bibliografię, w której znalazło się także wiele źródeł w języku litewskim, co jest dużym walorem wydawnictwa. Aczkolwiek należy zwrócić uwagę, iż z polskiej literatury autorce umknęła publikacja, poświęcona bezpośrednio problematyce etnicznej Litwy, do której w monografii warto byłoby się odnieść¹¹. Całość zamyka indeks nazwisk, co zwiększa przejrzystość wydawnictwa. Recenzowana publikacja stanowi wartościową analizę na polskim rynku wydawniczym. Jest warta polecenia nie tylko badaczom i studentom zagadnień związanych z polityką etniczną, ale również decydentom, którzy podejmują działania w zakresie polityki zagranicznej, ponieważ jest to jeden z wiodących problemów w stosunkach polsko-litewskich, którym nadano wymiar strategicznego partnerstwa. Ponadto zagadnienia tożsamości, różnic etnicznych, narodowościowych, religijnych pozostają w XXI wieku nadal aktualne, stanowiąc potencjalne wyzwanie zarówno w zakresie społecznym jak i bezpieczeństwa.

Bibliografia / References

- Barwiński M., Leśniewska K., *Sytuacja mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce i na Litwie – studium porównawcze*, „Przegląd Geograficzny” 2014, nr 4.
- Bobryk A., Kurcz Z., *Polityka etniczna Litwy*, [w:] *Polityka etniczna współczesnych państw Europy Środkowo-Wschodniej*, red. H. Chałupczak, R. Zenderowski, W. Baluk, Lublin 2015.
- Bobryk A., *Odrodzenie narodowe Polaków w Republice Litewskiej 1987-1997*, Toruń 2005.
- Buchowski K., *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918-1940*, Białystok 1999.
- Chołaszczyński K., *Etnopolityka – głos w dyskursie*, „Historia i Polityka” 2011, nr 6.
- Firewicz A., *Litwa po raz drugi*, Toruń 2001.

---

¹¹ A. Bobryk, Z. Kurcz, *Polityka etniczna Litwy*, [w:] *Polityka etniczna współczesnych państw Europy Środkowo-Wschodniej*, red. H. Chałupczak, R. Zenderowski, W. Baluk, Lublin 2015, s. 239-284.

-
- Jundo-Kaliszewska B., *Zakładnicy historii. Mniejszość polska w postradzieckiej Litwie*, Łódź 2019.
- Kawęcki K., *Polacy na Wileńszczyźnie 1990-2012*, Warszawa 2013.
- Mróz M., *Wybrane aspekty relacji litewsko-polskich w latach 1991-2019 i ich wpływ na kondycję mniejszości polskiej w Republice Litewskiej. Raport*, Warszawa 2020.
- Sidorkiewicz K., *Między demokracją a buntem. Działalność polityczna i samorządowa Polaków w Republice Litewskiej (1988-2011)*, Elbląg 2011.
- Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Litewską o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy z dnia 26 kwietnia 1994 r.*, Dz.U. 1995, nr 15, poz. 71.
- Wierzbicki A., *Etnopolityka w Azji Centralnej*, Warszawa 2008.

Adam Bobryk

ORCID: 0000-0001-5876-4685

adam.bobryk@uph.edu.pl

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Nauk Społecznych

Stosunki polsko-litewskie a mniejszość polska

Maciej Mróz, *Wybrane aspekty relacji litewsko-polskich w latach 1991-2019 i ich wpływ na kondycję mniejszości polskiej w Republice Litewskiej. Raport, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2020, ss. 97*

DOI: 10.34739/doc.2021.18.19

Analizowana pozycja zawiera 97 stron, z czego 6 stanowi wykaz najważniejszej literatury i aktów prawnych. Autor podzielił opracowanie na 7 rozdziałów: „Stanowisko Polski wobec niepodległości Republiki Litewskiej”, „Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Litewską o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy z 26 kwietnia 1994 roku”, „W dobie giedroyciowskiego mitu (1994-2005)”, „Próby zbliżenia polsko-litewskiego i geneza dyplomacji energetycznej prezydenta Lecha Kaczyńskiego (2005-2010)”, „Sukcesy i porażki polityki pragmatyzmu (2007-2015)”, „W kierunku nowego otwarcia w relacjach polsko-litewskich (2015-2019)”, „Polsko-litewska współpraca w dziedzinie wojskowej i bezpieczeństwa (1991-2019)”. Praca została ułożona w porządku chronologiczno-problemowym. Kolejność rozdziałów jest właściwa i powiązana ze sobą treściowo poprzez ukazanie przyczyn, przebiegu i konsekwencji zjawisk oraz procesów społecznych. Wspólnym wątkiem są relacje między Republiką Litewską a Rzeczpospolitą Polską w perspektywie ich wpływu na położenie mniejszości polskiej.

Problematykę związaną z tym obszarem poruszało już wielu autorów, analizując ją przede wszystkim z perspektywy politologii, socjologii, historii. Byli to przede wszystkim polscy badacze¹. Jednocześnie problematyka ta budzi zainteresowanie również litewskich naukowców². Autor wykazał się dużą znajomością dorobku dotychczasowych badaczy umiejętnie korzystając z ich wyników. *Raport* jest jednak zdecydowanie nowatorskim spojrzeniem na tę problematykę. Ogromny walor stanowi całościowe ujęcie analizowanego obszaru oraz jego aktualność. Związane jest to nie tylko z dynamicznymi zmianami, ale również z przyjętymi granicami chronologicznymi. Początkiem jest uznanie przez społeczność międzynarodową niepodległości Republiki Litewskiej w 1991 r., a zamknięciem koniec 2019 r. Niekiedy w swoich rozważaniach autor nieco wykracza poza początkową granicę, ale jest to niezbędne dla ukazania przebiegu procesów społecznych.

---

¹ C. Żołędowski, *Białorusini i Litwini w Polsce. Polacy na Białorusi i Litwie. Uwagowania współczesnych stosunków między większością i mniejszościami narodowymi*, Warszawa 2003; A. Bobryk, *Odrodzenie narodowe Polaków w Republice Litewskiej 1987-1997*, Toruń 2005; Z. Kurcz, *Mniejszość polska na Wileńszczyźnie. Studium socjologiczne*, Wrocław 2005; I. Kabzińska, *Między pragnieniem ideału a rzeczywistością. Polacy na Litwie, Białorusi i Ukrainie w okresie transformacji systemowej przełomu XX i XXI stulecia*, Warszawa 2009; J. Sobczak, *Potomkowie Lecha i Giedymina. Stosunki polityczne między Litwą i Polską w pierwszych latach odrodzenia państwa litewskiego*, Poznań 2009; K. Sidorkiewicz, *Między demokracją a buntem. Działalność polityczna i samorządowa Polaków w Republice Litewskiej (1988-2011)*, Elbląg 2011; Z. Krajewski, *Kwestia polskości na Litwie z perspektywy historycznej i współczesnej*, Lublin 2012; E. Kuzborska, *Sytuacja prawna mniejszości narodowych na Litwie w kontekście narodowych i ponadnarodowych standardów ich ochrony*, Warszawa 2012; K. Kawęcki, *Polacy na Wileńszczyźnie 1990-2012*, Warszawa 2013; A. Bobryk, *Spoleczne znaczenie funkcjonowania polskich ugrupowań politycznych w Republice Litewskiej 1989-2013*, Siedlce 2013; *My nie bracia, my sąsiedzi. Polska perspektywa stosunków polsko-litewskich*. Antologia tekstów, red. A. Srebrakowski, Wrocław 2013; K. Leśniewska-Napierała, *Geograficzno-polityczne uwarunkowania sytuacji mniejszości polskiej na Litwie i Łotwie po 1990 roku*, Łódź 2015; P. Sobik, *Akcja Wyborcza Polaków na Litwie w systemie politycznym Republiki Litewskiej*, Wojnowice 2017; *Polacy na Litwie. Przeszłość i teraźniejszość*, red. W. Lis, Toruń 2018; B. Jundo-Kaliszewska, *Zakładnicy historii. Mniejszość polska w postradzieckiej Litwie*, Łódź 2019.

² S. Vaitiekus, *Lietuvos lenkai*, Vilnius 1994; G. Merkys, S. Balčiūnas, A. Balžkienė, A. Lapienienė, Ž. Pauliukaitė, A. Telešienė, *Mokymosi prieinamumas Vilniaus rajono gyventojams*, Kaunas 2006; G. Kazėnas, A. Jakubauskas, I. Gaižauskaitė, R. Kacevičius, A. Visockaitė, *Lenkų tautinės mažumos Lietuvoje identitetotyrimas*, Vilnius 2014; V. Sirutavičius, *Lietuviai ir Lietuvos lenkai. Lietuva ir Lenkija 1988-1994 metais*, Vilnius 2017.

W treści opracowania wyraźnie zaznaczone jest dążenie do całościowego ujęcia relacji polsko-litewskich, zawsze jednak ze wskazaniem na perspektywę położenia mniejszości polskiej oraz to, jak stosunki bilateralne wpływały na status Polaków w Republice Litewskiej. Autor trafnie wskazuje na rozbieżności między ideacyjnymi założeniami a praktyką polityczną. Ukazuje zarówno zakres wpływu wzajemnych relacji na położenie mniejszości polskiej, jak też własną aktywność tego środowiska, która niezależnie od wsparcia ze strony swojej Macierzy osiągała cele, przyczyniające się do ograniczenia zagrożeń, zachowania stanu posiadania lub jego rozwoju. Stawiane wnioski dalekie są od poprawności politycznej. Swoje przemyślenia Autor formułuje w sposób zdecydowany, niekiedy wręcz ostry, ale jednocześnie starannie je uzasadnia. Dąży do kompletnego ujęcia analizowanej problematyki. Zasadniczo przedstawia swe rozważania w sposób bardzo syntetyczny.

Na szczególną uwagę zasługują zwłaszcza myśli, które nie są obecne w dyskursie dotyczącym wzajemnych relacji lub występują bardzo marginalnie. Dystans do opisywanych wydarzeń ułatwia obiektywną analizę. Maciej Mróz bardzo trafnie wskazuje chociażby znaczenie przeszłości we wzajemnych relacjach. Stwierdza on, że „stosunki polsko-litewskie po odzyskaniu przez oba państwa niepodległości i suwerenności na przełomie lat 80. i 90. ubiegłego wieku okazały się *ab initio* niesłychanie skomplikowane, a ich zakładnikami była *mutatis mutandis* zarówno wspólna, dalsza i nowsza historia, jak i kwestia kondycji mniejszości narodowych i ich aspiracji politycznych, co determinowało w zasadniczy sposób aktualną politykę, bezpieczeństwo, ekonomię, i to w podwójnym wymiarze – wewnętrznym i bilateralnym. Dokonując analizy stosunku do historii i współczesności obu państw, można pokusić się o konstatację, iż Litwa w relacjach z Polską, skupia się na krytyce przeszłości i w ten sposób stara się budować przyszłość. Z kolei Polska, myśląc o przyszłości ukierunkowuje swoje wysiłki na utrwalenie elementów przeszłości”³.

W polskiej publicystyce dominuje życzeniowe ocenianie relacji z Litwą jako strategicznych. Niejednokrotnie unika się dostrze-

---

³ M. Mróz, *Wybrane aspekty relacji polsko-litewskich w latach 1991-2019 i ich wpływ na kondycję mniejszości polskiej w Republice Litewskiej. Raport*, Warszawa 2020, s. 11.

gania stanu faktycznego i podejmowania nieprzychylnych działań czy nawet niewypełniania treścią zapisów *Traktatu*, gdyż sprzeczne jest to z przyjętą wizją. Autor trafnie wskazuje na źródło sprzeczności. Zwłaszcza odnosi on do strony litewskiej, iż jest pod wpływem narodowych resentymentów, odmiennej oceny przeszłości i obaw dotyczących Polski oraz Polaków w zakresie potencjalnej dominacji czy wywierania wpływu na politykę wewnętrzną dotyczącą polskiej mniejszości. To sprawia, że postrzeganie polskich działań niejednokrotnie interpretowane jest jako postawa „starszego brata”. Wpływ na to miały też błędy polskiej strony, będące następstwem niedostatecznej znajomości specyfiki problematyki litewskiej i życzeniowego nastawienia. Poza tym istotna jest też perspektywa oceny poszczególnych inicjatyw. Przykładowo „Karta Polaka” w Rzeczypospolitej jest odbierana w kategoriach umacniania łączności z rodakami za granicą i rekompensowania strat jakie poniosła diaspora w XX wieku. Na Litwie ocenia się ją poprzez pryzmat zagrożenia bezpieczeństwa państwa w związku z podejmowaniem zobowiązania wobec innego kraju, co może stanowić przeszkodę chociażby w pełnieniu funkcji publicznych. Maciej Mróz wskazuje, że „rząd w Wilnie i elity intelektualne oraz polityczne kraju przez wiele lat niezmiennie postrzegały Warszawę raczej jako potencjalne źródło zagrożenia ich najżywotniejszych interesów niż partnera na płaszczyźnie politycznej czy też w wymiarze gospodarczym. Kreowanie takiego nastawienia znajdowało odzwierciedlenie w polityce wewnętrznej Republiki Litewskiej, a tym samym wpływało na stanowisko rządu wobec mniejszości narodowych, głównie Polaków na Wileńszczyźnie”⁴.

W tendencję tę wpisuje się kwestia zakupu przez Orlen rafinerii w Możejkach. Była to realizacja planu środowiska politycznego prezydenta Lecha Kaczyńskiego. Transakcja została zrealizowana w 2006 r. i, jak wskazuje wielu ekspertów, kwota, którą zapłacono była znacznie zawyżona w stosunku do faktycznej wartości. Jak słusznie wskazuje M. Mróz, plan „zdawał się z ekonomicznego punktu widzenia opłacalny, miał bowiem prowadzić do zablokowania ekspansji rosyjskich firm naftowych, a zatem zmniejszenia wpływów Rosjan w regionie, a co za tym idzie – do umocnienia po-

---

⁴ Ibidem, s. 12.

zycji PKN Orlen. W obozie prezydenckim licząco także na wymierne korzyści polityczne w postaci skłonienia rządu w Wilnie do wykazywania większego zrozumienia dla problemów Polaków w Republice Litewskiej. Tymczasem sprawa przybrała bieg odwrotny od zamierzonego – inwestycja poczyniona przez Orlen okazała się zakładnikiem litewskich decyzji politycznych, czego najbardziej wyrazistym przykładem było odcięcie przez władze litewskie najkrótszej linii kolejowej do Możejtek przez Łotwę i naliczenie monopolistycznych opłat za dostarczanie produktów rafinerii drogą kolejową przez litewskie terytorium. Dopiero po wielu latach polskich starań i naciskach Unii Europejskiej, która uznała działania litewskie za niedopuszczalne z punktu widzenia standardów unijnych, polski gigant zaczął odrabiać idące w setki milionów euro straty spółki Orlen Lietuva, największej inwestycji zagranicznej w tym kraju⁵. Należy przy tym uwzględnić, iż w żadnym stopniu nie spełniły się również zamierzenia, iż ta inwestycja w gospodarkę litewską wpłynie na zmianę polityki wobec mniejszości polskiej.

Dla stabilizacji pozycji Polaków w strukturze stratyfikacyjnej Litwy istotne jest przyjęcie szeregu dokumentów prawnych. Najważniejszym z nich jest ustawa o mniejszościach narodowych. Przyjęta ona została w 1989 r., korzystnie dla mniejszości znowelizowano ją w 1991 r. Utraciła ważność w 2010 r. W trakcie gdy była ona obowiązującym aktem, mniejszości zwracały uwagę, iż nie w pełni była stosowana, zwłaszcza, gdy przyjmowano interpretację, że sprzeczna jest z ustawą językową. Niejednokrotnie jej zastosowanie budziło wiele kontrowersji, jak przyjęcie przez samorząd regionu wileńskiego w 1997 r. na jej podstawie zasad dotyczących informacji publicznej, co wpłynęło na wynik wyborów prezydenckich. Obecnie brak jest oddzielnego dokumentu, który określałby prawa mniejszości, pomimo licznych zapowiedzi i postulatów w tej sprawie. W Sejmie litewskim w 2020 roku znalazł się już szósty projekt tego dokumentu, który oczekuje na rozpatrzenie. Jak stwierdziła poseł Rita Tamašunienė, reprezentująca Akcję Wyborczą Polaków na Litwie, „chcemy wierzyć, że politycy bardziej docenią ten pozytywny aspekt, który ustawa przyniesie mniejszościom narodowym i wszystkim obywatelom Litwy, niż będą szukać ponownie jakichś

---

⁵ Ibidem 36-37.

obaw czy rzekomych zagrożeń”⁶. Nadal jednak Sejm Republiki Litewskiej unika przyjęcia tego aktu prawnego, co w sposób znaczący wyraża politykę wobec mniejszości, w tym Polaków.

Autor nie ustrzegł się jednak pewnych niedociągnięć. Przykładowo, na początku niepodległości Litwy podjęto szereg decyzji mających podnieść status języka litewskiego i spowodować jego upowszechnienie. Jednym z rozwiązań były też próby ingerencji, dotyczące stosowania jego elementów w języku polskim w zakresie zmuszenia mediów wydawanych po polsku do używania wyłącznie litewskich nazw geograficznych. W konsekwencji prowadziłoby to nawet do zmiany ich tytułów, jak chociażby w przypadku prasy, np. „Kuriera Wileńskiego” i „Magazynu Wileńskiego” (w zależności od interpretacji przepisów mogłyby to być warianty „Kurier Wilniwski” lub „Kurier Wilniuski” oraz „Magazyn Wilniuski” bądź „Magazyn Wilniuski”)⁷. Opisując interwencje ambasadora RP Jana Władackiego w tej sprawie, autor wspomina, iż dotyczyło to m.in. gazety „Szalcza”⁸. Pismo to ukazywało się w latach 1990-1995 i miało być swoistą konkurencją dla polskich czasopism. Wydawane było w języku polskim, ale jego poprawność językowa była daleka od doskonałości. Redakcja stosowała również świadomie zlituanizowane wersje nazw geograficznych. Tytuł czasopisma „Szalcza” nawiązywał do nazwy lokalnej rzeki Solcza (Šalčia), czyli od początku zawierał przekaz lituanizacyjny. Ponadto podtytuł umieszczony już w pierwszym numerze z 27 lipca 1990 r. brzmiał „Gazeta kraju Szalczininkajskiego”. Po polsku winno to brzmieć „Gazeta ziemi Solecznickiej”. Tutaj zaś było nawiązanie do fonetycznej wersji nazwy litewskiej Solecznik – Šalčininkai. Nie było zatem przesłanek do zmuszania tego wydawnictwa, by stosowało litewską terminologię, gdyż czyniło to z własnej inicjatywy. Było ono również odbiciem postrzegania rzeczywistości ze strony społeczności litewskiej. Należy przy tym zaznaczyć, iż pewnych potknięć jednak jest w *Raporcie* niewiele i nie wpływają one na poziom i znaczenie publikacji.

⁶ *Tamašunienė: Ustawa o mniejszościach była i nie przyniosła negatywnych skutków*, <https://kurierwilenski.lt/2021/04/26/tamasuniene-ustawa-o-mniejszosciach-byla-i-nie-przyniosla-negatywnych-skutkow/> (data dostępu: 26.04.2021).

⁷ А. Бобрык, *Общественные последствия изменения государственного языка в Литовской Республике*, [w:] *Мовы Вялікага Княства Літоўскага*, red. М.М. Аляхновіч, С.А. Каралевіч, А.Г. Ківака [et al.], Брэст 2005, s. 7-10.

⁸ M. Mróz, *Wybrane aspekty...*, s. 22.

Maciej Mróz wnosi wiele nowych treści bądź ujęć problemów, związanych ze wzajemnymi relacjami polsko-litewskimi oraz położeniem Polaków w Republice Litewskiej. Pewną refleksję wywołują wnioski końcowe autora, na które należy zwrócić szczególną uwagę i je przytoczyć. W ciągu minionego trzydziestolecia „wykazywano nadmierną skłonność do myślenia o problematyce stosunków z Republiką Litewską w kategoriach doraźnych działań w miejsce długofalowej perspektywy”⁹. „Wpływ relacji polsko-litewskich w latach 1991-2019 na kondycję mniejszości polskiej na Litwie był znikomy lub żaden”¹⁰. „Przez kolejne dekady najbardziej charakterystycznymi cechami relacji polsko-litewskich były ich deklaratorywność, znaczna częstotliwość spotkań na różnym szczeblu i trwała *in praxi* trudność w realizacji planowanych przedsięwzięć, poza współpracą wojskową i polityczną na arenie międzynarodowej, która nie wpływała na zmianę stanowiska rządu litewskiego wobec problemów polskiej mniejszości. Intensywność relacji bilateralnych nie determinowała także rozwoju współpracy gospodarczej i wymiany handlowej firm na obszarze obu państw. Poprawił się natomiast wizerunek Polski i Polaka w oczach Litwinów i *vice versa*, chociaż raczej na skutek procesów globalizacji i całego szeregu zjawisk typowych dla ponowoczesności, aniżeli w wyniku wysiłków polskiej czy litewskiej służby dyplomatycznej”¹¹.

Publikacja ta może wydawać się nieco zbyt zdawkowa, bardziej zarysowująca pewne problemy niż stanowiąca pogłębione studium. Można by oczekiwać, iż bardziej szczegółowo winny być ujęte kwestie związane z oświatą polską, funkcjonowaniem języka polskiego w przestrzeni publicznej, pisownią imion i nazwisk, reprivatyzacją mienia. Niemniej należy zwrócić uwagę, iż Maciej Mróz wyraźnie dążył do skondensowanego ujęcia treści. Jednocześnie bardzo mocną stroną wydawnictwa jest warstwa analityczna. Autor precyzyjnie wskazuje na przyczyny i skutki opisywanych problemów. Nie unika on trudnych kwestii i jednocześnie stawia rekomendacje. Niewątpliwie to pewne wskazanie drogi rozwiązania wielu zakorzenionych już w czasie problematycznych aspektów, dotyczących wzajemnych relacji i położenia mniejszości polskiej.

---

⁹ Ibidem, s. 78.

¹⁰ Ibidem, s. 80.

¹¹ Ibidem, s. 84.

Raport należy ocenić wysoko. Mieści się on w dyscyplinie nauki o polityce. Autor trafnie dobrał literaturę i materiał źródłowy. W analizowanej problematyce porusza się kompetentnie i bardzo swobodnie. Wskazuje w swoich rozważaniach wiele ważnych i śmiałych wniosków. Publikacja ta niewątpliwie będzie bardzo przydatna dla wszystkich, którzy zajmują się problematyką Polaków na Litwie, relacjami polsko-litewskimi i szerzej obszarem nauk społecznych, a zwłaszcza naukami o polityce czy naukami o bezpieczeństwie.

Bibliografia / References

- Bobryk A., *Obšestvennyje posledstviã izmeneniã gosudarstvennogo âzyka v Litovskoj Respublike*, [w:] *Movy Vãlikaga Knãstva Litoŭskaga*, red. M.M. Alãhnovič, S.A. Karalevič, A. G. Kivaka [et al.], Brëst 2005. [Бобрык А., *Общественные последствия изменения государственного языка в Литовской Республике*, [w:] *Мовы Вялікага Княства Літоўскага*, red. М.М. Аляхновіч, С.А. Каралевіч, А.Г. Ківака [et al.], Брэст 2005].
- Bobryk A., *Odrodzenie narodowe Polaków w Republice Litewskiej 1987-1997*, Toruń 2005.
- Bobryk A., *Společne znaczenie funkcjonowania polskich ugrupowań politycznych w Republice Litewskiej 1989-2013*, Siedlce 2013.
- Jundo-Kaliszewska B., *Zakładnicy historii. Mniejszość polska w postrządzieckiej Litwie*, Łódź 2019.
- Kabzińska I., *Między pragnieniem ideału a rzeczywistością. Polacy na Litwie, Białorusi i Ukrainie w okresie transformacji systemowej przełomu XX i XXI stulecia*, Warszawa 2009.
- Kawęcki K., *Polacy na Wileńszczyźnie 1990-2012*, Warszawa 2013.
- Kazėnas G., Jakubauskas A., Gaižauskaitė I., Kacevičius R., Visockaitė A., *Lenkų tautinės mažumos Lietuvoje identitetyrimas*, Vilnius 2014.
- Krajewski Z., *Kwestia polskości na Litwie z perspektywy historycznej i współczesnej*, Lublin 2012.
- Kurcz Z., *Mniejszość polska na Wileńszczyźnie. Studium socjologiczne*, Wrocław 2005.
- Kuzborska E., *Sytuacja prawna mniejszości narodowych na Litwie w kontekście narodowych i ponadnarodowych standardów ich ochrony*, Warszawa 2012.
- Leśniewska-Napierała K., *Geograficzno-polityczne uwarunkowania sytuacji mniejszości polskiej na Litwie i Łotwie po 1990 roku*, Łódź 2015.

- Merkys G., Balčiūnas S., Balžekienė A., Lapienienė A., Pauliukaitė Ž., Telešienė A., *Mokymosi prieinamumas Vilniaus rajono gyventojams*, Kaunas 2006.
- Mróz M., *Wybrane aspekty relacji polsko-litewskich w latach 1991-2019 i ich wpływ na kondycję mniejszości polskiej w Republice Litewskiej. Raport*, Warszawa 2020.
- My nie bracia, my sąsiedzi. Polska perspektywa stosunków polsko-litewskich. Antologia tekstów*, red. A. Srebrakowski, Wrocław 2013.
- Polacy na Litwie. Przeszłość i teraźniejszość*, red. W. Lis, Toruń 2018.
- Sidorkiewicz K., *Między demokracją a buntem. Działalność polityczna i samorządowa Polaków w Republice Litewskiej (1988-2011)*, Elbląg 2011.
- Sirutavičius V., *Lietuviai ir Lietuvos lenkai. Lietuva ir Lenkija 1988-1994 metais*, Vilnius 2017.
- Sobczak J., *Potomkowie Lecha i Giedymina. Stosunki polityczne między Litwą i Polską w pierwszych latach odrodzenia państwa litewskiego*, Poznań 2009.
- Sobik P., *Akcja Wyborcza Polaków na Litwie w systemie politycznym Republiki Litewskiej*, Wojnowice 2017.
- Tamašunienė: Ustawa o mniejszościach była i nie przyniosła negatywnych skutków*, <https://kurierwilenski.lt/2021/04/26/tamasuniene-ustawa-o-mniejszosciach-byla-i-nie-przyniosla-negatywnych-skutkow/> (data dostępu: 26.04.2021).
- Vaitiekus S., *Lietuvos lenkai*, Vilnius 1994.
- Żołędowski C., *Białorusini i Litwini w Polsce. Polacy na Białorusi i Litwie. Uwarunkowania współczesnych stosunków między większością i mniejszościami narodowymi*, Warszawa 2003.

Paweł Szuppe

ORCID: 0000-0001-6806-3161

ppp-1975@o2.pl

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
Wydział Teologiczny

Chrześcijanie i muzułmanie we wzajemnych relacjach

***Chrześcijanie w świecie islamu. Dialog – Pośtannictwo – Świadectwo*, red. Eugeniusz Sakowicz, Bogusław Żero MAfr,
Misjonarze Afryki (Ojcowie Biali),
Natalin k/Lublina 2021, ss. 238**

DOI: 10.34739/doc.2021.18.20

Jan Paweł II podczas swej pielgrzymki do Afryki w 1980 r. spotkał się z biskupami Kenii. Wypowiedział wtedy znamienne słowa, że Chrystus jest Afrykaninem w członkach swojego Mistycznego Ciała – Kościoła. Przez zbawczą mękę, śmierć i zmartwychwstanie zjednoczył się z każdym człowiekiem¹. Afryka to kontynent różnych kultur, tradycji, społeczności. Można tu spotkać chrześcijan, muzułmanów, wyznawców miejscowych religii plemiennych. Stanowi ważną przestrzeń dialogu międzyreligijnego, czego wyrazem jest dialog Kościoła katolickiego z islamem i tradycyjnymi religiami Afryki².

Kościół katolicki rozwija się w Afryce dzięki działalności rozmaitych zakonów, męskich i żeńskich. Wśród nich istotne miejsce zajmują Misjonarze Afryki (Ojcowie Biali) oraz Misjonarki Najświętszej Maryi Panny Królowej Afryki (Siostry Białe). W 2019 r. zgromadzenia te obchodziły Jubileusz 150-lecia swojego istnienia, w ramach którego odbyło się sympozjum poświęcone dialogowi chrze-

---

¹ E. Sakowicz, B. Żero, *Wstęp*, [w:] *Chrześcijanie w świecie islamu. Dialog – Pośtannictwo – Świadectwo*, red. E. Sakowicz, B. Żero, Natalin k/Lublina 2021, s. 7.

² *Ibidem*, s. 8.

ścijańsko-muzułmańskiemu³. Misjonarze i misjonarki Afryki głoszą Ewangelię oraz dają świadectwo wiary w świecie islamu (region Maghrebu, głównie Algieria i Tunezja). Ich obecność stanowi swoisty „znak czasu”, wobec którego nie można przejść obojętnie⁴. Ważną część działalności misyjnej Ojców i Sióstr Białych stanowi dialog z islamem, będący świadectwem siły oraz skuteczności działania Ewangelii. Głoszą oni Chrystusa wśród afrykańskich muzułmanów. Niektórzy z nich poświęcili własne życie za wiarę, stając się męczennikami⁵.

W dniach 25-26 stycznia 2019 r. odbyło się sympozjum na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II, poświęcone teoretycznym i praktycznym wymiarom dialogu chrześcijańsko-muzułmańskiego w państwach Maghrebu. Nieocenione były tu świadectwa misjonarzy i misjonek Afryki⁶. Owocem sympozjum stała się recenzowana książka *Chrześcijananie w świecie islamu. Dialog – Posłannictwo – Świadectwo*. Całość dzieła obejmuje: wstęp, wprowadzenie, trzy tematycznie ułożone części („Dialog”, „Posłannictwo”, „Świadectwo”), posłowie⁷. Struktura książki jest logiczna, przejrzysta i uporządkowana. Otwiera ją artykuł wprowadzający „Głoszenie Ewangelii i dialog ze szczególnym uwzględnieniem relacji chrześcijańsko-muzułmańskich” (kard. Michael Fitzgerald MAfr). Stanowi on „klucz” do zrozumienia pozostałych tekstów zawartych w publikacji⁸.

W pierwszej części pracy znajdują się artykuły poświęcone dialogowi: „Papieski Instytut Studiów Arabistycznych i Islamologicznych (PISAI). Misja, działalność i wpływ Instytutu na dialog

---

³ Ibidem, s. 9.

⁴ Ibidem, s. 10.

⁵ Ibidem, s. 10n. Na temat męczeństwa zob. K. Keler, *Męczennicy jako partnerzy w dialogu międzyreligijnym*, „Nurt SVD” 2007, nr 3-4, s. 193-207; E. Sienkiewicz, *Męczeństwo jako świadectwo prawdziwe*, „Studia Koszalińsko-Kołobrzeszkie” 2012, z. 1, s. 129-144.

⁶ E. Sakowicz, B. Żero, *Wstęp...*, s. 11.

⁷ Ibidem s. 14.

⁸ Ibidem. Odnośnie głoszenia Ewangelii i dialogu międzyreligijnego zob. F. Arinze, J. Tomko, *Dialog i przepowiadanie: dokument Papieskiej Rady do Spraw Dialogu Międzyreligijnego oraz Kongregacji Ewangelizacji Ludów*, „Nurt SVD” 1993, nr 3, s. 75-106; F. Arinze, M. Zago, *Postawa Kościoła wobec wyznawców innych religii*, [w:] *Islam w dokumentach Kościoła i nauczaniu Jana Pawła II (1965-1996)*, red. E. Sakowicz, Warszawa 1997, s. 30-44; Sekretariat dla Niechrześcijan, *Postawa Kościoła wobec wyznawców innych religii (10 VI 1984)*, [w:] *Nauczycielski Urząd Kościoła a religie*, red. I.S. Ledwoń, P. Królikowski, Lublin 2015, s. 686-698.

chrześcijańsko-muzułmański” (Diego Sarrió Cucarella MAfr); „Biblijne kryteria dialogu i współpraca pomiędzy Kościołem katolickim i wyznawcami islamu na przykładzie Afryki Wschodniej (Uganda)” (Lazaro Bustince MAfr); „Muzułmanie «w otoczeniu» chrześcijan. Od polskiego islamu do islamu w Polsce” (Eugeniusz Sakowicz); „Islam i muzułmanie w świetle polskiej prasy katolickiej i Internetu” (Magdalena Rzym)⁹.

Druga część publikacji zawiera teksty dotyczące posłannictwa: „Misjonarze Afryki i Siostry Misjonarki NMP Królowej Afryki. Ich wkład w chrześcijańsko-muzułmański dialog” (kard. Michael Fitzgerald MAfr); „Wierność Chrystusowi i Algierczykom. Świadcstwo o męczennikach z Tizi-Ouzou” (Anselme Tarpaga MAfr); „Osobiste świadectwo o wspólnocie Misjonarzy Afryki w Tizi-Ouzou” (kard. Michael Fitzgerald MAfr); „Zmieniające się paradygmaty misji Ojców Białych w krajach Maghrebu” (Bogusław Żero MAfr); „Męczeństwo chrześcijan w Algierii (1994-1996) – «antidotum» na przemoc polityczną islamskich fundamentalistów” (Eugeniusz Sakowicz)¹⁰.

W trzeciej części książki znajdują się opracowania odnoszące się do świadectwa: „Maghreb, Mauretania, Polska – Ziemia islamu, ziemia spotkania” (s. Mia Dombrecht Msola SMNDA); „Wkład i umiejscowienie Ojców Białych i Sióstr Białych w Kabylji w Algierii na przykładzie At Menguellet” (Farida Aït Ferroukh); „Świadectwo chrześcijańskiej miłości w muzułmańskim środowisku Algierii” (s. Teresa Kałuża WNO)¹¹. Posłowie stanowi próbę „wyjścia ku przyszłości”, związanej z tematyką omawianego dzieła oraz jego wyzwaniem¹². Podkreśla konieczność prowadzenia działalności misyjnej przez Ojców i Siostry Białe w regionie Maghrebu. Istotną częścią przekazu Ewangelii jest dialog międzyreligijny. Działalność Kościoła katolickiego na kontynencie afrykańskim, zwłaszcza w środowiskach muzułmańskich, wymaga wielkiego trudu, a także poświęcenia. Tylko postawa wzajemnego szacunku chrześcijan i muzułmanów umożliwi pokojowe współistnienie wyznawców obu religii. Obecność chrześcijan w świecie islamu to „znak czasu”, „głos” profetyczny Kościoła. Misjonarze i misjonarki Afryki wypełniają nakaz

---

⁹ E. Sakowicz, B. Żero, *Wstęp...*, s. 14n.

¹⁰ Ibidem, s. 15.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem.

Chrystusa, głosząc Ewangelię wśród muzułmanów. Są często jej ukrytymi świadkami¹³.

W polskim Kościele Ojcowie i Siostry Białe prowadzą animację misyjną, wyzwalając od lęku tych, którzy spotykają się z muzułmanami. Uczą realizmu przy spojrzeniu na islam. Znają swoją tożsamość chrześcijańską, dzięki czemu mogą wyjść ku drugiemu człowiekowi, nawet w stronę tego, który takiego gestu nie chce uczynić¹⁴. Przedstawiona książka należy do wyjątkowych na rynku polskim. Ukazuje trud przekazu Ewangelii w świecie islamu, podejmowany przez misjonarzy i misjonarki Afryki, którego podstawą jest dialog. Jej wartość podnoszą świadectwa osób, pracujących w środowiskach muzułmańskich na terenie Afryki. Dzieło stanowi prawdziwe kompendium wiedzy z zakresu działalności misyjnej Ojców i Sióstr Białych w regionie Maghrebu. Prezentuje realia życia chrześcijan wśród wyznawców islamu. Warunkiem wspólnej koegzystencji przedstawicieli tych dwóch religii jest dialog, uwzględniający posłannictwo (pokorna obecność) i świadectwo (bezinteresowna służba, modlitwa)¹⁵. Publikację warto polecić nie tylko ludziom nauki, zajmującym się historią misji w Afryce czy wzajemnymi relacjami chrześcijańsko-muzułmańskimi w państwach Maghrebu, ale także wszystkim, którzy podejmują dialog międzyreligijny na różnych płaszczyznach życia. To interesująca pozycja nie tylko dla religioznawców, teologów, historyków. Niewątpliwie może ona zainteresować także socjologów, politologów i specjalistów z zakresu bezpieczeństwa narodowego.

Bibliografia / References

Arinze F., Tomko J., *Dialog i przepowiadanie: dokument Papieskiej Rady do Spraw Dialogu Międzyreligijnego oraz Kongregacji Ewangelizacji Ludów*, „Nurt SVD” 1993, nr 3.

Arinze F., Zago M., *Postawa Kościoła wobec wyznawców innych religii*, [w:] *Islam w dokumentach Kościoła i nauczaniu Jana Pawła II (1965-1996)*, red. E. Sakowicz, Warszawa 1997.

Chrześcijanie w świecie islamu. Dialog – Posłannictwo – Świadectwo, red. E. Sakowicz, B. Żero, Natalin k/Lublina 2021.

---

¹³ E. Sakowicz, B. Żero, *Postowie*, [w:] *Chrześcijanie w świecie...*, s. 223-225.

¹⁴ *Ibidem*, s. 225.

¹⁵ *Ibidem*, s. 226.

Keler K., *Męczennicy jako partnerzy w dialogu międzyreligijnym*, „Nurt SVD” 2007, nr 3-4.

Sekretariat dla Niechrześcijan, *Postawa Kościoła wobec wyznawców innych religii (10 VI 1984)*, [w:] *Nauczycielski Urząd Kościoła a religie*, red. I.S. Ledwoń, P. Królikowski, Lublin 2015.

Sienkiewicz E., *Męczeństwo jako świadectwo prawdy*, „Studia Koszalińsko-Kołoobrzeskie” 2012, z. 1.

Zdzisław J. Winnicki

ORCID: 0000-0002-8636-2373

zdzislaw.winnicki@uwr.edu.pl

Uniwersytet Wrocławski

Wydział Nauk Społecznych

Czas Apokalipsy, czyli atak na świat Zachodu

**Józef Białek, *Czas Sodomy, czyli zamach na cywilizację*,
Wydawnictwo WEKTORY, Wrocław 2020, ss. 333**

DOI: 10.34739/doc.2021.18.21

Józef Białek, znany wydawca, przedsiębiorca, publicysta i działacz polityczny, edytor nie mainstreamowych książek w tym własnego autorstwa (np. *Czas niewolników. Jak świat stał się własnością kilku korporacji*¹), zaproponował swoją wersję genezy i skutków globalnych wydarzeń. Ich ukoronowaniem jest obecny stan spraw ogólnoswiatowych, widzianych z perspektywy zburzeń ideologicznych, społecznych, politycznych i ekonomicznych, jakie obserwujemy na tle tego, co autor nazywa *nową* rewolucją.

Rewolucja, której – zdaniem Białka – jest ubezwłasnowolnienie narodów i państw poprzez planowe, *miękkie*, bez użycia siły, przejęcie władzy. Przez kogo? Tu autor stawia, jak sam podkreśla, hipotezy, które sytuuje na tle genezy zjawiska, upatrując w nim „Plan”, prowadzący według niego do stopniowego rozmontowywania cywilizacji łańciskiej/zachodniej przez siły dążące do likwidacji suwerenności państw narodowych na rzecz „rządu światowego”, wykorzystującego do tego celu organizacje międzynarodowe w skali makro oraz sterowane zewnętrznie organizacje pozarządowe w skali mikro (państwowej). Celem jest niekontrolowana władza. Planem,

---

¹ J. Białek, *Czas niewolników. Jak świat stał się własnością kilku korporacji*, Wrocław 2019.

środkiem (spiskiem) jest metoda zapoczątkowana przez tajne stowarzyszenie Iluminatów. Dla realizacji Planu konieczne jest, jak stara się dowodzić Białek, zniszczenie cywilizacji (zachodniej).

Hipotezy, argumenty i konkluzje autora nie są nowe. Przewidywali je autorzy teorii cywilizacji na czele z polskim uczonym Feliksem Konecznym. Powstała liczna literatura z gatunku, określanego przez ich przeciwników jako *spiskowa teoria dziejów*. Po próby opisu bardziej skutków niż genezy w literaturze polskiej sięgnął ostatnio w bestselerowych wydaniach swych książek profesor Wojciech Roszkowski, publikując *Roztrzaskane lustro. Upadek cywilizacji Zachodniej oraz Bunt barbarzyńców. 105 pytań o przyszłość naszej cywilizacji*². Pisał o tym zmarły niedawno Roger Scruton, zaś dwa lata temu Douglas Murray w książce *Przedziwna śmierć Europy*³.

Białek przedstawił swoją wizję genezy Planu, jego etapy ze szczególnym uwzględnieniem metod zastosowanych we współczesnej Polsce, a następnie założenia, projekty i decyzje realizowane globalnie w tzw. agendach ONZ. Na koniec hipotetycznie wskazał demiurgów zmian, do jakich zaliczył światowej rangi *postępowe* fundacje amerykańskie na czele z organizacjami Rockefellerów i Gates'ów oraz Sorosa. Białek, podobnie jak Roszkowski, nie ma wątpliwości, że siły wrogie tradycji Zachodu mają dziś przewagę. W ich rękach są światowe i krajowe finanse, media, a także w większości polityka, edukacja, nauka, sztuka. Nie tylko kreują pieniądź, ale też kreują „wartości”. Dzięki temu faktycznie dziś mają szanse rządzić światem (polityka globalna), a jak ostatnie wydarzenia, związane z fałszywą, jak zaznacza Białek pandemią, pokazują, że „w dużym stopniu nim rządzą”. I dodaje zaraz: „Jednak każda władza ma swój kres, również władza absolutna (...) im bardziej się rozrasta, tym więcej sił musi zużywać, aż w końcu upadnie. Zanim się jednak to stanie, musimy być przygotowani, aby ocalić to, co najlepsze”⁴. Jak to zrobić? Autor wysuwa koncepcję budowania zwielokrotnionej „arki” cywilizacyjnej.

Jak wspomniano wyżej, słowami kluczowymi tej książki są pojęcia: cywilizacja i władza. Białek skupia się na cywilizacji łań-

² W. Roszkowski, *Roztrzaskane lustro. Upadek cywilizacji zachodniej*, Kraków 2019.

³ D. Murray, *Przedziwna śmierć Europy. Imigracja, tożsamość, islam*, Poznań 2017.

⁴ J. Białek, *Czas Sodomy, czyli zamach na cywilizację*, Wrocław 2020, s. 331.

skiej/zachodniej, przyczyny upadku której analizuje. Nie uwzględnia jednakże paradygmatu ogólnocywilizacyjnego, czyli relacji wszystkich siedmiu głównych cywilizacji świata, a o roli jednej, tj. rosyjsko-prawosławnej w ogóle nie wspomina. Dlaczego? Postawimy naszą hipotezę w tej mierze na końcu niniejszej recenzji, poprzestając w tym miejscu na stwierdzeniu autora, że właśnie cywilizacja zachodnia jest zasadniczym przedmiotem jego rozważań. Wszędzie zresztą, gdy odnosi się do tego pojęcia ma na myśli i analizuje odniesienie tylko do tej cywilizacji. Wspomina wprawdzie o roli Chin, miejscu geopolitycznym Indii i Afryki, ale głównie jako o przedmiocie oddziaływań opisywanych przez niego środowisk antycywilizacyjnych, rozumianych wyłącznie jako skierowanych na destrukcję cywilizacji zachodniej.

Książka składa się z „Wstępu” i sześciu rozdziałów: I. „Nowy wspaniały świat, czyli eksterminacja białych ludzi”; II. „Dwa wieki rewolucji, czyli dzieje projektu rozmontowywania cywilizacji”; III. „Globalna indoktrynacja, czyli jak się truje umysły”; IV. „Pajęczyna, czyli kto, jak i za ile nami manipuluje”; V. „Sztab generalny, czyli kto i jak dyryguje globalną rewolucją”; VI. „Pajaki, czyli wszystkie nitki w tych samych rękach”. Książkę podsumowuje Zakończenie.

W rozdziale pierwszym J. Białek, przywołując liczne statystyki i wykresy, skupia się na przyczynach depopulacji białej rasy w państwach cywilizacji Zachodniej (Europa Środkowa, Zachodnia, USA, Kanada – nie podejmuje wątków australijskich i nowozelandzkich). Jako przyczyny wskazuje niechęć do reprodukcji, rosnącą bezpłodność, masowe popieranie różnych technik antykoncepcyjnych z zalecaną aborcją, wreszcie rozprzestrzeniającą się ideologią oraz praktyką *gender* i homoseksualizmu. Wszystko to połączone z obserwowaną w ostatnich latach praktycznie niehamowaną na Zachodzie Europy „inwazją »uchodźców«” stawia, jak uzasadnia Białek, „Zachód jako hospicjum”, a komentuje to nawiązując do tytułu książki: „świat, w którym żyjemy przypominający biblijną Sodomę gdzie nie obowiązują tradycyjne normy (...), a jedynym kryterium jest zysk i doraźna przyjemność. Jest to jednocześnie świat pełen rozpusty i lęku, przemocy i degeneracji, w którym zepsuci ludzie psują się jeszcze bardziej, bez nadziei na wyjście

z sytuacji”⁵. Pyta przy tym, „jak do tego doszło?”, odsyłając do swych analiz oraz wniosków w kolejnym rozdziale.

Rozdział II w ujęciu Białka to wskazania na skutki ateistycznego Oświecenia, czyli w głównej mierze materializm i ateizm, laicyzacja, praktyka i skutki terroru rewolucji francuskiej oraz ideologie i inżynierie społeczne, do jakich zalicza: pozytywizm według teorii Auguste’a Comte’a, marksizm klasyczny (materialistyczny) oraz techniki społeczne psychoanalizy według Freuda, z podkreśleniem podjętych przez innych freudystów triumfów – efektów „seksualnych obsesji” z zastosowaniem behawioryzmu jako „hodowli ludzi”, zaprogramowanych na bodźce (np. reklamowe) lub reklamowanych jako jednie naukowe czy postępowe. Te oraz kolejne etapy i metody „rozmontowywania cywilizacji” autor oparł o znaczenie metody, która jest motywem przewodnim jego analiz i wniosków: metodę Iluminatów. W niej upatruje zasadniczy kierunek działania (metodę), przejęty następnie przez marksizm klasowy, a po jego odrzuceniu, jako mało skuteczny lub skuteczny lokalnie i czasowo – marksizm kulturowy, który według Białka (ale też innych analityków problematyki) wykreował poprzez neomaksystowską „szkołę frankfurcką” kulturowy *proletariat zastępczy* w ramach teorii i praktyki politycznej jako: feminizm, LGBT, a wreszcie równoległe: ekologizm, klimatyzm, które z kolei znalazły realizacje w diagnozowanej przez Białka oenzetowskiej agendzie tzw. zrównoważonego rozwoju, unifikującej, jak podkreśla autor, świat globalnie. Poprzez zarówno merytoryczne rezolucje ONZ, jak i przez narzucanie sztywnych już norm prawa międzynarodowego, w jego wersji pozytywistycznej odrzuca się wszelki wpływ koncepcji prawnonaturalnych. Białek nazywa to budową *Novus Ordo Seclorum*⁶.

Podkreślono wyżej Białka tezę o sprawczości i aktualności koncepcji Iluminatów⁷. O tym tajnym stowarzyszeniu (zakonie) na-

---

⁵ Ibidem, s. 51.

⁶ Ibidem, s. 134-138.

⁷ Uwaga: Autor niemal nie nawiązuje do sprawczości masonerii. Nie wyjaśnia tego, ale, jak należy sądzić, współczesne środowiska sprawcze raczej odrzuciły archaiczną i skomplikowaną rytualną, a zarazem najwidoczniejszą formułę masońską na rzecz nieuchwytnych organizacyjnie metody iluminackiej. Podobnie Białek nie nawiązuje też do roli Zakonu Syjonu, w jaki poprzez finanse przekształcić się mieli Templariusze. Nie ma też wzmianki o czwartej formule tajnych organizacji – Assasynów, do jakiej nawiązują zorganizowane integrystyczne środowiska islamskie jako Al Kaida czy ISIS. Chyba, że przyjąć, iż Józef Białek uznał, iż pierwsi to wielka

pisano wiele. Białek umiejscawia je w omawianym rozdziale dla wskazania roli, jaką grupa ta odegrała w projekcie (metodzie) systemu kontroli i nadzoru nad kształtowaniem pożądaných wartości (antywartości) społecznych w warunkach zaprojektowanej i wdrażanej w rewolucyjnej Francji – i likwidacji religii (chrześcijańskiej), uznanej za główną oporę przed cywilizacyjną destrukcją. Zakon Iluminatów założony 1 maja 1776 r. przez profesora prawa i historii Adama Weishaupta, którego *credo* brzmiało: „książęta i narody znikną z powierzchni ziemi bez użycia przemocy, rasa ludzka stanie się jedną rodziną, a świat siedzibą ludzi rozumnych”⁸.

Metodą zaproponowaną przez Weishaupta było zastąpienie wyłącznej władzy nad majątkiem, władzą nad „kontrolą ludzkich sumień”, a zatem jak to należało rozumieć współcześnie = nad kulturą, co właśnie przejął jako metodę marksizm kulturowy. Próba praktyczną zastosowania tej metody był przebieg i rozwiązania polityczne, wprowadzone po raz pierwszy masowo przez rewolucyjne rządy jakobinów we Francji. Zakon Iluminatów upadł, jakobini także, ale pozostała metoda. Jej elementy ze wskazaniem na postaci demiurgów, jacy odegrali rolę w „dopinaniu” i stosowaniu Planu Weishaupta ukazane są przez autora recenzowanej monografii w dalszej części rozdziału.

Rozdział III to wskazanie, jak wielowektorowo, wielowątkowo i masowo postępuje, jak zaznacza Białek, tytułowe „trucie umysłów” po to, by zaistniała przywołana wyżej „kontrola ludzkich sumień”. Do jej realizacji, jak dowodzi autor, używane są: powszechny system *nowoczesnej* edukacji, poprawne politycznie uniwersytety, masowa pop–kultura, zastępowanie tradycyjnych pojęć tzw. nowomowa, przekształcana w prawnie umocowaną obowiązkowość metodą stosowania i penalizacji „politycznej poprawności”, wreszcie postępująca destrukcją Kościoła katolickiego, zaprogramowaną w latach 60. XX wieku tzw. otwarciem (Agiornamento) soboru Watykańskiego II-go, a skutkującą między innymi skrajnie destrukcyjnymi wpływami „lawendowej mafii” w Kurii Rzymskiej, seminariach duchownych i strukturach kościołów lokalnych. Temu ostatniemu zjawisku Józef Białek poświęca więcej uwagi zaznaczając, że

---

finansjera, o jakiej pisze w dalszych częściach swej analizy, a drugich potraktował w ramach efektu współczesnego naporu tzw. uchodźców na Europę Zachodnią.

⁸ F. Wheen, *Jak brednie podbiły świat*, Warszawa 2005, s. 176.

ma to znaczenie fundamentalne dla destrukcji cywilizacji łańskiejskiej/zachodniej, gdyż jej główny depozytariusz – Kościół katolicki i jego nauczanie – zostały uznane przez „kapłanów” *Novus Ordo Seculorum* za ostatnią barierę chroniącą cywilizację przed wizją i praktyką Nowego Wspaniałego Świata, który z przewidywań Huxley’a staje się płynnie i coraz szybciej wdrażaną rzeczywistością – jak trawestuje Białek: metodą podgrzewania żaby.

I stało się, jak pisze dalej, gdyż „jeśli zestawimy wartości kulturowe lat dwudziestych i trzydziestych XX wieku z obecnie propagowanymi wartościami, zobaczymy, że dokonała się diametralna zmiana, wskutek której dawne antywartości stały się dziś podstawą nowej moralności”⁹ (pederastia, wulgarność, nagość, pornografia). I zaznacza dalej „Takie właśnie wzorce znajdujemy wszędzie wokół siebie. Epatują nimi reklamy, filmy i seriale, kolorowe gazety i tanie powieści, programy telewizyjne oraz internetowe media społecznościowe”¹⁰ i podsumowuje: „ceną za życie wbrew naturze jest degeneracja i rozpad”¹¹. Cóż do tego dodać? Zachęcić do przemyślenia nie nowatorskich przecież tez Józefa Białka, zawartych w jego książce.

W rozdziale czwartym autor uświadamia czytelnika, „kto, jak i za ile nami manipuluje”. Mowa jest w nim o niezwykle w ostatnich latach rozwiniętej sieci społecznej, sponsorowanej przez demiurgów Nowego Wspaniałego Świata, osławionych organizacji pozarządowych (NGO’ów), nie podlegających kontroli państwa narodowego i finansowanych w lwiej części przez ośrodki zagraniczne (też w znaczącej mierze pozarządowe), ale także przez rządy narodowe motywowane do tego przez globalne organizacje międzynarodowe, zarówno pozarządowe, jak i rządowe. Białek podkreśla (powszechnie zresztą zauważalną) metodę, w wyniku której odbywa się „rewolucja kulturalna”, sterująca ludzkimi umysłami i streszcza to tak: „W dzisiejszym świecie rolę podstawowych komórek rewolucyjnych przejęły tzw. organizacje pożytku publicznego, a więc stowarzyszenia i fundacje. To dzięki nim prowadzona jest powszechna indoktrynacja”¹². Działają, jak podkreśla autor, pod szczytnymi powierz-

---

⁹ Ibidem, s. 116.

¹⁰ Ibidem, s. 117.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem, s. 182.

chownie celami, jak np. działania charytatywne, „zdobywając kolejne przyczółki dla władzy rewolucji (...) używając haseł [pozytywnych] w rodzaju «demokracja», «tolerancja», «równość», «różnorodność», «wielokulturowość», «integracja» i tak dalej”, oraz o zabarwieniu negatywnym, tj. „przeciw: «dyskryminacji», «nietolerancji», «nierówności», «homofobii», «wykluczeniu», «szowinizmowi» i tak dalej”¹³.

Nie miejsce tutaj na objaśnianie powyższego. Jest ono obecne we, wprawdzie rozproszonym, niszowym, ale dostępnym dla zainteresowanych materiale, zarówno naukowym, jak i publicystycznym. Ważnym natomiast ustaleniem autora jest enumeratywne wymienienie, chyba wszystkich najważniejszych z punktu widzenia analizowanego tematu, stowarzyszeń i fundacji, działających w Polsce. Jak ukazuje Białek, jest to skala i zasięg ogromny! Omawia on podstawowe cele i zasady działania najistotniejszych z punktu widzenia wdrażania „rewolucji kulturowej” instytucji, od Fundacji Batorego poprzez organizacje typu *gender* i LGBT, klimatystów, wegan. Jeszcze istotniejsze dane, jakie przy tej okazji przytoczył dotyczą finansowania w tym zewnętrznego oraz niekontrolowanego przez państwowe organy nadzoru finansowego (*sic!*). Są to kwoty oszałamiające. I tak np. w ciągu 14 lat sama UE wydała, jak pisze Białek, na „propagowanie rewolucji kulturowej” w Polsce łącznie 25 mld euro¹⁴. I dodaje, że Unia nie jest jedynym ze sponsorów. Wskazuje na tych innych w kolejnych rozdziałach, tutaj wymieniając jako zasadnicze m.in. Open Society Foundations G. Sorosa, ILGE Europe czyli Międzynarodowe Stowarzyszenie Gejów i Lesbijek oraz takie fundacje, jak Sapling, holenderska Mama Cash, Het Actiefonds, Fundacja im. H. Boella, szwedzki Sigrid Rausing Trust, belgijska fundacja Evens, Arcus Foundation, Global Fond for Women. Wymienia też w tym kontekście sponsorów krajowych państwowych (ministerstwa) i samorządowych. Są to dane zaskakujące, na co dzień nieznanie obywatelom naszego państwa. Pełnią, jak podkreśla Białek, „rolę podstawowych komórek rewolucyjnych w poszczególnych państwach Zachodu”¹⁵. Od siebie dodajmy, że na ogół nie działają w obrębie pozostałych cywilizacji np. islamskiej czy chińskiej.

---

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem, s. 199.

¹⁵ Ibidem, s. 218.

Kto tym „steruje” centralnie ? Józef Białek opowiada o tym w rozdziale piątym: „Sztab Generalny, czyli kto i jak dyryguje globalną rewolucją”. Na wstępie autor uprzedza spodziewaną krytykę zaznaczając: „Jeśli chce się dziś ośmieszyć pewne poglądy, przypina się im łątkę «teorii spiskowej». Faktem jednak jest, że dzieje świata to ciąg spisków i niejawnych układów. Jeśli ktoś oskarża kogoś o głoszenie teorii spiskowej, możemy być pewni, że boi się ujawnienia prawdy [o sobie]”¹⁶. Według Białka „sztabem” były i są organizacje międzynarodowe od komunistycznych Międzynarodówek Robotników, ale też, i tu duże zaskoczenie dla „niewtajemniczonych”, poprzez Ligę Narodów do współczesnej Organizacji Narodów Zjednoczonych. Ich cechą, jak twierdzi, była natura organizacji i działania oparte „o język nowomowy”.

Piękne słowa i piękne zasady, ale Józef Białek zaznacza: „Nie można się dać na to nabrać: to tylko przykrywka, a prawdziwym celem jest władza”¹⁷. Dla udowodnienia swych tez autor przywołuje postaci, które intensywnie pracowały nad urzeczywistnieniem idei „rządu światowego”, który na obecnym etapie pozytywizuje prawnie cele organizacji poprzez konwencje prawa międzynarodowego publicznego, organizowanie Światowych Konferencji wytyczających politykę ONZ, a zatem i kodyfikacje prawa z udziałem państw członkowskich. Wymienia jako przykłady („narzędzie propagandy ONZ”) Światowe Konferencje w sprawie Kobiet (od 1972 r. do konferencji pekińskiej z roku 1995 zalecającej ogólnoswiatową politykę *gender*). Potem precyzuje kolejne zarzuty wobec agend ONZ, narzucających globalną politykę unifikacji zagadnień ochrony zdrowia, edukacji, nauki, nauczania oraz preferencji kulturowych (WHO, UNESCO, FAO, MFW, WTO, WEF). Białek wskazuje, że owa globalna unifikacja dotyczy metod i środków leczenia (szczepienia!), narzucania edukacji seksualnej, propagowania ideologii *gender* i LGBT, finansowania i kredytowania np. upraw żywności genetycznie modyfikowanej, zasad kontroli handlu międzynarodowego, itd. W książce znajdziemy opisy szczegółowych polityk, których celem jest, jak twierdzi Białek, podporządkowanie państw polityce globalnej, w tym nie tylko samych organizacji, bo te, jak wynika z tez autora, służą światowym korporacjom, a organizacje między-

---

¹⁶ Ibidem, s. 223.

¹⁷ Ibidem, s. 229.

narodowe są ich „pasem transmisyjnym” do przymuszania państw oraz społeczeństw do wyzbycia się suwerenności politycznej i wolności obywatelskiej na rzecz zunifikowanej i wszechstronnej polityki globalnej. Koncerny i korporacje są bowiem silniejsze (bogatsze) niż rządy narodowe.

Tu należy podjąć częściową polemikę z autorem, który prawidłowo wskazując na politykę wymienionych agend ONZ na rzecz globalizacji wymuszonego postępowania społeczności międzynarodowej, zdaje się zapominać o pewnych okolicznościach. Zgromadzenie Ogólne ONZ nie ma kompetencji prawodawczych, a samo prawo międzynarodowe nie działa automatycznie z samej swojej treści normatywnej. Rezolucje ZO są wskazówkami dla agend i propozycją dla społeczności międzynarodowej (państw), a konwencje (kodyfikacje) prawa międzynarodowego wchodzi w życie wyłącznie w stosunku do tych państw, które je ratyfikują. Bo normy tego prawa wprowadzane są w życie w stosunku do państw (albo niewprowadzane) poprzez zgodę na to prawa krajowego (ustawy wyrażające zgodę na związanie się i ratyfikację przez głowę państwa). Czym innym jest nacisk, na ogół skuteczny bo uwarukowany np. funduszami (pożyczki, kredyty, dotacje), a czym innym związanie się prawem międzynarodowym. Nie ma możliwości bezpośredniego narzucenia tego prawa państwom, które odmówią związania się jego normami. Jaka jest praktyka ? To już inna dyskusja.

Drugą wątpliwością, zgłaszana do treści omawianego rozdziału jest wybiórcze przywołanie postaci, które, mając wpływ na kształtowanie się instytucji, o których pisze Białek, nie wyczerpują listy. Chociaż wskazania na rolę doktryny prawnej Hansa Kelsena, roli Roberta Mosesa w instalacji siedziby ONZ w Nowym Jorku czy donacji jej siedziby gruntowej przez J. D. Rockefellera są uzasadnione, jednak są to kwestie do odrębnego omówienia, niekoniecznie w kontekście hipotez oraz tez rozważanych przez Józefa Białka w omawianej książce. Na zakończenie autor zamiast podsumowania przywołuje szokującą tezę autora książki zatytułowanej *Ukryte oblicze ONZ* Michela Schooyansa, księdza profesora uniwersytetów w Leuven i Sao Paulo: „W środowiskach związanych z ONZ zniszcze-

nie narodów stanowi cel, którego realizacja pociągnie za sobą defini tywną likwidację antropocentrycznej koncepcji praw człowieka”¹⁸.

Tak też to widzi Józef Białek, który w ostatnim szóstym rozdziale zadaje końcowe, „ostanie pytanie, na które chcemy odpowiedzieć w tej książce (...) kim są ci ludzie cienia”, *poruszający marionetkami*, za jakie uznaje na podstawie przedstawionych wyżej hipotez i tez organizacje międzynarodowe, rządowe i pozarządowe. Ponieważ byłoby to bardzo poważnym oskarżeniem konkretnych osób, Józef Białek zastrzega, „że większość przedstawionych tu opinii ma zaledwie status hipotez, które warto jednak zbadać choćby po to, aby przestać naiwnie wierzyć, że rzeczy na świecie toczą się same z siebie, przez nikogo niekontrolowane”¹⁹. Wbrew takiemu założeniu Białek wskazuje nie tylko owych *ludzi cienia*, nie do końca zresztą, jak się okazuje, aż tak „zacienionych”. Wskazując postaci i znów (*sic!*) ich fundacje, autor ilustruje ich globalną działalność poprzez ukazywanie sfer działania w dziedzinach polityki: zdrowia, żywności, populacyjnej, finansowej i dodajmy, ostatnio tzw. „praworządności”, zgodnie z celem, jaki według niego, przyświeca demiomurgom budowy Nowego Wspaniałego Świata: władzą na tymi dziedzinami w skali globalnej. Szczególną rolę wiąże autor z działaniami Fundacji Rockefellera, skupionymi, jak to wykazuje, na „kontrolu populacji poprzez nadzór nad systemem zdrowia i medycyną”²⁰, co ma się przejawiać w nadzorze (iluminatyzm!) nad kontrolą urodzin z uwzględnieniem aborcji, sterylizacji i eugeniki, przemysłu farmaceutycznego i produkcją żywności oraz „kontrolą umysłu” w dziedzinach mediów, edukacji i nauki poprzez finansowanie i wspieranie instytucji tworzonych przez tę fundację. Swoje tezy autor dokumentuje wykazami światowych struktur powiązanych z agendami ONZ, realizującymi na przykład tzw. zieloną rewolucję, upowszechniającą techniki GMO. Wreszcie Białek dochodzi do zasygnalizowania zjawiska, z którym świat boryka się obecnie – z globalną pandemią groźnego wirusa, co miałyby według autora na celu: „wprowadzenia globalnego poziomu strachu obniżającego odporność; wywołało antagonizmy wewnątrz państw; dało pretekst

¹⁸ Ibidem, s. 242. Józef Białek zdaje się zapominać, że od 1964 r. Stolica Apostolska jako Państwo Miasto Watykan posiada stałego obserwatora w ONZ w randze nuncjusza.

¹⁹ Ibidem, s. 280.

²⁰ Ibidem, s. 281.

do wprowadzania stanów nadzwyczajnych w tym izolacji społecznej; wyeliminowało małe i średnie przedsiębiorstwa w interesie wielkich koncernów i gospodarki bezpośrednio kontrolowanej przez państwa; **poddanie całej światowej populacji szczepieniom prewencyjnym oznaczającym pełną kontrolę na populacją**²¹ [podkreślenie ZJW]. Jako dowód na tę spełniającą się na naszych oczach wizję Białek przywołuje „wewnętrzny dokument Fundacji z roku 2010”, zawierający *Scenariusze przyszłego rozwoju technologicznego i międzynarodowego*, co miało/ma być związane z nadejściem w przyszłości pandemii nieznanego wirusa”, prognozowanego w tym dokumencie na rok 2012. Białek przytacza tę prognozę (scenariusz, *expressis verbis*²²), twierdząc w zakończeniu: „Nadszedł rok 2020 i scenariusz, opracowany dekadę wcześniej, wszedł w fazę realizacji (...) [a] Władcy tego świata mają bowiem wyraźne dążenie: zmniejszyć liczbę ludności, aby było łatwiej rządzić”²³.

Bardzo mocne tezy (choć wcześniej Autor zaznacza, że są to hipotezy) skorelowane z stanem wywołanym przez Covid-19! W końcówce rozdziału, a zarazem książki Białek uzupełnia wyżej zarysowaną hipotezę działaniem entuzjasty szczepionek, czyli Billa Gatesa i jego Fundacji oraz globalnego koncernu informatycznego. Fundację tę Białek kwalifikuje jako „klon” Fundacji Rockefellera. Podaje przy tym statystykę wydatków (inwestycji?) Gatesa w dziedzinach takich jak: kontrola chorób zakaźnych, badania nad HIV i AIDS, kontrola gruźlicy, opieka zdrowotna i reprodukcyjna, badania nad statusem planowania rodziny, badania w dziedzinie nowych technologii w rolnictwie, promowanie „świadomości rozwoju” [?] i technikę zarządzania w wyżej wymienionych sferach. Ma to, według Białka, wzmocnić światową politykę przede wszystkim depopulacyjną. Działania przywoływanej (przywoływanych) Fundacji realizowane są, jak podkreśla autor, „przez ludzi Gatesa i Rockefellerów” w strukturach agend ONZ, takich jak na przykład UNICEF, FAO i WHO. Do tego dochodzą działania w zakresie totalnej informatyzacji z wykorzystaniem technologii 5 G i ... powszechna *smartfonizacja*, używana do indoktrynacji i kontroli praktycznie każdego

---

²¹ Ibidem, s. 300.

²² Ibidem, s. 302-303.

²³ Ibidem, s. 303.

człowieka na naszym globie. Dalszym ciągiem może być już tylko czipowanie²⁴.

Tak oto zdaniem Białka zostaje wdrożony model Weishaup-
ta: władza przez kontrolę nad zdruzgotaną cywilizacją łaciń-
ską/zachodnią, którą zastąpi (?) nowy model „cywilizacji naukowo-
technicznej”. Że to jest możliwe, Białek wskazuje już działający
w praktyce cywilizacyjny, współczesny model chiński. Istna Apoka-
lipsa i spełnienie „proroctwa” Huxleya, jakie oglądaliśmy dotąd wy-
łącznie w filmach *science fiction*. Czy to się dzieje naprawdę? Białek
twierdzi, że tak. Jak wiemy, nie tylko on. Książka Józefa Białka to
jeden z bardziej wyrazistych głosów (manifestów) w tej nierównej
dyskusji, jaka jeszcze istnieje, wobec dominacji absolutnej mediów
sprzyjających nadchodzącej przemianie cywilizacyjnej.

Czy autor widzi alternatywę i zatrzymanie trendu jaki, we-
dług niego, nieuchronnie nie tylko nadchodzi, ale wręcz wkracza
w fazę bezpośredniej realizacji? O jednej nadziei, jaką Białek upa-
truje w „przeciążeniu systemu” już wspomniano. Wydaje się jed-
nak, że autor wątpi w taki rozwój sytuacji. Pisze bowiem, że „nie-
wątpliwie siły wrogie tradycji Zachodu mają dziś przewagę we
wszystkich wskazywanych w książce aspektach wpływu czy wręcz
władzy”. Wiara Białka w „kres władzy absolutnej”, w „zużycie się”
bazuje na obserwacji historycznie upadłych imperiów.

Faktycznie zdegenerowane lub „przeciążone” imperia upada-
ły. Imperium trwa, gdy jest agresywne. Zdegenerowane i bierne,
upada. Przykładów można przytaczać wiele. Józef Białek wskazuje
w tym zakresie na upadek Cesarstwa Rzymskiego. Rzecz w tym, że
imperium to jednostka polityczna, a cywilizacja to struktura kultu-
rowa. Jako taka upaść może, ale nie musi, o czym jak wielokrotnie
tutaj wskazywaliśmy świadczą losy cywilizacji chińskiej. Jest ona
agresywna, a po wykorzystaniu modernizacji typu zachodniego,
skuteczna. Rzym nie był cywilizacją, był imperium. Cywilizację ła-
cińską ukształtowało zachodnie chrześcijaństwo, zaś jej główne
wartości, jak przypomina Białek, przechowały w europejskich „wie-
kach ciemnych” (V–VIII wiek) zakony, nazwane przez autora „ar-
kami” kultury i wartości. O *budowę* systemów „arki” apeluje zatem
Józef Białek. Apeluje o tworzenie wspólnot ludzkich, które „połączą

---

²⁴ Ibidem, s. 321-322.

idee i wartości oraz wspólne cele”²⁵. Ma to być swoisty „drugi obieg, alternatywnej sieci relacji samopomocy i samokształcenia, wzmacniającego jego członków, dający im poczucie sensu i wsparcie w zderzeniu z oficjalną władzą”²⁶. Białek proponuje „długi marsz” uważając, że skoro raz się to naszej cywilizacji udało, może się udać ponownie. Wydaje się, że Józef Białek już taką własną „arkę” stworzył. Jest nią Wydawnictwo WEKTORY, w którym od lat wydaje książki, jakie nie mogłyby ukazać się gdzie indziej. Wokół WEKTORÓW buduje także środowisko na miarę niewielkiego, także o zasięgu międzynarodowym, *think tanku*. Jest więc nie tylko teoretykiem sprawy, którą głosi, ale realizatorem działań, jakie na własną miarę animuje. I trzeba dodać, że takie „arki” istnieją (wydawnictwa, *think tanki*, czasopisma, środowiska). Czy okażą się skuteczne?

Książka Białka jest manifestem tez i hipotez. Nie jest systemem filozoficznym ani monografią o charakterze właściwym opracowaniom naukowym. Jest jednakże ważnym, choć momentami szokującym głosem dyskusji nad zasadniczymi problemami, z jakimi praktycznie spotyka się niewątpliwie zmieniająca się, a zatem upadająca cywilizacja Zachodu, taka, jaką znaleźliśmy przez wiele stuleci. Modernizacja trwa, lecz westernizacja klasyczna upada. Trzeba o tym dyskutować, wyjaśniać i promować jako idee obronne. To między innymi jest celem książki Józefa Białka. Jaki będzie odzew na *Czas Sodomy*? Można wskazać dwie możliwości. Jeżeli zdobędzie rozgłos, *mainstream* uzna to szydlerczo za kolejny przypadek jeszcze jednej teorii spiskowej. Jeśli książka rozejdzie się tylko w „arkach”, *mainstream* ją tradycyjnie zamilczy. Bo Plan, ujawniony w hipotezach Józefa Białka jest bowiem albo tak oczywisty i jasny, że wręcz nieprawdopodobny, by weń uwierzyć, albo jest mitem albo Prawdą. „Arki” będą czytać, dyskutować i przekazywać w swoich kręgach. Czy dotrze szerzej – zobaczymy po efektach dystrybucji i reakcjach.

* * *

Na bazie tez i hipotez Józefa Białka można i należy postawić zatem już w tym miejscu kilka uwag, korygujących lub uzupełniających. Białek pisze o „zamachu na cywilizację”, utożsamiając ją

---

²⁵ Ibidem, s. 331.

²⁶ Ibidem.

przede wszystkim z cywilizacją zachodnią. To jej kres wieszczy, wskazując na metody i środki, jakie są podejmowane przez opisywane przez niego środowiska oraz instytucje „antycywilizacyjne”. Niemniej wiemy przecież, że obok cywilizacji Zachodniej istnieją inne, jak choćby wymienione przez Samuela Huntingtona: rosyjsko-prawosławna, islamska, hinduistyczna, chińska, latynoamerykańska i leżąca niejako na uboczu japońska. Pozostają one w interaktywnym „zderzeniu” i rywalizacji. Mająca zastąpić zachodnią „cywilizacja naukowo-techniczna”, o ile powstanie, zapewne nie zdominuje w całości pozostałych. Przekáže modernizację, ale nie zdominuje *neowesternizacją*. A więc, cywilizacje (w liczbie mnogiej) trwają i wygląda na to, że w większości, w przewidywanym czasie przetrwają. Tylko zachodnia ulega autodestrukcji i naporowi zewnętrzznemu. *Genetyczny* Demiurg tej autodestrukcji, na którego metodę jako aktualną powołuje się Białek, Weishaupt prawdopodobnie nie uznawał istnienia pozostałych, zresztą za wyjątkiem Rosji, gdyż były zdominowane w XVIII i XIX wieku przez cywilizację zachodnią. Metoda działań cywilizacji jako takich jest znana – usiłują zdominować pozostałe. Czy któraś z nich upadła zachodnią zdominuje (niekoniecznie siłowo)? Chyba, że jakimś cudem (*sic!*) zachodnia przegrupuje siły i się odrodzi we współpracy z którąś z pozostałych. To jednak kwestia, której Józef Białek chyba świadomie nie podejmuje, koncentrując się na cywilizacji zachodniej (Europa Zachodnia, USA i Kanada oraz Australia z Nową Zelandią). To do niej odnosi przede wszystkim swoje tezy i dowody.

Dlatego, mając na względzie przyszłość książki, należy zasugerować, by ewentualne drugie uzupełnione wydanie uzyskało zmodyfikowany tytuł: nie *Sodoma*, co sugeruje opowieść o zbrodniach seksualnych, ale *Apokalipsa*. Podobnie należy bezwzględnie zmienić szatę graficzną okładki. Jest pretensjonalna i nie oddaje idei zawartych w książce. Zaproponować można: *Czas Apokalipsy czyli zamach na cywilizację Zachodnią*. Podobnie zalecić można dokonanie przeglądu i korekty ilustracji. Usunąć sprawiające wrażenie pretensjonalnych karykatur, gdyż negatywnie wpływają na odbiór zarówno tekstu, jak też znaczenie niezwykle wymownych schematów, zestawów i tabel prezentujących twarde dane, w oparciu o jakie Białek buduje hipotezy i tezy. Po co wystawiać się na

złośliwości przeciwników, dając im argumenty dla ośmieszenia, co, jak można przewidywać, i tak nastąpi²⁷.

Bibliografia / References

Białek J., *Czas niewolników. Jak świat stał się własnością kilku korporacji*, Wrocław 2019.

Białek J., *Czas Sodomy, czyli zamach na cywilizację*, Wrocław 2020.

Murray D., *Przedziwna śmierć Europy. Imigracja, tożsamość, islam*, Poznań 2017.

Roszkowski W., *Roztrzaskane lustro. Upadek cywilizacji zachodniej*, Kraków 2019.

When F., *Jak brednie podbiły świat*, Warszawa 2005.

---

²⁷ I drobna uwaga korekcyjna: na str. 203 autor, prezentując sylwetkę Aleksandra Smolara na tle ówczesnego środowiska opozycyjnego, błędnie określa część tego środowiska z okresu tzw. wydarzeń marcowych 1968 r. jako tzw. „partyzantów”. Błąd: to byli tzw. „komandosi”, a „partyzantami” – ludzie PZPR skupieni wokół Mieczysława Moczara. Prawdopodobnie z pośpiechu wydawniczego są także w publikacji pomyłki w numeracji stron.

Norbert Malec

ORCID: 0000-0003-0119-2705

norbert.malec@uph.edu.pl

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Nauk Społecznych

Instytucja totalna i jej kultura organizacyjna

Małgorzata Gałęziowska, *Cechy instytucji totalnej na przykładzie kultury organizacyjnej więzienia progresywnego w Jaworznie (1951-1956)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2019, ss. 608

DOI: 10.34739/doc.2021.18.22

Problematyka organizacji i funkcjonowania instytucji totalnych była już wielokrotnie poruszana w literaturze¹. Erving Goffman „przez instytucję totalną rozumie miejsce pobytu i pracy znacznej liczby osób znajdujących się w podobnej sytuacji, odciętych na jakiś czas od reszty społeczeństwa i prowadzących sformalizowany tryb życia”². Instytucje totalne można uznać za pewien rodzaj wyrafinowanych biurokracji. Złożone i surowe procedury obowiązują wszystkich jej członków. Rzeczywistość takich instytucji „jest ściśle uporządkowana, precyzyjnie zaplanowana i starannie nadzorowana”³. Goffman przekonuje, że „każda instytucja totalna dąży do ograniczania swych członków poprzez m.in. fizyczne bariery uniemożliwiające kontakt ze światem zewnętrznym: zamknięte drzwi, wysokie mury, zasieki z drutu kolczastego itp.”⁴. Według

---

¹ E. Goffman, *Instytucje totalne. O pacjentach szpitali psychiatrycznych i mieszkańcach innych instytucji totalnych*, Gdańsk 2011.

² Ibidem, s. 14.

³ A. Giddens, *Socjologia*, Warszawa 2004, s. 7.

⁴ E. Goffman, *Charakterystyka instytucji totalnych*, [w:] *Współczesne teorie socjologiczne*, red. A. Jasińska-Kania [et al.], Warszawa 2006, s. 19.

Goffmana instytucje totalne zawłaszczają każdą sferę życia jednostki. Przebywający w nich człowiek dzieli z innymi każdą chwilę: pracę, posiłek i odpoczynek. Dzień w tych instytucjach jest ściśle zaplanowany, a wiele czynności wykonywanych jest pod przymusem lub jego groźbą. Niewątpliwie wszystkie te cechy spełniało opisane przez autorkę więzienie progresywne w Jaworznie.

W literaturze instytucje totalne dzieli się na pięć grup: 1. instytucje, które powołano do sprawowania opieki nad osobami niedołącznymi, nieradzącymi sobie w życiu lub starszymi (np. domy starców); 2. zakłady opieki nad osobami, które są niezdolne do autonomicznego troszczenia się o siebie, a ponadto mogą być niebezpieczne dla otoczenia społecznego (szpitale psychiatryczne); 3. instytucje, które chronią społeczeństwo przed szkodzeniem mu w sposób świadomy (np. więzienia, zakłady poprawcze); 4. instytucje mające wymiar instrumentalny, tworzone do wykonywania pewnych zadań technicznych (np. koszary wojskowe, obozy pracy); 5. miejsca skupienia religijnego oraz instytucje skierowane do osób dobrowolnie wycofujących się z czynnej egzystencji społecznej (np. zakon, klasztor)⁵.

Instytucje totalne, takie jak więzienia, w których jednostki długo pozostają fizycznie odizolowane od zewnętrznego środowiska społecznego, Michel Foucault nazywał organizacjami karceralnymi⁶. Organizacje karceralne są według niego podstawą społecznego mechanizmu dyscyplinowania, tworzenia dyscypliny społecznej przez nadzór, obserwację i karanie. Przekonywał, że wiele mechanizmów wypracowanych w więzieniach znajduje zastosowanie także w innych dziedzinach, np. w szkołach, miejscach pracy i miejscach zamieszkania. W erze przemysłowej instytucja nowoczesnego więzienia miała zająć się jednostkami, które zakłócały nowy porządek społeczny. Jak wiele innych nowoczesnych instytucji, więzienia stawały się coraz bardziej zbiurokratyzowane. Były uwikłane w złożoną administracyjną sieć agencji rządowych, które obejmowały instytucje sądownictwa i wymiaru sprawiedliwości⁷.

---

⁵ E. Tarkowska, *Socjolog w instytucji totalnej. Uwagi na marginesie badań*, „Kultura i Społeczeństwo” 1996, nr 1, s. 19-28.

⁶ M. Foucault, *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, Warszawa 2020.

⁷ I. Fudali, *Instytucje totalne – jak myślą instytucje w zglobalizowanym społeczeństwie*, „Drohiczyński Przegląd Naukowy” 2017, nr 9, s. 111-122.

Autorka jako przykład na scharakteryzowanie instytucji totalnej przedstawia więzienie progresywne w Jaworznie. Było ono przeznaczone dla młodych ludzi, skonfliktowanych w różny sposób z państwem, ustrojem i prawem. Cechy tego więzienia odzwierciedla specyficzna kultura organizacyjna, której przejawy stanowią tu przedmiot badań. Wstępem do analizy jest stwierdzenie: „jaka kultura organizacyjna, taka instytucja totalna”, a kulturę organizacyjną tworzy człowiek. Podstawą tej monografii stała się próba odpowiedzi na pytanie: dlaczego kultura organizacyjna oparta na wartościach autotelicznych jest w większym stopniu sensotwórcza dla członka instytucji totalnej, jaką jest więzienie niż kultura organizacyjna, oparta przede wszystkim na wartościach instrumentalnych?⁸.

Więzienie progresywne w Jaworznie istniało kilka lat, jest instytucją „z przeszłości”, ponieważ był to swoisty eksperyment organizacyjny. Zdaniem Autorki nie można poprzestać na opisie (etnograficznym czy historycznym), charakteryzującym tę organizację więzienną⁹. Ze względu na rozmaite odniesienia do teraźniejszości, założoną procesualność rzeczywistości społecznej, a w niej znaczenie instytucji totalnych oraz problem resocjalizacji, wydaje się słuszne wykorzystanie także pojęć dla nauk społecznych i prawnych.

Praca liczy 608 stron, ułożona jest w porządku chronologiczno-problemowym. Strukturę podzielono na pięć rozdziałów. Pierwszy, „Instytucja totalna jako efekt kultury organizacyjnej”, złożony jest z trzech podrozdziałów: „Instytucje totalne – cechy, typy kultura organizacyjna”, „Kombinacja wartości, więzi i postaw w kulturze organizacyjnej instytucji totalnej”, „Cechy tożsamości organizacyjnej instytucji totalnej”. W drugim – „Specyfika powojennego państwa polskiego, jego instytucji, społeczeństwa” zamieszczono trzy podrozdziały: „Państwowe instytucje kontroli wartości, więzi i postaw”, „Narzędzia kształtowania wartości, więzi i postaw w PRL”, „Charakterystyka społeczeństwa PRL”. Trzeci – „Organizacja i zasoby ludzkie więzienia progresywnego w Jaworznie” to również trzy podrozdziały: „Przekształcanie Centralnego Obozu Pracy

---

⁸ M. Gałęziowska, *Cechy instytucji totalnej na przykładzie kultury organizacyjnej więzienia progresywnego w Jaworznie (1951-1956)*, Kraków 2019, s. 11-12.

⁹ Ibidem, s. 8.

w (makarenkowskie) Więzienie Progresywne”, „Wychowawcy i specje. Zatrudnienie funkcjonariuszy więziennictwa”, „Charakterystyki więźniów”. Czwarty – „Narzędzia konstruowania wartości, więzi i postaw”, zawiera trzy podrozdziały: „Widzenia, korespondencja, rozmowy z funkcjonariuszami”, „Więźniowie i ich opinie na temat wydarzeń politycznych i społecznych oraz życie religijne”, „Zanotowane przez funkcjonariuszy próby buntu i oporu oraz przejawy subkultury więziennej”. Piąty – „Przestrzenie realizacji wartości, więzi i postaw”, w skład którego wchodzi trzy podrozdziały: „Rozrywka i indoktrynacja”, „Praca i jej wartość. Zatrudnienie więźniów”, „Nauka”. Książkę otwiera „Wykaz najważniejszych skrótów” oraz „Wstęp”. Zamyka zaś „Zakończenie – podsumowanie” i „Bibliografia i źródła”.

Z punktu widzenia chronologii pracy autorka analizuje lata 1951-1956. Jest to logicznie ujęty przedział czasowy, w którym funkcjonowało więzienie progresywne w Jaworznie. Gałęziowska niejednorodnie wykracza jednak poza przyjęte ramy czasowe. Czyni to z konieczności ukazania źródeł i następstw zachodzących zdarzeń, mających wpływ na przebieg analizowanych wydarzeń. Badaczka podjęła bardzo ważną problematykę. Rozpatruje ją w ujęciu historycznym. Tematyka ta stanowi pewne *novum*. W swoich rozważaniach skupia się na ukazaniu kultury organizacyjnej więzienia progresywnego w Jaworznie, korzystając między innymi z kronik więziennych, które dostarczyły zasadniczych danych na temat rodzaju interakcji między więźniami i funkcjonariuszami. Ważną rolę odegrały też źródła wytworzone w epoce, jak również wspomnienia i reportaże. Posłużyły one do charakterystyki całej organizacji tej instytucji i wszystkich jej aspektów. W pracy zostały uwzględnione zasady właściwe dla metod i technik historycznych, wynikające z przeprowadzonej heurystyki i krytyki zgromadzonych danych. Instytucja więzienia progresywnego w Jaworznie została zaprezentowana za pomocą tzw. „gęstego opisu”, czyli z uwzględnieniem kontekstu konkretnych działań, oraz z wykorzystaniem pojęć charakterystycznych dla kultury. Kulturę organizacyjną więzienia odzwierciedlają przejawy więzi wartości postawy w postaci zwerbalizowanych opinii ocen określeń i znaczeń nadawanych elementom organizacyjnej rzeczywistości.

Przedstawiony przez autorkę przykład więzienia w Jaworznie wskazuje, jak kultura organizacyjna instytucji totalnej przekształca się ze względu na ład społeczny, w którym funkcjonuje, oraz w wyniku własnego, najpierw doraźnego, a potem utrwalającego się zawężania znaczeń wartości, więzi i postaw. Węzienie działało w okresie szczególnego przełomu – wyznaczonego nasileniem represji w kraju, politycznymi reperkusjami po śmierci Stalina oraz zmianami instytucjonalnymi i społecznymi, które miały ratować cały system. W tym czasie zmieniała się totalność systemu i jego organizacyjnych przedstawicielstw. W latach 1951-1953 oddziaływania penitencjarne realizowano w warunkach silnego oddziaływania zewnętrznego, wpływu propagandy komunistycznej, nacisku i wręcz prania mózgu, by w drugiej fazie nacisk przesunąć na osiągnięcia produkcyjne i wydobywcze, traktując pozostałe dwa lata funkcjonowania więzienia w Jaworznie dość marginalnie.

Słusznie zauważa autorka, że istotną cechą kultury organizacyjnej więzienia w Jaworznie była niespójność znaczeń sytuacji, relacji, zachowań, która w znacznym stopniu zadecydowała o cechach jej tożsamości instytucjonalnej. W konsekwencji kulturę organizacyjną tego więzienia cechowała taka sensotwórczość, jaka wynikała z instrumentalnych wartości, więzi i postaw, doraźnie definiowanych w organizacji. Ówczesną kulturę tej instytucji charakteryzowała znaczna dynamika – przez cały czas swego istnienia więzienie było w stanie reorganizacji, rozbudowy i zmiany celów. Wyraźnie widać to było w warstwie materialnej, ze względu na powstające budynki, ale również w warstwie strukturalnej, co odzwierciedlały zmiany zarządzania przedsiębiorstwami produkcyjnymi działającymi w więzieniu. Dynamika wynikała również z wielu różnorodnych kanałów komunikacyjnych między więźniami i funkcjonariuszami, które sprzyjały kształtowaniu relacji, decydowały o działaniach członków instytucji i kształtowały proces jej funkcjonowania. Dynamika więzienia wynikała prawdopodobnie też z płynności cech wyjściowych tej kultury, a także z silnej zależności od instytucji nadzorczych. Skutkiem tego był niewielki stopień internalizacji tej kultury, zarówno przez więźniów, jaki i funkcjonariuszy. Decyzje o poszczególnych działaniach w takich płynnych uwarunkowaniach kulturowych podejmowali jednocześnie więźniowie i funkcjonariusze, więc cele tych działań w większości nie

mogły się pokrywać – ani w sferze pragmatycznej, ani w idealistycznej. Nie sprzyjały temu różnice w zasobach kulturowych więźniów i funkcjonariuszy ani znaczenia nadawane przyjmowanym indywidualnie dążeniom.

Zdaniem autorki do przejawów wartości kultury organizacyjnej, występujących w więzieniu w Jaworznie należały te, które można określić jako autoteliczne, ale nieosiągalne. Były one ekspozowane głównie przez więźniów w procesie kształtowania sensu własnych działań. Należały do nich przede wszystkim: (1) wolność rozumiana jako niezależność, swoboda wypowiedzi i wyboru działania; (2) stany zaufania między więźniami; (3) relacje rodzinne, uznawane przez młodych ludzi za bardzo ważne, chociaż często w sferze wartości odczuwanych, uznawanych, których realizacja była warunkowana wieloma innymi czynnikami. Instytucja totalna proponowała przede wszystkim instrumentalny wymiar wyżej wymienionych wartości, dający władzę i kontrolę ze względu na zaspokajanie potrzeb. Na tej podstawie można stwierdzić, że instytucja funkcjonowała, głównie opierając się na normach – rozumianych jako pewien praktyczny i zawężony wymiar tych wartości, mających wyraz w: (1) perswazyjnej komunikacji z wychowawcami podczas wszelkich form interakcji w więzieniu; (2) pracy jako narzędziu karania, nagradzania, resocjalizowania; (3) nieco lepszych niż winnych zakładach karnych warunkach bytowych; 4) rozmaitych aktywnościach reedukujących i zapełniających czas; (5) proponowanych w więzieniu formach kształcenia, wykorzystywanych również do indoktrynacji politycznej. Warto zaznaczyć, że więźniowie przyjmowali te wartości instrumentalnie, nadając im własne znaczenie, pozwalające na realizację osobistych celów¹⁰.

Ze swej strony instytucja wykorzystywała przekonanie o wartościach autotelicznych więźniów jako narzędziu nacisku do osiągnięcia własnych celów. Przykładem tego może być obowiązująca w Jaworznie zasada „dzień za dwa”, która w zamian za wyteżoną pracę dawała możliwość skrócenia wyroku i wcześniejszego wyjścia na wolość. Kultura i tożsamość organizacyjna tego więzienia sprzyjały wykształcaniu (socjalizowaniu) szczególnie silnej dwoistości reguł, charakterystycznej dla instytucji totalnej: reguł realizowa-

---

¹⁰ Ibidem, s. 572.

nych w zawężonej sferze prywatnej oraz tych, których oczekiwała instytucja. Towarzystwo temu wymuszone przyzwolenie danej instytucji na uszczuplenie wolności i narzucanie zasad równoległe z poszukiwaniem sposobów na ominięcie własnej zgody na to ograniczenie, czyli sfera oporu i podkultury więziennej, a także wyznaczanie własnych celów działania w zastanych warunkach. Skutkiem tego było znaczne rozszczępienie normatywnego i praktycznego etosu pracy w kulturze organizacyjnej. Funkcjonowanie instytucji cechowało zrytualizowanie najprostszych czynności, co wspierało fasadowość i pewną iluzoryczność działań, w której liczyła się norma, poświęcanie godzin po pracy na „pracę ideologiczną” czy „społeczną”, ilość wypowiedzi czy natężenie dyskusji podczas pogadanek i zajęć tego rodzaju. Te mechanizmy wiązały się z tendencją do zawężenia sfery prywatnej – niezależnej, osobistej, ukrytej przed instytucją, chociaż w więzieniu trudno o takiej mówić. Warto jednak wskazać, że nacisk był kładziony nie tyle na sferę funkcjonowania organizacji, ile na sferę państwową. Istotną cechą kultury organizacyjnej więzienia w Jaworznie było silne podporządkowywanie tej organizacji ówczesnej systemowej ideologii państwa¹¹. Więzienie Progresywne w Jaworznie zostało dość szybko zlikwidowane, a powody tej likwidacji zdaniem autorki nie są do końca jasne, mimo że formalnie wskazywano na niepowodzenie przyjętych założeń resocjalizacyjnych, to zasadniczym czynnikiem zewnętrznym mogły być złożone problemy organizacyjne zaistniałe w Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego oraz zaistniała sytuacja polityczna w Polsce.

Mimo że książka ma wyraźnie charakter historyczny, to pojawia się w niej szereg wątków o charakterze socjologicznym, prawnym i politologicznym. Autorka wyraźnie ukazuje kontekst sytuacji społeczno-politycznej „epoki stalinowskiej” tego okresu, mających wpływ na przebieg procesów społecznych i organizacyjnych instytucji więziennych i resocjalizacyjnych. Małgorzata Gałęziowska krytycznie ocenia „swoisty eksperyment organizacyjny” więzienia w Jaworznie, choć na podstawie dokumentów z epoki można dostrzec, że posiadało lepsze warunki bytowe i oferowało szersze działania resocjalizacyjne, to i tak było to więzienie w którym młodzi

---

¹¹ Ibidem, s. 568-570.

ludzie tracili zdrowie i życie, a poziom represyjności nie odbiegał znacząco od tego stosowanego w innych zakładach karnych.

Książkę Małgorzaty Gałęziowskiej *Cechy instytucji totalnej na przykładzie kultury organizacyjnej więzienia progresywnego w Jaworznie (1951-1956)* należy ocenić bardzo wysoko. To pierwsze tak obszerne opracowanie, dotyczące organizacji i działania więzienia jako instytucji totalnej. Omawiane w niej wątki, poparte licznymi przykładami źródłowymi budzą emocje i są egzemplifikacją organizacji i działania systemu penitencjarnego w Polsce. Autorka na podstawie szerokiego wachlarzu dokumentów źródłowych polemizuje z utrwaloną i rozpowszechnioną interpretacją wydarzeń. W książce dąży do opisania rzeczywistości, przedstawiając stanowiska ówczesnej władzy, jak i podmiotów, wobec których prowadzono oddziaływania penitencjarne. Autorka podjęła ważną problematykę, poszerzając stan wiedzy w zakresie organizacji i działania instytucji totalnych, jak również z punktu widzenia historii penitencjarystyki. Jednocześnie jej rozważania są też istotne dla badaczy, którzy nie tylko zajmują się problematyką socjologii instytucji życia społecznego, ale szerzej kwestiami prawa, nauk penalnych czy bezpieczeństwa. Publikację tę można polecić zarówno historykom, jak też przedstawicielom dyscyplin z zakresu nauk społecznych.

Bibliografia / References

- Gałęziowska M., *Cechy instytucji totalnej na przykładzie kultury organizacyjnej więzienia progresywnego w Jaworznie (1951-1956)*, Kraków 2019.
- Giddens A., *Socjologia*, Warszawa 2004.
- Goffman E., *Instytucje totalne. O pacjentach szpitali psychiatrycznych i mieszkańcach innych instytucji totalnych*, Sopot 2011.
- Goffman E., *Charakterystyka instytucji totalnych*, [w:] *Współczesne teorie socjologiczne*, red. A. Jasińska-Kania [et al.], Warszawa 2006.
- Tarkowska E., *Socjolog w instytucji totalnej. Uwagi na marginesie badań*, „Kultura i Społeczeństwo” 1996, nr 1.

Agnieszka Araucz-Boruc

ORCID 0000-0001-7480-8377

agnieszka.araucz-boruc@uph.edu.pl

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Nauk Społecznych

Wokół problematyki bezpieczeństwa osób z niepełnosprawnościami

**Paweł Szmitkowski, *Ochrona osób z niepełnosprawnościami
w sytuacji nadzwyczajnych zagrożeń*, Wydawnictwo
Naukowe UPH, Siedlce 2020, ss. 375**

DOI: 10.34739/doc.2021.18.23

Bezpieczeństwo najczęściej określane jest jako brak zagrożeń oraz ochrona przed zagrożeniami. Współczesne pojęcie bezpieczeństwa nie znajduje jednego, prostego wyjaśnienia, jawi się raczej jako wieloznaczne i złożone. Niewątpliwie jednak bezpieczeństwo stanowi jedną z najważniejszych potrzeb ludzkich, ich postrzeganie poprzez układ hierarchiczny scharakteryzować można na podstawie poglądów A.H. Masłowa, które prowadzą do stwierdzenia, że ich zaspokojenie jest warunkiem zdrowia i rozwoju oraz że można je usystematyzować w hierarchiczną strukturę obejmującą potrzeby niższego i wyższego rzędu, gdzie potrzeba bezpieczeństwa uplasowana jest w hierarchii niższego rzędu, a jej zaspokojenie jest warunkiem działania podejmowanego przez człowieka. Z kolei jej niezaspokojenie wywołuje zaburzenia równowagi, wobec czego jest warunkiem koniecznym, aby mówić o spełnieniu potrzeb wyższego rzędu. Ponadto należy zauważyć, że człowiek aktywnie działający w świecie przyrody chce być bezpieczny, choć podlega jej prawom, które mu tego nie gwarantują. Bytowanie człowieka wymaga jego aktywności, ukierunkowanej na zaspokojenie szeregu potrzeb o różnej złożoności i różnym charakterze. Bezpieczeństwo może być

zatem charakteryzowane jako wartość konieczna do życia i rozwoju człowieka. Jest dobrem pozwalającym na rozwinięcie aktywności, ukierunkowanej na samorealizację¹.

Bezpieczeństwo stanowi najważniejszą wartość i potrzebę każdego człowieka, dobro najwyższe, dla którego człowiek jest w stanie poświęcić wiele. Równie ważną i cenioną wartością jest zdrowie. Zapewnienie poczucia bezpieczeństwa oraz dążenie do pełni zdrowia to cele, które pragnie zrealizować każdy człowiek, ponieważ pozwalają one w pełni wykorzystywać posiadane zasoby, realizować własny potencjał przy wsparciu bliższego i dalszego środowiska. Ponadto bezpieczeństwo i zdrowie są wartościami, które silnie ze sobą korespondują, brak pełnego zdrowia w wymiarze fizycznym, psychicznym czy społecznym wiąże się z zachwianiem poczucia bezpieczeństwa. Nie ulega zatem wątpliwości, iż bezpieczeństwo staje się szczególnie ważną potrzebą dla wszystkich tych, którzy zmagają się z różnymi formami niepełnosprawności².

Należy podkreślić, iż problematyka osób z niepełnosprawnościami znajduje coraz częściej odzwierciedlenie w publikacjach naukowych i spostrzeżeniach autorskich w dziedzinie nauk społecznych. Poczucie bezpieczeństwa, stabilizacji, spokoju, ładu czy pewność rozwoju stanowi warunek konieczny do przejawiania kreatywności, inicjatywy, podejmowania działań ukierunkowanych na rozwój osobisty, realizację własnych planów i bycie zadowolonym z własnego życia. Osoba niepełnosprawna, u której potrzeba bezpieczeństwa jest zaspokojona w stopniu wysokim, chętniej podejmuje nowe wyzwania, przystępuje do rozwiązywania problemów i trudności, w obliczu których stawia ją rzeczywistość. Poczucie bezpieczeństwa umożliwi człowiekowi zmagającemu się z brakiem pełnej sprawności prowadzić stosunkowo „normalne”, satysfakcjonujące życie, wypełnianie przypisanych ról społecznych w drodze do samospełnienia i urzeczywistniania własnego potencjału³.

Omawiając problematykę bezpieczeństwa osób z niepełnosprawnościami, należy uwzględnić kwestie prawno-instytucjonalne jako ważne determinanty bezpieczeństwa tych osób. Na przestrzeni

---

¹ Zob.: A. Araucz-Boruc, *Bezpieczeństwo i obronność w edukacji młodzieży*, Siedlce 2015.

² D. Krzewniak, *Bezpieczeństwo osób niepełnosprawnych*, „De Securitate et Defensione, O Bezpieczeństwie i Obronności” 2015, nr 1, s. 90-100.

³ Ibidem.

lat powstało wiele dokumentów normatywnych regulujących funkcjonowanie tej grupy w społeczeństwie. Kwestie związane z pełnym, a dzięki temu aktywnym ich uczestnictwem w głównym nurcie życia społecznego, znalazły swoje odzwierciedlenie w przepisach prawa. Równie ważnym przedsięwzięciem jest powoływanie instytucji, stojących na straży przestrzegania przez organy państwowe, podmioty pozarządowe oraz społeczeństwo tych uregulowań oraz służących pomocą i wsparciem osobom z niepełnosprawnościami w trudnych sytuacjach życiowych⁴.

Naukową odpowiedzią na potrzeby w tym zakresie jest monografia *Ochrona osób z niepełnosprawnościami w sytuacji nadzwyczajnych zagrożeń*, poruszająca problematykę systemu zarządzania kryzysowego w Polsce oraz jego działania w zakresie wykonywania zadań ochronnych i ratowniczych na rzecz ludności cywilnej, podczas wystąpienia sytuacji nadzwyczajnych, w kontekście dostosowania systemu do specyficznych potrzeb populacji osób z niepełnosprawnościami w Polsce. Autor, Paweł Szmitkowski, słusznie dostrzega, iż zagrożenia nadzwyczajne, takie jak klęski żywiołowe czy katastrofy przemysłowe, przebiegają w sposób nieprzewidywalny, a ich skutki trudno zawczasu ocenić. Jest to ogromne wyzwanie, zarówno strukturalne, jak i indywidualne, w kontekście ochrony zagrożonych jednostek ludzkich, w tym osób z niepełnosprawnościami, które ze względu na trudności w codziennym funkcjonowaniu stanowią grupę o specyficznych potrzebach. Autor jednoznacznie zaznacza, że jego celem jest wypracowanie optymalnych rozwiązań oraz rekomendacji w tym zakresie⁵.

Monografia składa się z pięciu rozdziałów poprzedzonych wprowadzeniem. Zakończona jest podsumowaniem, bibliografią oraz spisem materiałów graficznych i załączników. Rozdział pierwszy dotyczy niepełnosprawności jako zjawiska społecznego. Problematyka tam zawarta skupiona została wokół podstawowej terminologii, taksonomii niepełnosprawności, a także metod pomiaru niepełnosprawności oraz skali tego zjawiska w Polsce. Badacz wskazał znaczenie terminu *niepełnosprawność*, który na gruncie piśmiennictwa naukowego jest bardzo pojemny, zasadnie przywo-

---

⁴ Ibidem.

⁵ P. Szmitkowski, *Ochrona osób z niepełnosprawnościami w sytuacji nadzwyczajnych zagrożeń*, Siedlce 2020.

łując w tym fragmencie rozważań definicję niepełnosprawności, oznaczającą stan fizyczny, psychiczny lub umysłowy trwale lub okresowo utrudniający, ograniczający bądź uniemożliwiający wypełnianie ról społecznych, a w szczególności zdolności do wykonywania pracy zawodowej⁶.

W rozdziale pierwszym „Niepełnosprawność jako zjawisko społeczne”, autor wiele miejsca poświęcił potrzebom oraz dostępnym systemom wsparcia. Niepełnosprawność, pomimo, iż posiada wymiar indywidualny, traktowana jest jako zjawisko społeczne. Akceptacja ograniczeń osoby niepełnosprawnej i przyznanie jej prawa do pełnego życia, mimo istniejących niemożności to punkt wyjścia dla modelowania odpowiednich postaw oraz relacji. Daje to możliwość budowania obrazu siebie, swych ograniczeń i możliwości, ustanawiania swoich celów, motywów i dążenia do ich realizacji przez osoby z niepełnosprawnościami.

Interesujące rozważania odnaleźć można z kolejnym rozdziałem pracy zatytułowanym „Ochrona osób z niepełnosprawnościami w środowisku międzynarodowym”, gdzie autor przedstawia genezę oraz ewolucję postrzegania i ochrony osób z niepełnosprawnościami. Dodatkowym atutem pracy jest ukazanie wykładni prawnej oraz zakresu przedsięwzięć ochronnych. W dalszej części uwagę skupiono na ochronie osób z niepełnosprawnościami w regulacjach prawnych Unii Europejskiej oraz systemach ochrony osób z niepełnosprawnościami w sytuacji nadzwyczajnych zagrożeń w wybranych państwach.

W rozdziale trzecim „Ochrona osób z niepełnosprawnościami na wypadek nadzwyczajnych zagrożeń w systemie zarządzania kryzysowego w Polsce” autor dokonuje wnikliwej analizy problemu ochrony na wypadek nadzwyczajnych zagrożeń w sposób interesujący ukazując teoretyczne i terminologiczne podstawy działania systemu ochrony ludności w Polsce, jego strukturę organizacyjną oraz praktyczne aspekty. Reasumując należy stwierdzić, że państwo zobowiązane jest do ochrony obywateli w każdym czasie, podczas pokoju, w trakcie sytuacji kryzysowych, w czasie stanów nadzwyczajnych oraz w okresie wojny. Jednak funkcjonujący w Polsce system ochrony ludności można określić jako mało skuteczny, po-

---

⁶ Zob.: M. Lejzerowicz, I. Książkiewicz, *Osoba z niepełnosprawnością a instytucje pomocowe*, Wrocław 2012.

nieważ organy odpowiedzialne za realizację zadań z zakresu zarządzania kryzysowego oraz obrony cywilnej nie wypracowały dotychczas adekwatnych do występujących zagrożeń struktur, nie wdrożyły skutecznych procedur oraz nie zapewniły niezbędnych zasobów, umożliwiających właściwe zarządzanie na wypadek wystąpienia sytuacji kryzysowych. Ponadto, w systemie bezpieczeństwa narodowego pominięty został niemal całkowicie problem bezpieczeństwa osób z niepełnosprawnościami, zarówno w wymiarze rozwiązań teoretycznych, jak również pragmatycznych.

Kolejnym problemem poruszonym przez Autora, istotnym zarówno z teoretycznego, jak i praktycznego punktu widzenia, jest analiza ochrony osób z niepełnosprawnościami w placówkach edukacyjnych, rehabilitacyjnych i opiekuńczych, wnikliwie ukazana w rozdziale czwartym monografii „Ochrona osób z niepełnosprawnościami na wypadek zagrożeń w placówkach edukacyjnych, rehabilitacyjnych i opiekuńczych”. Główny akcent został położony na treści dotyczące takich aspektów, jak kategorie placówek i zakres oferowanych świadczeń, założenia organizacyjne ochrony w świetle potencjalnych zagrożeń oraz procedury ochrony i zakres podejmowanych działań. Autor pracy w sposób klarowny ukazał kategorie placówek i zakres oferowanych świadczeń, założenia organizacyjne ochrony w świetle potencjalnych zagrożeń, zaprezentował również procedury ochrony i zakres podejmowanych działań, zwracając uwagę na potrzebę ciągłego ich usprawniania.

W ostatnim rozdziale monografii „Koncepcja ochrony osób z niepełnosprawnościami w kontekście występujących potrzeb” zaprezentowano je w różnych aspektach: teoretycznym, prawnym, planistycznym, organizacyjnym i wykonawczym. Z analizy przeprowadzonej przez autora wynika, iż system zarządzania kryzysowego w Polsce powinien zostać jak najszybciej dostosowany, w każdym z wymiarów swojego działania, do zagwarantowania wszechstronnej pomocy osobom z niepełnosprawnościami na wypadek zaistnienia nadzwyczajnych zagrożeń bezpieczeństwa.

Podsumowując strukturalno-merytoryczną część oceny monografii należy stwierdzić, że jest ona dobrze skonstruowana i skorelowana z poruszaną tematyką, a jej poszczególne rozdziały opracowane zostały na zasadzie ciągu wynikania. Autor swobodnie przechodzi od problemów ogólnych do bardziej szczegółowych i na-

ukowo uzasadnionych, wykazując się bardzo dobrą znajomością merytoryczną i faktograficzną prezentowanych treści, korzystając z bogatej literatury zarówno z obszaru zarządzania, pedagogiki społecznej, bezpieczeństwa społecznego, jak też polityki społecznej. Na podkreślenie zasługuje właściwa projekcja analityczno-wynikowa prezentowanych stanowisk.

Sformułowane w pracy problemy badawcze oscylują wokół diagnozy systemu zarządzania kryzysowego w Polsce, jego przygotowania do zapewniania bezpieczeństwa osobom z niepełnosprawnościami w sytuacji wystąpienia nadzwyczajnych zagrożeń. Dla zachowania przejrzystości badań niezbędne było wskazanie przez autora określonych celów szczegółowych: pierwszy, o charakterze teoretycznym, obejmował wieloaspektową charakterystykę systemu zarządzania kryzysowego i diagnozę jego funkcjonalności w zakresie wykonywania zadań na rzecz ochrony i ratownictwa osób z niepełnosprawnościami oraz zaproponowanie definicji i klasyfikacji niepełnosprawności użytecznych dla jego potrzeb oraz drugi, utilitytarny, zakładał wypracowanie koncepcji udoskonalenia systemu zarządzania kryzysowego w celu zapewnienia jego maksymalnej funkcjonalności i skuteczności w zakresie ochrony osób z niepełnosprawnościami w sytuacji nadzwyczajnych zagrożeń.

Dociekania teoretyczne oparto po części na gotowych wynikach badań sondażowych dostępnych w literaturze przedmiotu, zinterpretowanych w kontekście przyjętych założeń badawczych. Ponadto autor wykorzystał metodę krytycznej analizy literatury przedmiotu oraz dokumentacji normatywnej i koncepcyjnej. W obu przypadkach posłużył się technikami opisu, analizy i syntezy, abstrahowania, uogólniania oraz indukcji. Realizując badania terenowe posłużył się metodą sondażu diagnostycznego, wykorzystując technikę wywiadu nieskategoryzowanego opartego o obszary zagadnień dotyczących kwestii bezpieczeństwa osób z niepełnosprawnościami, takich jak ostrzeżenia o zagrożeniu, ewakuacja, zabezpieczenie logistyczne, współpraca z systemem zarządzania kryzysowego. Badaniem empirycznym objęto kilkadziesiąt ośrodków, m.in. warsztaty terapii zajęciowej, zakłady aktywności zawodowej, zakłady pracy chronionej, ośrodki szkolno-wychowawcze, środowiskowe domy samopomocy, domy pomocy społecznej oraz zakłady opiekuńczo-lecznicze.

Jak podkreśla Autor, zaproponowana w monografii interpretacja niepełnosprawności jest bardzo szeroka, tak jak szerokie jest zjawisko, które opisuje. Podkreśla ona rozmaite jego konteksty, zarówno w wymiarze biologicznym, jak i społecznym. Nie ogniskuje się jedynie na prawnym wymiarze niepełnosprawności, lecz otwiera się na wszystkie osoby, które ze względu na wiek czy stan zdrowia nie są w stanie w pełni partycypować w życiu społecznym, nawet nie posiadając stosownych orzeczeń potwierdzających ich deficyty zdrowotne. Ponadto akcentuje konieczność dostosowania całego aparatu państwowego, tkanki społecznej państwa oraz przestrzeni publicznej w celu pełnego, na równi z osobami pełnosprawnymi, uczestnictwa w życiu publicznym i społecznym⁷.

Przygotowana przez Pawła Szmitkowskiego monografia stanowi zbiór niezwykle ważnych informacji z punktu widzenia procesu zarządzania, bezpieczeństwa społecznego, pomocy społecznej i pracy socjalnej osób z niepełnosprawnościami. Opracowanie może być adresowana do szerokiej rzeszy czytelników zainteresowanych problematyką bezpieczeństwa osób z niepełnosprawnościami, w tym pracowników nauki, sektora państwowego, jak również prywatnego, zajmujących się w praktyce pomocą osobom o specjalnych potrzebach, zwłaszcza osobom z niepełnosprawnościami. Reasumując należy podkreślić, iż publikacja uwrażliwia na złożoność problemów społecznych i konieczność poszukiwania właściwych rozwiązań w obszarze funkcjonowania osób o specjalnych potrzebach. Z całą pewnością jest to źródło wiedzy, do którego warto sięgać, zwłaszcza teraz, kiedy realizacja zapisów Ustawy o dostępności jest naszym obowiązkiem i celem. Dzięki wdrażaniu rozwiązań proponowanych przez autora będziemy o krok bliżej pełnego wprowadzenia w życie postanowień Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych, co z kolei pozwoli na bezpieczny i aktywny udział osób z niepełnosprawnościami w życiu społecznym.

Bibliografia / References

Araucz-Boruc A., *Bezpieczeństwo i obronność w edukacji młodzieży*, Siedlce 2015.

---

⁷ P. Szmitkowski, *Ochrona osób...*, s. 313.

- Krzewniak D., *Bezpieczeństwo osób niepełnosprawnych*, „De Securitate et Defensione. O Bezpieczeństwie i Obronności” 2015, nr 1.
- Lejzerowicz M, Książkiewicz I., *Osoba z niepełnosprawnością a instytucje pomocowe*, Wrocław 2012.
- Szmitkowski P., *Ochrona osób z niepełnosprawnościami w sytuacji nadzwyczajnych zagrożeń*, Siedlce 2020.

Krzysztof Grablewski

ORCID: 0000-0003-2703-8749

k.grablewski@pwsz.elblag.pl

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Elblągu
Instytutu Ekonomicznego

Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Samorząd terytorialny w Polsce – stan obecny i perspektywy”, Elbląg, 9 października 2020 r.

DOI: 10.34739/doc.2021.18.24

Trzydzieści lat temu został rozpoczęty w Polsce proces odbudowy samorządu terytorialnego. Trzy dekady jego funkcjonowania pozwalają na pogłębioną analizę problemów oraz na wyciągnięcie wniosków. Należy zastanowić się, jakie rozwiązania się sprawdzają, jakie z kolei trzeba poprawić, zmienić, uzupełnić. Rozwój samorządu terytorialnego w Polsce jest jednym z najważniejszych fundamentów ustrojowych III Rzeczypospolitej. 8 marca 1990 r. została przyjęta ustawa, która zapoczątkowała proces budowy demokratycznego samorządu. W dokumencie zapisano iż „mieszkańcy gminy tworzą z mocy prawa wspólnotę samorządową”. Rozwój samorządu terytorialnego w Polsce miał wpływ na demokratyzację systemu politycznego. W następnych latach przeprowadzono kolejne reformy. Kluczowe okazały się zmiany z dnia 1 stycznia 1999 r., które wprowadzały samorząd powiatowy i wojewódzki. W art. 15 Konstytucji RP z 1997 r. zapisano zasadę decentralizacji („Ustrój terytorialny Rzeczypospolitej Polskiej zapewnia decentralizację władzy publicznej”), która stanowi jedną z zasad ustrojowych Polski. W wyniku reformy wiele zadań państwa przeniesiono na szczebel samorządowy. Reformy wpłynęły także na rozwój partycypacji lokalnej. Budowano instytucje demokracji obywatelskiej, które miały z kolei wpływ na kształtowanie się społeczeństwa obywatelskiego.

Organizatorem konferencji był Instytut Ekonomiczny Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Elblągu. Patronat honorowy objął dr Gustaw Marek Brzezina, marszałek województwa warmińsko-mazurskiego. Patronat medialny sprawowała: Elbląska Gazeta Internetowa portEl.pl; Truso.tv. Konferencja była przeprowadzona w trybie zdalnym. W skład Komitetu Programowego weszli: prof. dr hab. Marek Chmaj, kierownik Katedry Prawa Publicznego i Praw Człowieka, Wydział Prawa SWPS w Warszawie, prof. dr hab. Roman Kisiel, dziekan Wydziału Nauk Ekonomicznych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, prof. dr hab. Dariusz Szpoper, dyrektor Instytutu Prawa i Administracji w Akademii Pomorskiej w Słupsku, dr hab. Jerzy Przyborowski, prof. UWM, prorektor ds. kształcenia i studentów Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, prof. dr hab. Nelly Daszkiewicz, Katedra Nauk Ekonomicznych Wydziału Zarządzania i Ekonomii Politechniki Gdańskiej, mł. insp. dr hab. Agata Tyburska, prorektor ds. Rozwoju Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie, prof. dr hab. Tomasz Bąkowski, kierownik Katedry Prawa Administracyjnego Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego, dr hab. Piotr Uziębło, prof. UG, prodziekan Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego. Natomiast w skład Komitetu Organizacyjnego weszli: mgr inż. Krzysztof Starańczak, dyrektor Instytutu Ekonomicznego PWSZ w Elblągu (przewodniczący Komitetu Organizacyjnego) dr hab. Krzysztof Sidorkiewicz, prof. PWSZ, zastępca dyrektora Instytutu Ekonomicznego ds. naukowych i organizacyjnych PWSZ w Elblągu, mgr Katarzyna Olszewska, zastępca dyrektora Instytutu Ekonomicznego ds. kształcenia PWSZ w Elblągu, dr Olga Filaszkiwicz, Instytut Ekonomiczny PWSZ w Elblągu, dr inż. Tomasz Winnicki, Instytut Ekonomiczny PWSZ w Elblągu, dr Henryk Gawroński, Instytut Ekonomiczny PWSZ w Elblągu.

Organizatorzy zaproponowali uczestnikom konferencji następujące zagadnienia:

I. Organizacja i zadania samorządu terytorialnego: wójt (burmistrz, prezydent); rada/sejmik i ich funkcjonowanie; radny; wzajemne relacje organów samorządowych:

II. Wybory samorządowe: system wyborczy; proces wyborczy; polityczne aspekty wyborów;

III. Zmiany strukturalne: gmina – kwestie granic; scalanie gmin; powiat – łączenie; perspektywy; województwo – funkcjonowanie; przyszłość; metropolie;

IV. Partycypacja obywatelska: formy partycypacji obywatelskiej; referendum; budżet obywatelski; konsultacje społeczne; partnerstwa lokalne i lokalne grupy działania;

VI. Ochrona samodzielności samorządu terytorialnego: niezależność samorządu terytorialnego, gwarancje samodzielności finansowej, środki pozwalające na weryfikację rozstrzygnięć nadzorczych;

V. Finanse samorządowe: polityka finansowa na szczeblu lokalnym; fundusze europejskie a samorząd lokalny;

VI. Zapewnienie dostępu do usług publicznych przez samorząd terytorialny: edukacja, pomoc społeczna i ochrona rodziny, sport i rekreacja, promocja zatrudnienia, wodociągi i kanalizacja, komunikacja miejska i inne;

VII. Gospodarka przestrzenna, rewitalizacja i ochrona środowiska: studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, plany zagospodarowania, inwestycje celu publicznego, ocena oddziaływania na środowisko, lokalne plany rewitalizacji;

VIII. Instrumenty rozwoju terytorialnego i zarządzania: zintegrowane inwestycje terytorialne, specjalne strefy ekonomiczne, parki technologiczne, centra usług wspólnych, rządowe programy wsparcia samorządów, itp.;

IX. Działania samorządu na rzecz bezpieczeństwa lokalnych społeczności: zarządzanie kryzysowe w samorządzie; funkcjonowanie powiatowych komisji bezpieczeństwa i porządku.

Podczas konferencji zostały zaprezentowane referaty, opublikowane następnie w formie dwóch monografii naukowych: *Ekonomiczne i społeczne aspekty rozwoju samorządu terytorialnego w Polsce* pod redakcją Henryka Gawrońskiego, Katarzyny Olszewskiej, Krzysztofa Sidorkiewicza, Krzysztofa Starańczaka oraz *Prawne uwarunkowania funkcjonowania samorządu terytorialnego w Polsce* zredagowane przez ten sam zespół. Recenzentami publikacji byli: dr hab. Krzysztof Grzelec, prof. UG, dr hab. Krzysztof Krukowski, prof. UWM, prof. dr hab. Tomasz Bąkowski oraz dr hab. Anna Rytel, prof. UG.

Konferencja cieszyła się dużym zainteresowaniem pracowników naukowych, praktyków związanych z samorządem terytorialnym oraz studentów. Podczas konferencji przedstawiono ekonomiczne i społeczne aspekty rozwoju samorządu terytorialnego w Polsce. Prof. dr hab. Roman Kisiel, dr Magdalena Wojarska i mgr Emil Walendzik z Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie zaprezentowali temat: „Zintegrowane Inwestycje Terytorialne – doświadczenia we wdrażaniu na przykładzie województwa warmińsko-mazurskiego”. Zintegrowane inwestycje terytorialne (ZIT), zgodnie z założeniami, są instrumentem rozwoju terytorialnego szczególnie ważnym dla osiągania celów strategii Europa 2020. Również na poziomie regionalnym mają się przyczyniać do rozwoju głównych miast i pozytywnie wpłynąć na rozwój całych regionów. Autorzy podjęli próbę oceny na tle innych działań wdrażanych w regionalnych programach operacyjnych oraz w kontekście realizacji celów przyjętych dla ZIT.

Dr inż. Marcin Bukowski z Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Elblągu przedstawił temat: „Rola parków technologicznych w rozwoju regionów na przykładzie Elbląskiego Parku Technologicznego”. Autor poddał ocenie efekty funkcjonowania polskich parków technologicznych. Przedstawiono znaczenie parków technologicznych i ich wpływ na rozwój gospodarczy regionu, w którym funkcjonują. Opisano działalności parków technologicznych w Polsce. Szczegółowo scharakteryzowano funkcjonowanie Elbląskiego Parku Technologicznego oraz omówiono działania podejmowane przez park dla rozwoju przedsiębiorczości w mieście i regionie.

Dr Joanna Rosłon-Żmuda z Uniwersytetu Gdańskiego zaprezentowała temat: „Działania samorządu województwa pomorskiego na rzecz zwiększenia atrakcyjności inwestycyjnej Pomorza”. Bardzo istotnym elementem gospodarki na każdym etapie jej rozwoju jest atrakcyjność inwestycyjna, która bezpośrednio przyczynia się do poprawy konkurencyjności i wzrostu aktywności gospodarczej wybranych obszarów. Autorka uznała, że nie bez znaczenia dla zwiększenia atrakcyjności inwestycyjnej są działania władz regionalnych i lokalnych na rzecz tworzenia dogodnych warunków dla potencjalnych inwestorów czy rozwijania innowacyjnych działów gospodarki, co z kolei pozwala na poprawę pozycji konkurencyjnej regionów.

Lic. Karol Szymon Orzeszak z Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy omówił temat: „Problematyka regionalnego zróżnicowania wynagrodzeń i aktywności inwestycyjnej przedsiębiorstw”. Miasta i regiony o silnej marce odnotowują dodatnie saldo migracji, a także wzrost inwestycji, a w ślad za tym, jako następstwo obserwuje się tam wysokie wynagrodzenia. Autor stwierdza, że istotną rolę w kształtowaniu wizerunku miasta odgrywa obecność renomowanych uczelni, bowiem przedsiębiorcy prowadzący prace badawczo-rozwojowe poszukują dobrze wykształconych i kreatywnych pracowników.

Następnie Bartłomiej Wasiak z Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Elblągu podjął temat: „Bariery warunkujące mobilność przestrzenną w ramach granic jednostek samorządów terytorialnych”. Autor omówił czynniki, które warunkują mobilność przestrzenną w ramach granic jednostek samorządów terytorialnych w Polsce. Wskazano także na ekonomiczne czynniki mające istotny wpływ na napływ ludności na dany teren.

Dr Krzysztof Ćwieląg z Uniwersytetu Opolskiego zaproponował temat: „Wieloletnia prognoza finansowa jako instrument oddziaływania na poprawę samorządowej gospodarki finansowej”. To instrument, który ma wspomagać samorządową gospodarkę finansową i przyczyniać się do jej usprawnienia. Autor podejmuje próbę odpowiedzi na pytanie, czy w obecnym kształcie można uznać ją za instrument zarządzania finansami i jakie warunki powinna spełniać, aby mogła oddziaływać na poprawę samorządowej gospodarki finansowej.

Dr Hanna Kruk z Parku Krajobrazowego Wysoczyzny Elbląskiej omówiła temat: „Funkcjonowanie parków krajobrazowych jako jednostek organizacyjnych samorządu województwa na przykładzie Parku Krajobrazowego Wysoczyzny Elbląskiej”. Od 2009 r. PK stały się jednostkami organizacyjnymi samorządu województwa. Autorka dokonuje analizy zmian prawnych wpływających na funkcjonowanie PK w kolejnych latach, a na przykładzie Parku Krajobrazowego Wysoczyzny Elbląskiej przedstawia realizowane zadania i źródła finansowania działalności parku w latach 2009-2019.

Mgr Piotr Pieńkosz z Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie przedstawił temat: „Samorząd terytorialny jako kreator innowacyjnych rozwiązań na przykładzie systemu

e-kontrolę wdrożonego w strefie płatnego parkowania w Warszawie”. Autor postawił sobie za cel uzyskanie odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób jednostka samorządu terytorialnego może stać się kreatorem innowacyjnego rozwiązania. Projektowanie, również z udziałem sektora prywatnego, a następnie wdrażanie innowacji może być motywowane chęcią bardziej efektywnej realizacji zadań publicznych. Przedmiotem opracowania jest również weryfikacja warunków, jakie muszą zaistnieć, aby wdrożenie innowacji w samorządzie terytorialnym przyniosło oczekiwane pozytywne efekty.

Lic. Oskar Sęk z Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Elblągu omówił temat: „Postawy Polaków wobec pomocy społecznej w systemie samorządu terytorialnego”. Autor w części teoretycznej opisał historię pomocy społecznej z podziałem na trzy okresy – pierwszy od 1918 r. do 1939 r., drugi od 1945 r. do 1989 r. oraz trzeci od 1989 r. do 2018 r. W części praktycznej zaprezentowano wyniki badań ankietowych, zrealizowanych w sierpniu 2019 r. na 731 respondentach oraz na przełomie lutego i marca 2020 r. na 1612 ankietowanych. Pomoc społeczna jest postrzegana negatywnie, zarówno w ujęciu systemowym i lokalnym, a także od strony interesariuszy i społeczeństwa. Zmiana tego stanu rzeczy wymaga opracowania przemyślanych reform i zmian, które będą rozwiązywać dotychczasowe problemy.

Następnie dr inż. Anetta Waśniewska z Uniwersytetu Morskiego w Gdyni podjęła temat: „Determinanty funkcjonowania organizacji pozarządowych w województwach (wybrane czynniki)”. Działalność organizacji pozarządowych nie jest nastawiona na maksymalizację zysku, ale przede wszystkim na poprawę sytuacji społeczności zamieszkującej obszar jej działalności. Najczęściej podejmowane przez organizacje działania dotyczą pomocy osobom znajdującym się w tzw. grupach defaworyzowanych. Autorka określa czynniki wpływające na funkcjonowanie organizacji pozarządowych.

Dr Emilia Kalitta z Sopotckiej Szkoły Wyższej wybrała temat: „Budżet obywatelski jako forma obywatelskiego zaangażowania w sprawy lokalne”. Autorka porusza tematykę budżetu obywatelskiego jako szczególnej formy konsultacji społecznych, która zarówno umożliwi mieszkańcom współdecydowanie o budżecie sa-

morządowym, ale jednocześnie nakłada na nich odpowiedzialność za realizację tego budżetu.

Natomiast mgr Joanna Radzioch z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu zaprezentowała temat: „Funkcjonowanie budżetu partycypacyjnego we Wrocławiu w latach 2013-2019”. Budżet partycypacyjny jest istotnym narzędziem służącym rozwojowi udziału społeczeństwa we współdecydowaniu o otoczeniu. Implikacja tego rozwiązania stała się popularnym zjawiskiem. Autorka przedstawia ocenę funkcjonowania budżetu partycypacyjnego we Wrocławiu w latach 2013-2019 oraz zaprezentowała zmiany w organizacji budżetu partycypacyjnego we Wrocławiu, a także odniosła się do danych zawartych w raportach z jego funkcjonowania.

Dr Jacek Pieczonka z Uniwersytetu Opolskiego przedstawił temat: „Program odnowy wsi oraz fundusz sołecki jako instrumenty poprawiające jakość kapitału społecznego obszarów wiejskich”. Autor prezentuje realizację działań finansowanych w ramach Programu Odnowy Wsi oraz Funduszu Sołeckiego (na przykładzie gminy Dąbrowa) jako elementu pobudzającego społeczność lokalną, wzmacniającego kapitał społeczny.

Następnie dr Maja Krasucka z Uniwersytetu Opolskiego zaprezentowała temat: „Potencjał finansowy sportowych organizacji pożytku publicznego”. Autorka w swoich badaniach zidentyfikowała struktury przychodów niekomercyjnych organizacji realizujących zadania sportowe oraz rozpoznanie zróżnicowania cech ich potencjału finansowego wynikającego z udziału środków publicznych w przychodach ogółem. Badanie przeprowadzono w odniesieniu do OPP, realizujących zadania w zakresie wspierania i upowszechniania kultury fizycznej na terenie województwa opolskiego w latach 2013-2017.

Mgr Sebastian Chrzanowski z Urzędu Miejskiego w Łomży zaprezentował temat: „Miasta partnerskie jako jedna z form współpracy świadcząca o międzynarodowej aktywności polskich jednostek samorządu terytorialnego”. Autor przybliżył początki samorządowej aktywności na arenie międzynarodowej, jej podstawy prawne, a także ideę funkcjonowania miast partnerskich oraz przykład Gminy Kobylnica.

Kolejnym istotnym aspektem były prawne uwarunkowania funkcjonowania samorządu terytorialnego w Polsce, które zostały

przetawione podczas konferencji i w monografii pokonferencyjnej. Dr Katarzyna Jurewicz-Bakun z Państwowej Wyższej Szkoły Informatyki i Przedsiębiorczości w Łomży omówiła temat: „Samodzielność samorządu terytorialnego jako konstytucyjna gwarancja niezależności”. Autorka podkreśla, że samorządowi terytorialnemu w wykonywaniu zadań publicznych przysługuje atrybut samodzielności. Samodzielność samorządu nie ma jednak charakteru absolutnego. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustawy samorządowe przyjmują, że samorząd terytorialny wykonuje w imieniu własnym i na własną odpowiedzialność przysługującą mu część zadań publicznych, a samodzielność samorządu podlega ochronie sądowej.

Dr Beata Słobodzian z Uniwersytetu Gdańskiego przedstawiła temat: „Wybory samorządowe 2018 roku a zmiany w organizacji wyborów”. Od wielu lat można obserwować malejące zainteresowanie obywateli uczestnictwem w demokracji przedstawicielskiej. Jednym ze sposobów przeciwdziałania temu zjawisku są zmiany zasad wyborczych, które przyczyniłyby się do wzrostu uczestnictwa w wyborach. Autorka stwierdza, że zmiany te (nowelizacja aktów prawnych) powinny być odpowiednio przygotowane, przemyślane i wprowadzane we właściwym czasie.

Dr hab. Piotr Uziębło, prof. uczelni z Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Elblągu przedstawił temat: „Kształt systemu wyborczego do rady miasta na prawach powiatu na przykładzie wyborów do Rady Miejskiej w Elblągu”. Autor koncentruje się na analizie zasad funkcjonowania systemu wyborczego do rady miasta na prawach powiatu na przykładzie wyborów do Rady Miejskiej w Elblągu, które odbyły się od 2002 roku. W tym celu, po dokonanej analizie normatywnej, autor dokonał symulacji różnych, możliwych wariantów ukształtowania systemu wyborczego w celu oceny ich wpływu na ostateczny wynik wyborów.

Dr hab. Krzysztof Sidorkiewicz, prof. uczelni z Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Elblągu omówił temat: „Zmiany prawa wyborczego w wyborach samorządowych w latach 1990–2010 i ich skutki”. Autor charakteryzuje najważniejsze zmiany w ordynacji samorządowej, które nastąpiły w latach 1990–2010. Początkowa cezura związana jest z odrodzeniem się samorządu terytorialnego

w Polsce. Autor analizował skutki wprowadzonych zmian, głównie w oparciu o frekwencję wyborczą.

Michał Kołbuc z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu zaprezentował temat: „Protest wyborczy jako sposób weryfikacji ważności wyborów samorządowych”. Protest wyborczy jest przewidzianym przez prawo środkiem, który służy zakwestionowaniu i skontrolowaniu ważności wyborów. Autor przedstawił wyniki przeprowadzonej analizy przepisów obowiązującego prawa, doniesień prasowych, a także danych dotyczących postępowań w sprawach protestów wyborczych.

Patrycja Prasak z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu omówiła temat: „Organ wykonawczy gminy w przeszłości i teraźniejszości. Wybrane aspekty”. Na przestrzeni lat dokonywano zmian w zakresie wyboru, odwołania, zadań oraz kadencyjności organu wykonawczego gminy. W założeniu kolejne ustawy nowelizujące miały prowadzić do wzmocnienia pozycji egzekutywy względem rady gminy. Autorka poddała analizie aspekty funkcjonowania organu wykonawczego gminy z perspektywy upływu trzydziestu lat od restytucji samorządu terytorialnego, aby dostrzec rozwiązania zasługujące na aprobatę lub krytykę.

Natomiast dr hab. Zbigniew Kudrzycki, wójt gminy Rozogi przedstawił temat: „Partycypacja obywatelska w świetle ustawy o samorządzie gminnym 1990-2018”. Autor postawił pytanie, czy ustawa o samorządzie gminnym przed 2018 rokiem umożliwiała realny udział mieszkańców w sprawowaniu władzy i czy ostatnie zmiany legislacyjne mogą spowodować wzrost partycypacji obywatelskiej w samorządzie gminnym.

Dr Karina Górską-Rożej z Akademii Sztuki Wojennej w Warszawie zreferowała temat: „Partycypacja społeczna, a budowanie odporności na zagrożenia w społecznościach lokalnych na przykładzie gminy”. Partycypacja społeczna winna opierać się na trzech filarach: informowaniu, konsultowaniu oraz współdecydowaniu. Autorka stara się udzielić odpowiedzi na pytanie: jakie znaczenie odgrywa partycypacja społeczna w budowaniu odporności na zagrożenia w społecznościach lokalnych?

Jakub Skibiński z Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie przedstawił temat: „Uwarunkowania kształtowania polityki przestrzennej i kierunki rozwoju gminy uzdrowskiej Hory-

niec-Zdrój”. Znajdujące się w Horyńcu złoża leczniczej borowiny i wód mineralnych są podstawą prowadzenia lecznictwa uzdrowskiego i wpływają na turystyczną popularność tego miejsca w kraju. Autor stwierdza, że występujące w gminie walory lecznicze, przyrodnicze i kulturowe, jak również bezpośrednie sąsiedztwo granicy kraju, w bardzo mocny sposób determinują politykę przestrzenną.

Mgr inż. Karolina Trykacz z Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie poruszyła temat: „Miejsce obszarów funkcjonalnych w polskim systemie planowania przestrzennego”. Obszary funkcjonalne są coraz częstszym przedmiotem dyskusji naukowych. Autorka proponuje rozwiązania, które pozwoliłyby na bardziej efektywne kształtowanie przestrzeni obszarów funkcjonalnych.

Kolejna prelegentka, mgr Magdalena Taraszkiewicz z Państwowej Wyższej Szkoły Informatyki i Przedsiębiorczości w Łomży przedstawiła temat: „Granice ingerencji gminy w prawo własności w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym”. Prawo własności jest jednym z podstawowych praw człowieka podlegającym ochronie konstytucyjnej. Zasadniczym prawem właściciela nieruchomości jest możliwość korzystania z niej z wyłączeniem innych osób zgodnie ze społeczno-gospodarczym przeznaczeniem swojego prawa. W przypadku wykonywania przez gminę zadań związanych z planowaniem i zagospodarowaniem przestrzennym prawo własności ulega ograniczeniom. Dochodzi więc do konfrontacji dwóch wartości konstytucyjnych: prawa własności oraz samodzielności gminy.

Dr Cezary Brzeziński z Państwowej Uczelni im. Stefana Batoro w Skierniewicach zaprezentował temat: „Reżim prawny planowania przestrzennego w Polsce i jego konsekwencje finansowo-przestrzenne. Wybrane problemy”. Autor przedstawia finansowe i przestrzenne skutki planowania przestrzennego w Polsce wynikających z ustanowionego prawa i jego interpretacji przez sądy administracyjne. Zestawiono obowiązujące przepisy oraz dane statystyczne obrazujące dochody i wydatki związane z uchwaleniem i realizacją miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Wskazano na konsekwencje przestrzenne obowiązującego prawa.

Dr Grażyna Cern z Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Elblągu poruszyła temat: „Zarobkowa działalność samorządu

terytorialnego”. Wzrastające znaczenie samorządności terytorialnej we współczesnym państwie połączone jest z rozwijającymi się różnymi formami aktywności w zakresie prowadzenia działalności gospodarczej przez jednostki samorządu terytorialnego. Autorka podejmuje próbę odpowiedzi na pytanie: czy jednostki samorządu terytorialnego mogą bądź powinny taką działalność prowadzić?

Lic. Monika Hasić z Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Elblągu omówiła temat: „Społeczny odbiór straży gminnych”. Zebrany materiał empiryczny pozwolił wskazać autorce, które czynniki mają wpływ na pozytywny, a które na negatywny społeczny odbiór straży gminnych/miejskich oraz jakie zadania ta formacja powinna realizować, aby jej społeczny odbiór był pozytywny.

Następnie dr Dariusz P. Kała z Akademii Ekonomiczno-Humanistycznej w Warszawie poruszył temat: „Udoskonalanie zarządzania kryzysowego oraz bezpieczeństwa w gminie poprzez scalanie Ochotniczych Straży Pożarnych”. Autor skoncentrował się na omówieniu nieprawidłowości w praktyce funkcjonowania i finansowania ochotniczych straży pożarnych, które zostały dostrzeżone podczas kontroli dokonywanej przez Najwyższą Izbę Kontroli w 2019 r. Autor omówił wpływ tych zagadnień na funkcjonowanie systemu bezpieczeństwa i zarządzania kryzysowego w gminach oraz na efektywność wydatkowania środków publicznych. Zwieńczeniem było wskazanie rozwiązań, które mogłyby zapobiec omawianym problemom.

Mgr Violetta Radecka-Sinicka z Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Opolu zaprezentowała temat: „Skarga na rozstrzygnięcia nadzorcze wojewody w świetle orzecznictwa sądowo-administracyjnego”. Autorka wskazała, że skarga do sądu administracyjnego, wnoszona przez gminy na rozstrzygnięcia nadzorcze wojewody, jest jedną z podstawowych form ochrony samodzielności tych jednostek. Przedmiotem rozważań jest analiza orzecznictwa sądowo-administracyjnego w zakresie zagadnień dopuszczalności skargi jako bariery w skutecznym dochodzeniu przez gminy do obrony swoich interesów.

Dr Ewa Kosior z Państwowej Wyższej Szkoły Informatyki i Przedsiębiorczości w Łomży omówiła temat: „Odpowiedzialność gminy za jakość powietrza. Prawo do życia w niezanieczyszczonym środowisku jako prawo osobiste”. Władza publiczna ponosi odpo-

wiedzialność odszkodowawczą, gdy zadania publiczne państwa nie są realizowane lub są wykonywane nieprawidłowo. Autorka wskazała, że zaniechanie lub nieprawidłowości w realizacji tych zadań mogą skutkować odpowiedzialnością gminy także w oparciu o przepisy o ochronie dóbr osobistych i prowadzić do zasądzenia zadośćuczynienia (art. 24 k.c. w zw. z art. 448 k.c. i 417 k.c.). Za dobro osobiste może zostać uznane (nieskażone) środowisko.

Przedstawione podczas konferencji zagadnienia omawiały wybrane problemy ekonomiczne i społeczne, a także prawne z zakresu zadań samorządu terytorialnego. Ogólnopolska Konferencja naukowa „Samorząd terytorialny w Polsce – stan obecny i perspektywy” doskonale wpisała się w upamiętnienie trzydziestolecia polskiego samorządu terytorialnego. Tego typu wydarzenia naukowe są dobrą okazją do spotkania badaczy i praktyków, co służy wymianie doświadczeń oraz wypracowaniu nowych rozwiązań.

Maciej Topolewski

ORCID: 0000-0003-4830-1390

maciej.topolewski@awf.edu.pl

Akademia Wychowania Fizycznego
Józefa Piłsudskiego w Warszawie
Wydział Wychowania Fizycznego

**VI Ogólnopolska Konferencja Naukowa z cyklu
„Bezpieczeństwo informacyjne” na temat:
„Współczesne szanse, wyzwania i zagrożenia
dla informacyjnego wymiaru bezpieczeństwa
państwa”, Siedlce, 27 stycznia 2021 r.**

DOI: 10.34739/doc.2021.18.25

Konferencja „Współczesne szanse, wyzwania i zagrożenia dla informacyjnego wymiaru bezpieczeństwa” była szóstym spotkaniem naukowym, zorganizowanym przez Instytut Nauk o Bezpieczeństwie Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach w ramach corocznych konferencji z cyklu „Bezpieczeństwo informacyjne”. Tegoroczna edycja ze względu na sytuację epidemiczną odbyła się z wykorzystaniem łączności internetowej. Współorganizatorami konferencji byli: Instytut Nauk Społecznych Akademii Katolickiej w Warszawie, Wydział Nauk Społecznych Uczelni Społeczno-Medycznej w Warszawie, Instytut Analizy Ryzyka, Instytut Nauk o Bezpieczeństwie Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Instytut Nauk o Bezpieczeństwie Akademii Kaliskiej im. Prezydenta S. Wojciechowskiego, Kolegium Zarządzania i Bezpieczeństwa Szkoły Wyższej im. Pawła Włodkowica w Płocku, a także Europejskie Stowarzyszenie Nauk o Bezpieczeństwie (European Association for Security).

Tematyka zaprezentowanych rozważań dotyczyła zagadnień z zakresu prawnych i instytucjonalno-organizacyjnych uwarunko-

wań ochrony informacji, przestępczości w sferze informacyjnej, zagrożeń oraz wyzwań dla swobody dostępu i wymiany informacji, a także obaw związanych ze stosowaniem nowych technologii w infosferze. Podobnie jak w latach ubiegłych prelegenci poruszali wątki, dotyczące bezpieczeństwa informacyjnego w różnych dziedzinach życia publicznego, wskazując na szanse i zagrożenia, wynikające ze zmian technologiczno cywilizacyjnych oraz obecnie obowiązujących uwarunkowań prawnych, organizacyjnych, społeczno-politycznych i kulturowych. Podczas otwarcia konferencji znaczenie problematyki bezpieczeństwa informacyjnego we współczesnym, nasyconym informacją świecie podkreślali: przewodniczący komitetu naukowego konferencji dyrektor Instytutu Nauk o Bezpieczeństwie Wydziału Nauk Społecznych UPH dr hab. prof. uczelni Stanisław Topolewski oraz przewodniczący komitetu organizacyjnego dr hab. prof. uczelni Włodzimierz Fehler, wskazując jednocześnie na coraz bardziej istotną rolę badań i dyskusji naukowych w tej dziedzinie.

Wygłoszone referaty zawierały szerokie spektrum odniesień do różnorodnych zagadnień ze sfery bezpieczeństwa informacyjnego. Wątki natury społeczno-politycznej zostały poruszone w wystąpieniach: „Techniki dezinformacyjne stosowane przez Rosję wobec Państw Europy Środkowo Wschodniej” (prof. dr hab. Olga Wasiuta, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie), „Wyzwania informacyjne w państwie z gospodarką opartą na wiedzy” (dr hab. prof. KUL Kinga Machowicz, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II), „Międzynarodowe kompleksowe inicjatywy wywiadowcze i rozpoznawcze jako szansa i zagrożenie dla bezpieczeństwa współczesnych państw” (dr Maria Hapunik, Komenda Wojewódzka Policji w Białymstoku), „Dezinformacja w dyplomacji” (dr hab. prof. uczelni Mariusz Kubiak, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach), „Nadzór i kontrola Internetu jako instrument polityki bezpieczeństwa informacyjnego współczesnych państw” (dr Daria Krzewniak, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach), „Zagrożenia dla bezpieczeństwa państwa w kontekście funkcjonowania systemu dostępu do informacji publicznej” (dr Piotr Swoboda, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie), „Ochrona informacji niejawnych jako element polityki bezpieczeństwa informacyjnego Rzecz-

pospolitej Polskiej po 2010 roku” (mgr Urszula Adamczyk, mgr Łukasz Adamczyk, Polska Grupa Zbrojeniowa), „Unia Europejska wobec zapobiegania i zwalczania cyberprzestępczości – wybrane aspekty” (mgr Łukasz Olszewski, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach) oraz „Praktyczne założenia «polityki informacjonizmu» w oparciu o teorię społeczną Manuela Castellasa” (ks. dr Jarosław Charchuła SJ, Akademia Ignatianum w Krakowie).

W ramach refleksji w obszarze uwarunkowań instytucjonalno-organizacyjnych i prawnych zaprezentowane zostały wystąpienia: „Konstytucyjne podstawy ograniczenia dostępu do informacji w III RP” (dr Robert Zapart, Uniwersytet Rzeszowski), „Informacja jako czynnik warunkujący bezpieczeństwo współczesnych organizacji” (dr Jowita Sobczak, Warszawska Szkoła Zarządzania – Szkoła Wyższa), „Wyzwania i zagrożenia dla bezpieczeństwa informacyjnego w świetle uprawnień służb policyjnych III RP” (mgr Andrzej Dzewulski, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach), „Przestępczość informacyjna” (dr hab. prof. uczelni Włodzimierz Fehler, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach), „Współczesne i perspektywiczne formy zagrożeń dla bezpieczeństwa informacji niejawnych” (dr hab. prof. uczelni Stanisław Topolewski, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach), „Informacyjne aspekty stanów nadzwyczajnych w III RP” (dr hab. prof. uczelni Ireneusz Dziubek, dr. Bogumiła Pawlaczyk, Akademia Kaliska im. Prezydenta S. Wojciechowskiego) oraz „Policyjne systemy informacyjne w zarządzaniu bezpieczeństwem wewnętrznym III RP” (dr Łukasz Świerczewski, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach).

Konteksty historyczne oraz teoretyczne refleksje dotyczące istoty bezpieczeństwa informacyjnego przedstawione zostały w referatach: „Bezpieczeństwo informacyjne, geneza zagadnienia” (ks. dr inż. Robert Wawer SJ, Akademia Katolicka w Warszawie), „Językowe aspekty bezpieczeństwa informacyjnego” (dr Renata Tarasiuk, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach), „Ujawnienie informacji niejawnych. Studia przypadku” (dr hab. prof. uczelni Sławomir Zalewski, Szkoła Wyższa im. Pawła Włodkowica w Płocku).

Kwestie szeregu wyzwań oraz zagrożeń dla informacyjnego wymiaru bezpieczeństwa ujęte zostały w referatach: „Ekologia informacji a bezpieczeństwo człowieka” (dr Joanna Ważniewska,

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach), „Wyzwania i zagrożenia dezinformacyjne w kontekście rozwoju Sztucznej Inteligencji” (mgr Piotr Bączek, Akademia im. Aleksandra Gieysztora w Pułtusku Filia Akademii Finansów i Bizensu Vistula), „Bezpieczeństwo i wiarygodność informacji medycznej w czasach pandemii” (dr Blanka Ułażka, Uczelnia Społeczno-Medyczna w Warszawie), „Infrastruktura informacyjna w obliczu wyzwań i zagrożeń XXI wieku” (dr hab. prof. uczelni Tomasz Skrzyński, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie), „Kształtowanie bezpieczeństwa informacyjnego w rodzinie” (dr hab. prof. uczelni Agnieszka Filipek, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach), „Szanse i zagrożenia w przekazie informacji w zdalnym nauczaniu szkolnym w czasie pandemii” (mgr Maciej Topolewski, Akademia Wychowania Fizycznego w Warszawie), „Wyzwania i zagrożenia informacyjne w sferze planowania przestrzennego” (mgr inż. Kinga Augustyniak, Uczelnia Społeczno-Medyczna w Warszawie) oraz „Media społecznościowe jako informacyjne narzędzie działania grup terrorystycznych” (mgr inż. Waldemar Gołuchowski, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach).

W ramach podsumowania organizatorzy konferencji ocenili wydarzenie jako obfitujące w ciekawe i oryginalne wystąpienia. Zaznaczyli także wagę poruszanej problematyki, uwypuklając konieczność kontynuowania badań w tej tak istotnej dla bezpieczeństwa jednostek, grup społecznych, państw oraz społeczności międzynarodowej sferze, jaką jest bezpieczeństwo informacyjne. Również w opiniach kilkadziesiątu czynnych uczestników z 10 ośrodków naukowych, wyrażanych podczas wystąpień i towarzyszących im dyskusji, jednoznacznie formułowany był postulat kontynuowania konferencji w ramach kolejnych edycji. Warto zaznaczyć, że użycie łączy internetowych i programu Microsoft Teams pozwoliło na transmisję „na żywo” dla zainteresowanych odbiorców zewnętrznych, w tym studentów uczelni zaangażowanych w konferencje.

Pro memoria

Alicja Joanna Siegień-Matyjewicz

ORCID: 0000-0003-1498-3418

alicia.matyjewicz@uwm.edu.pl

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Wydział Nauk Społecznych

W służbie Bogu, morzu i ludziom. O działalności duszpasterskiej księdza mitrata komandora Aleksandra Szełomowa (1949–2020)

DOI: 10.34739/doc.2021.18.26

„Swoją radość można znaleźć w radości innych;
to właśnie jest tajemnicą szczęścia”¹.

Georges Bernanos

Dnia 27 marca 2021 r. w cerkwi parafialnej pod wezwaniem św. Jana Klimaka w Warszawie na Woli oraz 28 marca 2021 r. w cerkwi pod wezwaniem Opieki Matki Bożej w Olsztynie sprawowana była św. liturgia i panichida w pierwszą rocznicę śmierci księdza mitrata Aleksandra Szełomowa, wieloletniego proboszcza parafii prawosławnej w Olsztynie, byłego prawosławnego dziekana Marynarki Wojennej Rzeczypospolitej Polskiej².

Ksiądz Aleksander Szełomow urodził się 7 kwietnia 1949 r. w Szczecinie jako potomek pierwszej fali emigracji rosyjskiej ludności z Sankt Petersburga. W 1967 r. ukończył Prawosławne Seminarium Duchowne w Warszawie. Kształcił się w też w Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie. Ukończył również podyplomowe studia z zakresu dowodzenia w Akademii Marynarki

---

¹ <https://lubimyczytac.pl/cytat/123099> (data dostępu: 11.04.2021).

² Informacje uzyskane w dniu 20.04.2021 r. od córki księdza Aleksandra Szełomowa, Katarzyny Kosińskiej.

Wojennej. 26 maja 1971 r. z rąk arcybiskupa białostockiego i gdańskiego Nikanora otrzymał chirotonię diakońską, zaś dzień później – chirotonię kapłańską. W latach 1971-1982 ks. Aleksander Szelomow był proboszczem parafii w Wojnowie i Mrągowie na Mazurach. Niósł także posługę w Orzyszu, Lidzbarku Warmińskim, Górowie Iławeckim oraz Gdańsku. W 1982 r. został mianowany proboszczem parafii w Olsztynie i piastował tę funkcję do 2017 r. W latach 1982-2006 był dziekanem okręgu olsztyńskiego diecezji białostocko-gdańskiej Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego³. W latach 1994-2009 roku związany był z Prawosławnym Ordynariatem Wojska Polskiego, gdzie sprawował funkcję dziekana Marynarki Wojennej (odchodząc w stan spoczynku miał stopień komandora). Osobiste doświadczenia nabyte podczas służby w polskiej flocie stały się fundamentem pracy doktorskiej *Duszpasterstwo prawosławne w Marynarce Wojennej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1992-2012*, którą ks. Aleksander Szelomow obronił w 2012 r. na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie⁴. W 2010 roku został dziekanem środowiska kombatantów, byłych więźniów politycznych, byłych żołnierzy zawodowych oraz oficerów rezerwy Wojska Polskiego⁵. Za pracę na rzecz społeczności prawosławnej ks. Aleksander Szelomow został nagrodzony mitrą (1999 rok), Orderem św. św. Równej Apostołów Marii Magdaleny II stopnia, Orderem św. Sergiusza z Radoneża II stopnia oraz Orderem świętych Cyryla i Metodego. W 2001 r. prezydent Aleksander Kwaśniewski nadał mu Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski za wybitne zasługi w umacnianiu suwerenności i obronności kraju⁶. Z kolei w 2011 r. prezydent Bronisław Komorowski odznaczył go Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski „za wybitne zasługi w pracy duszpasterskiej, za osiągnięcia w działalności na rzecz społeczności lokalnej”⁷.

³ Aleksander Szelomow, http://encyklopedia.warmia.mazury.pl/index.php/Aleksander_Sze%C5%82omow (data dostępu: 11.04.2021).

⁴ MK, *Komandor został doktorem*, <https://web.archive.org/web/20121211072841/https://www.olsztyn24.com/news/18992-komandor-zostal-doktorem.html> (data dostępu: 11.04.2021).

⁵ MK, *Komandor dziekanem kombatantów*, <https://www.olsztyn24.com/news/11653-komandor-dziekanem-kombatantow.html> (data dostępu: 11.04.2021).

⁶ Aleksander Szelomow... .

⁷ *Postanowienie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 14 stycznia 2011 r. o nadaniu orderu*, „Monitor Polski” 2011, nr 34, poz. 400.

W 2008 r. za współpracę ze Związkiem Sybiraków został wyróżniony Medalem „Pro Memoria”. Ks. Aleksander Szelomow był odznaczony również: Krzyżem Pro Mari Nostro (nadany przez Ligę Morską i Rzeczną), Srebrnym i Złotym Krzyżem Zasługi, Złotym Medalem za Zasługi dla Obronności Kraju, Ekumenicznym Krzyżem Komandorskim z Gwiazdą, Złotą Odznaką Zasłużonych dla Warmii i Mazur (2009 rok)⁸.

Ks. Aleksander Szelomow był człowiekiem otwartym, tolerancyjnym, empatycznym i wrażliwym. Te cechy charakteru przyciągały ludzi do olsztyńskiej prawosławnej cerkwi, która została zaadaptowana z dawnej kaplicy przedpogrzebowej Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, wybudowanej w latach 1903-1904 według projektu Paula Christiana Zerocha w stylu neogotyckim. Kiedy kaplicę przekształcono w prawosławną świątynię parafialną, wyposażono ją w ikonostas, usunięto organy i w miejscu pinakli⁹ wybudowano kopułki zakończone ośmioramiennymi krzyżami. Wokół cerkwi wzniesiono murowane ogrodzenie z czerwonej cegły klinkierowej oraz kutych przesel. Zbudowano też nowe schody prowadzące centralnie do świątyni od ul. Wojska Polskiego. W latach 90. XX wieku w oknach cerkwi wstawiono piękne witraże¹⁰. W 2001 r. obok świątyni ustawiono drewniany krzyż upamiętniający Akcję „Wisła”¹¹. Cerkiew wpisano do rejestru zabytków 27 lutego 1988 r. pod nr 1716¹². To dzięki między innymi dbałości ks. Aleksandra Szelomowa o ten zabytek architektury sakralnej, Cerkiew pod wezwaniem Opieki Matki Bożej w Olsztynie jest wizytówką Kościoła prawosławnego na Warmii i Mazurach.

---

⁸ Aleksander Szelomow...

⁹ Pinakiel – inaczej sterczyna, czyli pionowy element dekoracyjny budynku mający postać smukłej, kamiennej wieżyczki, która od góry jest zakończona iglicą o krzywiznach udekorowanych żabkami oraz zwieńczoną kwiatonem; to element charakterystyczny dla architektury gotyckiej i neogotyckiej. *Sztuka świata. Słownik terminów L-Ż*, t. 18, Warszawa 2013, s. 147; W. Szolginia, *Ilustrowana encyklopedia dla wszystkich. Architektura i Budownictwo*, Warszawa 1975, s. 287.

¹⁰ Cf. A. Kopiczko, *Kościoty i kaplice w Olsztynie*, Olsztyn 2000; A. Rzempełuch, *Architektura i urbanistyka Olsztyna 1353-1953*, Olsztyn 2005.

¹¹ *Parafia pw. Opieki Matki Bożej w Olsztynie*, <http://orthodox.olsztyn.pl/J333s/index.php/2-bez-kategorii/37-parafia-pw-opieki-matki-bozej-w-olsztynie> (data dostępu: 11.04.2021).

¹² Narodowy Instytut Dziedzictwa, *Rejestr zabytków nieruchomości – województwo warmińsko-mazurskie*, s. 119, https://nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/rejestr-zabytkow/zestawienia-zabytkow-nieruchomych/stan%20na%2031.03.2021/WAR-rej.pdf (data dostępu: 11.04.2021).

Ks. Aleksander Szełomow był też człowiekiem dobrodusznym, szlachetnym, uczynnym, nieustraszenie dążącym do realizacji obranego celu. Przez wiele lat był mocno zaangażowany w akcje porządkowania cmentarzy wojennych z czasów pierwszej i drugiej wojny światowej. W latach 1982-2007 był także przewodniczącym mazurskiego oddziału Polskiej Rady Ekumenicznej, która w latach 80. niosła pomoc charytatywną osobom potrzebującym. Będąc szefem mazurskiego oddziału Polskiej Rady Ekumenicznej aktywnie działał na rzecz podtrzymywania dialogu ekumenicznego, religijnej tolerancji oraz kultywowania braterskich więzi pomiędzy różnymi kościołami, funkcjonującymi na terenie Rzeczypospolitej Polskiej. Organizował więc ekumeniczne nabożeństwa, konferencje, obozy młodzieżowe itp.¹³.

Pełniąc służbę w Marynarce Wojennej Rzeczypospolitej Polskiej ks. Aleksander Szełomow współpracował z administracją państwową, samorządową oraz wojskową. Spotkania z dowódcą Marynarki Wojennej, szefem sztabu Wojska Polskiego, ministrem obrony narodowej oraz prezydentem Rzeczypospolitej Polskiej ks. Aleksander Szełomow wykorzystywał do upowszechniania wiedzy o wyznaniu prawosławnym w Polsce oraz do przełamywania stereotypów i likwidowania barier pomiędzy różnymi wyznaniem¹⁴.

Ks. Aleksandra Szełomowa, dzięki jego ogromnemu zaangażowaniu w dialog ekumeniczny oraz wkład w rozwój duchowy wiernych przynależących do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, społeczność Warmii i Mazur darzy ogromnym szacunkiem. Był on człowiekiem, który kochał ludzi i poprzez oddaną służbę Bogu starał się budować oraz umacniać w nich dobro, wiarę, nie zważając na to, do jakiego kościoła należą. Zawsze stawał po stronie słabszych, doceniał ludzką dobroć i empatię, wierzył w drugiego człowieka, a swoim posłannictwem dawał wzorowy przykład życia łączącego służbę Bogu, ludziom i morzu.

---

¹³ A. Szełomow, *Duszpasterstwo prawosławne w Marynarce Wojennej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1992-2012*, Olsztyn 2013, s. 195-196, 202.

¹⁴ Ibidem, s. 195.

Bibliografia / References

- Aleksander Szelomow, http://encyklopedia.warmia.mazury.pl/index.php/Aleksander_Sze%C5%82omow (data dostępu: 11.04.2021).
<https://lubimyczytac.pl/cytat/123099> (data dostępu: 11.04.2021).
Informacje uzyskane w dniu 20.04.2021 r. od córki księdza Aleksandra Szelomowa, Katarzyny Kosińskiej.
- Kopiczko A., *Kościół i kaplice w Olsztynie*, Olsztyn 2000.
- MK, *Komandor dziekanem kombatantów*, <https://www.olsztyn24.com/news/11653-komandor-dziekanem-kombatantow.html> (data dostępu: 11.04.2021).
- MK, *Komandor został doktorem*, <https://web.archive.org/web/20121211072841/>, <https://www.olsztyn24.com/news/18992-komandor-zostal-doktorem.html> (data dostępu: 11.04.2021).
- Narodowy Instytut Dziedzictwa, *Rejestr zabytków nieruchomości – województwo warmińsko-mazurskie*, https://nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/rejestr-zabytkow/zestawienia-zabytkow-nieruchomych/_stan%20na%2031.03.2021/WAR-rej.pdf (data dostępu: 11.04.2021).
- Parafia pw. Opieki Matki Bożej w Olsztynie*, <http://orthodox.olsztyn.pl/J333s/index.php/2-bez-kategorii/37-parafia-pw-opieki-matki-bozej-w-olsztynie> (data dostępu: 11.04.2021).
- Postanowienie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 14 stycznia 2011 r. o nadaniu orderu*, „Monitor Polski” 2011, nr 34, poz. 400.
- Rzempoluch A., *Architektura i urbanistyka Olsztyna 1353–1953*, Olsztyn 2005.
- Szelomow A., *Duszpasterstwo prawosławne w Marynarce Wojennej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1992–2012*, Olsztyn 2013.
- Szolginia W., *Ilustrowana encyklopedia dla wszystkich. Architektura i Budownictwo*, Warszawa 1975.
- Sztuka świata. Słownik terminów L-Ż*, t. 18, Warszawa 2013.

